

CONFERENCE PROCEEDINGS

Mediterranean International Conference on
Social Sciences
by UDG

Mediterranean Economy, Culture, Architecture and Security

Podgorica, May 2017

CONFERENCE PROCEEDINGS

FIRST MEDITERRANEAN INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES by University of Donja Gorica

THEME: Mediterranean Economy, Culture, Architecture and Security

PUBLISHER:

DOBRA KNJIGA d.o.o.

EDITORS:

PROF. DR. RECAI AYDIN
YASIN UNVANLI

DESIGN & DTP:

AFFAN SIKALO

PRINTED BY:

DOBRA KNJIGA d.o.o.

CIRCULATION:

200

PLACE OF PUBLICATION:

SARAJEVO

COPYRIGHT:

UNIVERSITY OF DONJA GORICA

VOLUME: 1

ISSUE: 3

ISSN: 2566-3216

CONFERENCE COMMITTEES

HONORARY BOARD

- Dr. Veselin Vukotic, Rector, University of Donja Gorica, Montenegro
- Dr. Tahsin Erkan Ture, Rector, International University of Sarajevo, B&H
- Dr. Suleyman Ozdemir, Rector, Bandirma 17 Eylul University, Turkey
- Dr. Mehmet Bulut, Rector, Istanbul Zaim University, Turkey
- Dr. Hasan Kaya, Rector, Mustafa Kemal University, Turkey
- Mr. Mehmet Niyazi Tanilir, Former Ambassador of Turkey in Montenegro, Turkey

ORGANIZING COMMITTEE

- Dr. Recai Aydin, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
- Dr. Ivana Katnic, University of Donja Gorica, Montenegro
- Mrs. Sejma Aydin, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
- Ms. Marija Radunovic, University of Donja Gorica, Montenegro
- Mr. Alen Adrovic, University of Donja Gorica, Montenegro

SCIENTIFIC COMMITTEE

- Dr. Roger Morefield, University of St. Thomas, USA
 - Dr. Maja Drakic-Grgur, Montenegrin Academy of Sciences and Arts, Montenegro
 - Dr. Mehmet Can, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
 - Dr. Sanja Ivanovic, University of Donja Gorica, Montenegro
 - Dr. Ibrahim Dursun, International University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina
 - Dr. Mehmet Ali Tekiner, Turkish Police Academy, Turkey
 - Dr. Charles L. Allen, Lamar University, USA
 - Dr. Alpaslan Serel, Bandirma 17 Eylul University, Turkey
 - Dr. Metin Toprak, Istanbul University, Turkey
 - Dr. Rovshan Guliev, Baku State University, Azerbaijan
 - Dr. Adem Caylak, Kocaeli University, Turkey
 - Dr. Mehmed Ganic, International University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina
 - Dr. Songül Kakilli Acaravci, Mustafa Kemal University, Turkey
 - Dr. Ismail H. Genc, American University of Sharjah, UAE
 - Dr. Adem Efe, Suleyman Demirel University, Turkey
 - Dr. Mesut Idriz, International University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina
 - Dr. Celil Aydin, Mus Alparslan University, Turkey
 - Dr. Snezana Bilic-Sotiroska, International Balkan University, Macedonia
 - Dr. Senol Yaprak, Turkish Police Academy, Turkey
 - Dr. Hasan Korkut, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
 - Dr. Ali Acaravci, Mustafa Kemal University, Turkey
 - Dr. Aleksandra Martinovic, University of Donja Gorica, Montenegro
 - Dr. Mesut Murat Arslan, Yildirim Beyazit University, Turkey
 - Dr. Hristo Mavrov, Varna University of Economics, Bulgaria
 - Dr. Edip Orucu, Bandirma 17 Eylul University, Turkey
-

- Dr. Jadranka Kaludjerovic, ISSP, Montenegro
 - Dr. Erdal Tanas Karagol, Yildirim Beyazit University, Turkey
 - Dr. Mehmet Ozbirecikli, Mustafa Kemal University, Turkey
 - Dr. Georgi Marinov, Varna University of Economics, Bulgaria
 - Dr. Hasan Huseyin Tekin, Turkish Police Academy, Turkey
 - Dr. Ali Gunes, Karabuk University, Turkey
 - Dr. Mehmedin Tahirovic, University of Donja Gorica, Montenegro
 - Dr. Metin Aksoy, Selcuk University, Turkey
 - Dr. Khondker Aktaruzzaman, International University of Sarajevo, B&H
 - Dr. Mevludin Ibish, International Balkan University, Macedonia
 - Dr. Levent Sahin, Istanbul University, Turkey
 - Dr. Milica Vukotic, University of Donja Gorica, Montenegro
 - Dr. Huseyin Arslan, Turkish Police Academy, Turkey
 - Dr. Senad Busatlic, International University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina
 - Dr. Arif Ersoy, İstanbul Sabahattin Zaim University, Turkey
 - Dr. Ana Nikodinovska, Goce Delcev University, Macedonia
 - Dr. Serap Palaz, Bandirma 17 Eylul University, Turkey
 - Dr. Tomo Popovic, University of Donja Gorica, Montenegro
 - Dr. Huseyin Yilmaz, George Mason University, USA
 - Dr. Sultan Hasan Al Hazmi, Jazan University, Saudi Arabia
 - Dr. Ognjen Ridic, International University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina
 - Dr. Ozcan Karahan, Bandirma 17 Eylul University, Turkey
 - Dr. Issa Ziddy, State University of Zanzibar, Tanzania
 - Dr. Bulent Ari, Mustafa Kemal University, Turkey
 - Dr. Ivana Katnic, University of Donja Gorica, Montenegro
-

FOREWORD

The First Mediterranean International Conference on Social Sciences by the University of Donja Gorica (UDG) with the theme of “Mediterranean Economy, Culture, Architecture and Security” organized jointly by University of Donja Gorica, Bandirma 17 Eylul University, Mustafa Kemal University, Istanbul Zaim University and International University of Sarajevo held in May 19-22, 2017 in Podgorica, Montenegro.

The conference aimed at bringing together international scholars and researchers in the areas of economics, finance, business studies, international relations, law, sociology, psychology, tourism, architecture, political science and other social sciences, in order to offer a forum for dialogue and exchange of recent research findings and ideas related to the challenges faced by Balkan and Mediterranean countries in the time global security crisis. The Scientific and Organizing Committees are formed from different universities worldwide. Also, a distinguished keynote speaker, Mr. Mehmet Niyazi Tanilir who is a former Turkish ambassador to Montenegro, gave the keynote speech in the conference. We received a large number of applications that has given us the opportunity to choose the best ones to reach the higher scientific level.

All the papers in this volume were reviewed by two referees from the scientific committee to assure academic excellency. I would like to thank all contributing authors for their dedication and hard work.

I would like to thank to all participants for their enthusiasm to contribute to this project and their willingness both to keep to tight deadlines and to accept editorial recommendations; to all the Scientific and Organizing Committee members, for their patience, support and tolerance. Special thanks are for the keynote speaker and also for the rectors of our partner universities for their enormous and valuable support. We have been fortunate to have the support of the excellent scholars and authors. We hope to see you in our next conference.

Sincerely Yours,

Prof. Dr. Veselin Vukotic, Rector

University of Donja Gorica

Sleep and Dreams in Transitional Societies: An Indicator of an Intimate Psychological Transformation

Dr. Miroslav Pendaroski, MIT University
miroslav.pendaroski@mit.edu.mk

Katerina Nikolovska, Center for Psychology
katerina.sovrsenkrug@gmail.com

ABSTRACT

This scientific paper addresses the question of sleep and dreams as necessary and significant aspects of human's psychological life in the postmodern times, especially their changes and influences in the transitional societies such as the Macedonian and all ex Yugoslavian countries. Through a short historical recall of scientific theoretical and practical knowledge authors of the paper enters the big topic which was interesting and significant for centuries. The authors contemplates the characteristics of sleep and dreams in general, in the contemporary, neoliberal world of socio-economic realities as well as the postmodern era as a fast - paced and a stressful life time. Further on, he refers to the psychological aspect of dreams in general and specifically, looking through the prism of the transitional societies and all of their mental phenomena. At the end, the authors make parallel conclusions regarding the specific characteristics of sleep and dreaming and the consequences of the social transitional influence. This scientific paper is exceptionally valuable and significant since the authors have been studying and researching some very important aspects of sleep and dreaming aiming to improve the quality of life in these stressful times.

Keywords: Sleeping, Dreams, Transitional States, Psychoanalysis.

INTRODUCTION

In the world of the human soul there are series of sub worlds that hide innumerable mysteries, unfathomable for the inquisitive human mind. One of the greatest mysteries of the human psychological (mental) life is the dream. There is no such complex phenomenon as the dream, for it represents a place where numerous psychological questions, of different nature, integrate (interweave). Yet, the dream will not present any significance if there is not a suitable psychological condition of the consciousness, which enables its occurrence- sleep.

We will start this paper with several questions. Do we all sleep? It is true we all sleep, but the sleep habits differ individually, and depend on a range of biological and personal (individual) characteristics. It is known that we all sleep, but do we all dream? Yes, we all do! You might wonder how?! There will always be someone who will say he has never dreamt. But, that is not true. We all dream, but only a few of us remember their dreams, while the others don't.

Why is that so? It depends on many factors- whether we dream in the REM or Non-REM sleep stage; does the dream have any elements that we consider important; do we have memory problems etc. One question, great many answers. By no means, all people dream, without exceptions. Have dreams differed as phenomena and in content, in accordance with the historical and cultural period of its examination (observation), or have they always bring with themselves the same, or at least equivalent methodological frame and span of the actions?

Indeed, the dream is influenced by social factors as well as physical, physiological and psychological ones. Because dreams have been part of all prevalent beings, in all the periods of the development of civilizations, corresponding with the establishment of the nations and countries, they have inevitably changed. In the same way that people in the primitive societies had dreams, so do the people in the most contemporary and post-modern era of technical and technological progress.

Man has always dreamt various things, and he always has to sleep in order to retrieve his used-up energy. Having said all this, maybe the content of the dream doesn't differ much in the primitive and modern man, but the meanings that have been given to the dream storyline were, and still, are different due to the system of values, beliefs and the overall concept of historical and cultural sense and understanding of things.

Do dreams in transition economies vary in content and meaning from dreams in non-transition economies and stable and organized societies? The answer is yes, because dreams themselves indicate transition of the consciousness from one state to another, because dreams, just as the transition, affect the psychological wellbeing of the people! Through the activities (actions) of the unconscious, the dream primarily provides the transition from the latent i.e. authentic meanings of the unconscious, to manifest i.e. distorted and visible messages that the consciousness allows! Thereby, the dream is a major transition in its own inner, phenomenological world. You might wonder how? The dream, in fact, undergoes three transitions, i.e. transitions in its own existence:

1. Transition from being awake to falling asleep,
2. Transition from Non-REM to REM stage of sleep and
3. Conversely, transition inside- in the content, i.e. transition of the latent, authentic and hidden messages, into the manifest i.e. reconstructed content, which in fact form the storyline of the dream, i.e. its narrative structure.

The first transition describes the human cyclic, i.e. rhythmic functioning. Surely, life in the physical reality is built upon different cycles, for example, the Earth cycling around its axis, i.e. the transition from day to night, the cyclic transition of the seasons, the menstrual cycle in women every 28th day etc. By all means, the entire human life is based on different cycles and rhythms that affect its way of functioning.

One of the fundamental cycles is the transition from being awake to sleeping. This cycle happens every night. Further on, we will discuss the second cycle in detail. Essentially, there are four alternate stages in the sleep cycle. The first stage reoccurs throughout this process, and it is called REM sleep, from the English phrase Rapid Eye Movement. This is also known as psychological or primary stage of sleep, or simply put dreaming stage, because approximately 70-80 % of dreams emerge. This stage alternates every 90 minutes, and it happens every time we fall asleep.

The third transition is best described by psychoanalysis, which states that the dream carries away a storyline which does not correspond with the exact hidden content of the unconscious, i.e. the latent content of the dream transitioned and changed into manifest content, which is a distorted message, and can only lead to the true and authentic message of the dreamer through deciphering (unraveling).

All things considered, in this paper, sleep and dreams are brought in correlation with the psychological symbolism of transition economies, a concept which resembles the dyad of awakesness –sleeping, perception-dream. In this paper, the phenomenology of sleep and dreams is portrayed through a historical perspective of the development of the theory and practice of sleep and dreams, whereupon it will be given a detailed explanation of sleep and dreams, emphasizing some psychological phenomena of dreams. Ultimately, one of these concepts will be elaborated and correlated with transition as a social phenomenon, in order to comprehend the importance of dreams in the post-modern society, and to point out the ultimate holism interweaved in all aspects of psycho-social existence.

HISTORICAL PERSPECTIVE

Given the profundity, heuristic power and appeal, there are scarcely any subjects of psychology, or neuropsychology that can be compared to sleep as a process, and dreams as a result of that process. Since ancient times, man questioned the origins of these two psychological phenomena, sleep as neuropsychological while dreams as psychological entities which are integral parts of the overall sleeping stages.

In the neuropsychological field for a long time it was believed that sleep is an outcome of the loss of the organism's energy throughout everyday conscious activities, which

ultimately leads to the emergence of sleep, a way to rehabilitate and recover the strengths of the organism. According to such theories, known as Restoration Theories, sleep is a gift which helps us recover our everyday losses, and it is the “master” of the night, who repairs the damages from being awake during the day. The common definition according to this theory is that sleep is an original, uniformed state of physical and psychological activity, during which the brain is shut off.

According to the Cyclical Theories, sleep evolved in order to keep the animals inactive in the period of the day when there is no need for actions for the sake of survival. These theories consider sleep a “strict parent” who requires reduced activity for avoiding troubles! [21] In regard to these dominant theories, there is a constant, purely biological shift of the awake and sleep state in our everyday life, which is pursuant to the biological needs of the organisms (circa – eye, dies – day). They affect the cycle of being awake and falling asleep. These theories, in fact, were the basis for the subsequent, and in that time, shocking theory of Alan Hobson and Robert McCarley, who in the late 70s of the 20th century postulated the concept that the foundations of dreams as entities rest on psychology and neurocognitive science. [13]

Still, nothing would contribute more to these neurological explanations, (which are counterpoint of the long held psychoanalytic thought that dreams are depth psychology of the unconscious), than the grand discoveries, first by Cleitman and Aserinski in 1953, and afterwards of Berger and Oswald in 1962.

In fact, it was Cleitman and Aserinski who were the first to discover the occurrence of sudden movements under closed eyelids of the subjects in specific stages of sleep, through EOG (Electrooculography) research. Later, they also found out that after waking the subjects up, they could remember the content of their dream in detail. They named this stage REM (Rapid Eye Movement).

Berger and Oswald, discovered that in this stage, later called paradoxical sleep, a series of physical changes occur, i.e. the tonus of the neck muscles decreases, EEG waves show a low-amplitude with a high frequency and there are also considerable physiological changes: increase in the autonomic nervous system activity (e.g. in blood pressure, pulse and respiration), the muscles of the extremities occasionally twitch, and there is often some degree of penile and clitoral erection etc. Today, this stage is also known as a psychological stage of sleep, because it has been shown that people dream in this stage the most, and the percentage of remembered dreams is the highest. These findings facilitate the change of the previous, pure psychological and psychodynamic understanding of sleep, especially dreams, as a product of the unconsciousness.

CONTEMPORARY CONCEPTS OF DREAMS AND THE EFFECT OF TRANSITION

In the contemporary understanding of dreams, interwoven in the theories that derive from Artemidorus, the dominating ones are the psychoanalytical conceptions based on

Freudian classical psychoanalysis, and Jungian analytical psychology. Later in the psychotherapeutic context, the understanding of Leopold Szondi was applied. Freud argues about the individual unconscious which manifest in dreams, while Jung about the collective unconscious, or objective psyche, which is present in the dream world and manifest itself through archetypal images. Szondi, on the other hand, emphasize the importance of family unconscious.

The theories of Rudolph Steiner, Erich Fromm and Medard Boss have also a considerable significance. Steiner (1861-1925), pointed out that the dream is a fulfillment of a wish! He even emphasized the fact that powerful personalities dream perverted (deviant) dreams! The first claim ensure him a place among the theoreticians who supported Freud's views, while with the second, he displayed the complementary side of life, existence in the dream i.e., portrayed through metaphor- man dreams something he does not live (experience) (Powerful and moral man allows himself in dreams something he forbids in life, because of his puritan spirit!)

Steiner support the thesis, according to which, man in his dreams actually lives in a world different from the one introduced by his senses. Further on, he claims that people do not have developed spiritual, sacred organs for perception of the different reality, and that is the reason they only create perplexing concepts, and only see reflections of everyday authentic life.

According to Steiner, the opportunity to create perceptions of the experiences of everyday life through the rudimentary "eyes" of our senses exists specifically because the ability of the dream to create visually shaped storyline from a substance created by the world of dreams. Steiner pointed out the importance of the notion that apart from our awoken life we also experience a different kind of life, the dream life, in which we store all our thoughts and perceptions.

Erich Fromm adopted the fact that the dream has distinct logic, and that space and time do not exist in it. This claim brought out a new perspective on mental life, which is a result from the omnipotence of this phenomenology. Fromm's concept adheres to the range of psychoanalytic theories that emphasize the narrative side of dreams, i.e. the foundation lies in the personal storylines and meanings people attach to their night visions, wherefrom they draw the messages which are not often meaningful, and which determine the future life of the individual. In this regard, it is worth mentioning the so called specific, rare dreams which occur during crisis and mostly suggest new directions and merits in the regulation of existence.

This is replenished by the humanistic-existentialistic concept of Medard Boss (1958), according to which the dream symbolism should not be analyzed within the dream, but rather the signs that point to important events of the awake life. Clearly, this concept emphasizes the realistic, complementary approach of understanding the dream through connecting it with the wakeful life and perceiving it as its own extension and replenishment.

In this regard, Frederick Perls (1969) is a noted figure, because of his claim that the dream should initially be demystified, and then to acknowledge the concept that it illustrates the attitude of the dreamer towards himself and his life. In his therapeutic Gestalt practice, Perls held the view that the dream elements are the dreamer's personality elements, and believed that those projections in the dream are, in fact, alienated parts of ourselves that we have a tendency to unite (integrate), in order to become whole.

Clearly, the most influential and most cited dream theory is Freudian theory, which is, in short, based on the understanding that the dream is purely an unconscious product, resulting from the repressed wishes, needs and impulses, mostly of aggressive and sexual nature, that cannot get through the so called ego censure because of their unacceptability. They are modified through numerous dream processes (so called dreamwork), and arrive as disguised, mystified, profound messages in the form of narrative, visual and auditory stories in the so called manifest content of the dream. Correspondingly, Freud claimed that the dream is the guardian of sleep, because if it does not exist, the unconscious, along with all its force of libidinal intentions, will overflow the conscious with unacceptable (undesirable) elements. Therefore, the dream is the royal road to the unconscious, which enables through its modified symbolism, two seemingly unconnected processes, where the former enables manifestation, overflowing of the aggregated energy and images of the unconscious (through dreamwork), while the later preserves the sleep bypassing the censor, and allowing the regeneration of the vital energy.

All of these theories undeniably confirm that the dream is an immense psychological and biological transition, which changes its entire organismic and systematic functioning. In that way, the transition economies, as an exemplar of the grand tectonic changes that require time and appropriate context, indicate a wider social, economic, cultural and valuing transition of the people that undergo inevitable changes in the entire psychological existence, and clearly in its most important unconscious part- the dream.

Thus, as society changes its structure, function, results, goals, values and activities under different pressures (circumstances), so do people, under the influence of transition, change their system of values, their attitudes towards themselves, and towards the environment. Therefore, psychologists should not be blind to the possible predispositions regarding dreams and sleep of their subjects, but remain sensible (aware) that society indeed influences the upbringing of self-conscious individuals...

During his lifetime, Karl Marx spoke more of the politically-transitional period than of the so called transitional economies. He looked on transition as a period following the captivation of the power from the side of the working classes, and before the real establishment of the collective possessions of producer goods. [4] Afterwards, he added that among the capitalistic and socialistic society, there is a period of revolutionary transformation from the former to the later. [4] These findings lead to the conclusion that transition denotes a period of so called vacuum in the cultural and societal existence in a society. It is a period in which the antecedent is still not complete, although it captivated the power and predominance of the descendant, which is still not fully gone, but preserved some influence upon the

antecedent. Therefore, socially speaking, the transition is a pathway we encounter, neither here nor there, but right in the middle of the old and new, where there is an undeniable conflict, but with a slightly predominance of the one that appears on the big door, but still has not captivated all forces of functioning, perplexing the people about the new values that should be grasped.

If all this is applied in the field of sleep and dreams, in today's post-modern pre-estimation of crucial values in transitional economies as ours, it could be said that these psychological phenomena endure the consequences of transition, which also reflect the psychological function of the self, in conditions of perplexity of the intellectual and emotional aspects of the individual's life. Hence, if sleeping is a psychological, physiological and neurological transition of the state of consciousness, from being awake to falling asleep, then the psyche undergoes a qualitative (the state), as well as a quantitative one (slower brain waves). Conditions of constant stress, caused by the external impact of social transition, inevitably involve a change of the general biological and psychological existence (state) of the individual. On the other hand, the dream as a psychological entity of sleep represents a transition of the repressed storylines which are not lived through the wakeful life in a manifest form as a symbol of their psychological correlate in the unconscious mind. Indeed, the dream narrative, its visual setting, characters and motives, as well as the emotions in a dream, are under the direct influence of the transition happening outside, but embedded in the dream storyline.

Thus, if we cite Jung that the dream is a compensation of something that we have not experienced in reality, then the dream in a transitional period would mean vivid reflection of the needs, which from a psychological point of view, could not be accomplished by people in the wakeful life.

As a matter of fact, the identified elements of the dreamwork are nothing but transitional psychological phenomena of the unconscious psyche: displacement, condensation, symbolization etc. Equally, the most important phenomena of dreams, as: cognitive bizarreness, hyper emotionality, narrative structure, hallucinogenic imagination, illusions acceptance and deficient memory, represent phenomena that can be considered as neurocognitive proof of the dream's transitional aspect, as counterpart of the transition in the outside, social and wakeful life. This theory will be explained on the basis of cognitive bizarreness.

ONE EXAMPLE: COGNITIVE BIZARRENESS

“If we could imagine a dreamer walking around and acting his own dream as if he were awake, we would see the clinical picture of dementia praecox” Carl Gustav Jung, 1907

Jung's proclamation (quote) undoubtedly reminds us of the fusion in the mental life of the individual, especially in the state of sleep, where there aren't clear boundaries between being awake and being asleep, nor between being healthy and ill.

Cognitive bizarreness is a dream phenomenon, a prototype of specific, distinct aspects which describe (characterize) the dream. Scientific evidence exists regarding the connection of the wakefulness of schizophrenics and dreams of normal individuals. To be specific, a number of authors discovered that there are some qualitative similarities between normal state of sleep and pathological state of psychosis. A great deal of psychological, electrophysiological, tomographic and neurochemical researches confirm this fact, and thus the hypothesis that the dreamer's brain represents the neurobiological model (pattern) of psychosis. This hypothesis is tested through cognitive bizarreness studies using the analysis of written reports and verbal statements of dreamers of their dreams, and verbal statements of fantasies in 30 schizophrenics, and 30 individuals from the control group.

A number of researchers, including Allan Hobson [25] conducted this study, using 7 pictures from the TAT-test as stimulation in order to arouse fantasies. All participants were asked to write them down after waking up from their dreams. With this study, researchers confirmed the hypothesis that there are similarities concerning the cognitive bizarreness between the fantasies of the psychotics and the visions in the dreams of the healthy participants.

This introduction do not intend to underline the clinical implication of the research for the bizarreness, but to show the importance of this phenomenon for all of the dream phenomenology, from neurological, as well as, psychological aspect. If we take into account the formulation of cognitive bizarreness as distinct dream aspect and its qualities, such as: discontinuation and incongruity in the dream scenario, in the thoughts and emotions, the loss of the associative flow, and even the non-existence of space and time, [25] then we can easily conclude that this phenomenon is responsible for the drama and astonishment of the dream.

Other authors [27] as features of the bizarreness also consider the vague elements and uncertainty i.e. inconsistency in the dream scenario, and the possible outcomes (it is clearly known that the logic of the dream is paradoxical and different from wakeful logic). Thus, the bizarreness represents unique, extraordinary reality of the dream, where there is a predominance of visual elements, displayed as odd storylines, sudden changes of the elements, characters and changes in the storyline itself. The dream's bizarreness offers a possibility of the well-known identification, de-identification of the characters, but also a sudden and frequent change of the identity of the characters themselves, without any logical explanation (the body of a character gains snake-head, one character takes the place of another, or disappears etc.).

It seems that the bizarreness substantially contribute to the drama and fantasy in the dream scenario by means of visual elements, replenished by potential auditory bizarreness, and rarely by other sensory experiences.

In the last decades, neuropsychological research on this subject has come to some applicative findings, represented in this paper. Today's advanced methods, such as the Positron Emission Tomography (PET), enable the scanning of the neurophysiological brain processes during REM-sleep stage. Studies show that some of the disorders affecting the

visual-perceptive areas in the brain, as well as some of the associative areas responsible for visual perception, can lead to an occurrence of bizarre elements in the dream scenario. Such correlation is supported by the neurological activities in the pre-frontal parts of the brain, which are active during REM sleep, thus influencing the dream psychology i.e. infiltrating in the dream storyline.

For example, the disorder known as Prosopagnosia, which refers to severe deficit in recognizing familiar faces, due to damages in the visual cortex in the right hemisphere, is one of the phenomena that according to the psychological approach appear in dreams. But, this phenomenon resembles some of the bizarre occurrences in the dream scenario, where the dreamer is not able to tell apart a face of a familiar person from his real life.

Similarly, the disorder known as Capgras delusion, characterized by irrational belief that a familiar person has been replaced by a crook (deceiver), robot or alien with the same features as the real person [27] from the cognitive bizarreness aspect, in some dreams has its own equivalent- the phenomenon of character's shift, and the feeling that characters blend and/or overlap. The fact that this disorder also appears because of the abnormal emotional evaluation from the amygdala, which is the carrier of emotions in the dream, explains why there is emotional dramatization in (exaggeration) in the dream, in the shape of unpleasant emotions (fear, panic, frenzy), as well as, inability to properly evaluate the quality and the quantity of some emotions.

The Fregoli syndrome, a disorder which is characterized by delusional hyper-identification, where people wrongly identify unknown person with someone close, although there are no physical similarities, leads us to the correlation with the occurrence of weird blending of unknown and known real characters in the dream, with absolute certainty we are not mistaken.

Schwartz and Macet (не сум сигурна за второво презиме) point out that prosopagnosia and Capgras delusion, as dream phenomena, are rarely identified and recorded by the dreamers, while Fregoli syndrome is almost always identified in the dreamers testimonies. [27] Sometimes, the dreamers who give verbal statements, associating the dream elements, lay out this dream phenomenon through incorrect linking of the characters.

Cognitive bizarreness, also known as orientational instability, is explained by psychoanalysis through the dreamwork (transformation of the elements in order to evade the censor, condensation of several elements in one symbol, symbolization of one element with several symbols etc.) These processes create illogical manifest content with unpredictable turns. According to Hobson and McCarly it is related to the cognitive processes stimulated during the period when the brainstem doesn't pick up signals from the outside, and the cortex tries to give meaning to the memorized information, which come from the brainstem in the form of bundles of electrical discharge [20]

Still, we readdress the fact that the psychological and the individual in the dream are the most important, or as Hobson pointed out [13], the dream is never a random collection of

sensations and emotions experienced in a state resembling confusion, but internal structure resulting from the active cognitive processes during sleep.

These acknowledgements of the connection between the neurological aspect of cognitive bizarreness and psychoanalytical perspective are not the only ones. Neuroimaging techniques for measuring the activity of the cortex in the REM-stage show that these explanations come from the before mentioned hypo-activity of the pre-frontal parts which, during REM, overlap with the brain parts responsible for the selection of stimulus-response associations in accordance with the contextual signals, past events and intentions. This idleness in the prefrontal parts prevents the integration of the dream scenario in one complete, logical episode.

This neurologically explained idleness provokes the bizarre elements in the dream through merging time, space, characters and events, which are discontinuing in time, and inconsistent in content. This instance of neural deactivation prevents the dreamer to lead the dream content and the sequence of the events to some integral goal i.e. meaning, with the help of his will. This is only possible in lucid dreaming.

Psychoanalytic perspective imposes equivalence exactly in the aspect of the impossibility of the will to control the elements of the dream, and the resulting bizarreness, whereupon we cannot create logical whole. Specifically, according to Freud, the unconscious operates without conscious will, i.e. on the principle of primary process and the need of gratification of the repressed wishes. Thus the fact that there is no logic in the dream, at least from the aspect of consciousness and wakefulness, because through the dream people simply have an unconscious need for fulfilling a wish.

Because of the already mentioned neurocognitive processes in REM sleep, the dreamer is unable to make conscious decisions, and to arrange the content and the course of the dream. The resulting bizarre elements, trying to escape the Ego censor through the processes of transformation, condensation and symbolization appear illogical, incoherent, discontinuing and lacking space and time in the dream scenario. In fact, the result from the above mentioned findings is that it is impossible to observe elements from psychological perspective, correlated with the neurological findings derived from the theory of activation-synthesis (and other neurocognitive theories), if we strive to bring them in the consciousness and to understand them.

With the help of the least resistance method, we understand the logic of the latent form of the dream through unveiling its original layers. Thus, the path of interpreting is disproportionate to the dreamwork, i.e. the unconscious complicate, while we unravel, through the use of associative course of least resistance (i.e. accurately). We give personal meaning to the dream messages, unveiling them through associative connections with sensations from the day preceding the dream, and the sense organs stimulations during sleep, creating in this manner, a narration which has personal meaning, wholeness and integrity.

Likewise, inactivity in this part prevent the remembering of the dreams in full, because it affects the short-term memory, and thus the explanation why 64% of the overall

remembered dream contents fall on experiences and memories right before the time of dreaming, and only 1,5 % on the remembered information in the long-term memory [6] The percentage of remembered parts of the dream scenario indicate that we remember something with personal meaning, and that creates the dream storyline, i.e. gives the dream its logic.

Clearly, the amygdala has an important function in the regulation of powerful (intense) emotions for the remembered parts of the dream, because if they weren't important they wouldn't have provoked such emotions, and they wouldn't be remembered. This fact indicates the relevance of the presented thesis for the significance of personal meanings in dreams.

If we consider the theory that the remembered parts of the dream are the ones where the amygdala is the most active, i.e. gives neurological input from emotional aspect, during the remembrance (whereupon they are unconsciously selected, in order to be remembered), and that they are the most personally important parts, we can suppose (expect) that those parts will activate too, during the creation of the visual aspect of the manifest dream content. With other words, they are the dream content because as the most personally important parts, they made their way in the dream.

This claim can be examined through dream analysis, with the line of the least resistance method, by taking records of the remembered parts, immediately after waking from the REM-stage. With the help of PET-scan, the function of the amygdala will be established, in order to see the level of emotional involvement, from neurocognitive aspect, during the time of sleep, which will help to determine the personal importance of dreams (i.e. or the remembered parts of dreams).

The dreamer giving a statement of his dream should be asked about his phenomenological explanation of its parts, or how important they are to him. If the statement involving the level of importance of the dream, which is analyzed with the line of the least resistance method, corresponds with the level of brain activity in the amygdala, and other parts of the brain active during REM (i.e. the more important the dream, the more activity there will be in the amygdala), the accuracy of the theory of personal importance will be confirmed. According to this theory, the most important elements of the dream, or the whole dream, are generally remembered because of the accuracy of the neurological and psychoanalytic findings that differ only in terminology.

There are also other studies on the cognitive bizarreness, relevant for the above mentioned findings. For instance, in 1995, Revonsuo and Salmivalli studied the level of cognitive bizarreness in different kind of dreams and their elements. [23]

All the expressions described one of the 14 contents in 32 female college students. The records of their dreams were categorized as bizarre and non-bizarre. The results showed that the dream bizarreness is not randomly distributed in different kinds of dreams, and that different types of bizarreness differed in the distribution.

One interesting finding is that bizarreness is largely expressed through speech incongruity and cognition in dreams, while slightly regarding the representations of the self. This means that the speech, together with other cognitive elements is the most bizarre, which is not unusual, considering the fact they are representations of the logical, intellectual part of the manifest dream content, and carry the most distorted, hidden messages, with a purpose to escape the censor.

This notion is confirmed by Lakoff [18] who pointed out the meaning of the speech metaphor encountered in dreams. On the other hand, the representations of the Self in dreams is mostly visual, presented through the character, the Ego of the dreamer, or other disguised characters (through the use of discontinuity, incongruity and visual delusions), which is less subjected to the rational analysis of the Ego. In other words, speech and other intellectual processes are “products of the left hemisphere”, or logic, and are also conscious Ego functions.

Space is at the top of bizarre elements scale, which means there are many changes of space in the dream, i.e. the space where the dream scenario is played, which is not unusual, given the non-existence of space and time in the dream logic, and because of the psychoanalytic explanation of the censor, as well as the neurological one, which is the result of deactivation of those cortex parts responsible for estimation of time and space.

Bonato, Moffitt, Hoffmann, Cuddy, Wimmer came to an interesting finding, after studying nightmares in 43 students, about which they assumed would contain more bizarre elements. The findings showed there was no statistically significant difference between the number of bizarre elements in ordinary, and the so called terrifying (*ne sum sigurna za prevodot na ovoj vid kosmar*) nightmares. This finding is maintained by the psychoanalytic theory of bizarreness, simply because the processes, or the dreamwork, always function when the latent content of the dream transforms into manifest, in order to escape the censor, regardless whether they are regular or nightmare dreams. This happens because the processes are unconscious and do not comprehend the type of dream, but are guided from the intensity of the repressed wishes, which entails what kind of elements will emerge in the dream content.

In respect to the bizarreness, Hunt [14] emphasizes that the intensive dreaming occur in two forms: the first is relatively organized, while the second is disorganized. Visual imagination in combination with the special ability and balance, enable the dream to progress towards the archetypal, deep contents, and to become a so called “great dream”, with explicit transformative power. On the other hand, a weak balance could be a part of and/or result from the biological mechanisms of repression and self-inhibiting imagination, in the form of low level of bizarreness. Thus, we can conclude that the bizarreness is not only difficult, incomprehensible and pathological dream aspect, but also a sophisticated, deep and efficient one, because according to Hunt, the more biological, primitive and trivial the dream is, the less prevalent is the bizarreness, and vice versa.

CONCLUSION

From the above mentioned, it can be concluded that cognitive bizarreness, as a dream phenomenon, can be taken as an example of transition of the mind in the unconscious dream psyche, respectively as a proof that the psychological life in the dream is under the influence of the internal, unconscious, individual, repressed impulses, as well as the recent influences from the wakeful life, which is undoubtedly affected by recent experiences in the wakefulness. But, wakefulness could not, in any way, be abstracted from the influence of transitional phenomena of modern societies, as ours.

Therefore, if the cognitive bizarreness of the dream is justified with the efforts of the cortex to create somewhat sensible (functional) story from the flow of information, then it denotes an odd mixture of elements, which are sometimes incongruent and illogical. Furthermore, the transition and its effects on the psychological life of the individual and especially on his unconscious, directly affect the content of the storylines. In transitional periods the wakeful life is affected by perplexing, dual messages received from the social, economic and political side of a society, and so the dream becomes another target of this process, being molded as a storyline and formed in similar, transitional story. Therefore, because of the dialectic, contrasting and often dual messages from the outside world, that affect the quality of sleep and the form and content of the dream, men's dream in transitional periods is assumed to have a different narrative structure and different cognitive bizarreness from the dream in non-transitional society.

REFERENCES

- [1] A. Bechara, et al., Double dissociation of conditioning and declarative knowledge relative to the amygdala and hippocampus in humans, *Science*, 1995, 269, 1115–1118
- [2] M. Bischof, C. L. Bassetti, Total dream loss: a distinct neuropsychological dysfunction after bilateral PCA stroke, *Ann Neurol*. 2004, 56, 583–6.
- [3] A. Braun, T. Balkin, N. Wesensten, F. Gwadry, R. Carson, M. Varga, P. Baldwin, G. Belenky & Herscovitch, P., Dissociated pattern of activity in visual cortices and their projections during human rapid eye movement sleep. *Science*, 1998, 279, 91-95.
- [4] A. Buick. Critique: *Journal of Socialist Theory*, Volume 5, Issue 1, 1976
- [5] V. Cochen, I. Arnulf, S. Demeret et al, Vivid dreams, hallucinations, psychosis and REM sleep in Guillain-Barré syndrome, *Brain*, 2005,128:2535–45
- [6] T. T. Dang-Vu T. T., M. Desseilles, P. Peigneux, Laureys and P. Maquet, PET Activation Patterns. Liege, Belgium©, Elsevier Inc, 2009, AIL rights reserved. 414 *International Journal of Recent Research in Arts and Sciences* ISSN: 1857-8128
- [7] E. Dorus, W. Dorus & A. Rechtschaffen, The incidence of novelty in dreams. *Archives of General Psychiatry*, 1971, 25, 364-368.
- [8] S. Fisher & R. Greenberg, *Freud Scientifically Appraised*. New York: John Wiley, 1996.
- [9] S. Fisher & R. Greenberg, R., *The Scientific Credibility of Freud's Theories and Therapy*. New York: Basic Books, 1977.
- [10] C. Hall & R. Van de Castle, *The Content Analysis of Dreams*. New York: Appleton-Century-Crofts, 1966.
- [11] C. Hall, A cognitive theory of dream symbols, *Journal of General Psychology*, 1953a, 48, 169-186.

- [12] J. Hillmann, *The dream and the underworld*, Harper & Row: New York, 1979.
- [13] J. A. Hobson, *The Chemistry of Conscious States: How the Brain Changes its Mind*, Little, Brown & Co., 1994.
- [14] H. T. Hunt, Lucidity as a meditative state. *Lucidity Letter*, 1987, 6(2), 105–112.
- [15] N. H. Kerr, D. Foulkes & G. J. Jurkovic, Reported absence of visual dream imagery in a normally sighted subject with Turner's syndrome. *Journal of Mental Imagery*, 1978, 2, 247- 264.
- [16] B. Van der Kolk, R. Blitz, W. Burr, S. Sherry & E. Hartmann, E., Nightmares and trauma: A comparison of nightmares after combat with lifelong nightmares in veterans. *American Journal of Psychiatry*, 1984, 141(2), 187-190.
- [17] S. LaBerge, *Lucid Dreaming*. Los Angeles: J.P. Tarcher, 1985.
- [18] G. Lakoff, How unconscious metaphorical thought shapes dreams. In D. Stein (Ed.), *Cognitive Science and the Unconscious*, 1997, (pp. 89-120). Washington: American Psychiatric Press.
- [19] M. Manfred, F. Andermann, Complex visual hallucinations. *Clinical and neurobiological insights, Brain*. 1998;121:1819–40.
- [20] M. K. Pendaroski, *The personal meaning of dreams: new perspective (a bridge between the Activation-Synthesis theory and Freud's psychoanalytic theory)*, Saarbrücken, Lambert Academic Publishing, 2015.
- [21] J. P. J. Pinel. 2014. *Introduction to Biopsychology*, Global Edition (9e). University of British Columbia: Pearson Higher Ed USA. 415 International Journal of Recent Research in Arts and Sciences ISSN: 1857-8128
- [22] J. Resnick, R. Stickgold, C. Rittenhouse & J. A. Hobson, J., Self-representation and bizarreness in children's dream reports collected in the home setting. *Consciousness and Cognition*, 1994, 3, 30-45.
- [23] A. Revonsuo, C. Salmivalli, *Dreaming*, American Psychological Association, Vol 5(3), Sep 1995, 169-187.
- [24] L. Robertson, L., Visuospatial attention and parietal function: their role in object perception, In R. Parasuraman (Ed.), *The attentive brain*, 1998, Cambridge: MIT Press.
- [25] S. Scarone, M. L. Manzone, G. Orsola, I. Kantzas, I. Limosani, A. D'Agostino, J. A. Hobson, *The Dream as a Model for Psychosis: An Experimental Approach Using Bizarreness as a Cognitive Marker*, *Schizophr Bull*, 2008, 34 (3): 515-522. doi: 10.1093/schbul/sbm116 First published online: October 17, 2007.
- [26] S. Schwartz, T. T. Dang-Vu, A. Ponz, A. Duhoux, P. Maquet, *Dreaming: a neuropsychological view*. *Schweiz Arch Neurol Psychiatr*, 2005; 156:426–39.
- [27] S. Schwartz, P. Maquet, Sleep imaging and the neuropsychological assessment of dreams, *TRENDS in Cognitive Sciences*, Vol.6 No.1 January 2002, 23-30. <http://tics.trends.com> 1364- 6613/02/\$ – see front matter © 2002 Elsevier Science Ltd. All rights reserved. PII: S1364-6613 (00)01818-0.
- [28] B. Sidis, *Symptomatology, psychognosis, and diagnosis of psychopathic diseases*, The Gorham Press, xix: Boston, MA, US, 468 pp., (pp. 165-174), <http://dx.doi.org/10.1037/10720-016>
- [29] M. Solms, *The neuropsychology of dreams: a clinico-anatomical study*, Erlbaum, 1997.
- [30] F. Snyder, *The phenomenology of dreaming*. In L. Madow & L. Snow (Eds.), *The psychodynamic implications of the physiological studies on dreams*, 1970, (pp. 124-151). Springfield, IL: C.C. Thomas.
- [31] P. Whalen, Fear, vigilance, and ambiguity: Initial neuroimaging studies of the human amygdala. *Current Directions in Psychological Science*, 1998, 7(6), 177-188
- [32] J. M. Windt, *The immersive spatiotemporal hallucination model of dreaming*, *Phenom Cogn Sci*, © Springer Science+Business Media B.V., 2010, 9: 295–316.
- [33] M. G. Vita, A. P. Batocchi, S. Dittoni, A. Losurdo, A. Cianfoni, M. C. Stefanini, C. Vollono, G. 416 International Journal of Recent Research in Arts and Sciences ISSN: 1857-8128 Della Marca, P. Mariotti, Visual hallucinations and pontine demyelination in a child: possible REM dissociation? *J Clin Sleep Med*, 2008;4(6):588–590

"Thinking About Thinking": Cognition and Metacognition in the Reading Process

Dr. Igballe Miftari

International Balkan University, Skopje, Macedonia

igballe_bale@yahoo.com

ABSTRACT

The individual reader will never understand the reading process to full extent. Not even researchers nor teachers will. The complexity regarding reading comprehension has been an issue that has been studied and observed, but more than assumptions, hypothesis or theory, nothing has been fully concluded. Reading is not easy to define because it is different for every individual. It is like the issue of speech and toddler. A baby might choose to speak before he/she walks and vice versa. Similarly, an individual reader might choose to base personal experience with text, might link what he/she knows and either grasp the meaning or misunderstand it; may base unknown vocabulary on the context or upon personal opinion etc. Reading as a skill requires foremost interest and passion, creativity and imagination; it requires deep vocabulary knowledge and prior experience with books. In reading especially, the learner should be able to identify the different metacognitive/cognitive strategies that are most suitable for them. Clarke and Silberstein (1977) and Coady (1979), described reading as an active process of text comprehension in which the reader uses background knowledge and appropriate strategies, such as previewing text, using contextual clues or making inferences. It is a term used to describe students' awareness of what they know, their understanding of how to be strategic readers, and their knowledge of when (i.e. under what conditions) to evaluate the adequacy of their comprehension. (Paris, Lipson & Wixson, 1983). As Vygotsky (1986) emphasizes "(I)t is the functional use of the word, or any other signs, as means of focusing one's attention, selecting distinctive features and analyzing and synthesizing them, that plays a central role in concept formation." (1986, p. 106) This paper therefore attempts to emphasize the need to "think about thinking" in order for creative reading establishment and effective comprehension. It will also provide different insights, personal experience and feedback regarding the issue and provide conclusions and remarks. The topic, in terms of importance is quite relevant in today's teaching, especially with the widespread of technology, which "serves" ready to get knowledge to students' and reduces critical thinking and creativity and of course, the level of student "individual reading."

Keywords: Cognition, Metacognition, Reading Strategies, Analyzing and Synthesizing, Creativity.

READING TAXONOMY AND CRITICAL READING SKILLS

“If you need a helping hand, look at the end of your sleeve” (H.F. Banks)

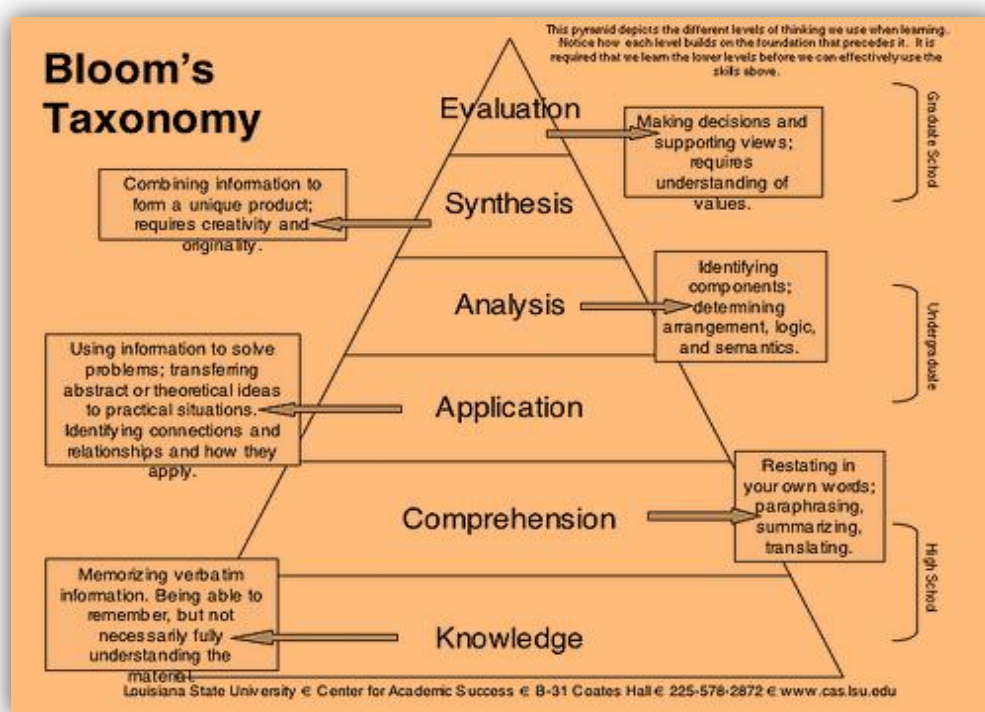
During the years, many changes have been made in the basis theory of academic reading issues. These changes were presumably made for more effective comprehension, for deeper thinking and analysis, for improving readers’ critical eye and as proof that reading is a very complex skill. Cognitive and metacognitive reading skills are therefore very important and students must learn how and when to use them effectively. It is higher and lower leveled thinking that makes the distinction of how much the reader has critically thought about the text. Reading is a process shaped partly by the text, partly by the reader’s background, and partly by the situation the reading occurs in (Hunt, 2004, p. 137).

The most accepted and for some, controversial taxonomy for reading is the so-called Bloom’s taxonomy named after its’ finder Benjamin Bloom in the 1950’s. This taxonomy divides educational objectives into three “domains”: cognitive, affective and psychomotor i.e. “within the domains, learning at the higher levels is dependent on having attained prerequisite knowledge and skills at lower levels” (Orlich et. al. 2004). The main idea behind Bloom’s taxonomy was higher-leveled thinking, starting from simplest to more complex (from recalling information and previous knowledge to making judgments and supporting ideas). However, since much time has passed since then, reforms and different assumptions regarding thinking have been made.

Teachers now know much more about how students think and how they make different concepts; they are now aware that more than just thinking is important, and that the students’ feelings and beliefs, their cultural background and classroom setting are crucial factors in the process (Marzano, 2000). argued that the very structure of the Taxonomy, moving from the simplest level of knowledge to the most difficult level of evaluation, is not supported by research. A hierarchical taxonomy implies that each higher skill is composed of the skills beneath it; comprehension requires knowledge; application requires comprehension and knowledge, and so on. This, according to Marzano, is simply not true of the cognitive processes in Bloom’s Taxonomy. Additionally, those that actually use the Taxonomy have a blurry definition of the terms “analysis” and “evaluation” and their exact meaning. It is quite difficult to “draw the line” of accurateness. Despite its weaknesses, Bloom’s taxonomy has its strengths too. The first and most prominent is the fact that for teachers that use it, the most important aspects of thinking are structured, by which it is easily used and those teachers that use the question prompts relating to the various levels of Bloom’s Taxonomy do a better job of encouraging higher-order thinking with their students than those that do not use it. It also arises teachers’ awareness as to what to focus on and how to compile open-ended and close-ended questions in order to achieve critical thinking responses. The first original domain (see below) served as a starting point of higher-order thinking and as a sample for teachers and researchers. Written in 1956, by Bloom the “Taxonomy of educational objectives: Cognitive

Domain” with his six-level description of thinking has been widely used and accepted by researchers and teachers in the field.

Figure 1: Bloom’s Taxonomy

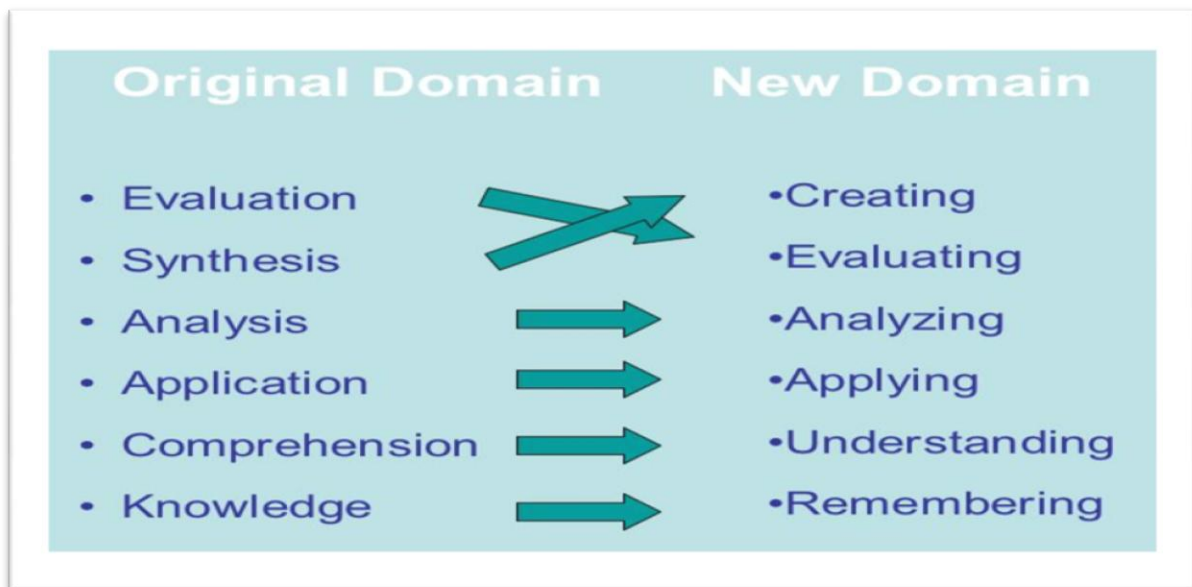
Source: Louisiana State University & Center for academic success, Ret. June 8, 2015 www.cas.lsu.edu.

His list is organized from the most simple, the recall of knowledge, to the most complex, making judgments about the value and worth of an idea, making decisions and supporting views. The above provided figure (fig. 1) is Bloom’s older version, known as the original domain. The same original domain was re-formulated and revised in 1999 by Anderson, Bloom’s former student. The new domain takes into account a broader range of factors that have an impact on teaching and learning, changing “synthesis” and transforming it into “creating” by which creativity and imagination are brought into the whole process and changing the “knowing what” (the content of thinking) and the “knowing how” (procedures used in solving problems).

Accordingly, in order to help the analysis of different texts different taxonomies also developed. Davis (1968) defines five skills:

1. Recalling word meanings,
2. Drawing inferences about meaning of a word in context,
3. Finding answers to questions answered explicitly or in a paraphrase,
4. Weaving together ideas in the content,
5. Drawing inferences from the content (Davis, 1968, cited in Alderson, 2000, p. 9-10).

Figure 2: Learning to Think, Thinking to Learn: 3

Source: Pohl, 2000, p. 8

However, taxonomies, by themselves, do not constitute curriculum design and, besides, Alderson (2000) argues, they need to be treated with care because they can give the misleading point ought to focus on deeper analysis and therefore students should become critical thinkers. Additionally, many authors (if not all of them) argue and agree that critical thinking involves impression of micro skills being discrete, when in fact they overlap considerably. They are also not fully supported by empirical observation. In fact, Alderson's view is that "at least part of the reading process probably involves the simultaneous and variable use of different and overlapping "skills." (Alderson, 2000, p.11) This is because taxonomies in usage relate to critical thinking and higher order thinking, meaning that critical thinking is a major component. Academic reading at this both a set of activities or skills and a particular attitude toward thinking, learning and decision-making. (Rehner, 1994) What is critical thinking? How can we define it? The oldest and one of the finest conducted research regarding the assessment of critical thinking skills by Watson and Glaser (1939), define critical thinking as follows:

...critical thinking involves a persistent effort to examine any belief or supposed form of knowledge in the light of evidence that supports it and the further conclusions to which it tends, as well as the ability to recognize problems, to weigh evidence, to comprehend and use language with accuracy and discrimination, to interpret data, to recognize the existence (or non-existence) of logical relationships between propositions, to draw warranted conclusions and generalizations and to test the conclusions by applying them to new situations to which they seem pertinent. (1939, p. 3)

COGNITION- THE COGNITIVE VIEW

Apart from linking reading with prior knowledge and experience with text, researchers are now referring to the process of reading through students' everyday lives, their rapport with others, with friends and family and with different social circumstances that would further identify reading comprehension. Accordingly, "developments in cognitive psychology, sociolinguistics, and cultural anthropology have drawn attention to the need for explanations of the reading process that take into account a broad view of the everyday world of students and their families, teachers, schools and communities." (Alvermann & Phelps, 2002, p. 19) Thus, a cognitive view of the reading process assumes "an active reader who constructs meaning through the integration of existing and new knowledge and the flexible use of strategies to foster, monitor, regulate and maintain comprehension." (Dole et. al. 1991, p.242) Therefore, understanding what one reads depends a lot on one's perception, background knowledge, cultural background etc and "students who take a personal, adaptive view of reading understand that knowledge is constructed by them and that the experiences they bring to texts shape in large part what they will comprehend." (Brown, Collins & Duguid, 1989)

METACOGNITIVE AWARENESS IN THE READING PROCESS

According to Anderson (1999) "metacognitive awareness of the reading process is perhaps one of the most important skills second language readers can use while reading. This indicates that they are able to verify the strategies they are using." (1999, p. 72) What is metacognition? Anderson (1999) further proceeds "metacognition is best defined as thinking about thinking" (1999, p. 72) As Paris, Lipson and Wixson (1983) state, "it is a term used to describe students' awareness of what they know, their understanding of how to be strategic readers, and their knowledge of when (i.e. under what conditions) to evaluate the adequacy for their comprehension." Anderson (2012), points out that metacognitive awareness requires:

1. *preparing* and *planning* for effective learning;
2. deciding *when* to use specific strategies;
3. knowing how to *monitor* the use of strategies;
4. learning how to *combine* various strategies; and
5. *evaluating* the effectiveness of strategy use. (2012, p. 173)

He further concludes that if we want metacognitively aware learners we must have metacognitively aware teachers i.e. teachers need to be more aware of ways to help learners become aware of their strategies. Historical events that have long occurred for example require basic understanding of the period of time by books, magazines, movies, the internet etc. The example provided by Alvermann & Phelps (2002) relates to the Holocaust, though even if World War One were to be covered, the Berlin wall, Kosova's war etc. previous research would be needed for both: for students' awareness and for students to comprehend text to some extent, because "developing such an awareness, however does not ensure that they will succeed in comprehending the portion of the text, they will also need to monitor

their reading.” (Alvermann, Phelps, 2002, p. 27) They proceed, “monitoring involves evaluating the trustworthiness of certain assumptions or inferences one makes while reading. It also involves applying any one of a number of fix-up strategies when comprehension falters or breaks down completely. (2002, p.27) For example, moving backward or forward in text searches, concentrating on only the important information, making mental images, and contrasting new ideas with previous experience are some of the common fix-up strategies. (Brown & Campione, 1994) Reflecting on ones’ learning and the effectiveness of that strategy is referred to as “metacognition” i.e. awareness of one’s own thinking processes is generally referred to as metacognition or metacognitive awareness (Pressley & Afflerbach, 1995; Rivers, 2001) This metacognitive awareness is important because it leads to planning and preparation as to how to complete a task, monitoring ones’ success, reflecting and self-evaluating the outcomes of task completion.

The learner is actively part-taking in the process and as a main component is now auto-critical. The learner is now capable of focusing on the main elements of relevance in effective learning (own effective learning) and reading. Metacognitive strategies are defined by Singhal (2001, p.156) as: ...“behaviors undertaken by the learners to plan, arrange, and evaluate their own learning. Such strategies include directed attention and self-evaluation, organization, setting goals and objectives, seeking practice opportunities, and so forth. In the context of reading, self-monitoring and correction of errors are further examples of metacognitive strategies. Regarding learning foreign languages, the learner must adopt metacognitive strategies that vary according to the skill, since learning takes part through the usage of all four skills, that of listening, reading, writing and speaking. Each and every skill requires a different approach, an approach that is suitable and different for every individual. The issue of “individualism” is especially important at university level. I argue that this is an important fact that teachers should know because each and every learner brings with them prior knowledge and has a personal assumption as to what interests them most. Additionally, each learner has a different approach to strategies and techniques that might help them more easily come to comprehension.

METACOGNITIVE ACADEMIC READING STRATEGIES

Reading as a skill requires foremost interest and passion, creativity and imagination; it requires deep vocabulary knowledge and prior experience with books. In reading especially, the learner should be able to identify the different metacognitive strategies that are most suitable for them.

Clarke and Silberstein (1977) and Coady (1979), described reading as an active process of text comprehension in which the reader uses background knowledge and appropriate strategies, such as previewing text, using contextual clues or making inferences. It is a term used to describe students’ awareness of what they know, their understanding of how to be strategic readers, and their knowledge of when (i.e. under what conditions) to evaluate the adequacy of their comprehension. (Paris, Lipson & Wixson. 1983)

According to Chan (2003) “poor readers’ score lower than good readers in using all reading strategies, and especially in using sophisticated cognitive and metacognitive strategies ... The awareness and the use of cognitive and metacognitive strategies are closely related to the efficiency of the reading process. (2003, p.177) i.e. learners that know how to value and use metacognitive strategies are those that score higher marks and understand text better than poor readers. At university level, students are required to read different texts, passages and novels and to either submit reports or seminar papers or to actually present it as a group or individual project. Some metacognitive strategies concerning reading are: centering the reading (linkages with previous knowledge, objectives and goals), arranging and planning, evaluating/self-monitoring.

The cultural issues in academic reading- It would be a story of fact versus fiction if two different nationalities, with different assumptions, political views and beliefs and different cultural historical facts about the same event (war for example) were to read the same text. (such examples might be those of Palestinian versus Israelis assumptions and a text regarding Gaza; or similarly Balkan wars and the different ethnicities living on the Balkans and their personal assumptions upon a provided text; Hitler, Germany and the Jews etc.). Briefly stated, there is a very close linkage made between the social context, previous knowledge and personal assumptions when reading. Whether this issue reflects on native and second or foreign language learners while reading, is an issue that has not been clearly stated. The tendency for interference of personal background issues with expository text is inevitable (personal assumption) and “students of different races, different social classes, and different genders may produce readings which challenge dominant or authoritative meanings because they have available to them different sets of values and beliefs.” (Patterson, Mellor, & O’Neill, 1994, p. 66) or as Gee (1996) would add, “Language ...always comes fully attached to the other stuff; to social relations, cultural models, power and politics, perspectives on experience, values and attitudes, as well as things and places in the world.” (1996, p. vii)

Accordingly, Gavlek and Raphael (1996) conclude the issue of social constructionist perspective theory:

This perspective has the potential to shift our focus on talk about text away from seeking “facts” or “truths” towards constructing “interpretations” and offering “warranted justifications” for interpretations. From this perspective the teacher’s role would shift from asking questions to ensure that students arrive at the “right” meaning to creating prompts that encourage students’ exploratory talk...Teachers would encourage talk that elicits a range of possible interpretations among individuals reading and responding at any given time. Teachers would also encourage talking about previously read texts because individuals construct different readings at different periods in life or within different contexts...textual meaning is not “out there” to be acquired: it is something that is constructed by individuals through their interactions with each other and the world. (1996, p. 183)

Therefore, most researchers, teachers and professionals in the field agree on the point that many issues take part in the overall reading process, either consciously or

subconsciously. These internal and external factors that individuals bring with them in the reading process are the starting point of further elaboration and analysis of written texts. They are “carvers” of the “main idea” and of one’s personal assumption. Moreover, they are within the social context seen as implications that construct meaning. It does not however always have positive impacts on the overall conceived meaning. The example of the American versus native Indian wedding, the example with historical facts and opinions regarding world wars, regional conflicts, personal national conflicts etc. are minor examples of how previous knowledge or cultural background issues interfere “wrong” in constructing meaning. In cases when the context is known for the individuals, reading comprehension is easier achieved. Teachers should use a mixture of texts, both of social similarities and differences. In ESL or EFL literature classes and reading classes, providing texts with American traditional and cultural issues would normally have a positive impact on language acquisition and not only on reading.

CONCLUSION

The individual reader will never understand the reading process to full extent. Not even researchers nor teachers will. The complexity regarding reading comprehension has been an issue that has been studied and observed, but more than assumptions, hypothesis or theory, nothing has been fully concluded. Reading is not easy to define because it is different for every individual. It is like the issue of speech and toddler. A baby might choose to speak before he/she walks and vice versa. Similarly, an individual reader might choose to base personal experience with text, might link what he/she knows and either grasp the meaning or misunderstand it, may base unknown vocabulary on the context or upon personal opinion etc. Different strategies are used by different readers, different approaches to text etc. As Vygotsky (1986) emphasizes “(I)t is the functional use of the word, or any other signs, as means of focusing one’s attention, selecting distinctive features and analyzing and synthesizing them, that plays a central role in concept formation.” (1986, p. 106)

REFERENCES

- Alderson, J. C. (1999). Reading constructs and reading assessment. In Chalhoub-Deville, M. , editor, *Issues in computer adaptive testing of reading proficiency*. Cambridge: Cambridge University Press .
- Alvermann, D. E., & Phelps, S., F. (2002). *Content reading and literacy: Succeeding in today's diverse classrooms.* Allyn & Bacon, A Pearson Education Company.
- Anderson, N. (1999). "Exploring Second Language Reading: Issues and strategies." Heinle & Heinle Publishers.
- Anderson, N. J. (2012). Metacognition: Awareness in language learning. In
- Mercer, S., Ryan, S., & Williams, M. (Eds.), *Language learning psychology: Research, theory & pedagogy* (pp. 169-187). Basingstoke, UK: Palgrave.
- Brown, J. S., Collins, A., & Duguid, P. (1989). Situated cognition and the culture of learning. *Educational Researcher*, 18 (1), 32-42.
- Brown, A.L., & Campione, J.C., (1994) *Guided Discovery in a Community of Learners*. K. McGilly (Ed.) *Classroom lessons: Integrating cognitive theory and classroom practice*, pp. 229-270, Cambridge, MA: MIT Press/Bradford Books.
- Clarke, M. & Silberstein, S. (1977). Toward a realization of psycholinguistic principles for the ESL reading class. *Language Learning*, 27, 135-54.
- Coady, J. (1979). A psycholinguistic model of the ESL reader. In R. Mackay, B. Barkman, & R. R. Jordan. (Eds.), *Reading in a second language*. (p.5-12). Rowley, MA: Newbury House.
- Davis, F.B. (1968). Research in comprehension in reading. *Reading Research Quarterly*, 3, 499-545
- Dole, J., A., Duffy, G. G., Roehler, L. R., & Pearson, P. D. (1991). Moving from the old to the new: Research on reading comprehension instruction. *Review of educational Research*, 61, 239-264.
- Gavelek, J. and T. Raphael. (1996). "Changing Talk about Text: New Roles for Teachers and Students." *Language Arts*, vol. 73; pp. 182-192
- Marzano, R. J. (2000). Twentieth century advances in instruction. In R. Brandt (Ed.), *ASCD Yearbook*, 2000 (pp. 67-90). Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Marzano, R. J. (2000). Implementing standards-based education. *Teacher Librarian*, 28(2), 30-32.
- Orlich, Donald; Harder, Robert; Callahan, Richard; Trevisan, Michael; Brown, Abbie (2004). *Teaching strategies: a guide to effective instruction* (7th ed.). Houghton Mifflin. ISBN 978-0-6182-9999-7.
- Paris, S.G., Lipson, M. & Wixson, K.K., (1983). Becoming a strategic reader. *Contemporary Educational Psychology*, 8, 293-316.
- Paris, S. G., & Jacobs, J. E. (1984). The benefits of informed instruction for children's reading awareness and comprehension skills. *Child development*. 55, 2083-2093.
- Patterson, A., Mellor, B., & O'Neill, M. (1994). Beyond comprehension: Poststructuralist readings in the English classroom. In W. Corcoran, M. Hayhoe, & G. Pradl (Eds.), *Knowledge in the making: Challenging the text in the classroom*. (Vol. 1, pp. 61-72). Portsmouth: Heinemann/Boynton Cook
- Pressley, M., & Afflerbach, P. (1995). *Verbal protocols of reading: The nature of constructively responsive reading*. Hillsdale NJ: Erlbaum.
- Rehner, J.(1994). *Practical Strategies for Critical Thinking*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Singhal, M. (2001). Reading proficiency, reading strategies, metacognitive awareness and L2 readers. *The Reading Matrix*, 1, 1-9.
- Vygotsky, L. S. (1986). *Thought and language* (A. Kozulin, Trans.). Cambridge, MA: MIT Press. (Original work published 1934)
- Watson, G. & Glaser, E. (1939). *Manual of directions for discrimination of arguments test*. New York, NY: World Book Co.)

Aile Çiftçiliği Modelinde Kadın İşgücünün Sorunları ve Çözüm Önerileri: Trakya Bölgesi Örneği

Dr. Gülen Özdemir, Namık Kemal Üniversitesi
gozdemir@nku.edu.tr

Dr. Emine Yılmaz, Namık Kemal Üniversitesi
emineyilmaz@nku.edu.tr

ÖZET

Aile çiftçiliği bir aile tarafından yönetilen ve gerçekleştirilen, kadın ve erkekler dahil olmak üzere, ağırlıklı olarak ailesel işgücüne dayalı tarım, orman, balıkçılık, meracılık ve su ürünlerine yönelik üretim faaliyetlerini organize etme yöntemi olarak tanımlanmaktadır FAO (2014). Türkiye’de yaklaşık 3 milyon küçük aile işletmesi bulunmakta olup tarımsal üretimin önemli bir kısmını bu işletmeler gerçekleştirmektedir. Kırsal alanda aile çiftçiliği modelinde kadınlar daha çok ücretsiz aile işgücü olarak çalışmakta olup ataerkil yapı halen devam etmektedir. Kadınlar genelde hayvancılık, sebzeçilik ve meyvecilik faaliyetlerinde ön plana çıkmaktadır. Tarımda çalışan kadınların büyük bir çoğunluğu herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı değil, eşleri üzerinden sosyal güvenceden faydalanmaktadırlar. Kadınların tarımsal süreçlerde karar almada söz hakkı daha azdır. Aile çiftçiliği modelinde sürdürülebilirliği sağlamak açısından, bu ve bunun gibi sorunlar nedeniyle, bu çalışmada kadın işgücünün sorunları ele alınarak çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aile çiftçiliği, Kadın İşgücü, Kırsal Alan, Tarım, Sürdürülebilirlik.

JEL Kodu: Q13, D13, J12, J43

Women's Working Problems and Solution Proposals in Family Farming Model

ABSTRACT

Family farming is defined as a method of organizing production activities directed to and carried out by a family, mainly based on the familial labor force, including men and women, for agriculture, forestry, grassland and fishery. There are approximately 3 million small family businesses in Turkey and a significant part of agricultural production is realized by these enterprises. In the rural farming model, women work more as unpaid family labor force, and patriarchal structure still continues. Women are generally at the forefront of livestock, vegetable and fruit growing activities. A large majority of women working in agriculture are not registered to any social security institutions but benefit from social security through their wives. Women are less likely to make decisions in agricultural processes. In order to ensure sustainability in the model of family farming, due to problems such as this and so on, the solution of the problem of women labor was developed in this study.

Keywords: Family Farming, Women's Workforce, Rural Area, Agriculture, Sustainability.

GİRİŞ

Aile çiftçiliği kavramı literatürde özellikle işletme sayısı, arazi büyüklüğü ve ekonomik önem gibi parametreler ışığında farklı şekillerde ifade edilse de kısaca ailenin söz konusu işle ilgili olarak tüm riskleri üstlendiği tarımsal organizasyonlar olarak tanımlanmaktadır. Dünya Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)'nun kapsamlı tanımında ise aile çiftçiliği bir aile tarafından yönetilen ve gerçekleştirilen, kadın ve erkekler dahil olmak üzere, ağırlıklı olarak ailesel işgücüne dayalı tarım, orman, balıkçılık, meracılık ve su ürünlerine yönelik üretim faaliyetlerini organize etme yöntemi olarak tanımlanmaktadır FAO (2014).

Avrupa Birliği (AB)'nde yaklaşık 13 milyon tarımsal işletme bulunmakta ve ortalama tarımsal işletme büyüklüğü 14,2 ha civarındadır. Söz konusu çiftliklerin %95'inden fazlası aile çiftliklerinden oluşmaktadır Toprak ve İlkdoğan (2014). Avrupa'da bulunan aile çiftlikleri arazi büyüklüğü, istihdam kapasitesi ve işletme büyüklüğü gibi özellikleri bakımından geçimlik işletmeler, yarı geçimlik işletmeler gibi farklılıklar göstermektedir. Aile çiftlikleri 120 milyon ha veya başka bir deyişle AB içerisindeki toplam kullanılan tarımsal alanın %68'i oranında faaliyet göstermektedir Davidova & Thomson, (2014). AB genelinde tarımsal istihdamda aile çiftçileri ilk sırada yer almakta ve kırsal alanda yaşayan milyonlarca kişinin geçimi aile çiftçiliğine dayanmaktadır. AB'de tarım alanında 2010 yılında düzenli işgücü olarak 25,5 milyon kişi bulunmaktayken, bunların 24 milyonunu aile çiftçileri oluşturmaktadır Eurostat (2014).

Türkiye'nin 2016 yılı kurumsal olmayan nüfusu 79.814 bin kişi olup bu nüfusun %7,7'si belde ve köylerde yaşamaktadır TÜİK (2016). Türkiye'de yaklaşık 3 milyon küçük aile işletmesi bulunmakta olup toplam, 184 bin ha alanda tarımsal üretimin önemli bir kısmını bu işletmeler gerçekleştirmektedir. İşletme başına parsel sayısı 4,1, ortalama parsel genişliği 15 da, ortalama işletme büyüklüğü 61 dekadır. Bu işletmelerin %78,9'u 100 dekadandan küçük işletme büyüklük gruplarında yer almaktadır. Tarımsal işletmelerin %78,9'u 100 dekadandan küçük işletme büyüklük gruplarında yer almakta ve toplam arazinin %34,3'ünü işlemektedirler. Bu işletmelerde hane halkı fertleri yılda ortalama 170 gün çalışmaktadır ve bunların %41,5'i 14 yaş ve üzerindeki kadınlardan oluşmaktadır. Tarımsal işletmelerin %85,1'i kendi tarım arazisini işlemekte ve bunlar toplam tarım arazisinin %71,4'ünü oluşturmaktadır. TÜİK (2016a).

Türkiye'de istihdam edilenlerin % 19,5'i tarımda çalışmaktadır. 2016 yılı TÜİK hane halkı işgücü anketi sonuçlarına göre, kırsal alanda işgücüne katılanların %41,5'ini kadınlar oluşturmaktadır TÜİK (2016b). Bu oranlar ülkelerin gelişmişlik düzeyine paralel olarak, hem kadına yönelik geleneksel zihniyet yapısı hem de istihdamın sektörel yapısı açısından değişim gösterebilmektedir.

Çalışmanın ele alındığı bölgede yer alan Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli illeri içerisinde, özellikle Tekirdağ yüksek oranda iç göç almakta, Edirne ise iç göç vermektedir. Bu bölgede özellikle aile çiftçiliği modelinde kadın işgücünün sorunları önem kazanmaktadır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın materyalini ikincil veriler oluşturmaktadır. Araştırmada konu ile ilgili yazılmış makaleler ve raporlardan, oluşturulmuş istatistiklerden, internet web sayfalarından yararlanılmış olup, aile çiftçiliği modelinde kadın işgücünün sorunları ve çözüm önerileri ortaya konmuştur.

AİLE ÇİFTÇİLİĞİ MODELİNDE KADIN İŞGÜCÜ

Birleşmiş Milletler 2014 yılını “Aile Çiftçiliği Yılı” ilan etmiştir. Burada amaç kırsal alandaki genç nüfusun tarımda kalmasını ve tarımsal faaliyetin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamaktır. Çünkü yıllar içinde yaşanan kırdan kente göçün tarımsal üretime en önemli etkisi; tarımsal üretime işgücü olarak katılan nüfusun gün geçtikçe yaşlanması ve yevmiyeli çalışacak işgücü bulmakta zorluk çekilmesi olmuştur. Kısacası kırsal alanda tarım yok olma noktasına gelmiş, yani kırdan kente göçlerle, kentler süratle devleşen köylere, köyler ise ıssız ve terk edilmiş viranelere dönüşmüştür Güreşçi (2010).

Tarımsal faaliyetlerin işgücü istihdamında giderek öneminin azaldığı günümüz koşullarında tarımda kadının yeri ve ekonomik faaliyetlere katılımı farklı bir boyut kazanmıştır. Tarım kesimindeki kadınların üretime katılımı ailenin sahip olduğu arazi varlığına göre, gerçekleştirilen tarımsal faaliyete ve ailenin gelir düzeyine bağlı olarak değişmektedir. Ailenin mülk toprak genişliği ve tarımsal mekanizasyon düzeyi arttıkça kadın tarımsal üretimden kopmakta ve çalışma potansiyelini ev kadınlığına yöneltmektedir Yıldırak vd. (2002).

Ülkemizde çalışan kadınların %95’i 1966 yılında tarım sektöründe faaliyet gösterirken, 1980 yılında bu oran %85,6, 1997’de %72,5, 1999’da %66,3 ve 2000 yılından bu yana ise % 20’lere kadar gerilediği görülmektedir (Ecevit, 2008).

OECD ülkelerinde 2010 yılı verilerine göre kadınların sadece %5’inin tarım sektöründe, %83’ünün ise hizmetler sektöründe istihdam edildiği düşünüldüğünde ülkemizdeki kadın istihdamında tarım sektörünün halen oldukça önemli bir ağırlığı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak gelişmiş ülkelerdeki duruma benzer bir biçimde ülkemizde de düşük katma değer yaratan iş alanlarından, yüksek katma değer yaratan iş alanlarına doğru bir kayış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla geçmiş yıllardaki kadın istihdamı oranlarını bugünle kıyaslarken istihdamın sektörel dağılımında ve çalışma biçimlerinde yaşanan yapısal dönüşümleri de göz önünde bulundurmak gereklidir.

Kadınların işgücüne katılma oranı 1990’da %34,1, 2002’de %26,9, 2004’de %25,4, 2008’de %24,5’tir. Kırsal alanda ise daha çok kadın işgücüne katılmaktadır (%30,8) TÜİK (2016b). Kırsalda 100 kadından 84’ü tarım kesiminde, bunun %77’si ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır (Çizelge 1.). Kırsaldaki kadınların %62,4’ü nitelikli tarım, hayvancılık, avcılık, ormancılık ve su ürünlerinde çalışmaktadır.

Çizelge 1. Türkiye’de İstihdam Edilen Kadınların Ücret Durumlarına Göre Çalışma Biçimleri (%)

Sektör	Çalışan Sayısı	Ücretli ve Yevmiyeli	İşveren	Kendi Hesabına Çalışan	Ücretsiz Aile İşgücü	Toplam
Tarım	2.854.000	7,7	0,3	15,0	77,0	100,0
Tarım Dışı	3.340.000	83,3	2,0	9,2	5,5	100,0

Tarımsal üretimde kadınların konumu 4 grupta toplanmaktadır.

- Büyük işletmelerde kadınlar tarlada çalışmazlar. Tarımsal üretime doğrudan katılma işleri dışındaki (üretim karar verme, yönetme, denetleme ve pazarlama gibi) işler erkeğin işidir. Erkeğin yeterli olmadığı yerlerde, kadının sınırlı da olsa, yönetim ve denetleme görevi vardır.
- Orta büyüklükteki işletmelerde erkekler mekanize işler ve pazarla ilişkileri, kadınlar ise emek-yoğun işleri üstlenirler.
- Küçük işletmelerde ise erkekler tarım dışı gelir kaynakları ararken, kadınlar emek-yoğun tarımsal üretimi yürütürler. Gerek bu tür toprakların sahibi olan ailelerde gerekse orta büyüklükte toprağı olan ailelerde ürün çeşitliliğı ve sanayiye hammadde sağlayan ürünlerin yetiştirilmesi durumunda kadın, el emeğine dayalı çapa, hasat gibi işleri yapma durumunda kaldığından, çalışma yükü erkeğe göre fazladır.
- Topraksız ya da az topraklı ailelerde gerek kadının gerek erkeğin geçim için başkalarının işlerinde çalışmaya ihtiyaçları vardır.

Tarımda iş gücünü nakde çeviren kadın oranı oldukça sınırlıdır. Nakde çevrilebilen iş gücü, ev kadınları arasında daha çok bağ-bahçe ve tarlada çalışılarak elde edilen ürünün pazarlanması şeklindedir. Türkiye’de kırsal alanın temel uğraşı alanı olan tarımsal üretimde kadın emeğı pazarlama ve girişimcilik açısından çok zayıf ve geri durumdadır.

Türkiye’de geleneksel düşünceler, ataerkil yapının egemenliğı ön plana çıkarmakta ve toplumsal faaliyetlerde cinsiyete bağılı bir işbölümüne göre kadının yeri evi olarak tanımlanmaktadır Akbay (1998). Özellikle kırsal kesimde hiyerarşi, yaş ve cinsiyet değişkenlerine bağılı olarak kurulmakta yaşlı erkeklerden başlayan hiyerarşi genç kadınlarla bitmektedir. Üretim açısından hiyerarşinin en üstünde yer alan yaşlı erkek söz sahibi iken, kadınların özellikle de genç kadınların söz hakkı bulunmamaktadır KSGM (2011).

TR21 Trakya bölgesinde özellikle Tekirdağ ili fazla göç almaktadır. Tarımsal üretimden sanayi üretimine geçişin hızlanması bölge nüfusu ile kırsal alandan il ve ilçe merkezlerine olan göçü artırıcı etki yapmaktadır. 2000 yılında yaşanan ekonomik kriz ve bölgede topraksızlaşarak tarımdan kopan nüfusun hareketleri ile bölge içi göç artış göstermiştir. Nüfusun üçte ikilik bölümü il ve ilçe merkezlerinde, üçte birlik bölümü ise kırsal

alanlarda yaşamaktadır. 1990'larda bu oran yarı yarıya iken, giderek il ve ilçe merkezlerine doğru bir nüfus akımı görülmektedir.

TR21 Trakya bölgesinde kadınların işgücüne katılım oranı %50,3, istihdam oranı %30'8'dir. Bölgede 2015 yılında yapılmış bir araştırmaya göre *kadınlar aslında tarımın içinde eşleri ile beraber yer alıp emeklerini değerlendirmelerine rağmen, çiftçiliği meslek olarak görmemektedirler*. Kadınların %90'ı köyde sürekli yaşamakta ve %55'inin kendine ait arazisi bulunmaktadır. Ancak burada unutulmaması gereken sadece mülklerin kadınlara ait olup, uygulamada işletmenin kararlarının yine erkekler tarafından alınmasıdır Özdemir vd. (2015).

Yine bu bölgede yapılan başka bir araştırmada, kadınların bitkisel üretim faaliyet alanında en fazla (%78.4) çapalama, ekim (%64.3), dikim(%60.8) işlerinde çalıştıkları anlaşılmaktadır. Sulamada çalışan kadınların oranı % 49,71, tohum ekmede çalışanların oranı %34,50, gübrelemede çalışanların oranı %54.0, toprağı ekime hazırlamada çalışanların oranı %39.6, hasatta çalışanların oranı %37.6, gübrelemede çalışanların oranı %33.7, taşımada çalışanların oranı %31.8, budama yapan kadınların oranı %23.9, ilaçlamada çalışanların oranı %21.6 olarak belirlenmiştir Yılmaz vd. (2016).

Hayvansal üretimle ilgili faaliyetlere katılımlarına bakıldığında, kadınların %76.5'inin süt sağımı, %62.0'nin hayvan besleme, %62.2'sinin ahır-ağıl temizliği, %58.0'nin hayvan sulama, %38.0'nin hayvan otlatma işlerini yaptığı belirlenmiştir Yılmaz vd. (2016). Bu durumda kadınların tarımsal üretimin her aşamasında yer aldıklarını söylemek mümkündür.

SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Aile çiftçiliği kırsal alanda tarımın sürdürülebilirliği açısından önemlidir ve bunların ülke ekonomisine yaptıkları katkı göz ardı edilemez. Kırsal alanda aile çiftçiliği modelinde kadınlar daha çok ücretsiz aile işgücü olarak çalışmakta olup ataerkil yapı halen devam etmektedir. Kadınlar genelde hayvancılık, sebzeçilik ve meyvecilik faaliyetlerinde ön plana çıkmaktadır. Tarımda çalışan kadınların büyük bir çoğunluğu herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı değil, eşleri üzerinden sosyal güvenceden faydalanmaktadırlar. Kadınların tarımsal süreçlerde karar almada söz hakkı daha azdır. Kırsaldaki kadınların eğitim düzeyleri düşük olup ev ve iş yaşamlarının uyumlaştırılmasına yardımcı olacak destekleyici araçların bulunmaması yine önemli sorun kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kırsal alanda küçük aile işletmelerinin örgütlenememesi ve baskı grubu oluşturamaması, aile çiftçiliğinin şirket tarımcılığı veya endüstriyel tarım karşısında varlıklarını sürdüremez ve üretim faaliyetlerini yürütemez olmalarının nedenlerinden biridir. Bu nedenle, aile çiftçiliğinde örgütlenme son derece önemlidir.

Bununla ilgili olarak ülkemizde 14 Mayıs 2012 tarihli Kadın Çiftçi Eğitimi Protokolü gereğince, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB) protokol yapmıştır. Bu kapsamda kadın çiftçilerin, kadın kooperatifçiliği, girişimcilik, iklim değişikliği alt başlıklarında eğitilmesi ve her eğitimcinin de toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimi alması hedeflenmiş; iş birliği içerisinde 15 Ekim Dünya Kadın Çiftçiler Günü'nü kutlanmıştır.

6 Kasım'da ilk eğitici eğitimleri gerçekleştirilerek, 65 eğiticiye toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimi verilmiş ve uluslararası düzeyde “Üretimde Bizde Varız, Tarım, Kadın ve Örgütlenme Konferansı” düzenlenmiştir.

Kırsal kesim ile tarımsal üretim ve gıda güvenliğinin en etkili unsurlarından birisi olan aile çiftçiliğinin ulusal düzeyde geliştirilmesi ve başarılı bir şekilde uygulanması için aile çiftçiliğinde örgütlenme ve kooperatifleşmenin desteklenmesi ve buna uygun olarak mevzuatta gerekli düzenlemelerin yapılması gereklidir. Ayrıca kırsal alanda özellikle de kadını içine alan eğitimlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Kooperatifleşme aile çiftçiliğinde üretilen ürünlerin pazarlanması ve gelirinin artırılması açısından da önemli olmaktadır. Sonuç olarak kırsal alandaki kadınların mutlu olabilecekleri bir ortam yaratma ve temel hizmetlere erişebilmeleri sağlanmalıdır bu da ancak kooperatifleşme ile gerçekleştirilebilir.

Özellikle küçük aile işletmeleri kültürel mirasın korunması ve yerel kültürün geliştirilmesi açısından önemli olup desteklenmelidir. Bunun içinde tüm paydaşların yerel yönetimler, STK'lar, özel sektör, v.b. arasında sinerji yaratarak işbirliği gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbay, R., (1998). Kadının Kırsal Kesimdeki Rolü. *Tarım ve Köy Dergisi*, Sayı:123, S:24-33, Ankara.
- Davidova, S., &Thomson, K., (2014). European Parliament, Directorate General For Internal Policies Policy Europe: Challenges and Prospects, In-Depth Analysis. <http://www.europarl.europa.eu/> (Erişim Tarihi: 25.Şubat 2017)
- Ecevit, Yıldız vd. (2008). Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri, İstanbul: TÜSİAD & KAGİDER, Yayın No: TÜSİAD-T/2008 07/468 & KAGİDER-001. Eurostat.2014. Farm Structure Survey 2010
- <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/agriculture/data/database>. (Erişim Tarihi: 25.Şubat 2017)
- FAO, (2014). http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/iyff/pdf/Family_Farming_leaflet-print-tu-pdf. (Erişim Tarihi: 25.Şubat 2017)
- Güreşçi, E., (2010). Köyden Kente Göçün Köydeki ve Kentteki Yansımaları: Akpınar Köyü Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Sayfa 47-55, ISSN:1309-8012 (Online).
- KGSM, (2011). T.C. Başbakanlık Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü, ‘Türkiye’de Kadının Durumu’,http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/eski_site/Pdf/tr_de_kadinin_durumu/trde_kadinin_durumu_2011_temmuz.pdf
- Özdemir, G., & Unakıtan, G., &Yılmaz, E., &Er Ülker, F., & Keskin, G., (2015). “Tarım İşletmelerinde Alternatif Gelir Sağlama Olanaklarına Kadınların Bakış Açısı ve Örgütlenme Durumlarının Belirlenmesi: Trakya Bölgesi Araştırması” *Dünya Bankası ve İsviçre Kalkınma ve İşbirliği Ajansı Tarafından Desteklenen Proje*.
- Toprak, F.E., &İlkdoğan. U. 2014. Aile Çiftçiliği ve Avrupa Birliği Politikalarındaki Rolü, *Ulusal Aile Çiftçiliği Sempozyumu 30-31 Ekim 2014*, Ankara. Sf.158-164. ISBN:978-605-136-152-9
- TÜİK, (2016). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059, erişim 25.03.2017.
- TÜİK, (2016)a. Tarımsal İşletme Yapı İstatistikleri, İstatistiksel Tablolar, http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027, erişim 20.03.2017.
- TÜİK, (2016)b. TÜİK İşgücü İstatistikleri, İstatistik Tablolar/ Hanehalkı İşgücü İstatistikleri/Bölgesel Sonuçlar, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007, erişim 21.03.2017.
- Yıldırak, N., &Gülçubuk, B., &Gün, S., &Olhan, E., &Kılıç, M., (2002). *Türkiye’de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları*, Tarım İş Yayın NO: 2003/4, Ankara.
- Yılmaz, E., &Özdemir, G., &Oraman, Y., &Unakıtan, G., &Konyalı, S., (2016). Kırsal Kalkınmada Kadının Yeri, *NKUBAP00.24.AR.10.07 Numaralı Proje*

Önder Çiftçi Danışmanlık Derneği ve Üye İlişkilerinin Değerlendirilmesi

Sevcan Arap, Namık Kemal Üniversitesi

Dr. Emine Yılmaz, Namık Kemal Üniversitesi
emineyilmaz@nku.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada, Tekirdağ İlinde ve ilçelerinde faaliyet gösteren, Önder Çiftçi Danışmanlık Derneklerinin üye-dernek ilişkileri incelenmiştir. Araştırma kapsamına, Tekirdağ ili ve Malkara, Hayrabolu, Muratlı ilçelerinde faaliyet gösteren Önder Çiftçi Danışmanlık Dernekleri alınmıştır. Üye sayılarına göre her dernekten farklı sayıda üye ile yüz yüze görüşülüp anket yoluyla veriler toplanmış ve veriler analiz edilmiştir. Toplamda 139 anket yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre; Önder Çiftçi Danışmanlık Derneği'ne üye olan üreticilerin, %48,2'si 46-55 yaş aralığında, %43,9'u ilkokul mezunu ve %43,2'si 400 dekarın büyük araziye sahiptir. Üyelerin %49,6'sı kayıt/deFTER tutmaktadır. ÖÇDD üyesi işletmelerin % 87,1'i Dernek'e danışıp onların tavsiyeleri doğrultusunda üretim yaptığını ve gelirlerinde artış olduğunu belirtmiştir. Görüşülen üye çiftçilerin Önder Çiftçi Danışmanlık Derneklerine üye olma nedenlerini incelediğimizde, %64,8 oranında üretici, teknik bilgi ve yardım sağlamak, düzenlenen eğitim ile seminerlere katılmak ve bunun yanında danışmanlık hizmetlerinden yararlanmak için üye olduklarını ifade etmişlerdir. Tüm bunların yanında üyeler oldukça yüksek bir oranda (%96,4) dernek faaliyetlerinden memnun olduklarını belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Önder Çiftçi Danışmanlık Derneği.

JEL Kodu: L31, Q01

Evaluation of Relationship between Önder Çiftçi Consultancy Association and Member

ABSTRACT

In this study, the associations of Önder Çiftçi Consultancy Associations operating in Tekirdag province and its provinces are examined. Within the scope of the research, Önder Çiftçi Consultancy Associations (ÖÇDD), operating in the provinces of Tekirdağ and Malkara, Hayrabolu and Muratlı, were taken. According to the membership numbers, face-to-face interviews were conducted with different members from each association and questionnaire data were collected and analyzed. A total of 139 surveys were conducted. According to research findings; Of the producers who are members of Önder Çiftçi Consultancy Association, 48.2% are in the age range of 46-55, 43.9% are primary school graduates and 43.2% has a lot of land worth 400 decares. 49.6% of the members are recording / bookkeeping. 87.1% of ÖÇDD member states consulted the Association and stated that they were producing in line with their recommendations and that their incomes increased. When we examined the reasons why the interviewed member farmers were members of Önder Çiftçi Consultancy Associations, 64.8% stated that they are members to provide technical information and assistance, to participate in organized training and seminars and to benefit from consultancy services. In addition to all these, the members stated that they are satisfied with the activities of the association with a very high rate (96.4%).

Keywords: Önder Çiftçi Consultancy Association, Organization, Member, Agriculture.

GİRİŞ

Tarımsal yayım, kırsal alanda yaşayan ve gelirinin çoğunu tarımdan elde eden tarımsal üretici ve ailesinin yaşam düzeyini artırmayı destekleyen araçlardan biridir. Tarımsal yayımın temel amacı, kırsal alan nüfusunun her yönden kalkınmasında rol oynayan tüm etkenlerin iyileştirilmesine yardımcı olmak ve üreticiye yol göstererek onu sorun çözmede yetkili hale getirmektir. Toprağı tanımaktan, tohumu tanımaya, üretici olmaktan, yönetici olmaya, kendisini ilgilendiren her alanda örgütlü olmaya kadar giden bilgilenme zinciri ve süreci, tarımsal yayımın vazgeçilmezleridir.

Önder Çiftçi Projesi (ÖÇP), gelişmiş çiftçi gruplarının oluşturulması ve bunlara yayım hizmeti götürülmesini öngören bir proje taslağının geliştirilmesi, bu grupların desteklenmesi suretiyle tarım işletmelerinde verimliliğin artırılması, tarımsal işletmelerin gelişmesini geniş ölçüde kendilerinin üstleneceği, ortak ve bizzat sorumlu olacakları bir organizasyon modelidir (Anonim, 2000).

Bir Alman tarımsal yayım modeli, mesleki bir örgütlenme olan ve ülkemizde uygulanan geleneksel tarımsal yayım hizmetinden farklı bir hizmet verme amacıyla kurulan ÖÇP, 27 Aralık 1986 tarihinde Resmi Gazete 'de yayınlanarak yürürlüğe girmiş ve Türkiye'de pilot bölge olarak Tekirdağ'da uygulanmaya başlanmıştır (İnan, 1992).

Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB), üreticilere teknik alanda daha etkili tarımsal yayım hizmeti verebilmek için Alman Tarım Birliği (ATB) ile işbirliğine girerek üreticilere resmi danışmanlık hizmetinden farklı hizmet anlayışına sahip ve Alman Tarımsal Yayım Modellerinden biri olan Önder Çiftçi Projesi (ÖÇP)'ni 27Aralık 1986 tarih ve 19324 sayılı Resmi Gazete de yayımlanan Milletlerarası Antlaşma uyarınca Tekirdağ ilinde uygulamaya konmuştur.

Proje gerekli altyapı ve tarımsal potansiyeli bulunan ve pilot bölge olarak seçilen Tekirdağ il sınırları içinde, iki Alman uzmanın görev yaptığı proje bürosunun açılmasıyla başlamıştır. İlk faaliyet yılında tanıtım içerikli çalışmalar yapılmış ve daha sonraki yıllarda ilgi duyan çiftçiler ile ilk danışmanlık grubu, Tekirdağ il merkezinde oluşturulmuştur. Grup bürosu tefriş edilmiş, grupta danışmanlık yapacak uzman istihdam edilerek yurt içinde ve yurt dışında danışmanlık eğitimini tamamlamıştır. 1988'de Muratlı ve Çorlu'da gruplar kurulmuştur. 1990 yılında ise Malkara'da son grup kurulmuştur. Tüm gruplar 1992 yılının sonuna kadar finansman katkısı yapabilmeleri ve bağımsız hareket edebilmeleri için Dernek statüsüne geçmişlerdir (Anonim, 2011).

“Önder Çiftçi Çalışma Gruplarının Desteklenmesi” başlıklı projenin amacı “Kendi sorumluluklarıyla çalışan çiftçilerin ortaklaşa ve birbirlerine yardıma olarak çiftliklerinin geliştirilmesini sağlayacak bir organizasyon modelinin ortaya çıkarılması ve bu çerçevede, Trakya'da bir pilot proje uygulanarak Önder Çiftçi çalışma gruplarının kurulması teşvik edilmesidir.” (R.Gazete 27.12.1986)

Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde ülke üreticileri, tarımsal alanda Avrupa üreticisi ile rekabete hazır olabilmesi için, tarımsal üretim alanında gelişen yöntem ve teknolojileri

izleyebilmesi ve uygulayabilmesi gerekmektedir. Bu alanda meydana gelen teknolojik gelişmelerin kullanılmasının sağlanmasına, üreticilerin yurtiçi ve yurtdışı bilgi kaynakları ile etkili bir iletişim kurulabilmesine çiftçi örgütleri olan danışmanlık dernekleri de katkıda bulunabilir. Bu danışmanlık sistemlerinden biri de Tekirdağ İli ve İlçelerinde faaliyet gösteren Önder Çiftçi Danışmanlık Dernekleridir (Anonim, 2011).

Dernekler gerekli hizmetlerin kendileri tarafından temin edildiği, tamamen bağımsız; gönüllülük, kendi kendine yardım, demokratiklik ve ekonomik prensiplere uygun olarak faaliyet gösteren tarımsal danışmanlık (müşavirlik) müesseseleridir. Üyelik tamamen gönüllüdür. Üyeler istedikleri takdirde dernekteki üyeliklerine son verilmesini isteyebilmektedirler. Bu şartlara haiz üreticiler yazılı olarak başvurularını Dernek Yönetim Kuruluna yaparlar. Dernek Yönetim Kurulu başvuruyu değerlendirerek üyeliğe kabul ya da reddeder. Benzer bir şekilde üyelik görevlerini yerine getirmeyen ya da Dernek amaçları dışında hareket eden üyelerin de üyeliğine yine Dernek Yönetim Kurulu tarafından son verilebilir. Üye sayısında bir sınırlama yoktur. Dernek Yönetim Kurulu dilerse üye sayısına bir sınırlama getirebilir. Dernek Yönetim Kurulunun kararıyla Derneğe fahri üyelikler kabul edilebilir (Anonim, 2011). Bu kuralların geçerli olduğu Önder Çiftçi Danışmanlık Derneklerinde yönetim kurulu haricinde Tarım Danışmanları da faaliyet göstermektedir.

Bu çalışmada; Üyelerinin sosyal ve ekonomik gelişimini hızlandırmak, tarımsal işletmelerin verimliliğini arttırmak ve beraberinde üretici gelirlerinin yükselmesini sağlamak, bölgenin tarımsal üretim ve pazarlama olanaklarını daha da geliştirmek amacıyla kurulan, Tekirdağ İlinde ve ilçelerinde faaliyet gösteren, Önder Çiftçi Danışmanlık Dernekleri ele alınmıştır. Bu derneklerin üyelerine yaptığı tarımsal yayım hizmetinin etkinliği, üye-dernek ilişkilerinin incelenmesi, bu ilişkilerde etkili olan faktörler değerlendirilmiştir. Ayrıca üyelerin yayım hizmetlerinden memnuniyet düzeyleri ve derneklerin daha etkin hizmet sağlayabilmesi noktasında üyelerine ne gibi hizmetlerde buldukları incelenmiş ve çözümlenmesi yapılmıştır.

METERYAL ve METOD

MATERİYAL

Araştırmanın materyali, birincil ve ikincil verilerden oluşturulmuştur. Araştırma bölgesi olan Tekirdağ İli ve Malkara, Hayrabolu, Muratlı İlçelerindeki kırsalda yaşayan Önder Çiftçi Danışmanlık Derneği üyeleriyle yüz yüze görüşülüp anket yoluyla toplanan veriler, birincil veri kaynağını oluşturmaktadır.

Bölgede değişik tarım kuruluşlarından, araştırma alanının tarımsal yapısına ait bilgilerden yararlanılmıştır. TÜİK, Tekirdağ İli, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı İl Müdürlüğünün verilerinden ve bölgede yapılmış çalışmalar, konu ile ilgili makaleler, projeler, raporlardan ikincil veri kaynağı olarak yararlanılmıştır.

METOD

Araştırmanın ana kitesini; Tekirdağ ili ve ilçelerindeki (Malkara, Muratlı, Hayrabolu) Önder Çiftçi ve Danışmanlık Derneğine kayıtlı olan 823 üye oluşturmuştur. Yöreyi temsil edecek 139 adet anket sayısı belirlenmiş ve tesadüfi yöntemle köylere dağıtılmıştır. Anket soruları kodlanarak bilgisayar ortamına aktarılmış, SPSS programı kullanılarak analiz edilmiş uygun çizelge ve grafik haline getirilerek yorumlanmıştır.

Araştırmanın örnek hacmi aşağıdaki formül yardımıyla 139 olarak hesaplanmıştır. İlçelere göre dağılımı Çizelge 2.1’de gösterilmiştir.

Örneğe girecek Derneğe üye çiftçi sayısının belirlenmesinde aşağıdaki formül kullanılmıştır.

$$n = \frac{Np(1-p)}{(N-1)\sigma_p^2 + p(1-p)}$$
$$n = \frac{823 \cdot 0,50 \cdot 0,50}{(823-1)(0,10/2,58)^2 + (0,50-0,50)} = 138,56$$

Formülde:

n=Örnek hacmi

N=Ana Kitle

σ_p = Oranların standart sapması ($d/Z_{a/2}$)

$p=0,50 / 1-p=0,50$

Çizelge 2.1. Örnek Hacminin İlçelere Göre Dağılımı

Dernekler	%	Ana kitle	Örnek
Tekirdağ Önder Çiftçi Danışmanlık Derneği	0.40	330	56
Muratlı Önder Çiftçi Danışmanlık Derneği	0.09	75	12
Hayrabolu Önder Çiftçi Danışmanlık Derneği	0.22	178	31
Malkara Önder Çiftçi Danışmanlık Derneği	0.29	240	40
Toplam	100,0	823	139

ÇOK BOYUTLU ÖLÇEKLEME

Çok boyutlu ölçekleme analizi (ÇBÖ), nesne ya da birimler arasında gözlemlenen benzerlikler ya da farklılıklardan oluşan uzaklık değerlerine dayalı olarak bu nesnelerin tek ya da çok boyutlu uzaydaki gösterimini elde etmeyi amaçlayan, böylece nesneler arasındaki ilişkilerin belirlenmesini sağlayan çok değişkenli bir istatistiksel analiz yöntemidir. ÇBÖ, kişisel tercihler, tutumlar, eğilimler, inançlar ve bekleyişler gibi davranışsal verilerin

analizinde sıkça kullanılmaktadır (Oğuzlar, 2001). ÇBÖ, kümeleme analizi ve ayırma (discriminant) analizi gibi sınıflama ve gruplama analizlerinin içinde yer almaktadır (Tatlıdil, 1996; Oğuzlar, 2001). ÇBÖ metotlarının çoğu farklılıkların analiz edilmesi için geliştirilmiştir (Mead, 1997). ÇBÖ'nin öncelikli amacına orijinal verilerin mümkün olduğunca az boyutlu bir koordinat sistemine yerleştirilmesidir (Johnson & Wichern, 1999). Böylece farklılıklar bir grafik ile görselleştirilmekte ve açıkça görülmektedir.

ÇBÖ, n adet nesne (birey-gözlem) ya da birim arasındaki p değişkene göre belirlenen uzaklıklara dayalı olarak nesnelerin k boyutlu ($k < p$) bir uzayda gösterimini elde etmeyi amaçlayan ve böylece nesnelere arasındaki ilişkileri belirlemeye yarayan bir yöntemdir. ÇBÖ analizinin genel amacı, mümkün olduğunca az boyutla, uzaklık değerlerini kullanarak, nesnelerin yapısını orijinal şekle yakın bir biçimde ortaya koymaktır (Özdamar, 2004; Tatlıdil, 1996; Aytaç & Bayram, 2001).

ÇBÖ analizi uzaklık matrislerinden yararlanarak çözüm yapmaktadır. Bu nedenle veri tipine göre uygun uzaklık matrislerini hesaplamak gerekmektedir (Doğan, 2003). Bu çalışmada Öklidyen (Euclidean) uzaklığı alınmıştır. Öklidyen uzaklığı, her bir boyuttaki (değişken) farkın karesinin ve bu kareli farkların toplamının karekökünün alınmasıyla hesaplanan bir geometrik uzaklık ölçüsüdür.

$$\text{Öklidyen Uzaklığı } d = \sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - y_i)^2}$$

Uyumun veya uyum iyiliğinin bir ölçüsü olan Kruskal tarafından geliştirilen gerginlik (stress) ölçüsü, ÇBÖ analizinde geniş bir kullanıma sahiptir ve analiz sonucu elde edilen grafiksel düzenlemede kullanılan boyut sayısının uygun olup olmadığının belirlenmesinde önemli bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır (Filiz & Çemrek, 2005).

$$\text{stress} = \sqrt{\frac{\sum (\hat{d}_{ij} - d_{ij})^2}{\sum (\hat{d}_{ij})}}$$

\hat{d} = i. ve j. bireyler arasındaki veri uzaklığı,

d_{ij} = i. ve j. bireyler arasındaki yapılandırma uzaklığı olarak yansıtılmaktadır (Doğan, 2003).

Stress oranı, ÇBÖ çözümünün uygunluğuna karar vermede bir kriter olarak kullanılmaktadır. Düşük bir stress değeri çözümün uygun olduğunu göstermektedir. Yüksek bir değer ise kötü bir uyuma işaretler. Çizelge 2.2'de, Kruskal'ın stress değerinin yorumlanması için geliştirdiği çizelge verilmektedir (Wickelmaier, 2003).

ÇBÖ gözlemsel uzaklıklar ile yapılandırma uzaklıklarının uyumluluğunu Sheppard diyagramı adı verilen bir grafikte göstererek değerlendirme imkânı sağlar. Sheppard diyagramında, gözlenen uzaklıklar Y ekseninde ve fark (disparite) değerleri X ekseninde yer alacak biçimde bir dağılım (scatterplot) grafiği oluşturulur (Şahin & ark., 2006).

Çizelge 2.2: Stress Değerleri ve Uyumluluk Stress Değeri

Stress değeri	Uyumluluk
$\geq 0,20$	Uyumsuz gösterim
0,100 - < 0,200	Düşük uyum
0,050 - < 0,100	İyi uyum
0,025 - < 0,050	Mükemmel uyum
0,000 - < 0,025	Tam uyum

ARAŞTIRMA BULGULARI

Anket yapılan üyelere ilişkin sosyo-ekonomik özellikleri Çizelge 3.1’de verilmiştir. Araştırma kapsamına alınan üyelerin %48,2’si 46-55 yaş aralığında verimlilik çağındaki çiftçilerden oluşmaktadır. Bu da üyelerin çiftçilik alanında yeterince tecrübe sahibi olduklarını göstermektedir. Üyelerin %43,9’u ilköğretim, %12,2’si ortaokul, %32,4’ü lise ve %11,5’i yüksekokul mezunudur. Araştırma bölgesindeki üyelerin, eğitim düzeylerinin orta seviyede olduğunu söyleyebiliriz. Üyelerin %92,8’inin evli oldukları ve çekirdek aile şeklinde yaşamlarını sürdürdükleri gözlemlenmiştir.

Araştırma kapsamına alınan üyelerin işletme büyüklükleri incelendiğinde, %43,2’si, 401 dekarın üzerinde ve %20,9’u, 301-400 dekar arasında araziye sahiptir. Anket yapılan üyelerin, aylık gelirlerini incelediğimizde, %38,1’inin geliri 1501-3000 TL arasında, %33,1’i 3001-5000 TL arasında ve 5000TL üzerinde geliri olan üye %23 oranındadır. %5,8 kısım üyenin 750-1500 TL arasında geliri mevcuttur. Önder Çiftçiye üye olan üreticilerin arazi miktarları gayet iyi konumdayken aylık gelirleri neden düşüktür? Anket görüşmelerinde çoğu üyenin bu soruda tedirgin cevaplar verdiği ve dürüst davranmadığı gözlemlenmiştir. Üyelerin %74,1’i yalnız bitkisel üretim yapmaktadır. Bunun yanında üyelerin %24,5’i bitkisel üretimle birlikte hayvansal üretim de yapmaktadır. Yalnız hayvansal üretim yapan üye sayısı ise %1,4’tür.

Modern tarım yapmanın önemli koşullarından birisi de işletmelere ait bilgilerin düzenli olarak tutulmasıdır. Defter tutmadaki amaç, üreticinin işletmesinin karlı olup olmadığını tespit etmesi ve gelecekteki üretim planlarını, yenilikleri ve uygulamalarını kayıt altına aldığı veriler doğrultusunda yapabilmektir (Özer, 2005).

Dernek üyeleriyle yapılan yüz yüze görüşmeler neticesinde, girdiler konusunda yaptıkları tarımsal harcamalar ve elde ettikleri verim değerleri gibi üretim yılı içindeki her bir etkeni kayıt altına alıp almadıklarını öğrenmek amacıyla yöneltilen sorulardan elde edilen verilere göre, üyelerin %49,6’sı not tutmakta, 50,4’ü tutmamaktadır. Üyeler işletmelerinde gelir-gider, dekardan alınan verim ve hayvan başına sağılan süt gibi bazı veri kayıtlarını tuttuklarını ve tutulan bu defterlerin her geçen sezona göre daha düzenli tutmaya özen gösterdiklerini belirtmişlerdir.

Çizelge 3.1: Tüketicilerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Yaş	Sayı	Oran (%)	Aylık Gelir Düzeyi(TL)	Sayı	Oran(%)
26-35	6	4,3	750-1500 TL	8	5,8
36-45	31	22,3	1501-3000 TL	53	38,1
46-55	67	48,2	3001-5000 TL	46	33,1
55+	35	25,2	5000<	32	23,0
Öğrenim Durumu	Sayı	Oran (%)	İşletme Genişlikleri(da)	Sayı	Oran(%)
İlkokul	61	43,9	1-100	6	4,3
Ortaokul	17	12,2	101-200	18	12,9
Lise	45	32,4	201-300	26	18,7
Üniversite	16	11,5	301-400	29	20,9
Medeni Durum	Sayı	Oran(%)	401<	Sayı	Oran(%)
Evli	129	92,8	Temel geçim kaynağı	Sayı	Oran(%)
Bekar	5	3,6	Yalnız bitkisel üretim	103	74,1
Diğer(boşanmış vs.)	5	3,6	Yalnız hayvansal üretim	2	1,4
Aile Tipi	Sayı	Oran (%)	İkisi birlikte	34	24,5
Çekirdek Aile	121	87,1			
Geniş Aile	18	12,9			

Burada üreticilere üye olduktan sonraki aşamalarda ürün yetiştirirken ÖÇDD'ne danışmanlık durumunda, gelirlerinde artış olup olmadığı sorulmuştur. Alınan cevaplara göre Çizelge 3.3 hazırlanmıştır.

Çıkan sonuçlar incelendiğinde, ÖÇDD üyesi işletmelerin % 87,1'i Dernek'e danışıp onların tavsiyeleri doğrultusunda üretim yaptığını ve gelirlerinde artış olduğunu belirtirken, % 12,9'u gelirlerinde bir değişiklik olmadığını belirtmiştir. Üreticilerin dernek üyeliğinden bu güne, gelirlerinde artış olmuş, bu artışın sebebi olarak danışman ziraat mühendislerinin verdiği teknik eğitim desteğinin yanında modern tarım tekniklerden haberdar olduklarını ve işletmelerinde uygulama imkanları bulduklarını belirtmişlerdir.

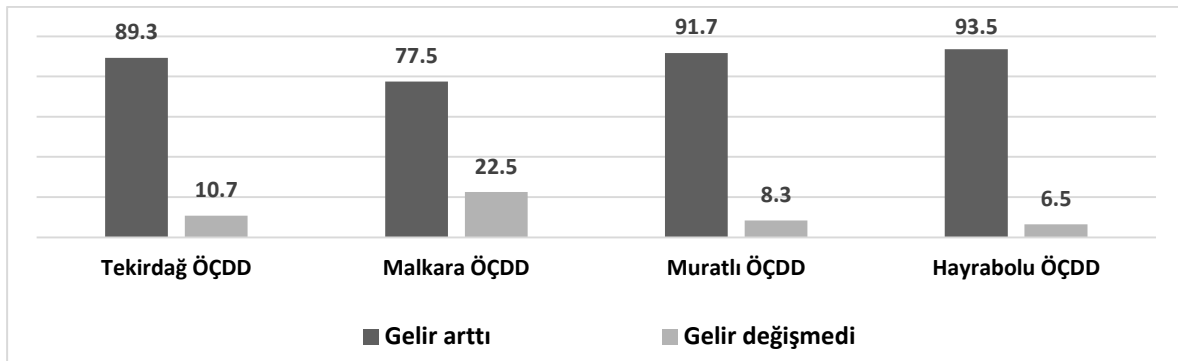
Çizelge 3.2: Araştırma Kapsamına Alınan Üreticilerin Kayıt/Defter Tutma Davranışları Durumu

Kayıt/Defter tutumu	Sayı	Oran(%)
Evet	69	49,6
Hayır	70	50,4
Toplam	139	100,0

Çizelge 3.3. Araştırma Kapsamına Alınan Üreticilerin Dernek Üyeliklerinden Sonra Gelirlerindeki Değişim Durumu

Üyeliliğinin işletmenin tarımsal gelirinde oluşturduğu değişim	Sayı	Oran(%)
Gelir arttı	121	87.1
Gelir değişmedi	18	12.9
TOPLAM	139	100,0

Şekil 3.4: Araştırma Kapsamına Alınan Üyelerin Derneğe Üyelikten Sonra Gelir Değişimi Durumlarının Dernekler Bazında Karşılaştırılması

Araştırma kapsamına alınan derneklerin üyeleriyle yapılan yüz yüze görüşmeler sonucunda elde edilen verilere göre, derneklerin gelir artış durumlarını karşılaştırdığımızda, derneğe üye olduktan sonra en fazla gelir artışı sağlayan dernek üyeleri, Hayrabolu Önder Çiftçi Danışmanlık Derneği üreticileridir. Bunu sırasıyla, Muratlı ÖÇDD, Tekirdağ ÖÇDD ve Malkara ÖÇDD takip etmektedir. Fakat genel olarak Derneğe üyelikten sonra bütün üreticiler, Tarım Danışmanına sorarak kontrollü bir şekilde üretim yapma imkanı sağladığından gelir artışı gerçekleşmiştir.

Araştırma kapsamına alınan derneklerdeki %87,1 oranındaki üye, danışman ziraat mühendisinin verdiği teknik eğitim desteğinin yanında her türlü modern tarım tekniklerden haberdar olup uygulamaya geçme şansına sahip olması sebepleriyle gelir artışı sağladıklarını belirtmiştir. Derneğe üye çiftçiler yöredeki diğer çiftçilerden şanslı olduklarını ve daha bilinçli üretim yaptıklarını dile getirmişlerdir. Araştırma kapsamına alınan ÖÇDD üye üreticilerine, derneğe üye olma nedenleri sorulmuş, analiz edilmiş ve Çizelge 3.5 hazırlanmıştır.

Çizelge 3.5: Araştırma Kapsamındaki Üyelerin Gelirlerindeki Artış Sebebi

Gelir artış sebepleri	Sayı	Oran(%)
Danışmanın verdiği teknik eğitim desteği	121	87,1
Modern tarım tekniklerini haberdar etmesi		
Sebep belirtmedi(gelir artışı olmadı)	18	12,9
TOPLAM	139	100,0

Çizelge 3.6: Araştırma Kapsamındaki Üyelerin Derneğe Üye Olma Nedenleri

ÖÇDD üye olma nedenleri	Sayı	Oran (%)
Teknik bilgi, yardım sağlamak ve Düzenlenen yayım faaliyetlerine katılmak	14	10.0
Teknik bilgi, yardım sağlamak ve Danışmanlık hizmetinden yararlanmak	35	25.2
Teknik bilgi, yardım sağlamak, Düzenlenen yayım faaliyetlerine katılmak ve Danışmanlık hizmetinden yararlanmak	90	64.8
TOPLAM	139	100,0

Görüşülen üye çiftçilerin Önder Çiftçi Danışmanlık Derneklerine üye olma nedenlerini incelediğimizde, %64,8 oranında üretici, teknik bilgi, yardım sağladığı, düzenlenen eğitim ile seminerlere katılmak ve bunun yanında danışmanlık hizmetlerinden yararlanmak için üye olduklarını ifade etmişlerdir. Danışman ziraat mühendisleri, tarımsal amaçlı firmalar ile ortaklaşa yapılan eğitim seminerlerinde, Türkiye’de ve Dünya’daki tarımsal gelişmeleri yakından izleyerek, üyelerine gelişmiş üretim teknolojilerini kullanmalarını teşvik etmekte ve üyelerinin ürünlerindeki hastalık ve zararlıları kontrol ederek onları her konuda

bilgilendirmektedir. Üyeler bu sebeplerden dolayı danışmanlık hizmeti aldıklarını ve her yıl danışmanlık sözleşmelerini yenilediklerini belirtmişlerdir.

Araştırma kapsamına alınan Önder Çiftçi Danışmanlık Derneklerine üye çiftçiler ile yapılan anket görüşmelerinde beşli likert ölçeğinde yöneltilen yargılar ile üye çiftçilerin yargılara katılıp, katılmadıkları ya da herhangi bir fikir beyan etmemeleri neticeleri araştırılmak istenmiştir. Araştırma kapsamına alınan 139 üyeye, üye oldukları dernek hakkındaki aşağıdaki yargılara katılıp, katılmadıkları sorulmuş, bunun sonucunda Çizelge 3.6 düzenlenmiştir.

Çizelge 3.7: Araştırma Kapsamındaki Üyelerin ÖÇDD İle İlgili Görüşleri

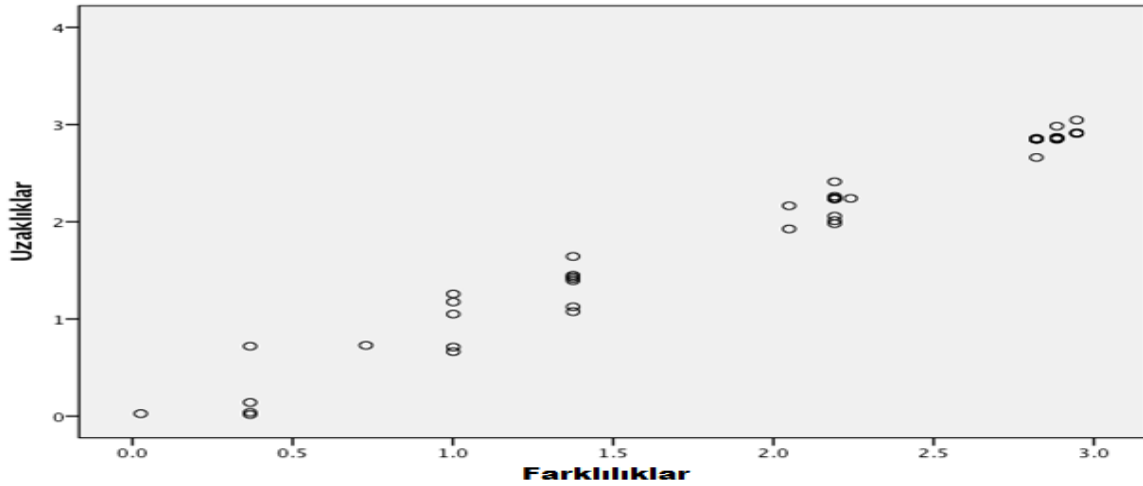
Dernek ile ilgili görüşler	1	2	3	4	5
1 Dernek yönetimi başarılı bir şekilde yapılmaktadır.	77.0	19.4	3.6	0.0	0.0
2 Dernek danışmanlarının sunduğu yayım hizmetlerinden memnunum.	65.5	30.9	2.9	0.7	0.0
3 Dernekte yeterli sayıda danışman yoktur.	25.9	10.8	9.4	1.4	52.5
4 Danışman ürünlerimizi düzenli olarak kontrol etmektedir.	44.6	43.9	9.4	0.7	1.4
5 Dernek danışmanlarına her ihtiyacım olduğunda ulaşabiliyorum.	86.3	12.2	0.7	0.0	0.7
6 Dernek tamamen bağımsız, demokratik bir işleyiş yapısına sahiptir.	79.2	18.7	1.4	0.0	0.7
7 Dernek kuruluşundan beri bölgeye yararlı olduğunu düşünüyorum.	84.9	11.5	2.2	0.0	1.4
8 Danışmanlar yeterli sayıda eğitim seminerleri düzenlemektedir.	73.4	22.3	4.3	0.0	0.0
9 Dernekte tarım ile ilgili yeterli broşür vb. rahatlıkla bulabiliyorum.	79.1	17.3	2.9	0.0	0.7
10 Dernek üyesi olduğum için diğer çiftçilerden ayrıcalıklı hissediyorum.	84.9	9.1	3.9	0.7	1.4

(1.Tamamen katılıyorum 2.Katılıyorum 3.Kararsızım 4.Katılmıyorum 5.Hiç katılmıyorum)

Çalışmanın bu kısmında Önder Çiftçi Danışmanlık Derneğine üye olan çiftçilerin dernekle ilgili yargılarının iki boyutlu düzlem üzerindeki konumları belirlenmiştir. Analizin

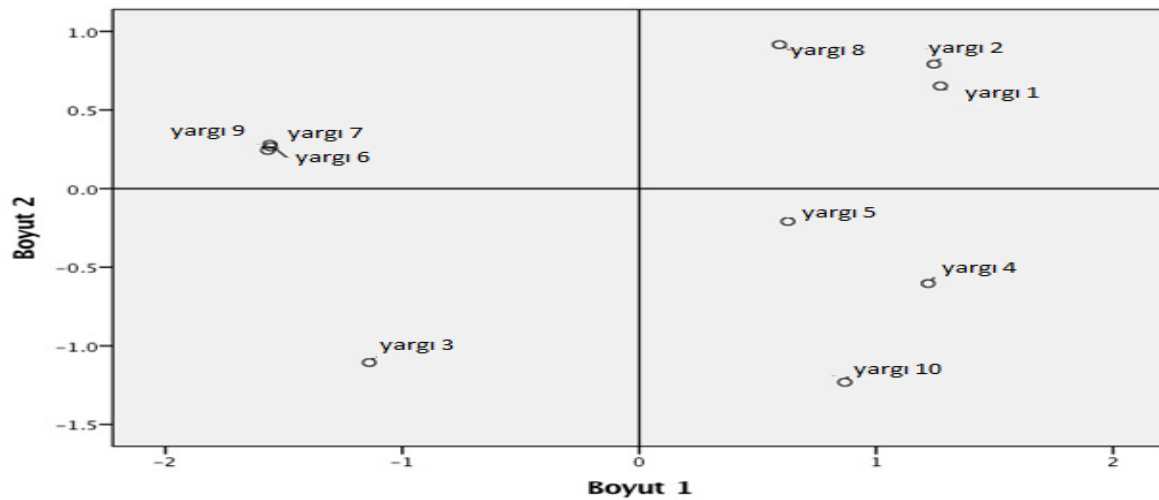
iki boyutlu gösterimi ele alındığında Kruskal stres değeri 0,0762 hesaplanmış olup iyi uyumu ifade etmektedir. Matrisin regresyon katsayısı $R^2=0,97$ hesaplanmıştır. Kullanılan verilerin iki boyutlu geometrik gösterimi doğrusal formda ($\text{Stress}=0,0762 < 0,100$) uyumluluk göstermiş ve gözlemsel uzaklıklar ile farklılıkların doğrusal bir ilişki içinde olduğu saptanmıştır. Şekil 3.2'de, gözlenen uzaklıklar ile konfigürasyon uzaklıklarının dağılımını gösteren Shepard diyagramı verilmektedir.

Şekil 3.8: Shepard Diyagramı

Üyelerin dernekle ilgili yargılarının dağılımı Şekil 3.3'te verilmiştir. Üyelerin gözünde başarılı bir yönetimin var olması, yayım hizmetlerinin yaygınlığı ve eğitim seminerlerinin olması gibi yargılar her iki boyut açısından da pozitif yönde konumlandırılmıştır. Danışman ziyaretleri, danışmanlara rahatlıkla ulaşım ve dernek üyesi olmanın ayrıcalıkları çiftçiler tarafından ayrı bir grup olarak algılanmıştır. Diğer taraftan derneğin demokratik yönetimi, bölgeye faydası ve derneklerde yeterli sayıda ve çeşitte broşür ve derginin bulunması da ayrı bir grup oluşturmuştur. Danışman sayısının azlığı ise tek başına bir grup oluşturmuştur.

Şekil 3.9: ÖÇDD Üyelerinin Dernekle İlgili Yargıları

SONUÇ ve ÖNERİLER

Sonuç olarak; Derneğe üye olduktan sonra üreticiler, tarımsal üretim esnasında çevreye karşı daha duyarlı ve tarımsal yenilikleri araştırma eğilimine daha çok yönelmişlerdir. Üye üreticiler tarımsal yenilikleri daha çabuk benimsemekte ve uygulamaktadır. Ayrıca üye üreticilerin büyük çoğunluğunun gelirlerinde artış olduğu tespit edilmiştir. ÖÇDD üyeleri, gübre ve tarımsal ilaç kullanımı, ikinci ve yeni ürün yetiştirilmesi (denemesi), haberleşme, konferans, tarım fuarları ve demonstrasyonlara, yayım çalışmalarına katılma, sertifikalı tohum kullanımı, dekara atılacak tohum, gübre, tarımsal ilaç kullanım miktarını ve sulama sayısını belirlemede ÖÇDD'ne danışma, gelir/gider ve rantabilite hesabı yapma, kayıt/defter tutma gibi davranışları kazanmışlar ve başarı sağlamışlardır.

Önder Çiftçi Danışmanlık Derneklerine üye olan üreticilere, üye oldukları dernekler hakkında birtakım yargılar sorulmuş ve verilen cevaplara göre çok boyutlu ölçekleme analizi yapılmıştır. Sonuçlara göre, üyelerin gözünde başarılı bir yönetimin var olması, yayım hizmetlerinin yaygınlığı ve eğitim seminerlerinin olması gibi yargılar her iki boyut açısından da pozitif yönde konumlandırılmıştır. Danışman ziyaretleri, danışmanlara rahatlıkla ulaşım ve dernek üyesi olmanın ayrıcalıkları çiftçiler tarafından ayrı bir grup olarak algılanmıştır. Diğer taraftan derneğin demokratik yönetimi, bölgeye faydası ve derneklerde yeterli sayıda ve çeşitte broşür ve derginin bulunması da ayrı bir grup oluşturmuştur. Danışman sayısının azlığı ise tek başına bir grup oluşturmuştur. Analizin iki boyutlu gösterimi ele alındığında Kruskal stres değeri 0,0762 hesaplanmış olup iyi uyumu ifade etmektedir. Matrisin regresyon katsayısı $R^2=0,97$ hesaplanmıştır. Kullanılan verilerin iki boyutlu geometrik gösterimi doğrusal formla ($Stress=0,0762 < 0,100$) uyumluluk göstermiş ve gözlemsel uzaklıklar ile farklılıkların doğrusal bir ilişki içinde olduğu saptanmıştır.

KAYNAKLAR

- Anonim (2016). Önder Çiftçi Danışmanlık Dernekleri, Tüzük, Tekirdağ, Malkara, Hayrabolu, Muratlı Önder Çiftçi Danışmanlık Dernekleri
- Anonim (2000). Önder Çiftçi Danışmanlık Modelinin GAP Bölgesi'nde Uygulanabilirliğini Araştırma Projesi Nihai Rapor, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara, 36s.
- Anonim (2002). Önder Çiftçi Projesi (ÖÇP) ve Önder Çiftçi Danışmanlık Dernekleri(ÖÇD) Nedir? Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara, s. 1-4.
- Anonim (2005). Önder Çiftçi Projesi (ÖÇP) ve Önder Çiftçi Danışmanlık Dernekleri(ÖÇDD) Nedir? Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara, s. 1-6.
- Anonim (2006). 08.09.2006 tarihli ve 26283 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Tarımsal ve Danışmanlık Hizmetlerinin Düzenlenmesine Dair Yönetmelik
- Anonim (2015). 30.05.2015 tarih ve 29371 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Tarımsal Yayım ve Danışmanlık Destekleme Ödemesi Yapılması Hakkında Tebliğ (Tebliğ No:2015/19)
- Anonim (2016). Önder Çiftçi Projesi. www.onderciftci.com.tr (erişim tarihi:25.08.2016)
- İnan İ.H. (1992). Tarımsal Yayım. T. Ü. Tekirdağ Z.F. Ders Kitabı No: 12, 98s.
- Özçelik, A. (1995). Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Tarımsal İşletme Büyüklüğünün Ölçülmesi, Karınca Kooperatif Postası, Mayıs, Sayı:701
- Özdamar, K. (2004). Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi, Kaan Kitabevi, Genişletilmiş 5. Baskı
- Şahin, A., &Abay, C., &Miran, B. (2006). Tarımsal ve sosyo ekonomik özellikler açısından Türkiye'nin AB'ne uyum olanaklarının değerlendirilmesi: bir MDS uygulaması. Türkiye VII. Tarım Ekonomisi Kongresi, 13-15 Eylül 2006, Antalya
- Tathdil, H. (1996). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz. Akademi Matbaası, Ankara, 424s.
- Wilkemaier F (2003). An introduction to MDS, Sound Quality Research Unit, 2003.

Türk Sermaye Piyasasında Yeni Sermaye Piyasası Kanununun Getirdikleri

Dr. Burak Adıgüzel, Erciyes Üniversitesi
byaparak@bandirma.edu.tr

ÖZET

06.12.2012 tarihinde 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu (SerPK) meclisten geçerek yasalasmıştır. Böylelikle 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. 6362 sayılı SerPK, dünya sermaye piyasaları ile Türk sermaye piyasalarının hukukî uyumlaştırılması açısından da gerekli bir nitelik taşımaktadır. SerPK'nın getirdiği yenilikler özellikle sermaye piyasası aracı, izahname, ihraç belgesi gibi kavramlarda, halka arz ve ihraç usullerinde, halka açık anonim ortaklıklardaki düzenlemeler çerçevesinde, borsada, sermaye piyasasında tedbirler, idari para cezaları ve sermaye piyasası suçları kapsamında olmuştur. Bu düzenlemeler modern sermaye piyasası kanunları ve AB hukuku düzenlemeleri ile paralel olup, sermaye piyasalarının derinleşmesi ve gelişmesi için önemlidir. Bu yeniliklerin içeriği ve özelliklerini ele alarak, sermaye piyasasına getirdiklerini irdledik.

Anahtar Kelimeler: Türk Sermaye Piyasası, 6362 Sayılı Kanun, İzahname, Halka Açık Anonim Ortaklık, Sermaye Piyasası Suçları.

The New Capital Market Law Provisions Effects in Turkish Capital Market

ABSTRACT

The Capital Market Law No. 6332 (SerPK) was enacted on 06.12.2012. Thus, the Capital Markets Law numbered 2499 has been abolished. SerPK 6362 is also a necessary element in terms of the legal harmonization of world capital markets and Turkish capital markets. The new provisions brought by the SerPK are mainly renewals which the capital market instrument, securities issue, prospectus, issue note, public offering, joint stock companies, capital market administrative fines and capital market crimes. These regulations are in line with modern capital market laws and EU legal regulations and are important for the deepening and development of capital markets. We have discussed the content and features of these renewals and brought them to the capital market.

Keywords: Turkish Capital market, Law No.6362, Prospectus, Joint Stock Companies, Capita Market Crimes.

GİRİŞ

6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu (SerPK), 06.12.2012 tarihinde meclisten geçerek yasalaşmıştır. Kanun 30.12.2012 tarihli 28513 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. SerPK, ekonomi ve hukuk ilişkisinde yer alan modern müessese ve kavramların Türk Hukukuna kazandırılması açısından önemli bir düzenlemedir. SerPK dünya sermaye piyasaları ile Türk sermaye piyasalarının hukukî uyumlaştırılması açısından da gerekli bir nitelik taşımaktadır.

Bu çerçevede SerPK, Eski 2499 sayılı SerPK'na nazaran getirdiği yeni müesseseler ve yeni düzenlemeler açısından ele alındığında, gelişmiş sermaye piyasalarında var olan birçok düzenlemeyi Türk Hukukuna kazandırdığı, ESerPK'nun aksaklıklarını düzeltmeyi amaçladığı görülmektedir. Biz de bu kapsamda yeni Kanunun getirdiği belli başlı düzenlemeleri ve özelliklerini inceleyerek, sermaye piyasasına getirilen yenilikleri ve farklılıkları sunmaya çalıştık.

KANUNUN AMACI VE KONUSU

6362 sayılı SerPK'nın Genel Hükümler başlıklı birinci kısmında yer alan 1. madde, "Amaç" başlığını taşımaktadır. Hükme göre, *"Bu Kanunun amacı; sermaye piyasasının güvenilir, şeffaf, etkin, istikrarlı, adil ve rekabetçi bir ortamda işleyişinin ve gelişmesinin sağlanması, yatırımcıların hak ve menfaatlerinin korunması için sermaye piyasasının düzenlenmesi ve denetlenmesidir."*

Buna karşılık 2499 sayılı SerPK'da kanunu amacı, tasarrufların menkul kıymetlere yatırılarak halkın iktisadi kalkınmaya etkin ve yaygın bir şekilde katılmasını sağlamak amacıyla; sermaye piyasasının güven, açıklık ve kararlılık içinde çalışmasını, tasarruf sahiplerinin hak ve yararlarının korunmasını, düzenlemek ve denetlemek olarak gösterilmişti.

İki hükmün lafzından da anlaşılacağı üzere, sermaye piyasasının şeffaf, etkin, istikrarlı, adil ve rekabetçi bir ortamda işleyişinin ve gelişmesinin sağlanması ile tasarruf sahipleri yerine yatırımcıların hak ve menfaatlerinin korunması kanunun amacındaki yeniliklerdir.

Öncelikle bu farklılığın yeni düzenlemenin objektif bir bakış açısını ön plana aldığı anlaşılmaktadır. Yatırımcılar ibaresi ile daha geniş bir biçimde sermaye piyasasındaki tüm taraflar olmasa da, eski düzenlemeye göre daha geniş bir kısmın hak ve menfaatlerinin korunmasını esas alınmaktadır. Özellikle yatırımcılar yanında sermaye piyasasında işlemlere girişen sermaye piyasası kurumları yönünden de bu ilkelerin uygulanması şarttır. Dolayısıyla bu yönde bir ilkeler bütünü tüm taraflar için benimsenmesinin temel amaç olması zorunludur.

Bunun yanında, şeffaflık, etkinlik, adil ve rekabetçi ortamın sağlanması, serbest piyasa için şart olan bu ilkelerin sermaye piyasasındaki tüm taraflar için sağlanması açısından da eski düzenlemeye göre daha ileri ve geniş bir çerçeve getirmektedir. Bu çerçeve 2008 krizi sonrası

sermaye piyasalarının güvenilirliği ve düzenlenmesi açısından zorunlu hâle gelmiştir. Bu bakımdan da 2499 sayılı ESerPK'ya göre zorunlu bir yeniliği yansıtmaktadır.

SERMAYE PİYASASI ARACI KAVRAMI

6362 sayılı SerPK'nın "Tanımlar" başlıklı SerPK m.3 (ş) bendinde, "Menkul kıymetler ve türev araçlar ile yatırım sözleşmeleri de dâhil olmak üzere Kurulca bu kapsamda olduğu belirlenen diğer sermaye piyasası araçları" olarak tanımlamıştır. Buna göre; Menkul Kıymet, Türev Araç, Yatırım Sözleşmeleri ve Diğer Sermaye Piyasası Araçları olmak üzere dört tip sermaye piyasası aracı vardır.

Hâlbuki 2499 sayılı SerPK, sermaye piyasası araçlarını, menkul kıymetler ve diğer sermaye piyasası araçları olarak ikiye ayırıyordu. Menkul Kıymetleri ise; ortaklık veya alacaklılık sağlayan, belli bir meblağı temsil eden, yatırım aracı olarak kullanılan, dönemsel gelir getiren, misli nitelikte, seri halinde çıkarılan, ibareleri aynı olan ve şartları Kurulca belirlenen kıymetli evrak olarak belirtmişti. Diğer sermaye piyasası araçları da, menkul kıymetler dışında kalan ve şartları Kurulca belirlenen evrak olarak tanımlandıktan sonra, nukut ile çek, poliçe, bono ile mevduat sertifikalarının bundan istisna edildiğini açıklamıştı.

Eski düzenleme menkul kıymetleri temel alarak onu tanımlamış, diğer sermaye piyasası araçlarını belirlemeyi ise SPK'ya bırakmıştı.

6362 sayılı SerPK, ise menkul kıymetleri SerPK m.3 bent (o)'da para, çek, poliçe ve bono hariç olmak üzere; Paylar, pay benzeri diğer kıymetler ile söz konusu paylara ilişkin depo sertifikaları, borçlanma araçları veya menkul kıymetleştirilmiş varlık ve gelirlere dayalı borçlanma araçları ile söz konusu kıymetlere ilişkin depo sertifikaları olarak ortaya koymaktadır.

Diğer ismen belirtilen iki sermaye piyasası aracından türev araç, (*derivative*) SerPK m.3/(u)'da bentte sayılanlar ile SPK tarafından bu kapsamda olduğu belirtilen diğer türev araçlar olarak öngörülmüştür.

SerPK'da menkul kıymetleri satın alma veya satma veya birbirleri ile değiştirme hakkı veren türev araçlar ile değeri; bir menkul kıymet fiyatına veya getirisine; bir döviz fiyatına veya fiyat değişikliğine; faiz oranına veya orandaki değişikliğe; bir kıymetli maden veya kıymetli taş fiyatına veya fiyat değişikliğine; bir mal fiyatına veya fiyat değişikliğine; Kurulca uygun görülen kurumlarca yayınlanan istatistiklere veya bunlardaki değişikliğe; kredi riski transferi sağlayan, enerji fiyatları ve iklim değişkenleri gibi ölçüm değerleri olan ve bu sayılanlardan oluşturulan bir endeks seviyesine veya seviyedeki değişikliğe bağlı olan türev araçları, bu araçların türevlerini ve sayılan dayanak varlıkları birbirleri ile değiştirme hakkı veren türev araçlar ve döviz ve kıymetli madenler ile Kurulca belirlenecek diğer varlıklar üzerine yapılacak kaldırıcı işlemleri, olarak sınıflandırılmıştır

SerPK m.3 (ş)'de bir sermaye piyasası aracı olarak kabul edilen yatırım sözleşmelerinin tanımı ve özellikleri ise oraya konulmamıştır. Amerikan hukukunda bir sermaye piyasası aracı olan yatırım sözleşmeleri, bir işlem veya proje vasıtasıyla ortak bir

girişime para yatırılması ve yatırımcının bu yatırım nedeniyle üçüncü kişilerin çalışmaları sonucunda bir menfaat elde edeceğini ümit ettiği sözleşme olarak tanımlanmaktadır.

Bu tanım, Amerikan Yüksek Mahkemesi (Supreme Court) ve federal mahkeme kararlarıyla (SEC v. W.J.Howey Co. 328 U.S. 293 1946) içtihat hukukunda oluşmuş olup Howey Test olarak anılmaktadır (Steinberg, 2000)

Bir yatırım sözleşmesinin varlığı için dört unsur gereklidir. Bir para yatırımı, müşterek bir teşebbüs, kâr elde etme ümidi ve üçüncü kişilerin veya program organizatörlerinin çabaları.

Türk hukukunda bu sermaye piyasası aracının henüz yeni mevzuata giren bir niteliği olduğu gibi, uygulamada da böyle bir sermaye piyasası aracıyla da karşılaşılmamıştır. Bu niteliği itibariyle zaman içinde sermaye piyasasına yerini alacak bir sermaye piyasası aracı niteliğindedir.

Bu hükümlerden anlaşılacağı üzere, yeni düzenleme daha geniş bir sermaye piyasası aracı kavramı meydana getirmiş, daha doğrusu eski SerPK'ya nazaran diğer sermaye piyasası aracı kavramını iki sermaye piyasası açısından doldurarak, türev araç ve yatırım sözleşmelerini kanuni bir tanımla ortaya koymuştur. Diğer sermaye piyasası araçları kavramı, yeni düzenlemede yine bulunmakta ve SPK'ya verilen yetki ile yeni sermaye piyasası aracı tiplerini sermaye piyasasına kazandırma imkânı bahşedilmektedir. Bu sayede uygulamadaki gelişim ve derinleşme ile menkul kıymetler dışında bahsedilen türev araçların oldukça yoğun işlemlerinin olduğu sermaye piyasası bakımından kanuni bir düzenleme yapılmış, yeni bir sermaye piyasası aracı olacak yatırım sözleşmeleri için de zemin hazırlanmıştır.

Bunun yanında sermaye piyasasının ana aracı olan menkul kıymetler, özellikleri yoluyla değil, ismen sayılma yoluyla kanuni olarak gösterilmiş ve buna ilişkin sınır da çizilerek hangi sermaye piyasası aracının menkul kıymet olduğu tartışması bir bakıma sona erdirilmiştir.

HALKA ARZ USULÜNDEKİ DÜZENLEMELER

Sermaye piyasası araçlarının halka arzı ve borsada işlem görmesi bakımından bir izahnamenin hazırlanması ve SPK'nın onayına sunulması gerekmektedir. İzahnameden sorumlu olacak kişilerin isimleri ve görevleri, eğer bu kişiler tüzel kişi iseler bunların unvanları, merkezleri ve iletişim bilgilerinin içerikte yer alması gerekmektedir (SerPK m.4/3).

SerPK'da sermaye piyasası araçlarının ihraç ve halka arzı için izahnamenin onaylanması sistemi söz konusudur. Sermaye piyasası araçlarının ihraç ve halka arzında ESerPK'ya göre Kurul'a kayıt için başvurma zorunluluğu vardı. Kurul'a kayıt için başvuruya Kurul'ca belirlenen bilgi ve belgeler eklenirdi. Yürürlükteki SerPK, halka arz sistemini kökten değiştirerek, kayda almayı kaldırmış, izahnamenin onaylanması sistemine geçmiştir. Sistem 2001/34 sayılı AB Direktifini tadil eden 04.11.2003 tarihli 2003/71 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi'ne uyum amacıyla SerPK'ya alınmıştır.

Bu sistemin kayda alma sistemine nazaran tam anlamıyla bir kamuyu aydınlatma niteliğindedir (Çetin, Töremiş, Cantimur, 2014).

SPK, izahnamede yer alan bilgilerin tutarlı, anlaşılabilir ve Kurulca belirlenen izahname standartlarına göre eksiksiz olduğunun tespiti hâlinde, izahnamenin onaylanmasına karar verir. İzahnamenin onaylanması sürecinde yapılacak incelemeye ilişkin usul ve esaslar yine Kurulca belirlenecektir. SPK'nın çıkarmış olduğu II.5.1 sayılı tebliğde bu onay sürecine ilişkin hükümler yer almaktadır.

İzahname onaylandıktan sonra Kurulca belirlenecek esaslar çerçevesinde yayımlanır. Ayrıca ticaret siciline tescil ve Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi'nde (TTSG) ilan edilmez. Ancak, izahnamenin nerede yayımlandığı hususu, ticaret siciline tescil ve TTSG'de ilan edilir (SerPK m.7/1).

İzahnamenin yayımlanmasından önce de çeşitli ilan ve reklamlar yoluyla halka arz bilgisi verilebilmektedir. Ancak bu tanıtım ve reklamlarda sadece ihraççının faaliyet gösterdiği sektör ve sektördeki konumu ile faaliyet konusu ve ürettiği mal ya da hizmetler hakkında olmalıdır. Bu durumda yapılacak tanıtım ve reklamlarda, izahname onaylanmadıysa izahnamenin henüz onaylanmadığı; izahnamenin onaylanmış olması durumunda ise nerede ilan edileceği hususlarında bir uyarıya yer verilmelidir.

İzahname, ilk yayım tarihinden itibaren on iki ay boyunca gerçekleştirilecek ihraçlar için geçerlidir. SerPK ve II-5.1 sayılı tebliğe göre güncelliğin korunması amacıyla böyle bir süre belirlenmiştir. Özellikle izahnamede yapılacak değişiklikler veya yeni hususların izahnameye eklenmesi, izahnamenin güncelliğini ortadan kaldırmaktadır.

Her ihraç için ayrı izahname düzenlemesi şartı bu yöntemle kaldırılmıştır. Bu düzenleme esasen raf kayıt sistemi olarak adlandırılan yöntemdir ve ESerPK döneminde de tebliğ düzenlemesi ile getirilmişti (Raf kayıt sistemi için, Kütükçü 2004)

Yürürlükten kaldırılan Seri:I, No:26 sayılı "Hisse Senetlerinin Kurul Kaydına Alınmasına ve Satışına İlişkin Esaslar Tebliği" nin 17/A maddesi bu sistemi düzenliyordu.

Sistemin sağladığı, izahnamenin geçerli olduğu dönem zarfında bu izahnameye bağlı olarak yeni halka arzların yapılabilmesi böylelikle maliyetlerin ve baştan işlemlerin yapılmasının önlenmesidir (Memiş, Turan, 2015)

İzahnameden doğan sorumluluk onu hazırlayanlar bakımından yatırımcılara karşıdır. İzahnamede yer alan yanlış, yanıltıcı ve eksik bilgilerden kaynaklanan zararlardan ihraççılar sorumludur. Zararın söz konusu kişilerden tazmin edilememesi veya edilemeyeceğinin açıkça belli olması hâlinde, halka arz edenler, ihraca aracılık eden lider aracı kurum, varsa garantör ve ihraççının yönetim kurulu üyeleri kusurlarına ve durumun gereklerine göre zararlar kendilerine yükletilebildiği ölçüde sorumludur (SerPK m.10/1).

Yatırımcıların zararlarını tazmin bakımından ilk başvuracakları kişi ihraççıdır. İhraççının bu sorumluluğunun hukukî niteliği ise kusursuz sorumluluktur (Ayoğlu, 2009). Böyle sorumluluk sözleşme hukukunun niteliği gereği olmalıdır. Çünkü ihraççılar

yatırımcılarla bir sözleşme ilişkisine girmektedirler ve bundan dolayı meydana getirdikleri zararlardan dolayı sorumlu tutulmalıdırlar. Ancak sözleşme ilişkisi içinde kural kusurlu sorumluluk iken, ihraççının sorumluluğu istisna olarak burada, kusursuz sorumluluk olarak kabul edilmiştir.

Hükme göre ihraççıdan bu zararları tazmini mümkün olmazsa o zaman ikinci derecede sorumlu olanlara başvurulabilir. Bunlar ise maddede halka arz edenler, lider aracı kurum, garantör ve ihraççının yönetim kurulu üyeleridir. Fakat bunların sorumlulukların hukukî niteliği ihraççıdan farklı olarak kusur sorumluluğu olarak öngörülmüştür. Ancak bir görüşe göre garantörün sorumluluğu garanti sözleşmesinin hukukî mahiyeti gereği kusura dayanmamalıdır (Memiş, Turan, 2015).

Yine bu sorumluluk müteselsil, ancak farklılaştırılmış teselsül geçerli olacak şekildedir. Çünkü SerPK m.32 kamuyu aydınlatmadan doğan sorumluluk bağlamında m.10'a atıf yapmakta ve bu maddede sorumlu olduğu belirtilen kişiler ile mevzuat uyarınca izahname ve Kurulca kamuyu aydınlatma amacı ile düzenlenmesi öngörülen sair kamuyu aydınlatma belgelerini imzalayanlar veya bu belgeler kendi adına imzalanan tüzel kişiler bu belgelerde yer alan yanlış, yanıltıcı veya eksik bilgilerden kaynaklanan zararlardan müteselsilen sorumludur. Zarar gören yatırımcı, bu ikinci dereceden sorumlulardan birine, birkaçına veya hepsine dava açabilir.

Kamuyu aydınlatma belgelerinde yer alan bilgilerin yanlış, yanıltıcı veya eksik olması konusunda bilgi sahibi olmadığını ve bu bilgi eksikliğinin kast veya ağır ihmallerinden kaynaklanmadığını ispatlayan kişiler sorumlu olmaz (SerPK m.32/3). Dolayısıyla izahnameden dolayı sorumluluk karine olarak kabul edilmiştir. Sorumluluğun doğması bakımından, yatırımcının uğradığı zarar ile belgelerdeki bilgilerin gerçeği yansıtmaması arasında illiyet bağının bulunması gerekir.

HALKA AÇIK ANONİM ORTAKLIKLARLA İLGİLİ DÜZENLEMELER

6362 sayılı SerPK'nın en önemli yeniliklerinden birisi, sermaye piyasasının ağırlıklı konularından biri olan halka açık anonim ortaklıkları (HAAO), düzenlendiği ana kanun olan TTK'dan farklı özellikler ve müesseseler ile ve TTK'nın pek çok hükmünü uygulanamaz (Poroy, Tekinalp, Çamoğlu, 2014) hâle getirerek düzenlemesidir. Aynı zamana eski Kanun döneminde tebliğler vasıtasıyla düzenlenmiş olan HAAO'larla ilgili pek çok husus, yeni düzenlemede SerPK'ya alınmıştır.

HAAO KAVRAMI

6362 sayılı SerPK'nın eski düzenlemeye göre, HAAO'lardaki değişikliklerinden ilki kavramı, payları halka arz edilmiş sayılan anonim ortaklar açısından değiştirmesidir. 2499 sayılı eski SerPK'da payları halka arz edilmiş sayılan ve HAAO olarak kabul edilen anonim ortaklığın ortak sayısının 250 ve üzeri olması kabul edilmişken, SerPK'da bu sayı 500 ve üzerine çıkarılmıştır. Bu durum zaten oldukça kısıtlı olan sermaye piyasasına açılmayı daha da zor bir hâle getirdiği için eleştirilmiştir (Poroy/Tekinalp/Çamoğlu 2013). Bununla beraber,

Payları borsada işlem görmeyen HAAO için devamlı bu şekilde statüyü devam ettirme hakkı tanınmamıştır. SerPK m.16/2'ye göre, payları borsada işlem görmeyen anonim ortaklıklar, halka açık ortaklık statüsünü kazandıktan sonra en geç iki yıl içinde paylarının işlem görmesi için borsaya başvurmak zorundadırlar. Aksi durumda, Kurul, bu payların borsada işlem görmesi veya ortaklığın halka açık ortaklık statüsünden çıkarılması için, ortaklığın talebini aramaksızın gerekli kararları alır (SerPK m.16/2).

Dolayısıyla, HAAO'nun payları halk arz edilmemiş olarak kalmayacağı, ya payları halka arz edilmiş HAAO olacağı, ya da HAAO statüsünden çıkacağı kesin olarak belirlenmiştir. Bu da sermaye piyasalarının derinleşmesi açısından önemli ve gelişmiş sermaye piyasa düzenlemelerine uygun bir niteliktedir.

KURUMSAL YÖNETİM

Kurumsal yönetim, önceki SPK mevzuatında yer almayan, ancak SPK'nın belirlediği ilkeler olarak HAAO'larda uygulanan bir nitelik arz etmekteydi. 6362 sayılı SerPK ise, bu konuda hem 17. maddede bir düzenleme yapmış, hem de 03.01.2014 tarihinde 28871 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan. II-17.1 sayılı Kurumsal Yönetim Tebliği ile ikincil mevzuatını belirlemiştir.

Bu düzenlemelerde HAAO olmakla beraber bunların sadece bazılarının kurumsal yönetime tabi oldukları vurgulanmış, konulan ilkelerle bir HAAO'da faaliyet bakımından kişi ve yer olarak sınırlar ve özellikleri çizilmiştir. Aynı zamanda bu ilkelerin tamamen mi kısmen mi uygulanacağına veya uygulanıp uygulanmayacağına karar verme yetkisinin de SPK'da olduğu gösterilmiştir (SerPK m.17/2). Bu sınırlar ve özelliklerin ortaya konulmasında kurumsal yönetime ait temel ilkeler olan adillik, sorumluluk, şeffaflık ve hesap verebilirlik üzerinden ilkeler hazırlanmaktadır.

GENEL KURUL

SerPK, eski düzenlemede olmayan HAAO'ların genel kurullarına ilişkin ayrıntılı hükümler koymuş, aynı zamanda TTK'da yer alan birçok hükmün HAAO'lar için uygulanmayacağına kabul etmiştir.

SerPK'nın HAAO'larda uygulanmaması bakımından; sermayenin artırılmasına ilişkin TTK m.456, halka arz edilecek paylara ilişkin TTK m.346, iç kaynaklardan sermaye artırımına ilişkin TTK m.462, rüçhan hakkına ilişkin TTK m.461, şirketler topluluğunda satın alma hakkına ilişkin TTK m.208, genel kurulda çağrıya ilişkin TTK m.414, imtiyazlı paylara dair TTK m.478, HAAO'ların borsaya kote nama yazılı payları bakımından TTK m. 494 hükümleri bu kapsamdadır.

SerPK'da HAAO'lar için getirilmiş düzenlemeler, HAAO'nun çok pay sahipliği özelliği nedeniyle TTK'da yer alan hükümlerin genel olarak yumuşatılması şeklindedir. Bazı hükümler ise, TTK'da hiç olmayan müesseseleri getirmiştir. Toplantı ve karar nisaplarının yumuşatılma yönünde farklılaştırılması, HAAO'nun dağıtacağı kâr payı ve kâr payı avansı

hakkındaki hükümler, imtiyazlı payların farklı düzenlemesi TTK'dan ayrı ele alınmıştır. Buna karşılık önemli işlemler ve bunlara bağlı olarak pay sahibinin ayrılma hakkı, HAAO'da pay alım teklifi ile ortakları ortaklıktan çıkarma ve ortakların satma haklarını kullanması, örtülü kazanç aktarımı yasağına aykırılık nedeniyle ortaklığa başvuru imkânı bu yöndeki düzenlemelerdir.

AYRILMA HAKKI

SerPK m.23'de öngörülen HAAO'lardaki önemli işlemler ve 24.maddede bu önemli işlemler yönünde genel kurulda karar alınmasına bağlı olarak, bu karara muhalif kalan pay sahiplerinin ayrılma hakkı, ESerPK düzeninde yer almayan yeni bir düzenlemedir. Aynı zamanda, bu düzenleme TTK'nın anonim şirketler için şirketler topluluğu dışında pay sahiplerinin şirketten ayrılmasının mümkün olmadığı sistemin dışında bir müessesedir.

Söz konusu müessese, önemli kararlara bağlı değişiklikler sebebiyle, ortak olduklarından farklı bir duruma dönüşecek şirkette, pay sahiplerinin ortak olarak kalmak istememelerinin kabul edilmesi ve bir zarara uğramaksızın ilişkinin bitirilmesini amaçlamaktadır (Sönmez, 2009, Özdoğan, 2004) . Ayrılma hakkı özellikle, şirkete yatırım yapanların, şirkette alınan bu kararlarla ortaya çıkan temel değişikliklerle, yatırımlarının geleceğinin belirsizleşmesini önlemek bakımından onları koruyucu bir nitelik arz eder (Özdoğan, 2004, Wertheimer, 1997) . Ayrılma hakkını düzenleyen SerPK m.24'de HAAO'ya ortak olan herhangi bir pay sahibinin, kanunun belirlediği şartlarla bu hakkı kullanabileceği kabul edilmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi, ayrılma hakkını kullanabilmek için belli bir oranda şirkette paydaş olmaya gerek yoktur (Poroy, Tekinap, Çamoğlu, 2014). Dolayısıyla ayrılma hakkı, pay sahibi tarafından şirkete karşı tek taraflı bir irade beyanı ile kullanılabilen bireysel bir hak niteliğindedir. Ayrıca ayrılma hakkı vazgeçilmez bir hak niteliğindedir. Zira ayrılma hakkı SerPK m.24 ile tanınmış kanuni nitelikte ve pay sahibinin rızasına bağlı olmadığı için onun iradesiyle de vazgeçemeyeceği bir haktır (Sönmez, 2009).

SerPK m.23, ayrılma hakkının kullanılması açısından önemli karar olarak sayılan hâlleri saymış, bu sayımdan sonra, "gibi" diyerek, benzeri genel kurul kararların da önemli karar olabileceğini kabul etmiştir. Ancak 23.maddede SPK'nın önemli nitelikteki işlemleri, önemlilik ölçüsü de dâhil olmak üzere belirleme yetkisi olduğu açıklanmıştır. Bu konuda SPK tarafından II-23.1 sayılı Önemli Nitelikteki İşlemlere İlişkin Ortak Esaslar Ve Ayrılma Hakkı Tebliği çıkarılmıştır.

PAY ALIM TEKLİFİ İLE ORTAKLIKTAN ÇIKARMA VE SATMA HAKLARI

ESerPK SerPK döneminde bir tebliğ ile düzenlenen pay alım teklifi yeni SerPK m. 25 ve 26'da düzenlenmiştir. Pay alım teklifi yatırımcıları koruma amaçlı bir müessesedir (Türkyılmaz, 2015). Çünkü bu işlem ile bir HAAO'da çoğunluğu ele geçirenlerin yeni usul ve yönetim anlayışları ile uyuşamayan pay sahipleri böylece, şirketle aralarındaki bağı koparabilmekte, aynı zamanda paylarını rayiç bir değer üzerinden satarak bu satıştan zararlı çıkmamaktadırlar.

Pay alım teklifi, II-26.1 sayılı tebliğin 4/1-k maddesinde; “Bir ortaklığın paylarını elinde bulunduran kişilere, söz konusu ortaklığın paylarının tamamını ya da bir kısmını gönüllü ya da zorunlu olarak devralmak üzere yapılan ve hedef ortaklığın yönetim kontrolünün ele geçirilmesi ile sonuçlanan ya da bu amacı taşıyan, hedef ortaklığın kendisi tarafından yapılanlar dışındaki satın alma teklifi” olarak açıklanmıştır (Türkyılmaz, 2015).

SerPK m.25/1 ve tebliğdeki tarife göre, HAAO’larda iki şekilde pay alım teklifinden bahsedilebilir. Birincisi gönüllü pay alım teklifi, ikincisi ise zorunlu pay alım teklifidir. Burada önemli olan zorunlu pay alım teklifidir. Zira SerPK’nun öngördüğü çerçevede, bu pay alım teklifi mecburen yapılacak, bazı durumlarda da bu pay alım teklifine muhatap olanlar, bu teklifi kabul etmek ve paylarını satmak zorunda kalacaklardır. Bununla birlikte şunu bilmek gerekir ki, zorunlu pay alım teklifinde teklif yükümlüsünün payları alma zorunluluğu söz konusu iken, teklif yönetilen pay sahiplerinin payını satma zorunluluğu yoktur (Memiş, Gökçen, 2015).

Tebliğ bu önemi ve özelliği nedeniyle öncelikle zorunlu pay alım teklifini düzenlemiş, daha sonra gönüllü pay alım teklifine ilişkin hükümler sevk etmiştir.

SerPK m.25/1’e göre HAAO’da, gönüllü ya da önemli nitelikteki işlemler nedeniyle zorunlu pay alım teklifi yapılması ile ilgili usul ve esaslar SPK tarafından belirlenir. SPK, önemli işlemlerle ilgili olarak daha önce önemli işlemler ve ayrılma hakkında değindiğimiz II-23.1 sayılı tebliği çıkarmış, burada hem pay sahibinin ayrılma hakkı hem de zorunlu pay alım teklifine bağlı satma haklarından bahsedilmiştir.

Zorunlu pay alım teklifi ile iki sebeple ortaya çıkar birincisi, önemli işlemler nedeniyle, diğeri ise pay sahipliği haklarında belli bir orana sahiplik hakkına kavuşulmasıdır. Önemli işlemler SerPK m.23 anlamında önemli işlemlerdir. Ancak II-23.1 sayılı tebliğin 11.maddesine göre, tebliğ m.5/1’de sayılan önemli nitelikteki işlemlerden (ç) ve (d) bentlerinde belirtilenler için, bu işlemlerden yararlanacak olanlar tarafından, (a) bendinde belirtilenler için ise, devrolunan ve payları borsada işlem gören ortaklığın, payları borsada işlem görmeyen ve birleşmeye esas olan finansal tabloları itibarıyla aktif toplamı daha büyük olan bir ortaklık ile birleşmesinde, devralan ortaklıkta birleşme işlemi öncesi hâkim ortak konumunda olanlar ile bunlarla birlikte hareket edenler tarafından pay alım teklifinde bulunulması zorunludur.

Bu hükümden de anlaşılacağı üzere, zorunlu pay alım teklifi öngörülen önemli işlemler, (a) bendinde belirtilen birleşme kararları, (ç) bendinde paylarda imtiyaz öngörülmesi veya mevcut imtiyazların kapsam veya konusunu değiştirmesi kararları ve (d) bendinde ortaklığın borsa kotundan çıkma kararı almasıdır.

SerPK m.26/1’e göre, HAAO’larda yönetim kontrolünü sağlayan payların veya oy haklarının iktisap edilmesi hâlinde diğer ortakların paylarını satın almak üzere teklif yapılması zorunludur. Pay alım teklifinde bulunulmasına ve pay alım teklifinde bulunma zorunluluğundan muafiyete ilişkin usul ve esaslar bahsettiğimiz tebliğ ile belirlenmiştir.

HAAO'larda yönetim kontrolünü sağlayan payların veya oy haklarının iktisap edilmesi hâlinde diğer ortakların paylarını satın almak üzere teklif yapılması zorunludur (SerPK m.26/1). II-26.1 m.5/1'e göre de yine herhangi bir kişi veya birlikte hareket ettiği kişiler tarafından, hedef ortaklığın sermayesini temsil eden paylarının kısmen veya tamamen iktisap edilmesi suretiyle yönetim kontrolünün elde edilmesi hâlinde, hedef ortaklığın sermayesini temsil eden diğer paylarını elinde bulunduran, tüm pay sahiplerinin haklarını koruyacak şekilde pay alım teklifi yapılması zorunludur.

II-26.1 m.11, zorunlu pay alım teklifinin nedenini açıklarken, gönüllü olarak yapılan kısmi pay alım teklifi, blok veya münferit alımlar ya da diğer herhangi bir yöntemle, tek başına veya birlikte hareket ettikleri kişilerle beraber, doğrudan veya dolaylı olarak bir ortaklığın yönetim kontrolünü sağlayan paylarını veya oy haklarını iktisap ediyorsa, diğer ortaklara ait payları satın almak üzere pay alım teklifinde bulunmak zorundadır demiştir.

SerPK m.27 ise, HAAO'dan çıkarma ve satma haklarını düzenlenmiştir. SPK tarafından belirlenen süre içinde, azınlıkta kalan ortakların paylarının iptalini ve bunlar karşılığı çıkarılacak yeni payların kendilerine satılmasını ortaklıktan talep edebilirler. Satım bedeli, SerPK m.24 çerçevesinde belirlenir.

Pay alım teklifi ile ya da birlikte hareket etmek de dâhil olmak üzere herhangi bir şekilde sahip olunan paylara ilişkin oy haklarının, ortaklığın oy haklarının SPK tarafından belirlenmiş bir orana ulaşması hâlinde orana ulaşmış pay sahipleri bu oranın dışında kalan azınlık pay sahiplerini ortaklıktan çıkarma hakkı kazanırlar. 12.11.2014 tarihli 29173 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan II-27.2 sayılı Ortaklıktan Çıkarma Ve Satma Hakları Tebliği'nin 4.maddesinde bu şekilde tarif edilen çıkarma hakkı bakımından öngörülen oran yine aynı maddede % 98 olarak öngörülmüştür.

Sahip olunan paylara ilişkin oy haklarının, ortaklığın oy haklarının %98'ine ulaşması veya bu konumda iken ek pay alınması durumunda, hâkim ortak açısından sahip oldukları payların imtiyazlı olup olmadığı dikkate alınmaksızın diğer pay sahiplerinin tamamını ortaklıktan çıkarma hakkı, diğer ortaklar açısından da paylarını hâkim ortağa satma hakkı doğmaktadır. Anlaşılabacağı üzere, bu hak karşılıklı bir niteliktedir. Pay oranı %98'e ulaşan için nasıl çıkarma hakkı varsa, % 2'lik azınlık pay sahipleri için de aynı şekilde satma hakkı söz konusudur.

ÖRTÜLÜ KAZANÇ AKTARIMI YASAĞI

Örtülü kazanç aktarımı yasağı iki amaca dayalı olarak Türk Hukukunda düzenlenmiştir. Bunlardan vergi hukuku açısından yapılan düzenleme, örtülü kazanç aktarımı ile vergi matrahında meydana gelen kaybın, vergi kaçağı meydana getirmesinin önlenmesidir. Sermaye piyasası hukuku açısından ise, SerPK m.1'de kanunun yapılmasının amacı olarak ortaya konulan yatırımcının korunmasıdır. Zira örtülü sermaye aktarımı ile kârını azaltan ve kamunun aydınlatılması ilkesi çerçevesinde yanlış bu kâr konusunda yanlış bilgi veren HAAO'lar pay senetlerini alan yatırımcıları zarara uğrattılar (Kaya, 2013). Örtülü kazanç

aktarımının yasaklanmasının aynı zamanda sermaye piyasasının güvenilirliğini de sağladığı söylenebilir (Memiş, Turan, 2015).

Örtülü kazanç aktarımı yasağı, anonim şirketlerde var olan sermayenin korunması ilkesinin sermaye piyasası hukukuna bir yansımasıdır (Çetin, Töremiş, Cantimur, 2014). Örtülü kazanç aktarımını, SerPK m.21/1, HAAO ile bunların iştirak ve bağlı ortaklıklarının; yönetim, denetim veya sermaye bakımından doğrudan veya dolaylı olarak ilişkide buldukları gerçek veya tüzel kişiler ile emsallerine uygunluk, piyasa teamülleri, ticari hayatın basiret ve dürüstlük ilkelerine aykırı olarak farklı fiyat, ücret, bedel veya şartlar içeren anlaşmalar veya ticari uygulamalar yapmak veya işlem hacmi üretmek gibi işlemlerde bulunmak suretiyle kârlarını veya malvarlıklarını azaltarak veya kârlarının veya malvarlıklarının artmasını engelleyerek kazanç aktarımında bulunmak olarak tarif etmiştir.

Tanımdan anlaşılacağı üzere iki tip örtülü kazanç aktarımı yapılabilir. Bunlardan birisi aktif bir davranış olarak emsallerine uygunluk, piyasa teamülleri, ticari hayatın basiret ve dürüstlük ilkelerine aykırı olarak farklı fiyat, ücret, bedel veya şartlar içeren anlaşmalar veya ticari uygulamalar yapılması, diğeri ise pasif bir davranışla, işlem hacmi üretmek ve benzeri işlemlerle HAAO'nun kârını veya malvarlığını azaltmak ya da bunların veya artmasının engellenmesidir. Örtülü kazanç aktarımının mevcudiyeti için tanım üzerinden gidilerek şu şartların arandığı söylenebilir: Örtülü kazanç aktarımı yapan, HAAO'nun kendisi, onun iştiraki veya bağlı ortaklığı olmalıdır. Örtülü kazanç aktarımı yapılan kişinin HAAO, onun iştiraki veya bağlı ortaklığı ile ilişkili olması gereklidir. İlişkili ortaklıklar arasındaki kazanç aktarımının örtülü işlemler ile gerçekleştirilmiş olması lazımdır. Yapılan örtülü işlem sonucunda HAAO'nun kârı veya malvarlığının azalması ya da artması aktif veya pasif bir davranışla engellenmiş olmalıdır.

Örtülü kazanç aktarımı hâlinde, öncelikle HAAO'nun yöneticileri, bağlı iştirak veya ortaklığın yöneticileri ile örtülü kazanç aktarımı ile kârı veya malvarlığı artan kişilerin tazminat yükümlülüğü doğar. HAAO'lar, ilişkili taraf işlemlerinin emsallerine, piyasa teamüllerine, ticari hayatın basiret ve dürüstlük ilkelerine uygun şartlarda gerçekleştirilmiş olduğunu belgelemek ve bu durumu tevsik edici bilgi ve belgeleri en az sekiz yıl süre ile saklamak zorundadırlar (SerPK m.21/3).

Bu hükme göre, HAAO, ilişkili kişilerle gerçekleştirdikleri işlemlerde belirli ilkelere uygun hareket edip etmediklerini belgelemek zorundadır. Yani bir bakıma kendileri hakkında örtülü sermaye aktarımı yapıldığına dair iddiaları kanaat verici biçimde ortaya koyan belge ve bilgiler varsa, bunun aksini ispatlamak HAAO'ya düşmektedir. Kanımızca öngörülen sekiz yıllık süre ispat külfetinin değişmesine yol açan bir süredir. Sekiz yılın sonunda belge saklama zorunluluğu kalktığı için, artık HAAO'nun örtülü sermaye aktarımı yaptığını belgelerle ispatlama zorunluluğu, bunu iddia edene düşmektedir.

Kazanç aktarımının SPK tarafından tespiti hâlinde HAAO ile bunların iştirak ve bağlı ortaklıkları, SPK tarafından belirlenecek süre içinde kendilerine kazanç aktarımı yapılan taraflardan, aktarılan tutarın kanuni faizi ile birlikte mal varlığı veya kârı azaltılan ortaklığa

iadesini talep eder. Kendilerine kazanç aktarımı yapılan taraflar da SPK'nın belirlediği süre içinde aktarılan tutarı kanuni faizi ile birlikte iade etmek zorundadır (SerPK m.21/4).

BORSAYA İLİŞKİN DÜZENLENMELER

SerPK m.65-73.maddeler arasında borsalara ilişkin genel düzenlemelere yer verilmiştir. Söz konusu düzenlemeler sermaye piyasasındaki tüm borsa ve teşkilatlanmış piyasalara yönelik olsa da, esas olarak Borsa İstanbul A.Ş.'ye ait düzenlemeler şeklinde anlaşılması gerekmektedir.

SerPK ile borsacılık faaliyetlerinde bulunmak üzere Borsa İstanbul Anonim Şirketi (BIST) unvanıyla bir anonim şirket kurulmuştur. Hazırlanacak esas sözleşmenin ticaret siciline tesciliyle borsaların ve piyasa işleticilerinin kuruluşuna ve faaliyetine ilişkin izni almış sayılacaktır. Bu şirket SerPK'nun Son ve Geçici Hükümler başlıklı bölümünde 138. maddede düzenleme konusu yapılmıştır.

SerPK m.138/5'e göre, BIST'in esas sözleşmesinin tescil edilmesi ile İstanbul Menkul Kıymetler Borsasının (İMKB) ve İstanbul Altın Borsasının her türlü varlıkları, borçları ve alacakları, hakları ve yükümlülükleri, elektronik ortamdakiler de dâhil olmak üzere her türlü kayıtları ve diğer belgeleri bir bütün olarak, bazı istisnalar dışında, herhangi başka bir işleme gerek kalmaksızın BIST'e devrolunmuş sayılmıştır.

Anlaşılacağı üzere, SerPK ayrı tüzel kişilikleri olan borsaları tek bir çatı altında birleştirilmiştir. VOB zaten İMKB altında ayrı bir tüzel kişiliği olmayan bir kuruluş iken, artık BIST altında yer alacaktır. BIST esas sözleşmesi; şirketin kuruluşu, amacı, konusu, şirketin teşkilatı gibi konularda hükümler içermektedir. Burada daha önce değindiğimiz amacı ve konusu dışında esas sözleşmede yer alan bazı önemli hususlar şunlardır:

Şirketin işleri ve idaresi, TTK hükümleri çerçevesinde genel kurul tarafından seçilecek 9 (dokuz) üyeden oluşan bir yönetim kurulu tarafından yürütülür. Yönetim kurulunun 2 (iki) üyesi A Grubu, 4 (dört) üyesi B Grubu, 3 (üç) üyesi C Grubu pay sahiplerinin önerdiği adaylar arasından genel kurulca seçilir.

Bu çerçevede artık borsa bir kamu tüze kişiliği değil bir özel hukuk tüzel kişisidir. İşlem görecekt araçlar ancak SerPK dayanılarak çıkarılan düzenlemelerde yer alan şartların sağlanması hâlinde borsa kotuna alınabilir (SerPK m.68/1). TCMB ve Hazine Müsteşarlığı tarafından ihraç edilmiş sermaye piyasası araçlarının başvuru halinde borsa kotuna alınması zorunludur.

Borsa kotuna alıp almama veya işlem görmeye kabul edip etmeme konusunda yetkili merci, ilgili borsanın yönetim kuruluudur. Borsalar, kota alınan veya işlem gören araçları ihraç edenlerin SPK tarafından belirlenen kamuyu aydınlatma yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamaya yönelik düzenlemeler yaparlar. Borsalar, kamuya açıklanacak bilgilere erişim konusunda SPK tarafından belirlenen kurallara uymak zorundadırlar (SerPK m.68/2).

SERMAYE PİYASASINDA İDARİ TEDBİRLER VE SUÇLARIN DÜZENLENMESİ

SerPK, eski SerPK döneminde tartışma konusu olan sermaye piyasasında SPK'ya verilen idari tedbir uygulama ve sermaye piyasası suçlar konusunda eski düzenlemede yer alan hükümleri değiştirilmiş, eski kanunda yer alan suç tipleri değiştirilmiş ve yeni tedbirler meydana getirmiştir. Bu bakımdan da modern bir sermaye piyasası düzenlemesi oluşturmuştur.

SPK, SerPK'nın verdiği yetkiye dayanarak, denetim yapma ve denetim sonucu tespit ettiği usulsüzlükler, kanuna aykırı davranışlar nedeniyle yine kanunda öngörülen tedbirleri alma, idari para cezası verme ve yapılan hukuka aykırılıklar SerPK'da tanımlanan suçları meydana getiriyorsa, bu suçlar nedeniyle, suç duyurusunda bulunma, açılan davalara müdahil olma ve davaları takip etme hakkı vardır.

SERMAYE PİYASASINDA TEDBİRLER

SerPK, sermaye piyasasında ortaya çıkan bazı durumlar için tedbirler öngörmüştür. Tedbirlerin öngörüldüğü durumlar, Kanuna Aykırı İhraçlarda, İhraççıların Sermaye ve Malvarlığını Azaltıcı Hukuka Aykırı İşlemlerinde, Kayıtlı Sermaye Sisteminde, Örtülü Kazanç Aktarımında, Sermaye Piyasası Kurumlarının Hukuka Aykırı Faaliyet veya İşlemlerinde, Mali Durumun Bozulması Hâlinde, Tedricî Tasfiye ve İflas Durumlarında, İzinsiz Sermaye Piyasası Faaliyetlerinde, Kanuna Aykırı İlan, Reklam ve Açıklamalarda, Bilgi Suiistimali ve Piyasa Dolandırıcılığı İncelemelerinde söz konusu tedbirler yer almaktadır. Bunların dışında Genel Kurul Toplantılarına Gözlemci Gönderilmesi de bu tedbirlerden biridir.

SERMAYE PİYASASI SUÇLARI

SerPK'nın altıncı kısmının ikinci bölümünde m.106-116 arasında sermaye piyasası suçları, suçun tüzel kişi yararına işlenmesi hâlinde uygulanacak güvenlik tedbirleri, özel soruşturma usulleri ile görevli ve yetkili ihtisas mahkemeleri ilgili hükümler yer almaktadır. Bu bölümde yer alan sermaye piyasası suçları bilgi suiistimali, piyasa dolandırıcılığı, usulsüz halka arz ve izinsiz sermaye piyasası faaliyeti, güveni kötüye kullanma ve sahtecilik, bilgi ve belge vermeme ile denetimin engellenmesi, yasal defterlerde, muhasebe kayıtlarında ve finansal tablo ve raporlarda usulsüzlük ve sır saklama yükümlülüğüne aykırılıktır.

Bu suçların bazıları sermaye piyasasına özgü olarak ortaya çıkan suç tipleri iken, bazıları ise TCK'da düzenlenmiş suç tiplerinin nitelikleri hâlleri olarak karşımıza çıkmaktadır. SerPK, bazı suç tiplerinde etkin pişmanlık müessesesine yer vererek, bu suç tiplerinde suçu işleyenlerin bu suçtan doğan zararları ortadan kaldırma ve etkilerini azaltma yönündeki davranışlarına bağlı olarak faillerin daha az ceza almasını ya da hiç ceza almamasını mümkün kılmıştır.

Bunun dışında ESerPK'dan farklı olarak suçların isimleri değiştirilmiştir. İçeriden öğrenenlerin ticareti, bilgi suiistimali, manipülasyon suçu ise piyasa dolandırıcılığı olarak

adlandırılmıştır. Bu iki suç tipi yanında, usulsüz halka arz ve izinsiz sermaye piyasası faaliyeti ile görevi kötüye kullanma ve sahtecilik (müşteri varlıkları üzerinde izinsiz tasarruf, örtülü kazanç aktarımı, kayıtların bozulması, yokedilmesi veya değiştirilmesi, bilgi ve belge vermeme, denetimin engellenmesi, yasal defterlerde, muhasebe kayıtlarında ve finansal tablo, raporlarda usulsüzlük ve sır saklama yükümlülüğüne aykırılık) şeklinde diğer sermaye piyasası suçları oluşturulmuştur.

SerPK’da öngörölmüş suçlar, suçun işlenişi, suçu işleyenler diğer suçlara nazaran özel nitelikte olduğundan, soruşturma, kovuşturma evreleri özel bazı usullere tabi tutulmuştur. Öncelikle, SerPK m.115/1, Kanundaki suçlardan dolayı soruşturma yapılmasını, SPK tarafından Cumhuriyet başsavcılığına yazılı başvuruda bulunulmasına bağlamıştır. Hükümde ayrıca bu başvurunun muhakeme şartı niteliğinde olduğu belirtilmiştir. Bu hüküm gereği, Kanunda birebir düzenlenmiş ya da TCK’da var olan ama SerPK’da özel nitelikli hali gösterilmiş suçların hepsi yazılı başvuruya bağlıdır. Cumhuriyet başsavcılığı TCK’ya atıf ile düzenlenmiş bu suçlar bakımından da kendiliğinden soruşturma yapamaz (Çetin, Türemiş, Cantimur 2014). Ancak cumhuriyet savcılıklarınca suçlar hakkında haberdar olunarak inceleme yapıp, SPK’dan yazılı başvuru istenmesi mümkündür.

SPK’nın değindiğimiz suçlar nedeniyle yazılı başvuru yapması ve bunun incelenerek, soruşturma sonunda kamu davası açılması hâlinde, iddianamenin kabulü ile bir örneği SPK’ya tebliğ edilecek ve SPK aynı zamanda katılan sıfatını kazanacaktır (SerPK m.115/2). Böylelikle, SPK, ayrıca davaya müdahil olma talebine gerek olmaksızın, CMK m.237’den farklı olarak ve bu konuda mahkeme kararı aranmaksızın davada yer alacaktır.

Söz konusu suçlardan dolayı açılan soruşturmada Cumhuriyet savcısı, SPK meslek personelinin yararlanabilecektir. Bu suçlardan dolayı şüpheli veya tanık sıfatıyla kişilerin ifadesinin alınması sırasında da istenildiği takdirde meslek personelinin de hazır bulunması sağlanabilecektir (SerPK m.115/3). Bu, meslek personelinin soruşturma konusu suçlardaki bilgi ve tecrübesi ile yine soruşturma konusu yapılmış suça ilişkin olaylardaki bilgisi nedeniyle kabul edilmiş bir hükümdür. Kanunda yer alan suçlar nedeniyle başlamış soruşturmanın sonunda kovuşturmaya yer olmadığı kararı da verilebilir. Bu durumda SPK’nın bu karara karşı itiraza yetkisi de bulunmaktadır. İtiraz CMK’daki usule dayalı olarak yapılacaktır.

SPK suçları için ihtisas mahkemeleri kurulması da SerPK m.116’da kabul edilmiştir. Bu mahkemeler, HSK’nın ihtisas mahkemesi olarak görevlendireceği asliye ceza mahkemeleridir. HSK almış olduğu 09.05.2013 tarih 864 sayılı karar ile SerPK kapsamında işlenen suçlarla ilgili davalara, bir asliye ceza mahkemesi olan yerlerde bu mahkemenin, iki asliye ceza mahkemesi olan yerlerde ikinci asliye ceza mahkemesinin, ikiden fazla asliye ceza mahkemesi olan yerlerde üçüncü asliye ceza mahkemesinin bakacağı kararlaştırılmıştır. Ancak bu şekilde bir karar yerine HSYK’nın, Kalkınma Bakanlığı tarafından eylem planı hâline dönüştürölmüş İstanbul Finans Merkezi projesi esas alınarak ihtisas mahkemelerinde bir çözüme gitmesi daha doğru olacaktır. (Çetin, Türemiş, Cantimur 2014).

SONUÇ

6362 sayılı SerPK, Türk sermaye piyasasına modern sermaye piyasasında yer alan müesseseleri getirmesiyle sermaye piyasasının gelişimi ve değişiminin sağlanması için önemli bir mihenk taşı olmuştur. Özellikle sermaye piyasası araçlarının, halka açık anonim ortaklıktaki maddelerin ve yeni sermaye piyasası kurumları ile sermaye piyasası suçlarındaki değişim bu bakımdan önemlidir. Sermaye piyasası dünyadaki gelişimlere bir şekilde ayak uydururken, bunun mevzuat bazında yapılmaması birçok eksiklik ve sıkıntıları Türk sermaye piyasasında oluştururken, 6362 sayılı kanunla bu durum ortadan kalkmış, böylelikle sermaye piyasasının dünya sermaye piyasalarındaki değişime mevzuat olarak da ayak uydurması sağlanabilmiştir. Bu daha dinamik, daha yatırıma açık bir sermaye piyasasının önünü açacak ve bununla özellikle yabancı yatırımcıların hukuki altyapıyı güvence kabul ederek gelmelerini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ayoğlu Tolga: “İzahnameden Doğan Sorumluluk”, İsviçre Borçlar Kanunu’nun İktisabının 80.Yılında İsviçre Borçlar Hukuku’nun Türk Ticaret Hukukuna Etkileri, İstanbul 2009.

Çetin Nusret/ Töremiş Ebru Hatice/ Cantimur Zeynep :6362 Sayılı Sermaye Piyasası Kanunu’nun Sistemik Analizi, Ankara 2014.

Kaya Arslan: Halka Açık Ortaklıklarda Örtülü Kazanç Aktarımı Yasağı (SERPK m.21), Prof. Dr. Ersin Çamoğlu’na Armağan, İÜHFM, C.LXXI, S.2, 2013.

Kütükçü Doğan: Sermaye Piyasası Hukuku, C.I İstanbul 2004.

Memiş Tekin/Turan Gökçen: Sermaye Piyasası Hukuku,1.Bası, Ankara 2015.

Özdoğan Ayşegül: Halka Açık Anonim Ortaklıklarda Pay Sahibinin Ortaklıktan Ayrılma Hakkı, Sermaye Piyasası Kurulu, Cumhuriyetin 80.Yılına Armağan, Ankara 2004.

PoroyReha/Tekinalp Ünal/Çamoğlu Ersin: Ortaklıklar Hukuku I, 13.Bası, İstanbul 2014.

Sönmez Ziyaeddin Yusuf: Anonim Ortaklıklarda Pay Sahibinin Ortaklıktan Ayrılma Hakkı, İstanbul 2009.

Steinberg I. Marc :Understanding Securities Law, Third Edition, New York 2000.

Türkyılmaz İsmail: Sermaye Piyasası Hukukunda Zorunlu Pay Alım Teklifi Zorunluluğu, İstanbul 2015.

Wertheimer M. Bary: The Purpose of The Shareholders’ Appraisal Remedy, Tennessee Law Review, Vol.65, 1997-1998.

Geç Osmanlı Dönemi Devlet Fabrikalarında Yabancı Yöneticilerle Yapılan Sözleşmeler: Bir Arşiv İncelemesi

Dr. Baki Çakır, Kırklareli Üniversitesi
bkcakir@gmail.com

Dr. Kemal Demir, Yalova Üniversitesi
kemaldemir46@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, işletmelerde yönetici olarak istihdam edilen kişilerle yapılan sözleşmelerin tarihsel süreçteki örneklerinin tespit edilmesidir. Bu amaçla nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılarak, Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan belgeler veri elde etme aracı olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, Osmanlı Devleti'nin sanayileşme çabaları kapsamında istihdam ettiği yabancı yöneticilerle yapılan sözleşmeler incelenmiştir. Sözleşme içeriklerinde süre, madde sayısı, ücret, yetki ve görevler gibi kategoriler altında dikkat çekici bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Personel Yönetimi, Arşiv Araştırması, İstihdam.

JEL Kodu: M12, M54, N85

Contracts with Foreign Managers in The State Factories: An Archival Research on the Late Ottoman Period

ABSTRACT

The aim of this study is to identify historical examples of contracts with persons employed as managers in enterprises. Document analysis technique was used in the study and the documents in the Ottoman Archives were examined. In this context, the agreements made with the foreign managers employed by the Ottoman Empire in the context of industrialization efforts were examined. In the content of the contract, interesting findings were reached under categories such as duration, number of items, wage, authority and duties.

Keywords: Personnel Management, Archive Research, Employment.

JEL Code: M12, M54, N85

GİRİŞ

İşletmelerde iş gücünün istihdamı, eğitilmesi, işletmede tutulması için motivasyon uygulamaları, ücret politikaları, iş sağlığı ve güvenliği, kariyer yönetimi gibi konular günümüzde İnsan Kaynakları Yönetimi olarak adlandırılan çalışma alanı tarafından incelenmektedir. Tarihsel süreçte işe alım uygulamalarında zeka testini de içeren çeşitli yöntemlerin kullanıldığını, özellikle II. Dünya savaşı sonrası 1940-1970 döneminde, işe seçme, yerleştirme ve geliştirme, mülakat teknikleri konularının işletmelerde ve ilgili yazında geniş bir yer tuttuğunu, sanayi devrimini takip eden 19. yüzyılın sonlarında, adı konulmamış olmakla birlikte, çalışanların yönetilmesi ile ilgili fonksiyonlar Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Almanya ve Fransa'da, 10 yıl kadar gecikmeli biçimde de Japonya'da uygulanmaya başlandığı (DeNisi, Wilson, Biteman, 2014) bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin sanayileşme çabası (Önsoy, 1984; Önsoy, 1988), bu kapsamda özellikle devlet tarafından kurulan ve kurulmasını teşvik ettiği fabrikalar (Küçükerman, 1987; Küçükerman, 1988; Ertürk, 2008; Güran, 1992; Kala, 1993; Batur ve Batur, 1981), gayrimüslimlerin sanayileşmeye katkıları (Tuğlacı, 1993), sanayileşmede teknolojinin kullanımı, transferi ve rolü (İhsanoğlu, 1992) gibi konuların ele alındığı, bununla birlikte, işletme ve özellikle yönetim tarihi bağlamındaki çalışmaların görece kısıtlı olduğu dikkat çekicidir. İnsan Kaynakları Yönetimi alanıyla ilgili tarihsel veriler kullanılarak yapılan çalışmalar da bu kapsamda değerlendirilmektedir.

ÇALIŞMANIN KONUSU

Literatürde Osmanlı Devleti'nde işletmelerde yönetim ve insan kaynakları yönetimi, işe alım uygulamaları özellikle yönetici düzeyinde işe alımların nasıl gerçekleştirildiği konuları yeterince incelenmediği için bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin sanayileşme çabaları kapsamında istihdam ettiği yabancı yöneticilerle yapılan sözleşmelere odaklanılmıştır.

Osmanlı Devlet fabrikalarında istihdam edilen yabancı yöneticilerin çoğunlukla mühendis kökenli oldukları (Buluş ve Arıcıoğlu, 2005) ve Fransa, İtalya, Belçika gibi çeşitli Avrupa ülkelerinden getirildikleri (Özbay, 2003) hatta Amerika Birleşik Devletleri'nden de yönetici transferi yapıldığı (Seyitdanlıoğlu, 2009) vurgulanmaktadır. Osmanlı devlet fabrikalarında yabancı işgücü ve yönetici profili Kurt, Bayraktaroğlu ve Demir (2015) tarafından incelenmiştir. Buna göre Osmanlı tebası müslüman ve gayrimüslim yöneticiler genelde, sırasıyla, bürokrat ve teknik uzman kökenli, yabancı yöneticiler ise ağırlıklı olarak mühendis ve işletmecidirler.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Bilindiği gibi tarih araştırmalarında kullanılacak kaynaklar; ana kaynaklar, birinci elden kaynaklar, ikinci elden kaynaklar, sözlü kaynaklar, yazılı kaynaklar olarak ayrılmaktadır. Ana kaynaklar olayların meydana geldiği dönemde oluşturulurken, birinci elden kaynaklar ana kaynaklara dayalı olarak yapılan çalışmalardır. İkinci elden kaynaklar ise birincil elden kaynaklardan üretilen çalışmalara verilen isimdir (Kütükoğlu, 2014). Bu

çalışmada ana kaynak ve yazılı kaynak sınıfına giren arşiv belgeleri veri elde etme aracı olarak değerlendirilmiştir.

Tarih çalışmalarında incelenecek konunun hangi dönemleri kapsayacağı bir başka deyişle dönemselleştirme kararı önemli bir konudur. Osmanlı Devleti'nin 1800'lü yıllardan itibaren yoğunlaşan ve sistematik bir görünüm arzeden sanayileşme politikalarından dolayı çalışmamızda Geç Osmanlı Dönemi ele alınmıştır.

Bu çalışmada, incelenen dönemde yönetim düşüncesi ve uygulamalarına ilişkin çalışmalar kısıtlı olduğundan ve literatürde yeterince bilgi olmadığından başvurulmuş araştırma yöntemi olan *keşifsel yöntem* tercih edilmiştir. Nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan iki yöntem; betimsel analiz ve içerik analizidir. Betimsel analiz tekniğinde daha önceden belirlenen kavramlara göre veri tasnif edilip yorumlanırken, içerik analizinde ise belgelerin ve farklı türdeki kayıtların incelenmesi ve karşılaştırılması söz konusudur (Altunışık ve öte., 2010).

Çalışmada her iki teknik birlikte kullanılmıştır. Sözleşme süresi, madde sayısı, ücret, ünvan gibi başlıklar sözleşmeler incelenmeden önce belirlenmiş ve bu başlıklarla ilgili bilgilerin tasnif edilmesi kararlaştırılmıştır. Öte yandan, sözleşmelerin incelenmesi sürecinde yabancı yöneticilere tanınan bir takım haklar ve kendilerinden beklenen bir takım sorumlulukların detaylıca vurgulandığı görülmüş ve bu kavramlar da analiz birimi olarak çalışmaya dahil edilmiştir. Özetlemek gerekirse, yabancı yöneticilerle yapılan sözleşmeler, çalışmada 'doküman incelemesi yoluyla içerik analizi' yöntemi kullanılarak adı/uyruğu, sektör/kurum, yıl/ünvan, görev ve yetkiler, madde sayısı, süre, ücret, ek haklar kriterlerine göre incelenmiştir.

BULGULAR

Çalışma kapsamında İzmir kağıt fabrikası müdürü Marpiyos Guccino (BEO, A.MKT.MVL. 73/22) gibi yabancı yönetici isimleri tespit edilmiş fakat bunlarla yapılan bir sözleşme bulunmamıştır. Bunların dışında, Tablo 1'de görüldüğü üzere, İstinye'de faaliyet gösteren İsparmenç fabrikasında üretim müdürü olarak görevlendirilen Mösyö Tridon ile yapılan sözleşme (HH.HRK. 14.5), Hereke fabrikasına müdür olarak istihdam edilmek üzere Mösyö Désiré Martel ile yapılan anlaşma (MTV. 15.7), ipek fabrikasını işletmek üzere Kazmiyan ve Artar ile yapılan mukavele (HH.HRK. 14.1), maden idaresine bağlı olarak görevlendirilen Mösyö Ruşnen(?) ile yapılan kontrat (İ.DH. 628.43672), Ergani ve Bulgardağı madenleri imal ve idarelerine bakmak üzere istihdam edilen Mösyö Şösen(?) ve adı okunamayan bir yönetici ile yapıldığı zikredilen fakat tespit edilemeyen sözleşme içeriği (İ.DH. 523.36061) incelenmiştir. Bunlar içerisinden HH.HRK. 14.5 no'lu belge Ek-2 ve transkripsiyonu Ek-1'de örnek olması bakımından sunulmuştur. Sözleşmelere ilişkin incelemeler sonucunda elde edilen bulgular Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Osmanlı Devlet Fabrikalarında Yabancı Yöneticilerle Yapılan Sözleşmeler

	Yönetici Adı - Uyruğu	Sektör Kurum	Yıl - Ünvanı	Görev, Yetki ve Şartlar	Madde Sayısı	Süre	Ücret	Ek Haklar
1	Mösyö Tridon – Fransız	İsparmeneç fabrikası	1863 - İmalat Sorumlusu	Haftada 2 gün çalışma, Üretimi âlâ yapma, aletleri koruma, bilgi transferi	6	30 ay	Aylık 600 frank	İkamet için oda
2	Mösyö Désiré Martel – Fransız	Hereke Fabrikası	1884 - Müdür	Avrupa usulü işletme, idari memur seçme, yıl sonu raporu sunma	18	5 yıl	Yıllık 12.000 frank, %0,5 prim	Eşyalı ev, 25.000 frank tazminat, ölüm sonrası ödeme
3	Kazmiyan ve Artar - Fransız	İpek Fabrikası	Üretim karşılığı kiracı	Ürünleri düzgün ve temiz yapma, fabrikaya direktör tayin etme	7	2 veya 3 yıl	Üretim sonucu kâr	
4	Mösyö Ruşnen(?) – (?)	Maden İdaresi	Mühendis		6	1 yıl	Aylık 25 altın	İşle ilgili yol masrafları
5	Mösyö Şösen(?) – Fransız	Maden İdaresi	Mühendis	Ergani ve Keban Madenleri İmal ve idaresi,	Metin	-	10.000 kuruş	Alınacak alet edevatın parası
6	Mösyö (okunamadı) – Fransız	Maden İdaresi		Bereketli, Bulgardağı, Kölük madenleri imal ve idaresi	Metin	-	9.000 kuruş	Alınacak aletlerin parası

Sözleşmeler tek tek ele alındığında ilginç bulgular ortaya çıkmaktadır. Osmanlı devlet fabrikalarının önemli bir kısmında özellikle Ermeni kökenli gayrimüslimlerin kurucu, işletmeci, muhasebeci, teknisyen, ustabaşı gibi görevlerde bulunduğunu Tuğlacı (1993) tarafından verilen bilgilerden ve diğer bir çok çalışmadan biliyoruz. Bu bilgi İsparmeneç fabrikasında imalat müdürü olarak görevlendirilen Fransa devleti tebasından Tridon (HH.HRK. 14.5) ile 1279/1863 yılında yapılan altı maddelik sözleşmenin giriş kısmında da doğrulanmaktadır. Sözü edilen fabrikanın müdürünün, Osmanlı tebası bir gayrimüslim olduğu değerlendirilen, Kuyumcuyan Petros Efendi olduğu belirtilmektedir. Fabrikadaki makinelerin yerli yerince işletilmesi sözleşmede birden fazla maddede zikredilen ve önemle vurgulanan bir konu olarak dikkat çekmektedir. Bu durum, makine ithalatçısı ve teknoloji kullanıcısı olan Osmanlı Devleti'nin bir hassasiyeti olarak yorumlanabilir. Tridon'un haftada iki gün fabrikada bulunması ve gerektiğinde resim ve kalıp üretimi yapacağı belirtilmiştir. Haftanın diğer günleri Tridon'un başka bir işte çalışıp çalışmadığı, neden tam zamanlı bir sözleşme yapılmadığı belirsiz bırakılmıştır. İmalat müdürüne 30 ay boyunca geçerli olacak sözleşme süresince her ay alacağı 600 frank maaşa ek olarak, fabrikada kalacağı günlerde bir oda tahsis edileceği de vaat edilmiştir.

1884 yılında Hereke fabrikasına müdür olarak istihdam edilmek üzere kendisiyle sözleşme yapılan Désiré Martel de Fransa devleti tebasındandır (MTV. 15.7). Sözleşme

öncesinde Hereke fabrikasında inceleme yapmış ve bu konuda bir rapor da sunmuştur. 18 maddelik sözleşmenin ilk maddesinde Martel'in Hereke fabrikasını Avrupa usulü işletmesi şartı koşulmuştur. Sanayileşme politikasında yerel bilgi uygulamanın yeterli olmadığını teyit eden bu şart önemli görülmektedir. Fabrikaya alınacak memurların seçimi konusunda Martel'e yetki veren sözleşmede, mal alımı ve ürün sayış fiyatının belirlenmesi konusunda ise Hazine-i hassayla müzakere edilmesi gereğini ifade edilmiştir. Hazine-i hassa Nezaretine her ay mali durumla ilgili hesap, her yıl sonunda ise bir envanter sunulmasına ek olarak, fabrikanın ara sıra müfettişlerce teftiş edileceği de belirtilmiştir. Martel bu sözleşme ile, yıllık 12.000 frank ücretin yanı sıra, *mamulattan furûht olunacak miktar-ı esmanı üzerinden yüzde yarım ticaret*, 5 yıldan önce sözleşme feshedilirse 25.000 frank tazminat, *döşeli bir hane*, ölüm halinde kendisine yapılması gereken ödemenin *familyasına ita olunacağı* haklarını elde etmiştir.

Fransa Devleti tebasından Mösyö Artar ve Osmanlı tebasından Pol Kazmiyan ile 1863 yılında, ipek fabrikasının işletmeciliğiyle ilgili yedi maddelik bir kontrat yapılmıştır (HH.HRK. 14.1). Kontrata göre, adı geçenler fabrikada istihdam edilmemiş, fabrikanın üretim ve işletmecilik işi kendilerine kira karşılığı ihale edilmiştir. Kazmiyanve Artara fabrikayı yönetmek üzere bir direktör tayin etme hakkı tanınması dikkat çekmektedir.

Maden idaresine bağlı olarak istihdam edilmek üzere 1871 yılında kendisiyle altı maddelik ve bir yıl geçerliliği bulunan bir sözleşme akdedilen Mösyö Ruşnen'in (?), kullanılan mösyö tabirinden hareketle Fransız olduğu düşünülmektedir. Mühendis Ruşnen maden meclisi tarafından kendisine verilecek talimatlara göre madenlerin ıslahına çalışacak ve bu hizmeti karşılığında aylık 300 lira yani 25 altın maaş alacaktır. İşle ilgili yapacağı yolculuk masrafları karşılanacak fakat maaşı dışında ev ve benzeri ek haklar sunulmayacaktır.

İ.DH. 523.36061 künyeli belge sözleşme formatında olmamakla birlikte, içeriğinde yabancı uzman getirmek ve görevlendirmekle ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Buna göre; 1864 yılında Ergani, Keban, Bulgardağı, Kölük ve Bereketli madenlerinin *imal ve idarelerine bakmak üzere* Mösyö Şösen(?) ve adı okunamayan bir mühendisin Paris'ten *celbedildiği*, kendilerine yardımcı olarak Osmanlı tebasından olup Avrupa'da madeniyat tahsil eylemiş olan Binbaşı Hakkı Efendi'nin ve Kolağası Aziz Efendi'nin tayin edildiği belge içeriğinde belirtilmiştir. Ayrıca, yabancı mühendislerin maaşlarının Şösen'in 10.000 kuruş, diğerinin 9.000 kuruş, Hakkı ve Aziz Efendilerine 4.000'er kuruş olduğu bilgisi de belgede bulunmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak, yabancı işgücü özellikle uzman ve yönetici istihdamı açısından Osmanlı Devleti'nde çalışma hayatına bakıldığında, kurumlarda görevli uzman ve yöneticilerin sözleşmeler düzenlenerek istihdam edildiği, sözleşmelerde bilgi transferi ve teknolojik stok muhafazasına özel bir önem verildiği belirgindir. İncelenen yöneticilerin tamamının Fransa tebasından olması oldukça önemlidir. Bu bilgi, Osmanlı sanayileşme politikasının uygulanmasında ve başarı durumunun değerlendirilmesinde kritik değere sahiptir. Fransa yönetim anlayışı, bilgisi ve uygulamasının Osmanlı işletme yönetiminin arka planını oluşturmasına ne düzeyde etki ettiği farklı araştırmalarca da tartışılmalıdır. İleride

gerçekleştirilecek araştırmalarla, Osmanlı Devleti'nin sanayileşme politikaları kapsamında yabancı istihdamına ilişkin başka uygulamalarının ortaya çıkması da olasıdır.

KAYNAKLAR

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), BEO, A.MKT.MVL. 73/22; HH.HRK. 14.1 ve 14.5; İ.DH. 523.36061 ve 628.43672; MTV. 15.7.

Altunışık, R. ve öte. (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. 6. Baskı. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Batur A. ve Batur, S. (1981). "İstanbul'da 19. Yüzyıl Sanayi Yapılarından Fabrika-i Hümayunlar." I. Uluslararası Türk-İslâm ve Teknoloji Tarihi Kongresi. İstanbul. C. V, 295-297.

Buluş, A. ve Arıcıoğlu A. (2005). "Başkaları Aracılığıyla İş Gördürmeye İlişkin Tarihsel Bir Örneklem: Hereke Fabrikası'nda Yönetim ve Örgütlenme Anlayışı." Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 14. ss. 217-236.

Ertürk, N. (2008). 19. Yüzyıl Osmanlı Sanayi Hareketleri İçerisinde Fabrika-i Hümayunlar. (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul: Yüksek Öğretim Kurumu, Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 238172).

Güran, T. (1992). Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları, 150. Yılında Tanzimat. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.

İhsanoğlu, E. (1992). Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, Yeni Araştırmalar, Yeni Görüşler. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No 3692. İstanbul.

Kala, A. (1993). "Osmanlı Devletinde Sanayileşmenin İlk Yıllarında Özel Fabrikalar." Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, s. 83, 107-132.

Kurt, M., Bayraktaroğlu, S. ve Demir, K. (2015). "19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluk Fabrikalarında Yönetici Profili." 23. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 14-16 Mayıs 2015. Muğla Üniversitesi. Muğla. 150-153.

Küçükerman, Ö. (1987). Geleneksel Türk Dericilik Sanayii ve Beykoz Fabrikası. İstanbul: Sümerbank.

----- (1988). Türk Giyim Sanayii Tarihinde Ünlü Fabrika Feshane "Defterdar Fabrikası". Sümerbank Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.

Kütükoğlu, M. S. (2014). Tarih Araştırmalarında Usûl. 2. Baskı. Türk Tarih Kurumu. Ankara.

Önsoy, R. (1984). "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası, 1839-1876." Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. C. 2. S. 2, 5-12.

----- (1988). Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara.

Özbay, R. D. (2003). 19.Yüzyılda Osmanlıda Devletin Emek İstihdamı. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul: Yüksek Öğretim Kurumu, Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 130416).

Seyitdanlıoğlu, M. (2009). "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)" Tarih Araştırmaları Dergisi. C. 28, S. 46.

Strauss, L. A. (1987). Qualitative Analysis for Social Scientists. UK: Cambridge University Press. Cambridge.

Tuğlacı, P. (1993). Dadyan Ailesinin Osmanlı Toplum, Ekonomi ve Siyaset Hayatındaki Rolü. Pars Yayın. İstanbul.

Ek-1: BOA, HH.HRK.14.5 (15 Temmuz 1863/3 Temmuz 1279) no'lu belgenin Transkripsiyonu

İspermaçeti Fabrika-i hümâyûnu mühendisliği için Hazîne-i hassa-i şâhâne nezâreti tarafından memûr fabrika-i mezkûr müdürü Kuyumcuyan Petros Efendi ile Fransa devleti teb'asından İstinye'de dakîk fabrikası mühendisi mösyö Tridon beyninde akd olunan konturatodur

Birinci madde: Mûmâileyh mühendis mösyö Tridon fabrika-i hümâyûn-ı mezkurun müceddeden mübâyaa ve celb olunmuş olan kâffe-i teferruâtıyla makine takımlarını yerli yerine vâz' edip işletmek ve ba'dehû mum ve zac yağı ve sabun i'mâlinin idâre-i sınaïyesini icra etmek için haftada ikişer gün fabrika-i mezkûrda bulunacaktır ve işbu iki günden başka olarak istenildikçe fabrika-i mezkûrda iktizâ eden bi'l-cümle resimler ve kalıbları dahi tanzîm ve i'mâl edecektir.

İkinci madde: Fabrika-i hümâyûn-ı mezkûrda bulunan alât ve edevâtın ve makinelerin muhâfazası ve dâimî sûrette temiz bulunması ve i'mâlâtın gâyet a'lâ olması ve mum i'mâlinin icraât-i sınaïyesinde mühendis-i mûmâ-ileyh en menfaatli ve müfid olan usûlü icrâ eylemesi meşrût olmağla aks-i kazıyye(?) vukûunda mes'uliyeti kendüye râci' olacaktır.

Üçüncü madde: Mûmâ-ileyh mösyö Tridon ber-minvâl-i muharrer fabrika-i mezkûrun makine takımlarını yerli yerine vâz' eyledikten sonra ber-vech-i mukâvele haftada ikişer gün fabrikaya devâm edeceğinden buna mukâbil kendisine Hazîne-i hassa-i şâhâne cânibinden mâhiyye altışar yüz frank maâş i'tâ olunacaktır.

Dördüncü madde: Mühendis-i mûmâ-ileyh fabrika-i hümâyûn-ı mezkûrda bulunduğu günlerde ve icâbına göre gece kaldığı hâlde ikâmet ve beytütet etmek üzere kendisine münâsib bir oda tahsîs olunacaktır.

Beşinci madde: Mûmâ-ileyh mösyö Tridon fabrikaca bi'l-intihâb fenn-i kemikaya* (kimyaya) vâkıf maiyyetine ta'yîn olunacak bir nefer şâkirde ameliyât usûlünü tamâmen gösterecek ve bi-lâ ketm amele-i fabrikaya mum ve sabun ve zac yağı i'mâli san'atını ta'lîm edecektir.

Altıncı madde: İşbu kontrato bin ikiyüz yetmiş dokuz senesi temmuzu ibtidâsından i'tibâren iki buçuk sene ya'ni otuz mâh müddet-i mer'ıyyül-icrâ tutulacaktır.

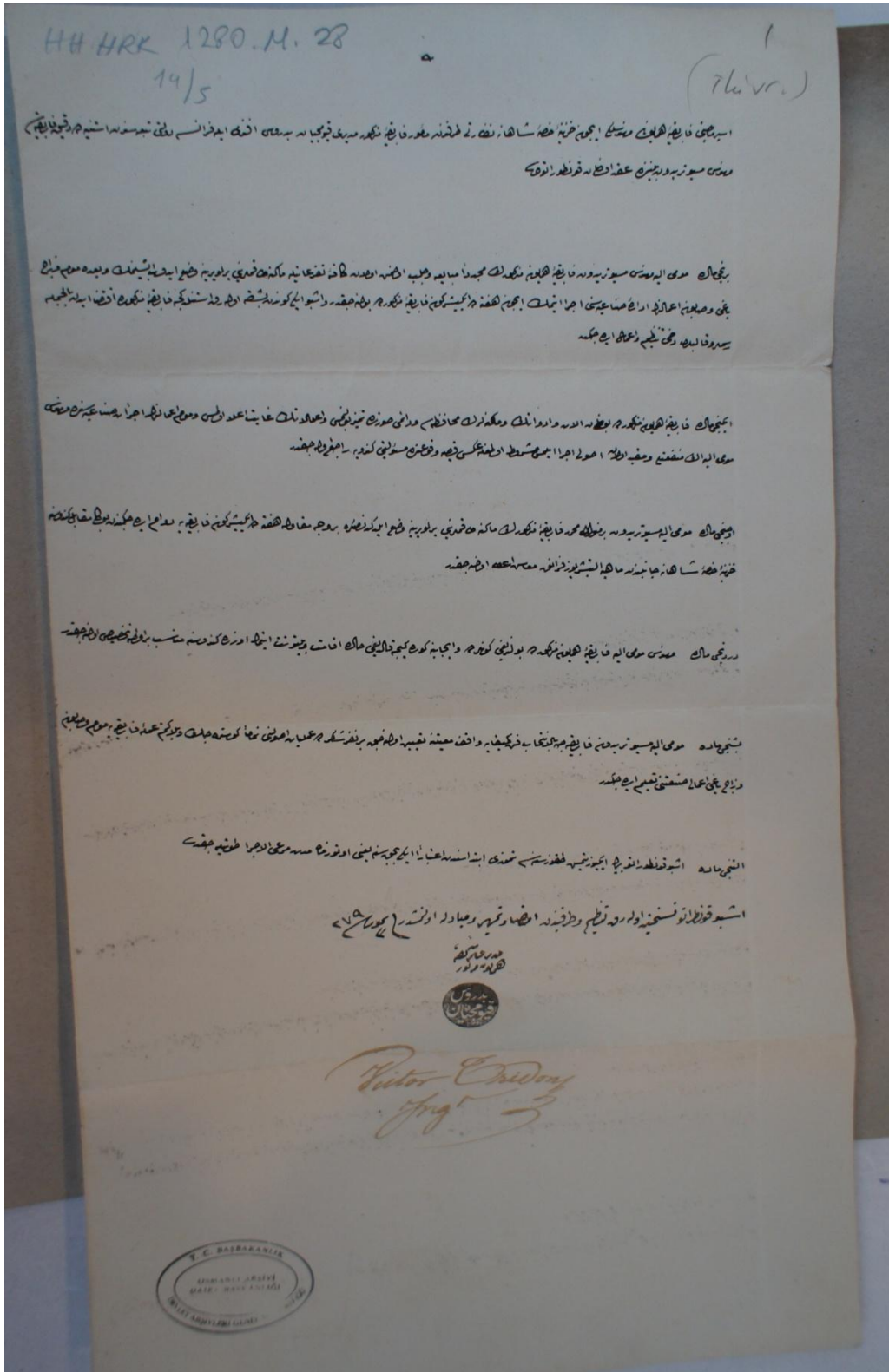
İşbu kontrato nüshateyn olarak tanzîm ve tarafeynden imza ve temhîr ve mübâdele olunmuştur.

Fî 3 Temmuz sene [1]279 [15 Temmuz 1863]

Bende
Müdü-i Fabrika-i
hümâyûn-ı mezkûr
(mühür: Bedros
Kuyumcuyan)
Jitor(?) Tridon
(imza)

* *chemical* kelimesinin okunuşu.

Ek-2: BOA, HH.HRK.14.5 (15 Temmuz 1863/3 Temmuz 1279) no'lu Belgenin Orjinali

İsmail Kadare'nin Kuşatma ve Laun Starova'nın Kül Kalesi Romanlarında Kimlik Sorunu

Seyhan Murtezan İbrahimi, Uluslararası Balkan Üniversitesi
smibrahimi@ibu.edu.mk

ÖZET

Günümüzde en kanlı çatışmaların ve siyasi hesaplaşmaların ana yurdu olan Balkanlar, hiç şüphesiz en uzun ve dengeli dönemlerini, Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesi altındayken yaşamıştır. Bu ihtişamın ardından bıraktığı etki sadece bu topraklarda yaşayan Türkler için değil, diğer milletler için de önem arz etmektedir. Bundan yola çıkarak çalışmamızda Balkanlarda yaşayan iki farklı millete ait edebiyat eserlerini karşılaştırıp, yazarların gözünden, Osmanlı Devleti'nin bu topraklardan çekilmesiyle birlikte, halkların yeni kimlik oluşturma ve var olan kimliklerini koruma kaygısını, aynı zamanda da yazarların Osmanlı'yı okuyucusuna yansıtma şeklini inceledik. İsmail Kadare'nin *Kuşatma*, ve Luan Starova'nın *Kül Kalesi* romanlarındaki kahramanların kimlik arayışları, daha doğrusu *homo balkanicus* ait olan çoklu kimlik sahibi tasviri üzerine durduk. Balkan milletlerinin tarihi kimliği, daha doğrusu ait oldukları din veya etnik kimliği ne olursa olsun, özünde birkaç kimlik içermektedir. Şüphesiz bu gerçek, Balkan milletlerinin aralarında yeni kimlik oluşturma cesaretini veya benzeri kimlik özelliklerini mübadele etmeyi, refah ve birlik içerisinde yaşadıkları Osmanlı İmparatorluğu dönemine borçlu olduklarını gösterir. Bu unsurlar, *Pax ottomana* çatısı altında yaşama şansı olan Balkan halklarında, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde karşımıza çıkmaktadır. Kimlik sorununun bu tür unsurlarına, sözkonusu roman kahramanlarımızda psikoloji alanında olduğu gibi, dil ve kültürlerinde de rastlamaktayız. Bu romanların hikayeleri, herne kadar kabul edilmesede, Osmanlı kültürünün, Balkan milletlerinin sanat ve edebiyatlarında bıraktığı derin izlerin, aynı zamanda da milli ve dini topluluklarının oluşum safhasını da etkilediği gerçeklerinin kısa özetleridir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Kimlik, Din, İsmail Kadare, Luan Starova.

The Issue of Identity in the Novels “Bisiege” of Ismail Kadare and “Fortress of Ash” of Luan Starova

ABSTRACT

Nowadays Balkans, as realm of bloody conflicts political contests, has undoubtedly experienced the longest and most balanced periods under the auspices of the Ottoman Empire. The consequences left after this splendour era are not only important for the Turks living in these lands but for other nations, as well. From this point of view, we have compared the literary works of two different nationalities living in the Balkans. After the withdrawal of the Ottoman Empire from these lands in the eyes of the authors we have brought in light the concerns of the people in creating new identities, rather protecting their existing identities, however the writers reflect the Ottoman readers in the novels of Ismail Kadare's *Siege*, and Luan Starova's *Fortress of Ashes* the heroes in search of identity, more precisely, the *homo balcanicus* multi-identity. Balkan nations, in fact, have a couple of identities, regardless of their historical identity, their religious or ethnic identity. This fact undoubtedly indicates that the Balkan nations owe the Ottoman Empire the courage to create new identity among them, rather the era of Ottoman Empire when they liven in prosperity and unity. These elements stand out among the Balkan peoples who have a chance to live under the roof of Pax ottomana, both at the individual and the community level. We encounter such elements of the identity problem, with the psychology novel's characters, including their language and culture, as well. The narratives of these novels are short summaries of the simple fact that Ottoman culture has left deep traces among the Balkan nations arts and literature and at the same time has had impact on the formation phase of national and religious communities.

Keywords: Ottoman Empire, Identity, Religion, Ismail Kadare, Luan Starova.

GİRİŞ

Eski çağlardan bu yana insanoğlu dünyada farklı uygarlıklar kurmuş, her millet kendi tarihini oluşturmuştur. Yaşadıkları coğrafi bölge, himayesi altında oldukları İmparatorluklar, farklı sosyal ve kültürel yapılar tarihlerini etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu Balkan topraklarına yüzyıllar boyunca hakim olmuştur. Bu hakimiyet, Balkanları ister siyasi, din, kültür, toplum, isterse de kimlik oluşturma hususunda derinden etkilemiştir. Osmanlı'nın Balkan ülkelerindeki bağımsızlığını ilân ettiği dönem hakkında yalan gerçekler üzerine kurgulanmış tarihi kitaplar yazılmıştır, bu eserlerde Osmanlı'nın kılıç zoruyla insanları din değiştirmeye zorladığı savunulmuştur. Tarihi kitaplardaki bu kurgu ve Osmanlıya karşı bu düşmanlık edebî eserlere de yansımıştır. Osmanlı yönetimini barbar bir yönetim, halkı da mazlum bir köle olarak kaleme alırken, okuyucularda din ve milliyetçilik ateşini körükleyip, tahrik yoluyla Türk düşmanlığının tohumları ekilmeye çalışılmıştır.

Yedi Meşale Topluluğu kurucularından, Türk edebiyatında önemli bir yer edinen, Üsküp doğumlu Yaşar Nabi Nayır, 1936 yılında çıkartmış olduğu *Balkanlar ve Türklük* eserinde bu konuya şöyle değinmiştir: *Önce şuna işaret ederim ki, Balkan memleketlerinde, daha ilk istiklallerini ilan ettikleri zaman din ve milliyetçilik ateşini hızlandırmak için, kasten tahrik edilmiş olan Türk düşmanlığı, bugün bile dost veya müttefik milletler arasında, resmi makamların hareket ve tavırları ne olursa olsun, devam etmektedir.* Malesef günümüzde de bu propaganda hâlen devam etmektedir.

Çalışmamızda, kendi başına bir bilim – sanat olan edebiyatın bir türüt olan karşılaştırmalı edebiyatı kullanıp, iki farklı dile ve kültüre ait olan eserlerdeki ortak imgelerin farklı yorumlarını dile getireceğiz. Karşılaştırmalı edebiyat biliminin temelinde, öteki karşılaştırmalı bilim dallarında olduğu gibi, karşılaştırmalı yöntem vardır. Ve bu yöntem, bilimde kullanılmadan önce de insanın düşünce tarzında mevcuttu. (Aytaç, 2016:17) Karşılaştırmalı edebiyat, sınırlı ve kesin bir alana uygulanan bir teknik değildir. Geniş ve çok yönlü oluşuyla, hangi zaman ve zeminde olursa olsun, meraktan, sentez zevkünden ve her türlü edebî gelişmeye açıklıktan meydana gelmiş bir ruh hâlini yansıtır. (Rousseau-Pichois, 1994: 49) Agâh Sırrı Levend'e göre: kıyaslama; kişilikler, eserler ve edebiyatlar arasında yapılır..... Kişilikler arasında yapılacak kıyaslama, sırasıyla yerli etkilerden yabancı etkilere doğru genişletilir. Karşılıklı etkiler araştırılır. Kişilikler arasındaki ortak nitelikler belirtilir. Eserler; düşünce, tür, konu, motif ve tip bakımından ele alınarak karşılaştırılır. (Levend, 1988: 44, 45, 48)

Karşılaştırma yöntemini kullanmamızın nedeni, Osmanlı Devleti'nin, Balkanlara bıraktığı bütün olumlu miraslara rağmen, en çok yadırganan, ve eleştiri konusu, en önemli özelliği olan sahip olduğu İslam / Müslüman kimliğini bölgenin fethi sırasında bıraktığı etkisidir. İki romanda da, kahramanların iç savaşlarını ve kimlik araışlarını, kimliklerini koruma çabası konu edinmiştir.

Kimlik, kişinin kendini tanımlama, özünü araştırma meselesidir. Öz herkesin “ben” derken anlattığı soyut varlık, bir varlığın, bir şeyin temelidir, (Özkan, 2007: 453) dolayısıyla kişi kendini ötekilerden ayırmak için kendi benliği, kimliğini oluşturmaya çalışır ve

bilinçaltına yaptığı yolculuklarla iç dünyasıyla yüzleşir. Yazarlarda bilinç akımı tekniğiyle okuyucunun kahramanın iç dünyasına girmesine izin verir. Bilinç akımı tekniği bir anlamda romanın niteliğini de etkilemektedir, romana psikolojik bir derinlik kazandırmaktadır. (Tekin, 2001: 271) Bu teknikte kahraman, iç konuşmadan farklı olarak, kesik cümlelerle, mantıksal bir bağ olmadan düzensiz bir şekilde içinde bulunduğu durumu ifade etmeye çalışır. İç konuşmadan bilinç akımı tekniğine geçişleri içinde barındıran bu satırlarda yazar, okuyucuyu kahramanın iç dünyası ile karşı karşıya bırakmıştır. (Ayata – Tonga, 2008: 10)

KUŞATMA – KÜL KALESİ

Kuşatma ve Kül kalesi kültürel kimlik, sosyal kimlik, dini kimlik, ulusal kimlik sorunları karşımıza çıkmaktadır. *Günümüzde kimlik, tarih ve siyaset konularında her zaman açıklamalarıyla gündeme gelen ve saygın kişiliğiyle Arnavutluk kamuoyuna yön vermesine rağmen İsmail Kadare, komünist dönemde rejim ile olan ilişkisi sebebiyle sürekli eleştirilere maruz kalmıştır. Kadare, Arnavutluk'ta yapılan neo-Osmanlılık tartışmalarının merkezinde olan bir aydındır. Belki de bu tartışmaları ilk başlatan entelektüellerden biridir.* (Emin, 98) Bu kinini siyasi yazıları dışında, edebî yapıtlarında da açık bir şekilde göstermiştir. Arnavut edebiyatı yazarlarından İsmail Kadare'nin *Kuşatma* romanındaki hikâyede, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanları hakimiyeti altına aldığı dönemde meydana gelen bir kuşatmayı, kuşatma altındaki halkın düşünce yapılarından çok, kuşatanların dünyasına odaklanmıştır. *Kuşatma* romanında her ne kadar konu savaş ve Arnavut halkının kimlik koruma kaygısı ise de, yazar, okuyucuya Osmanlı ordusunu, zevkine düşkün, uygunsuz davranışlarda bulunan, Paşa'dan tutup basit bir askere kadar herkesi kadın düşkün olan karakterler olarak sunmuştur. Romanın başından sonuna kadar bu konuya değinirken, özellikle kitabın altıncı bölümünde, başarısız bir saldırı sonrası hayal kırıklığına uğrayan Osmanlı ordusunun, intikam almak için civar köyleri yağmalamak üzere yaptıkları hazırlıkları anlatırken, esir alınacak kadınlarla ticaret yaptıklarını anlatır. Askerlerin arasındaki diyaloglardan biri şöyledir:

“Kim bilir kaç esir getirecekler?”

“Bize bir sürü hairka kız getirecekler.”

“Bekle ve gör.”

“Hey, siz ikiniz, kapatın çenenizi? Bugün bayram günü. Davulları duymuyormusunuz? Hadi gençler bu anın tadını çıkarın!”

“Sarışın ve boyu uygun olduğu sürece ne kadar olursa olsun alırım.” (Kadare, 2011: 112)

Kadare, 15 ara bölümden oluşan romanının bu kısımlarında, kuşatılan kale halkının ‘kimliklerini’ kaybetme, Osmanlı ordusu tarafından mağlup edildikleri takdirde zorla Hristiyanlığı bırakıp İslamiyet’e yönlendirilme korkularını dile getirmiştir. Kale kuşatıldıktan sonra, savaşmaya başlamadan önce Osmanlı ordusunun güzelikle kaleyi teslim etmeleri konusunda konuşmaya gittikleri ara bölümde, kale halkının dev ordu hakkında düşünceleri bu korkularını pekiştirmektedir ve şu sözlerle ifade edilmiştir:

Son zamanlarda gittikleri her yerde aynı şeyi yapıyorlar: ... Onaları kesin zafere götüreceğinden emin oldukları için sürekli olarak din meselesini ön planda tutuyorlardı. Komutanları çan kulesini işaret etti ve işkençe aletine (Kutsal Haçımıza bu adı veriyorlardı) bağlı kalabileceğimizi ve Hristiyan inancımızı sürdürülebileceğimizi söyledi.

Cevabımız kısa ve sert oldu: Ne kartal ne de haç gök kubbemizden sökülmeyecekti; onlar seçtiğimiz simgeler ve kaderdi ve kesinlikle onlara sadık kalacaktık. (2001: 21-22)

Romanın her ara bölümünde bu korkular dile getiriyor, ve inandıkları tanrılara, dua ettikleri anlara bolca yer verilmiştir: *Ovadan bize doğru berbat bir rüzgâr esiyordu. Gidip Meryem Ana'nın resminin önünde dua etmiş olmamıza rağmen kalplerimiz daralıyordu. Kilisemizin üzerindeki haç oldukça solgun görünüyordu, korkudan kireç kesilmiş gibiydi. (2001: 63)*

Kuşatma'da genel olarak 'dini kimlik' sorunu dışında, 'ulusal kimliklerini' kaybetme korkuları olan bir topluluğun tedirginlikleri de gözler önüne serilmektedir. Romanın hikâyesine göre Arnavut halkının korkuları yersiz değildi, çünkü Paşa divan toplantılarının birinde, bu mücadeleyi kazandıkları takdirde, Balkan halklarına, dillerini mi yoksa dinlerini mi bırakacakları konusunda yaptığı diyaloglara yer vermiştir.

Kadare, Osmanlılar hakkında sahip olduğu fikirlerinden dolayı, 2006 yılında yayınlamış olduğu makalelerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arnavutlar'a yarardan çok zararı dokunduğunu, onları İslam'ı kabul etmeye zorlamış, Arnavutları Avrupa kültüründen koparıp, Şark kültürüne adapte etmeye, özellikle de İslamiyeti getirmesiyle onları Avrupa'dan kopartmaya çalıştığını ileri sürmesiyle birlikte, ünlü akademisyen Recep Qosya ile aralarında tartışma başlatmasına neden olmuştur. Kadare'ye göre, çağdaş dünyada insanın dini inancı, onun özel hayatının bir parçasıdır, kimliğin bir parçası değildir. Qosya ise akisne, kimliğin, bütün kimliklerin – bireysel veya toplu olarak, kültürel, dini, siyasi v.s – milli kimlik kavramı içinde toplanabileceğini, ve dinin de kimliğin vazgeçilmez bir parçası olduğunu dile getirmiştir. Bu tartışma bir süre durulsa da 2015 yılında Kadare'nin Osmanlı yönetimini aynı suçlarla suçlaması üzerine tekrar alevlenmiştir.

Makedonya edebiyatı yazarı Luan Starova *Kül Kalesi* romanında kimlik sorununu birçok yönden incelemiştir. Gerçek bir hayat hikâyesini işleyen yazar, romanın başlarında Baba'nın anlattığı rüyada, romanın nasıl bir yol izleyeceğini göstermektedir: *...Varsın oğlun kendi kaderinin belirlediği şekilde ya gitsin, ya da kalsın. Balkanlardaki köklerimizi, gerçeğimizi araştırsın. Onca nişanlara sahip olmamıza, zirvelere çıkmış bulunmamıza rağmen, yine de dipte kalan bizlerin kim olduğumuzu keşfetsin.*(Starova, 2008:24) Yazar, romanın ilk bölümlerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına tanık olan aynı zamanda romanın kahramanı olan Baba'sının, İstanbul'a kaçmak zorunda kaldığı Balkanlar'a, başka ölü bir Osmanlı dönemi ile yüzleşmek için döndüğünü anlatır. Baba, Türkiye'de yargıçlık ve avukatlık yapmış biri olarak, geri döndüğü, yeni devlet olma kargaşası içinde olan ve Türklere karşı yürütülen savaşın halen devam ettiği bu Balkan ülkesinde, sicillere kolay ulaşılma arzusuyla, izlediği yol boyunca karşılaştığı zorluklara rağmen devlet arşivinde çalışmaya başlamıştır. Bununla birlikte Osmanlı kadı sicillerini inceleyip, Osmanlı hâkimiyeti yüzünden,

kendi kaderiyle birlikte gizli kalan bir çok insanın kimliğini deşifre etmek için çalışmalarına başlamıştır. Sicillerin Balkan halklarının kimlikleri konusundaki önemini oğluna şu sözlerle anlatır:

Mesela Balkan uluslarının ortasında bulunan bizleri örnek al, oğlum! Antropoloji için de, tarih için de hatta daha neler neler için büyük bir muammayız biz, oğlum! Özellikle de tarihçiler için büyük muammayız... Ben, oğlum, tarih içinde Balkanlar'da kurban gidenleri kaydetmeye başladım. Daha Roma İmparatorluğu döneminden başlayarak, Balkanlar'da yaşayan bütün uluslar kurban vermişlerdi. Romalılar ulusları birbirine karıştırıyor, onları göçe zorluyor, yerlerinden yurtlarından ediyordu; böyle olmakla birlikte onların hiçbirini köklerinden koparmayı başaramadılar.

Bizans İmparatorluğu döneminde de bahtımız aynıydı. O zamanlarda da bizi yeryüzünden silip süpürmeye çalıştılar, ama bunda başarılı olamadılar... Osmanlı İmparatorluğu'nda da kaderimiz tekrarlandı.

...Tarih yalan söylüyorsa eğer – ki çoğunlukla yalan söylediği, yalanın her zaman galip geldiği bilinmektedir – siciller asla yalan söylemez oğlum. Tarihi birileri yazar, başka birileri değiştirir. Fakat hiç kimse sicillerin gerçeklerini değiştirememiştir. (2008: 223, 224)

Baba, bireysel kimlik dışında, sosyal kimliğe, Balkan kimliğine, yeni devlet olma karmaşası içinde olan ve şehirlere yansıyan karışıklığı şu sözlerle anlatmıştır:

Daha geçlerde, daha küçük, özgürlüklerle yeni kavuşmuş Balkan ülkeleri bile bu kente kendi konsoloslarını göndermeye başladılar. Manastır'ın kosmopolit bir merkez olma eğilimi devam ediyordu. Farklılıkların eski kaynaklarından yeni farklılıklar ortaya çıkıyordu. Kimlikler birbirine karışıyor, daha da karmaşık bir hal alıyordu. (2008: 97)

Starova, kendi bilinç altına yerleşen milli kimlik dışında, farklı nedenlerden dolayı sürekli göçetmek zorunda kalan bu ailenin, köklerinin geçmişini arama dışında, Baba dini kimlik konusundaki aradakalmışlık üzerinde de çokça durmuştur: *Ey Yüce Allah'ım varsan eğer sana şükrediyorum! ... Kader Tanrısı'nın kendisine bahsettiği tarihi misyonun bilinci içindeydi, Var olup olmadığını bilmeden öykünde Tanrı'yı neden ölü ilan ediyorsun! (2008: 35, 128, 129)* gibi bölümlerde Starova, sicillerde aranılan kökler dışında, kimliği oluşturan bir unsurun – 'dininin' de sorgulanmasını ustaca kaleme almıştır.

Uzun ve yorucu bir dönemden geçen romanın kahramanı, Manastır sicillerini keşfetmekle, annesinin Balkan aile çemberini de keşfetmiş olacağına inandığı için romanın sonuna kadar bu savaşına devam eder. Bitkin düştüğü bir anda, Balkanlar kimliğinin büyük yıkılışı içinde kendini tamamen keşfetmiş ve oğluna kim oldukaları konusunda ve sicillerin önemi hakkında şu sözleri kullanarak:

Siciller biziz oğlum; biz hepimiz.

Biz lanetli Balkanlılar.

Karışmış ama bir potada eriyememişler.

Göç etmişler ama yurt tutamamışlar.

Din değiştirmiş ama yeni dinlerini benimseyememişler.

Köklerinden edinmişler ama köklerinden tamamen kopamamışlar.

Sınırlara bölünmüşler, ama sınırlara sığamamışlar.

Özgür edilmişler, ama özgürlüklerini gereğince yaşayamamışlar.

Siciller, oğlum, sıradan, en sıradan kadı kayıtlarıdır. Hayatın mahkeme önünde sıradan tutanaklarıdır.

Bizim Balkanlar'da oğlum, kökler fazla derin değildir. Ne dine sonuna kadar sadık kalınır, ne zafer tam anlamıyla zaferdir, ne de yenilgi tam yenilgidir, (2008: 222) der.

Bu sözlerle Balkan gerçeğini oğluna anlatırken, Balkanların her ulusuna da göndermeler yapmıştır.

SONUÇ

Her ne kadar, tarih ve edebi eserlerde Osmanlı ihtişamı lekelenmeye çalışılsada, unutulmaması gereken büyük bir gerçek var ki, Osmanlılar, Sultan Abdülmecit döneminde 3 Kasım 1839 yılında Gülhane parkında okunan Tanzimat fermanı ile bütün dünyaya, Osmanlı'nın *millet* sistemi altında, bütün diğer milletlerin, ırk, dil, din ayırd etmeden herkese aynı haklara sahip olacaklarını bildiren tek devlet olduğunu ilân eder. Balkan milletlerinin tarihi kimliği, daha doğrusu ait oldukları din veya etnik kimliği ne olursa olsun, özünde birkaç kimlik içermektedir. Şüphesiz bu gerçek, Balkan milletlerinin aralarında yeni kimlik oluşturma cesaretini veya benzeri kimlik özelliklerini mübadele etmeyi, refah ve birlik içerisinde yaşadıkları Osmanlı İmparatorluğu dönemine borçlu olduklarını gösterir. Bu unsurlar, *Pax ottomana* çatısı altında yaşama şansı olan Balkan halklarında, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde karşımıza çıkmaktadır.

Bu tartışmanın *pro et contra* olarak derinlemesine inmeden şunu belirtmemiz gerekir ki, Osmanlılar Balkanlardan gittikten sonra bile, komünist ideolojisi himayesi altında giren Balkan halklarının çoğu, Osmanlı İmparatorluğu demonize edilerek yeni yönetimlerin himayesi altına girmişlerdir. Bu karalama, sosyal kamuda, tarihte, okul kitaplarında (ki bu halen devam etmekte) v.s. devam etmiştir. Fakat, makineleşmiş olan bu ideolojiye rağmen, kazanmış kültür değerleri, duygusal bağlar, Türkçe'den etkilenen sözlük, örf ve adetler, daha doğrusu kutsal ve seküler yapılar, bir kan davasından çok, Balkan halkları ve Osmanlı yönetimi ile arasında anlayış, huzur ve refah içinde yaşadıklarının yansımasıdır.

Kimlik sorununun bu tür unsurlarına, sözkonusu roman kahramanlarımızda psikoloji alanında olduğu gibi, dil ve kültürlerinde de rastlamaktayız. Böylece, bu romanların hikayeleri, hernekadar kabul edilmesede, Osmanlı kültürünün, Balkan milletlerinin sanat ve edebiyatlarında bıraktığı derin izlerin, aynı zamanda da milli ve dini topluluklarının oluşum safhasını da etkilediği gerçeklerinin kısa özetleridir.

Madem ki sosyologlara göre, insan çokkimlikli bir varlık olarak nitelenir, bu durumda, Balkanlılar için ortada bilimsel yorumları da geride bırakacak, cevaplanamayan sorular ortaya çıkmaktadır; hayatın hangi bölümünde bir Balkanlı Osmanlı (Türk) kimliğini temsil ediyor, sözkonusu kimlik baskın mı, yoksa önemsiz mi, veya şahsi ve toplumsal bağlamda hangi ölçüde sergileniyor, daha doğrusu modern bir balkanlı, asırlarca hüküm süren ve tekrar ana yurduna, Anadolu'ya dönen Osmanlı İmparatorluğu'na, bir işgalci olarak mı bakacak, yada tam tersi, çağdaş bir Balkanlı da dedeleri gibi *Türk kahvesi ve baklavasını* beraber yaşamış ihtişamlı bir geçmişin mirası (legacy) olarak mı kabullenmeye devam edecek!

KAYNAKÇA

- Ayata, Yunus, Tonga Necati. Psikolojik Roman, Romana Yansıyan Yazar ve Türk Edebiyatındaki Bazı Örnekleri Üzerine Bir İnceleme. İlmî Araştırmalar dergisi, Sayı 25. İstanbul: Gökkuşbe yayınları, 2008
- Aytaç, Gürsel. Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi. Ankara: Doğu Batı yayınları, 2016.
- Emin, Nedim. Arnavutluk Siyasetini Anlama Kılavuzu. Ankara: SETA vakfi.
- Kadare, İsmail. Kuşatma. çev. Hasan Kaya. İstanbul: Profil yayıncılık, 2001.
- Levend, Agâh Sırrı. Türk Edebiyatı Tarihî, C.:1. Ankara: TTK yayınları, 1988.
- Özkan, Yıldız. Türkçe Sözlük. İstanbul: Kare yayınları, 2007.
- Rousseau, M. Andre, Pichous Claude, Karşılaştırmalı Edebiyat, çev. Mehmeet Yazgan. İstanbul: MEB yay. 1994.
- Starova, Luan. Kül Kalesi. çev. Suat Engüllü. İstanbul: YKY yayınları, 2008.
- Tekin, Mehmet. Roman Sanatı I. İstanbul: Ötüken yayınları, 2001.
- .

Bezdiri ile Mücadelede Durkheim'in Ahlak Eğitimi Modeli

Dr. Ramazan Tiyek, Kırklareli Üniversitesi
ramazantiyek@gmail.com

Dr. Recai Aydın, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
raydin@ius.edu.ba

ÖZET

Bezdiri, "mobbing" kavramının Türkçe karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bezdiri, kısaca çalışma hayatında hedef olarak seçilen kişiye yönelik rahatsız edici ve dışlayıcı davranışların gösterilmesi olarak tanımlanabilir. Bezdiri olarak adlandırılan davranışların meydana gelmesine neden olan unsurlardan bir tanesi ahlaki ilkelere yoksunluktur. Ahlaki ilkelere bağlı bireylerin çalışma hayatında çoğalmasıyla bezdirinin gerçekleşme ihtimali azalacaktır. Bu çalışmada bezdirinin önlenmesinde Emile Durkheim'in Ahlak Eğitimi Modeli'nin uygulanabilirliği değerlendirilmiştir. Durkheim, toplumsal gelişim için ahlak eğitiminin önemli olduğunu ifade etmiştir. Model, çocuğun ilk olarak özellikle de alışkanlıklar kazandığı ailede ahlaki eğitim alması gerektiğini daha sonra ise okul ortamında öğretmenlerinin yönlendirmesiyle ahlak eğitiminin devam etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Belli bir disiplin altında verilmesi gereken ahlak eğitiminin birey tarafından benimsenmesindeki en önemli koruyucu etken ise toplumsal destektir. Böylece çocukluk döneminde ahlaki ilkelere uygun davranan çocukların çalışma hayatında toplumun beklentilerine uygun davranma ihtimali artacaktır.

Anahtar Sözcükler: Bezdiri, Ahlak, Alışkanlıklar, Çocukluk Dönemi, Bezdirinin Önlenmesi.

Durkheim's Moral Education Model in the Combating against Mobbing

ABSTRACT

“Yıldırma” is the Turkish counterpart for “mobbing”, which can be defined as the process of emergence of negative behaviors targeted at a victim leaving him/her defenseless and helpless systematically and continually (i.e. once a week- and for six months at least). One of the elements that cause the behaviors that are judged mobbing to come into play is deprivation of moral principles. The probability of mobbing will decrease with the proliferation of ethical people in working life. In this study, the applicability of Emile Durkheim's Moral Education Model was assessed in the prevention of mobbing. Durkheim stated that ethics education is important for social development. The model suggests that the child must first receive moral education, especially in the habit, and then emphasizes that moral education should continue with the orientation of the teachers in the school environment. The most important protective factor in the adoption of moral education which is to be given under a certain discipline is the social support. In this way, it will increase the chances that children who behave in accordance with ethical principles in childhood will behave in accordance with the expectations of society in their working life.

Keywords: Mobbing, Morality, Habits, Childhood Period, Prevention of Mobbing.

GİRİŞ

Bezdiri, iş yerlerinde, okullarda vb. topluluklar içinde belirli bir kişiyi hedef alıp, çalışmalarını sistemli bir biçimde engelleyip huzursuz olmasına yol açarak yıldırma, dışlama, gözden düşürmedir. Çalışanların vakitlerinin çoğunun işyerlerinde geçtiği düşünüldüğünde, bezdiri türü davranışlara maruz kalan kişilerin intihar edebilecek kadar bunalabildikleri görülmektedir. Bezdiri davranışlarının önlenmesinde bezdiri davranışları gerçekleşmeden önce ve bezdiri davranışları gerçekleştikten sonra olmak üzere temelde iki tür mücadele yöntemi bulunmaktadır.

Bezdiri ile mücadelede en iyi yöntem bezdiri davranışları gerçekleşmeden önce yapılanıdır. Çünkü bezdiri gerçekleştikten sonra mağdur idari ve yasal olarak kaybettiği haklarını elde etmiş olsa bile manevi olarak yıpranmışlığını düzeltememektedir. Dolayısıyla bezdiri davranışının işyerlerinde hiç gerçekleşmemesi için çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bireylerin kendi şahsi hırslarını gerçekleştirmeleri için başkalarına zarar vermelerinden dolayı “ahlaksızlık” olarak değerlendirilen bezdirinin gerçekleşmesinin önüne geçilebilmesi için bireylere ahlaki düzeylerini geliştirici ahlak eğitimleri verilebilir. Ahlak eğitiminin faydalı olacağı dönemin başında ise çocukluk dönemi gelmektedir. Ahlak kuralları belirli davranışların itaat edilerek öğrenilmesi şeklinde değerlendirildiği zaman bu davranışların neden yetişkinlik dönemlerine göre çocukluk dönemlerinde daha etkili olduğu anlaşılacaktır.

Bu çalışmada “toplumun bireylerden değil, bireylerin toplumdan oluştuğunu” yani bireylerin davranışlarını gerçekleştirirken önemli bir unsur olan toplumun etkisinde olduklarını ifade eden Emile Durkheim’in Ahlak Eğitimi Modeli ile bezdiri davranışlarının önlenmesi arasındaki ilişki tartışılacaktır. Önemli bir sosyolog olan ve 1903 yılında vermiş olduğu ders notlarından oluşan Ahlak Eğitimi anlayışına göre Durkheim, çocuklara öncelikle aile ortamında alışkanlıkları aracılığıyla belli bir disiplin altında ahlak eğitimi verilebileceğini ifade etmektedir. Daha sonra ise toplumsallaşmalarında önemli bir basamak olan kurallarla dolu okulda çocuğa öğretmenleri aracılığıyla ahlak eğitiminin verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Hem ailede hem de okulda ahlaki davranışı öğreten ebeveynler ile öğretmenlerin kendilerinin de yapmış oldukları davranışların çocuklar tarafından özdeşim kurulmasından dolayı kendilerine dikkat etmeleri ve örnek davranışlar sergilemeleri gerekmektedir.

BEZDİRİ KAVRAMININ TANIMI, KAPSAMI VE AYIRT EDİCİ ÖZELLİKLERİ

Bezdiri, İngilizce bir kelime olan “mobbing” kavramının Türkçe karşılığı olarak kullanılmaktadır. “Mobbing” ise köken olarak “Mob” sözcüğünden gelmektedir. Mob sözcüğü, “kanun dışı şiddet uygulayan düzensiz kalabalık” anlamındadır. Latince’de “kararsız kalabalık” anlamına gelen *mobile vulgus* sözcüklerinden gelmektedir (Davenport, Schwartz ve Elliott, 2003: 3; Seyyar ve Öz, 2007: 265-266). Türkçe’de “mobbing” kavramı yerine birçok kavram (psikolojik taciz, psikolojik şiddet, manevi taciz, duygusal taciz vb.) kullanılmaktadır. Türkçe’de birden fazla kavramın kullanılmasını önlemek amacıyla Türk Dil Kurumu “bezdiri” kavramının kullanılmasını önermiştir (Türk Dil Kurumu, 22.02.2011). Bu

araştırmada da Türk Dil Kurumunun önerisi doğrultusunda “Bezdiri” kavramının kullanılması tercih edilmiştir.

İşyerinde yaşanan saldırgan davranışlar hakkında geniş araştırmaları bulunan ve literatürde çok önemli bir tanınırlığı bulunan Dr. Leymann 1980’li yıllarda, işyerinde yaşanan grup şiddetini tanımlamada cinsel taciz dışındaki olaylar için mobbing (bezdiri) kavramını kullanmıştır. Bu davranışları ilk olarak İsveç’te araştırmış, sonraları Almanya’da araştırmalarına devam etmiştir. Araştırmalarının ana temasını kendisine işyerinde “zor kişiler” olarak bildirilen çalışanları incelemek oluşturmaktadır. Bu tür kişilerin aslında “zor kişiler” olmadıklarını belirlemiştir. Zor kişilik olarak bilinen çalışan davranışlarının kalıtsal bir kişilik bozukluğu sonucunda oluşmadığını ortaya çıkarmıştır. İşyeri yapısı ve kültürünün, bu insanları “zor” sıfatıyla damgaladıkları ortamı yarattığını belirlemiştir. ‘Zor kişiler’ olarak tanımlanan bu kişilere daha sonraki süreçlerde kurumdan kendi rızaları ile ayrılmaları için hoş karşılanmayan her türlü davranışın uygulandığını tespit etmiştir. Bu durum Leymann tarafından mobbing (bezdiri) olarak adlandırılmaktadır (Davenport, Schwartz ve Elliott, 2003: 3; Yaman, 2009a: 3). Leymann’ın araştırmaları sonucundan hareketle bezdiri; çalışan yada çalışanların bir kişiye yada gruba karşı istenmeyen, onur kırıcı, küçük düşürücü ve hedef alınan kişiye zarar verici saldırgan davranışlar sergilemesi (Vega, Comer, 2005: 103) şeklinde özetlenebilir.

Bir çatışma şekli olan bezdiri davranışlarında mağdur, işyerinde bir yada birkaç kişi tarafından sistematik ve sürekli tekrar eden bir şekilde (en az haftada bir ve en az altı aylık bir süreci kapsaması), onu savunmasız ve yardıma muhtaç bir hale getirici; tehdit edici, onun sağlığına zarar verici boyutta küçük düşürme ve kişisel haklarına el koyma sürecini yaşamasıdır. Çaresiz ve savunmasız bireye karşı etik dışı ve düşmanca uygulamalar söz konusudur. Bu tanıma göre bezdirinin oldukça sık (en az haftada bir) yada uzun zamanda (en az altı ay) ortaya çıkması beklenmektedir (Fineman, 2003: 154-155; Namie ve Namie, 2009: 3). Saldırgan tarafından uygulanan bu davranışların uygulanma nedeni ise, kurbanın bu davranışları hak ettiğinin düşünülmesidir (Elliott, 2003: 5). Kurbanın uyumsuz bir kişiliğe sahip olduğu düşünülmektedir (Yaman, Vidinlioğlu ve Çitemel, 2010a: 1138). Başka bir kaynakta duygusal şiddet olarak ifadelendirilen bezdiri, “duyguların ve duygusal gereksinimlerin; zorlamak, aşağılamak, cezalandırmak, öfke, gerginlik boşaltmak amacıyla karşı tarafa baskı uygulayabilmek için tutarlı bir şekilde istismar edilmesi, bir yaptırım ve tehdit aracı olarak kullanılması” (Yetim, Şahin, 2008: 49) şeklinde tanımlanmaktadır.

Anlaşıldığı üzere “Bezdiri”, insanın sergilemiş olduğu saldırgan davranışlarının bir çeşidi olarak değerlendirilebilir (Randall, 2001: 32). Bezdiri davranışlarının temel amacı saldırgan davranışlarla kurbanı rahatsız etmek, ona zarar vermektir (Hickling, 2006: 8). Zarar verme sürecinde birilerine karşı avantaj elde edebilmek amacıyla birlikte hareket etmek ve hedef alınan kişiye, kurbanı zarar verme niyeti beslemek bezdiri’yi diğer davranışlardan ayıran en önemli unsurlardan biridir (Zapf ve Einarsen, 2002: 22; Randall, 2001: 34). Bezdiri davranışları saldırgan tarafından hedef alınan kişilere psikolojik olarak zarar vermek amacıyla yapılan tutumsal, davranışsal ve duygusal saldırılardır (Yaman, 2009b: 969).

BEZDİRİ-İŞ AHLAKI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Ahlak, bireyin doğru ile yanlış ayırt edebilmesini sağlayan ilkeler ve değerler bütünüdür (Can, 2011: 135). İnsanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünü; bu konularla ilgili bilim dalıdır (Erzurumlu İbrahim Hakki Hz., 2013: 41). Ahlak, neyin iyi olması ve neden kaçınılması gerektiğini öngören bir değerler kümesi olarak değerlendirilmektedir. Toplum tarafından kabul edilen iyi davranışlar ile toplum tarafından kabul edilmeyen kötü davranış standartlarına uymak ise ahlaki sorumluluğun bir gereğidir (Ünlüöner ve Olcay, 2003; 94; Bikun, 2004; 12). Bir tezahür olarak ahlak, iyi yaşamaya dair kaygılarımızı yansıtan bir gösteren olarak kabul edilebilir (Türer, 2015: 99).

Ahlak önceden belirlenmiş bir kurallar bütünüdür. Bu kurallar bir tür biçimsel kalıplara benzemektedirler. Biz de eylemlerimizi o kalıplara göre ayarlarız. Biz bu kuralları eyleme geçtiğimiz anda, daha üst düzeydeki ilkelere bakıp, oluşturmak durumunda değiliz. Bu kurallar bizden önce mevcut olup, bizim için hazırlanmış gibidirler. Bizimle birlikte yaşar ve bize yardımcı olurlar (Durkheim, 2010: 49).

İş ahlâkı, ahlâki düşünce ve ilkelerin işletmecilik faaliyetlerine uygulanmasıyla ortaya çıkan bir olgu olup iş hayatında karşılaşılan tüm ahlaki sorunları incelemektedir. Bu sorunlar, çalışanlar arasında, çalışanlarla yöneticiler arasında, işletme ve işletmeyle alışverişte bulunanlar yada işletmeyle çevresel faktörler arasında olabilir (Özgener, 2004: 11; Tunçay, 2009: 79). İş ahlakı, iş dünyasında hüküm süren doğru ve yanlış davranışları ele almaktadır. İş ahlakı kavramı çerçevesinde geliştirilen görüşlerin önemli bir bölümünün hareket noktasını işletmelerin günümüz toplumlarında, özel bir ahlaki sorumluluğunun olduğunun kabul edilmesi oluşturmaktadır (Kirel, 2004: 273).

Ahlaki değerlere önem verilen işletmelerde bezdiri davranışlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlayan bir ortam bulunmamaktadır. Düşük ahlak standartları bezdirinin bir nedeni olarak görülmektedir (Einarsen, 2000: 388). Etik iklimin olduğu, ahlaki ilkelerin geçerli olduğu organizasyonlarda bezdiri davranışlarına rastlanmamaktadır (Harvey, Treadway, Heames ve Duke, 2008: 36; Rhodes ve diğ., 2010: 103; Yaman, 2010c: 562).

İyi ahlak iyi kurum demektir. Ahlaki saygınlığa sahip kurumlar çalışanların en iyilerini, dürüst ve saygın insanları kendilerine çekerler. Dürüst ve saygın insanlarla iş yapmak isteyen müşterileri, tüketicileri çeker ve onlarla kalıcı ilişki kurarlar. İşletmeler dürüstlükten kaynaklanan saygınlıklarını, ahlakı her çalışan için birinci öncelik haline getirerek kazanırlar (Beyster, 1998: 318). Böylece ahlaki standartların yüksek olduğu, güven ve dürüstlüğün bulunduğu bir kurumun hem başarısı yükselecek hem de toplumdaki prestiji artacaktır. Bu da kurumun uzun süre varlığını sürdürebilmesi açısından önemlidir (Dündar, 2010: 48; Uçar, 2007; 12). Kurum içinde ortaya çıkan problemler bireyler ön plana alınmadan kurumda varolan etik standartlara göre çözülmeye çalışıldığı zaman etik dışı davranışların görülme olasılığı çok zayıf görünmektedir (Dündar, 2010: 230). Ahlaki değerler, çalışanların diğer çalışma arkadaşlarına karşı kıskançlıklarını, ihtiraslarını, onları sindirme dürtüsünü yok etmekte bilinçli, sistemli bir çalışma ortamı yaratmaktadır. Çalışanların birbirine saygılı,

sevecen, iyi niyetli, işlerine ve işletmeye karşı son derece bağlı bireyler olmasını sağlamaktadır (Arslan, 2007: 45; Bulutlar ve Öz, 2009: 276).

BEZDİRİ NEDEN AHLAKSIZLIK OLARAK DEĞERLENDİRİLMEKTEDİR

İyi bir çalışma performansı, başarılı bir kariyer, güzellik vb. nedenlerle oluşan kıskançlık nedeniyle meydana gelen bezdiri, işyerindeki ahlaki ilkelerden yoksunluğun göstergesidir (Bilgel, Aytaç ve Bayram, 2006: 230; Zapf ve Einarsen, 2002: 250-251; Tengilimoğlu ve Akdemir Mansur, 2009: 78). Çalışanların hırslarını acımasızca gerçekleştirmek istemeleri onların ahlaki ilkeleri göz ardı etmelerine neden olabilmektedir. Örneğin bir çalışanın ileride gerçekleştirmek istediği amacı bir başka çalışanın amacı ile çakıştığı zaman bu iki çalışan birbirine rakip olmakta ve bunlardan bir tanesinin işyerinde kendisine yardımcı olabilecek koalisyonlar oluşturması ahlaki ilkelerin umursanmamasını ve dolayısıyla bezdiri davranışlarının başlamasına neden olabilmektedir (Zapf ve Einarsen, 2002: 251).

Ahlakın amacı insanı sınırlandırmak ve egemenlik altına almak olduğundan sınırsız zenginlik kolaylıkla bir ahlaksızlık kaynağına dönüşebilmektedir. Herhangi bir sınır tanımayan bezdiri, tamamen iş ahlakına aykırı davranışlardan oluşmaktadır. Bunun için kurumlarda, iş ahlakı bilincinin yerleştirilmesi gerekmektedir. Yöneticilerin çalışanlara eşit davranmaması, kayırma ve ayrımcılık yapılması, bencillik, yolsuzluk, şiddet, baskı, dedikodu, bedensel-cinsel taciz, görev ve yetkilerin kötüye kullanılması bezdiri'ye ortam hazırlayan sebeplerden sadece birkaç tanesidir (Durkheim, 2010: 68; Arslan, 2007: 109; Demir Kaymaz, 2007: 117).

ÇOCUKLUK DÖNEMİ İLE BEZDİRİ DAVRANIŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bezdiri'nin ortadan kaldırılmasında yada gerçekleşmesinin önlenmesinde önemli olan bezdiri davranışı gerçekleşmeden önce yapılan uygulamalardır. Çünkü bezdiri gerçekleştikten sonra mağdur, psikolojik olarak yıpranmış durumda olacağı için ne kadar mücadele etse de eski haline dönemeyecektir. Bundan dolayı bezdiri ile mücadele ederken en iyi yöntem onun gerçekleşmesinin önüne geçici uygulamaların benimsenmesidir. Bu kapsamda ahlaki olarak zayıf bireylerin yetişmesi ve bunun çalışma hayatındaki yansımalarının bezdiri gibi herkesi rahatsız edecek bir uygulama olmaması için toplumsal olarak mücadele içine girilmesi gerekmektedir. "Ahlaki ilkelerden yoksunluk" olarak değerlendirilebilecek bezdirinin önlenmesinde, ahlak eğitiminin çocuğa erken yaşlarda verilmesi gerekmektedir. Bu süreçte de öncelikle çocuğun toplumsallaşmaya ilk adımlarını attığı aile ve sonrasında da okul dönemindeki öğretmenlerine önemli sorumluluklar düşmektedir.

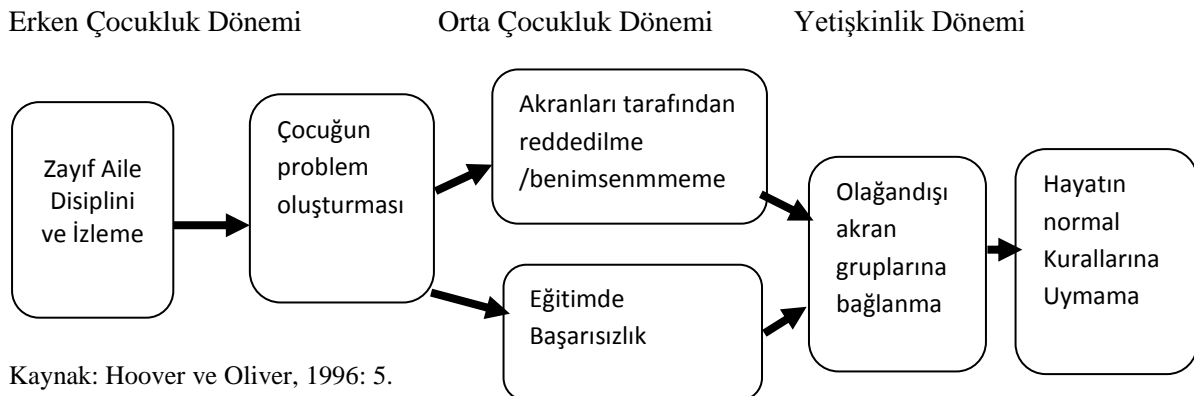
Bezdiri olarak adlandırılan saldırgan davranışları gösteren bireylerin bu davranışları göstermelerinin altında yatan nedenlerden bir tanesi de ailede geçirilen ilk zamanlarla yani çocukluk dönemlerle doğrudan ilişkili olarak değerlendirilmektedir. Bu alanda otorite olarak kabul edilen Patterson'un araştırma sonuçlarına göre, yetişkin bireylerin toplumun beklentilerine uygun davranışlar göstermemesinde çocukluk dönemlerindeki aile ortamının

etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Hoover ve Oliver, 1996: 5). Aile, çocuğun ilk eğitimini aldığı yer olması açısından çocuğun yetişmesinde önemli bir yeri olan kurumdur (Dodurgalı, 1998: 77). Yapılan başka bir araştırmada saldırgan davranışların üç yada dört yaşlarında kazanıldığı tespit edilmiştir. Bu yaşlarda çocuk başkalarının duygularını öğrenmeye başlamaktadır. Bu süreçte de kendi varlıklarını kabul ettirmek için kendilerini ısrarla ön plana çıkarmak ve inatçı davranmak istemektedirler. Bu durum yetişkinlerde şiddete meyilli olmanın belirtileridir (Byrne, 1994: 27). Çocukların isteklerine karşı ailelerin işbirlikçi yolunu seçmeleri ve onların takındıkları tavır ve izledikleri yolda, çocuğun isteklerine esir olmadıkları gibi, onu büsbütün de dışlamamalıdır (Dodurgalı, 1998: 86-87).

Pek çok psikolog, çocuğun ilk aylarının ve ilk bir iki yılının, şahsiyetin gelişmesinde çok etkili olduğunu söylemektedir. Bu devrede gereksinmelerin karşılanış biçimi, kişinin sonraki davranışlarına yön verebilmektedir (Altınköprü, 1999: 65). Annelerin, çocuğun herhangi bir isteğinin yerine getirilmesi, örneğin kendisine bir şey alınması için ağlayıp tutturması durumunda gösterdikleri davranışların dağılımı, iki uç eğilimle ılımlı eğilimin hemen hemen başabaş gittiğine işaret etmektedir. Genel dağılım, annelerin ortalama yarısının (% 53,2) böyle bir durumda çocuğunun isteğini tekrar gözden geçirdiğini ve eğer makul bir istekse yerine getirdiğini, geri kalan yarısının da çocuğun isteğini ne olursa olsun yerine getirmeme yada ağlamasına dayanamayıp mutlaka yerine getirme biçimindeki iki uç davranıştan birini gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu iki uç davranıştan, çocuğun isteğini her ne olursa olsun yerine getirmek yönünde olanı (% 32,6) daha ağır basmaktadır; % 13 oranında bir grup ise, her ne olursa olsun yumuşamadığını belirtmiştir (T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1995: 57-58).

Yapılan başka bir araştırmada suçlu gençlerin % 22'sinin dağılmış ailelerden geldikleri belirlenmiştir (Yavuzer, 1996: 145). Başka bir araştırma sonucuna göre ise okullarda şiddet uygulayan yada kendisine şiddet uygulanan çocukların % 70'inin aile yapılarının problemleri bir şekilde hayatlarını sürdürdükleri belirlenmiştir (Byrne, 1994: 21). Aile yapılarının bozukluğu yada dağılmış ailelerden gelen çocuklar, ailede alması gereken ahlaki eğitim vb. davranışlardan yoksun kalmaları açısından önemlidir. Saldırgan davranışlara neden olan olaylar ve bunların olası sonuçlarını aşağıdaki şekil sistematik bir şekilde anlatmaktadır:

Şekil 1: Bezdiri Gelişim Evreleri

İlk çocukluk yıllarında aile ortamında özellikle “çok fazla özgürlük, çok az sevgi” olan ailelerdeki çocukların belli bir disiplinden yoksun olmaları ve isteklerinin yerine getirilmesi noktasında herhangi bir sınırın olmaması yada bu sınırın belirli olmaması ve küçük yaşlardan itibaren her istediklerini ağlayarak yaptırabilecek konuma gelmeleri, yetişkinlik dönemlerinde de onların istediklerini elde edemedikleri zaman uygun olmayan davranışları yapmalarına neden olmaktadır. Bazı çocukluk problemleri çocuğun eğitim hayatında da aynı ailedeki gibi davranmasına ve arkadaşları tarafından dışlanmasına ve eğitimde başarısız olmasına neden olabilmektedir. Bu durumda bulunan çocuk kendisine uygun olan ama normal akranlarından farklı olan sapkın, olağandışı akran gruplarına bağlılık göstermeye başlamakta ve onlar gibi davranarak toplumun beklentileri olan normal davranışları sergileyememektedir (Hoover ve Oliver, 1996: 5-7; Byrne, 1994: 22).

BEZDİRİ İLE MÜCADELEDE DURKHEİM’İN AHLAK EĞİTİMİ MODELİ

Emile Durkheim, 1858-1917 yıllarında yaşamış önemli bir sosyolog’tur. Kapitalizmin toplumsal hayatta oluşturmuş olduğu anlaşmazlıkların çözümü için çalışmalarda bulunmuştur. Bu çalışmalarından birisi de 1903 yılında ders notlarından oluşan, toplumda ahlaklı bireylerin yetişmesini amaçlayan Ahlak Eğitimi kitabıdır. Bu çalışmada, toplumu oluşturan bireylerin içinde yaşamış oldukları toplumun beklentilerine uygun bir şekilde davranmaları gerektiğini ifade etmektedir. Bu durumu da “toplumun bireylerden değil, bireylerin toplumdan oluştuğunu” ifade ederek açıklamaktadır.

Durkheim, “Ahlak rasyonel bir şeyse, yalnızca akla dayalı düşünce ve duyguların ürünüyse, bu şeyi akıldışı yollarla açıklamaya çalışmanın bir anlamı olabilir mi?” şeklindeki sorusu ile ahlaki ilkelerin bilimsel veriler ışığında değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır (Durkheim, 2010: 28). Ahlak eğitimi denildiğinde sıklıkla dini eğitim akla gelmektedir. Ancak ahlak eğitimi sadece dini bir mesele değildir ve dini eğitim kapsamında ele alınmamaktadır. İyi insan yetiştirmek ve toplumsal düzeni sağlamak için ahlaki değer ve erdemlerin öğretilmesini hedefleyen ahlak eğitiminde karakter eğitimi, değerler eğitimi, vatandaşlık eğitimi gibi bir çok eğitim programı/modeli vardır (Çelik ve Toklucu, 2015: 319). Durkheim’in ahlak eğitimi anlayışında dile getirdiği önemli bir başka konu ise, ahlak için bir zorunluluk olan “bireyin kendine hakim olması”nın eğitim yoluyla bireye kazandırılabilirdir (Durkheim, 2010: 70).

DURKHEİM’İN AHLAK EĞİTİMİNDE DİSİPLİNİN ÖNEMİ

Durkheim, ahlak kurallarının emredici olmalarından dolayı kendilerine boyun eğilmeleri gerektiğini düşünmektedir. Toplum tarafından oluşturulmuş ahlaki kuralları ve ilkeleri önemli bir otorite olarak değerlendiren Durkheim, bu kurallara uyum sağlanarak toplumun gelişebileceğinden bahsetmektedir (Durkheim, 2010: 58). İnsan, kendine kural koyan, normlar, ölçütler yaratan tek canlıdır. Kurallar koyar, soydaşlarıyla ortak davranış biçimleri oluşturur, ortak simgeler, değerler yaratır. Onları âdet, töre, gelenek, ahlak, din, hukuk vb. kurumlar olarak kuşaktan kuşağa aktarır sürekliliklerini sağlar (Yavuzer, 1996: 18).

Toplumdaki kurallarla oluşturulan disiplin insanın arzularına gem vurmaya öğrenmesini sağlamaktadır. Böylece disiplin, kişiliğin özünün oluşmasında önemli bir yere sahip olacaktır (Durkheim, 2010: 74). Toplum yaşamı sanki egoların ve kuralların kıyasıya bir savaş alanı aynı zamanda gönüllü yada gönülsüz bir uzlaşmasıdır (Yavuzer, 1996: 18-19).

Yaşamak, içinde bulunduğumuz fiziksel dünyayla uyum içinde olmaktır. Yaşamak, üyesi olduğumuz sosyal dünyayla uyum içinde olmaktır. Her iki dünya da ne kadar büyük olursa olsun yine de sınırlıdır. Olağan koşullarda peşinde koştuğumuz amaçlar da aynı şekilde tanımlanmış olup, doğaya karşı gelmeden, bu sınırları aşabilmemiz mümkün değildir. Canımız neyi, ne zaman çekerse çeksün duygularımızı denetim altına almak zorundayız. Disiplinin göreviyse bu sınırları korumaktır (Durkheim, 2010: 74). Ahlak, mizaç ile birlikte doğuştan kazanılabileceği gibi alışkanlık ve eğitim ile de kazanılabilir. Başlangıçta düşünüp taşınma ile meydana gelir ve gittikçe bir alışkanlık ve huy haline gelir (Miskeveyh, 2013: 49).

Ahlaki eğitimin belirli bir disiplin altında verilmesi gerektiğini ifade eden Durkheim'e göre disiplinin tamamlayıcısı olarak cezanın da olması gerektiği yönünde bir değerlendirmesi bulunmaktadır. "Cezalandırmak demek işlediği suçu yadsıyan kişiye kuralın varlığını anımsatmak demektir" (Durkheim, 2010: 205).

Cezanın suçun hemen akabinde verilmesinin ahlaki açıdan büyük önemi vardır çünkü suçun neden olabileceği olası kötü sonuçları nötralize etmektedir. Kural çiğnendiğinde ceza olarak karşılığı neyse derhal verilmelidir (Durkheim, 2010: 233). Çocuk kötü bir şey yaptığını ancak ayıplanırsa anlayabilir. Çocuk yalnızca ayıplandığı zaman hem aptalca davrandığını hem de saygı duyması gereken bir kuralı çiğnediği için kötü bir şey yaptığını anlayabilir (Durkheim, 2010: 209).

Ayrıca ceza sistemi dereceli olmalıdır, olabilecek en alt kademedden başlamalı ve bir basamaktan diğerine çok büyük bir titizlik gösterilerek geçilmelidir. Gerçekten de bir kez uygulanan bir ceza bu uygulama nedeniyle etkinliğinin bir bölümünü yitirmektedir (Durkheim, 2010: 228-229).

AHLAKİ DİSİPLİNİN ÇOCUKTA OLUŞTURULMASI

Bir çocuğa ahlak eğitimi vermek demek onda şu yada bu erdem duygusunun zamanla ortaya çıkmasını sağlamak değil; zamana yayılmış bir şekilde, uygun yöntemlere başvurarak bu genel temayülleri çocukta oluşturup, genelleştirdikten sonra insanlar arasındaki ilişkilerin ayrıntılarına uygun bir şekilde çeşitlilik göstermesini sağlamaktır (Durkheim, 2010: 43).

Çocuğun yakınları ve öğretmenleriyle olan ilişkilerinde iki koşulu yerine getirdiği görülmektedir: 1) Çocuk doğal olarak yapay yöntemlerle hipnotize edilmiş bir insanın bulunduğu edilgin bir konumdadır. Akli boş bir yazı tahtasına benzememekle birlikte, oldukça yoksul ve belli eğilimlerden başkasına sahip olamayacak durumdadır. Dolayısıyla zihinsel açıdan pek yoğun olmayan bu çevreye sokulacak her yeni düşünce pek önemli bir direnişle karşılaşmayacağından kolaylıkla eyleme geçebilecektir. Zaten çocuğun bu yüzden örnek alma hastalığına kolaylıkla yakalanabildiği, taklit etmeye çok fazla eğilimli olduğu söylenebilir. Bir eyleme tanık olduğu zaman onu bir başka yerde yeniden benzer bir şekilde canlandırmaya

çalışmaktadır; 2) koşulsuz eğitimcinin komutlarına kattığı emredici tonlamayla yerine getirilmiş sayılabilir. Eğitimcinin iradesini dayatabilmesi kesin ve kararlı bir tavır sergilemesi gerekmektedir. Çocuk ailesi ve öğretmenlerine karşı olan ahlaki bağımlılığın bilincine, onlara olan gereksiniminin, onların entellektüel üstünlüklerinin ve bu üstünlüğün bedelinin ne olduğunun bilincine varmaya ve onları kronik bir şekilde birer otorite gibi görmeye başladığı andan itibaren onların talimatlarına uygun bir şekilde davranmakta ve böylelikle her geçen gün otoritelerinin güçlenmesine yol açmaktadır (Durkheim, 2010: 168-169).

Çocuğun eğitimi her şeyden önce temel ruhi ihtiyaçlarının karşılanmasına bağlıdır. Bunlar sevgi, disiplin ve özgürlüktür. Bu üç ihtiyaç birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır ve birlikte karşılanır. Bebeklikte sevgi ihtiyacı yoğundur, ileri yaşlarda ise sevgi ihtiyacının yanında özgürlüğü sağlama ve disiplin verme gereği de ortaya çıkar (Aydın, 2015: 394).

Yetişkin dönemde toplumun beklentilerini karşılayabilecek bireyler yetiştirilebilmesi için ailelerin çocukluk dönemine dikkat etmeleri gerekmektedir. Kant'a göre disiplinin çok erken yaşlardan itibaren oyun içinde çocuğa verilmesi gerekmektedir. Çünkü insanın doğal olarak özgürlüğe karşı bir eğilimi söz konusudur. Uzun süre tekrar edilen davranışlar artık karakterimizin bir parçası olur ve alışkanlıklara dönüşür. Alışkanlık haline gelen davranışların daha sonra terk edilmesi oldukça zordur. Dolayısıyla zamanında eylemlerimiz bir disiplin ve düzen içerisinde alışkanlık haline dönüştürülmezse, sonra kazanacağımız kötü alışkanlıkların meydana getirdiği karakterimizi değiştirmemiz imkansız olacaktır (Akt: Yayla, 2005: 80). Birbirine saygılı bireyler dolayısıyla da birbirine saygılı çalışanlar yetiştirilmek isteniyorsa "toplumların karakter oluşumunun, ilerlemenin, gelişmenin ve şekillenmelerinin eğitim sayesinde oluştuğu unutulmamalı ve etik değerlerin eğitimle çocuklara kazandırılmaları gerekmektedir" (Özen, 2004: 199). Kant, insanın genç yaşlarda başıboş bırakılması ve hiçbir müdahalede bulunulmaması halinde yaşamının sonuna kadar vahşiliğe, ilkeliliğe ait birtakım alışkanlıkları devam ettireceğine inanmaktadır (Akt: Yayla, 2005: 80). Erken yaşta gerçekleştirilen bir çevre değişikliği yada herhangi türden karşı etkinlik gösteren etkiler gibi elverişli şartlar çocukların erken yaşlardaki olumsuz davranışlarını yetişkinlik döneminde göstermelerini engelleyebilir (Horney, 1999: 69).

AİLEDE AHLAKİ DİSİPLİNİN OLUŞTURULMASI

İçinde yaşayanların farklı güzelliklerle gelişip olgunlaştığı mekanlar olarak "her aile bir ahlak okuludur" (Çağlayan, 2005: 38). Her ailenin kendine özgü misyonu ve vizyonu olmalı, bu misyon ve vizyon doğrultusunda geleceğe yönelik hedefler gerçekleştirilmelidir. Vizyonu oluşturulmayan evlerde şaşkınlıklar yaşanır. Misyonu olmayan evler yabancılaşır. İlkeleri ve stratejileri belirli olmayan ailelerde yanlışlıklar ve hatalar çoğalır. Bu sıkıntıları yaşamamak için aileler, yaşadıkları değerler doğrultusunda, geçmişlerini, yaşadıklarını, geleceğe bakışlarını, birlik ve beraberliği sağlamada sorumluluk taşımalıdır (Çağlayan, 2005: 39). Çocuğun ahlak eğitiminde en önemli kurum ailedir. Aile, ahlaki duyguların uyandırılması, uygulanması ve ahlaki bilgilerin kazandırılması yoluyla ahlak eğitimi görevini yerine getirir (Aydın, 2015: 393).

Durkheim, çocuğun “alışkanlık delisi” birisi olduğundan bahsetmektedir. Çocuk bir kez alışkanlıklar edindiğinde bu alışkanlıklara yetişkin insandan çok daha fazla sadık kalmaktadır. Çocuklarımıza kim bilir kaç kez aynı geleneksel hikayeleri tekrar tekrar anlatmışızdır. Her anlatışımızda onları sanki ilk kez dinliyorlarmış gibidirler. Devreye yeni bir hikaye girip, alışkanlıklarda küçük bir değişikliğe neden olduğu takdirde ona karşı çocukta belli bir soğukluk oluşabilmektedir (Durkheim, 2010: 163).

“Alışkanlığın çocuk bilincindeki etkisi sayesinde onu düzenli olmaya ikna edebilir, bundan hoşlanmasını sağlayabilir ve imaya açık bir varlık olması nedeniyle de, eğitim aracılığıyla çevresinde yer alan ve kendilerine boyun eğdiği ahlaki güçlerin bilincine varmasını belli bir düzeyde sağlayabiliriz (Durkheim, 2010: 171).”

Okul öncesi dönemde çocuk, kendini özdeş tutacağı model olarak anne ve babasını alır, onların özellikleriyle değer yargılarını örnek olarak benimser, hareket, tutum, konuşma gibi davranışlarını taklit etmeye uğraşır. Bir başka deyişle, çocuk, dış dünyayı anne ve babasının gözlüğü aracılığıyla görmeye çalışır (Yavuzer, 1996: 115).

Aile ortamında çocuğun istenilen davranışları gerçekleştirmesinin ana amacı çocuğun anababasına sevgiyle bağlı olduğu, onların sevgisini sürdürmek istediği içindir. Sevdiği anasına ve babasına benzemek çocuk için en güçlü eğilimdir. Anababanın beğendiği davranışları yineleyerek özümser. Önce çok yüzeyde olan bir öykünme ile başlayan bu benimseme, giderek anababanın özelliklerinin kendi kişiliğine sindirilmesi yolunda gelişir. Başka bir deyişle, çocuk anababasıyla özdeşim yapar; onlara kendini uydurarak, daha çok sevmek çabasına girer. Çocuğun anababaya benzeme eğilimi, onu daha uysal ve söz dinler duruma getirir. Ana, baba, çocuk ilişkisi olumlu ise, çocukta onların hoşuna giden davranışı benimseme doğal olarak gelişir (Yörükoğlu, 2011: 223).

Çocuklar, büyüklerin öğütleriyle davranışları arasındaki çelişkiyi sezmekte ustadırlar. Çocuk yalnızca kendi edindiği alışkanlıklara değil, çevresinde gözlemlediği tüm diğer alışkanlıklara karşı da saygılıdır. Davranışları bozuk olan çocuklar, kendilerine yapılması öğütlenen davranış kalıpları ile bu öğütleri yapan anne-babaların davranışları arasındaki tutarsızlıkları gözleyebilen çocuklardır. Örneğin, karısını döven bir koca, çocuğuna kardeşini dövmemeyi öğretmez (Yörükoğlu, 2011: 228; Durkheim, 2010: 164).

Piaget çocukların ahlak gelişim özelliklerini onların oyunlarını gözleyerek açıklamaya çalışmıştır. Piaget, çocuğun bilişsel gelişimi ile ahlaki yargıları arasında ilişki olduğuna inanmaktadır. Piaget'e göre altı yaşın altındaki çocukların kuralları yoktur. İşlem öncesi dönemdeki çocuklar (2-6 yaş) kuralların sabit ve değişmez olduğuna inanırlar, kurallara karşı gelmek kaçınılmaz olarak ceza ile sonuçlanır; davranış niyete göre değil sonucuna göre değerlendirilir. Bu yaşta çocuklar, kuralların yüksek bir otorite tarafından konulduğunu ve değiştirilemez olduğunu düşünürler (Ercan, 2009: 146-147).

Başlangıçta, kuralları, yasakları olduğu gibi benimser çocuk. Okul öncesi dönemde ana ve babanın koyduğu kurallar çocuk gözünde gökten inmişcesine katı ve tartışılmaz nitelik taşırlar. Kuralların dışına çıksalar da bu inançları pek değişmez. Ruhbilimci Piaget yedi yaş öncesindeki bu ahlak anlayışına “Buyruk Ahlakı” adını veriyor. Gerçekten bu dönemde bir

çocuk, annesi izin vermediği halde sokağa çıkabilir. Ama düşünün dizi sıyrılınca bunu söz dinlemeyişinin cezası olarak yorumlar (Yörükoğlu, 2011: 223). Ahlak öğretiminin herhangi bir davranışın ezberletilmesi olmadığı bilinmeli ve davranışın nedeninin çocuğa anlayabileceği şekilde açıklanması gerekmektedir (Durkheim, 2010: 148). Anlamını ve önemini bilmediğimiz bir emre körü körüne itaat ettiğimiz zaman, bu emre neden körü körüne itaat etmemiz gerektiğini bilirsek, kendimizi, en az bilinçli bir eylem sergilediğimiz zamanki kadar özgür hissedebiliriz (Durkheim, 2010: 146).

Vergani'nin araştırmasına göre, çocuğun kişiliğinin ruhsal ve psiko-sosyal alandaki oluşum döneminde en ağır sorumluluğu aileye yüklemekte ve "Çocuktaki uyumsuzluğun ortaya çıkmasında, çocuğun gelişme çağında önlemediği, hatta buna neden olduğu gerekçesiyle ailesi sorumlu tutulmalıdır" demektedir (Yavuzer, 1996: 160-161). Genel olarak daha olumlu aile, çevre ve okul ilişkileri içinde olan çocuklar daha sonraları toplumun tüm bireyleri tarafından kabul gören eşitlikçi, hoşgörülü bireyler olmaktadır (Kulaksızoğlu, 2005; 194).

OKULDA AHLAKI DİSİPLİNİN OLUŞTURULMASI

İkinci çocukluk döneminin ötesine yani okul eğitimi aşamasına geçildiğinde eğer ahlaki temeller bu dönem içinde oluşturulamazsa bir daha asla kolay kolay oluşturulamamaktadır. Bu dönem çocuğa ahlaki bir karakter kazandırılması açısından çok önemlidir (Durkheim, 2010: 40).

Çocuğun ilk gelişmesi sırasındaki davranışlarının ya hepsi yada çoğu, genellikle ilkeldir. Çünkü çocuk yalan söyleyebilir, duymadığı ve görmediği şeyleri anlatabilir, hırsızlığa kalkışabilir, uydurma şeyler söyleyebilir, gevezelik ve lüzumsuzluk eder, kendisine ve çevresine zarar verebilir. O sürekli eğitim, yaşının ilerlemesi ve deneylerle yavaş yavaş değişir (Miskeveyh, 2013: 75).

Evde başlayan ahlak eğitimi okulda da sürer gider. Ancak bu, ahlak dersleri yoluyla değil, öğretmenlerin örnek davranışlarıyla sağlanır. Beğendiği öğretmenleriyle özdeşim yapan çocuk, evde gelişen erdemlerini yeni örneklerle zenginleştirir (Yörükoğlu, 2011: 228-229).

Eğer başlangıçtan bu yana en ilkel sayılabilecek insan topluluklarında bile yaşam ailevi değil aileler topluluğu şeklindeyse, bunun nedeni ahlak eğitiminin yeni kuşağa aile tarafından ayrı ayrı değil klanın yaşlıları tarafından veriliyor olmasıdır. Eskiler, belli bir yaşa gelen gençleri bir araya getirip onlara dinsel inançları, ritleri, gelenekleri kısaca gruba özgü entellektüel ve ahlaki birikimi aktarmakta, öğretmektedirler. Gençleri soy birliği değil yaşlarına göre özel gruplara ayıran aile ötesi topluluklar bu şekilde ortaya çıkarak, varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Okul da bu türden bir gruptur. Çocukları aynı ilkeye uyarak bir araya getirmektedir. İlkel toplumlarda yaşlılar tarafından yetiştirilen, yönlendirilen yeni yetmeler grubunu okul çocukları ve bu süreci de okulun ilk hali olarak gösterebiliriz. Okuldan, çocukları aileden daha gelişkin bir toplumsal yaşama hazırlamasını istemekle onun doğasına aykırı bir talepte bulunmamış sayılırız (Durkheim, 2010: 266).

Gerçekten de okulda çocuğun davranışını önceden belirleyen bir kurallar sistemi vardır. Okula düzenli bir şekilde gitmek, belli saatte sınıfta bulunmak, belli bir şekilde giyinip, belli bir şekilde davranmak zorundadır. Sınıfta düzeni bozmamak, derslerini izleyip öğrenmek, ödevlerini belli bir özen duygusuyla yapmak vs. durumundadır. Görüldüğü gibi çocuğun uymak zorunda kaldığı birçok mecburiyet vardır. Bu mecburiyetlerin bütünü okul disiplini denilen şeyi oluşturmaktadır. Çocuğa bir disiplin anlayışı aşılamanın yolu ona okulda disipline uymayı öğretmekle mümkün olabilir (Durkheim, 2010: 177).

Okulda kurala uymayı öğrenen çocuk, genelde kurallara uymayı öğrenecek ve kurallara uymadığı zaman rahatsız olup, kendine hakim olmaya çalışacaktır. Zira amaç kurallara uymadığı zaman rahatsızlık duyması ve kendine hakim olmasını sağlamaktır. Katı görev anlayışının ilk basamağı okuldur. Ciddi denilen yaşama ilk adım burada atılmaktadır (Durkheim, 2010: 178).

Disiplin özünde, ahlak eğitiminin yeri doldurulması neredeyse imkansız bir araçtır. Öğretmen bu ahlak eğitim sürecinde çok titiz olmak durumundadır. Söz konusu olan şey yalnızca onun kişisel huzuru ve yararıyla sınırlı değildir. Hiç abartmadan sınıfta oluşacak ahlakı onun tutarlı tavır ve davranışının belirleyebileceğini söyleyebiliriz. Disiplin altına alınmamış bir sınıf hiç kuşkusuz morali bozuk bir sınıf olacaktır. Çünkü çocuklar denetlenmedikleri zaman bu durum taşkınlığa yol açmakta ve her türlü engellemeye karşı çıkmakta ve davranışlarıyla da bunu belli etmektedirler (Durkheim, 2010: 178-179).

Çocuğun gözünde kurala boyun eğilmesini sağlayan şey ona attığı bir tür kutsallıktır. Kural bozulduğu zaman çocuk bu kutsallığın gerçek olmadığını düşünmektedir. Çocuklar kurala boyun eğiyor, ona saygı duyuyorlarsa bunun nedeni öğretmenin kurala boyun eğmesi ve saygı duymasıdır. Öğretmen kurala saygı duymayana müdahale etmediği zaman, böyle bir göz yumma öğretmenin kurala artık eskisi gibi saygı duymadığı anlamına gelecek ve sergilediği en ufak bir kuşku, tereddüt yada inançsızlık çocuklar tarafından anında algılanacaktır (Durkheim, 2010: 204).

İnsan öğrenmesinin sosyal bir ortamda oluştuğu ve çocukların en önemli öğrenme yaşantılarının başkalarının davranışlarını gözleyerek meydana geldiği ifade edilmektedir. Bu nedenle kişilik gelişimi ve sosyal gelişimde insanın olumlu bir çevre ve bu çevre şartlarında iyi bir kontrol mekanizması kurması önemlidir (Acat, 2015: 461). Öğrencilerin sosyal davranışları başkalarının davranışlarını gözleyerek model alma yolu ile öğrenmeleri ve öğretmelerin de davranışları ile öğrencilerine model olabilecekleri unutulmamalıdır (Ercan, 2009: 149).

Okulda çocuğa ahlaki eğitim verilirken çocuğun iletişim halinde olmak zorunda olduğu diğer çocuklarla olan uyum ve uyumsuzluğuna da dikkat edilmelidir. Gevşek ahlaki değerlere sahip insanları bir araya getirmek onların birbirlerini daha da şımartmalarına yol açabilir. Bu yapay sınıflardaki suç ortaklığı hapisanelerdeki suç ortaklığından daha az tehlikeli değildir (Durkheim, 2010: 228). Okulda ahlaki eğitimin verilmesi demek, sınıftaki herkesin tek bir şablon haline getirilmesi şeklinde değerlendirilmemelidir.

“Bir kral nasıl bir ulusa herhangi bir düşünce biçimini dayatamazsa, bir öğretmen de sınıfa herhangi bir düşünce biçimini dayatamaz. Daha önce de göstermiş olduğumuz gibi bir sınıfın oluşum biçimi kısmen onun karakterini de belirlemektedir. Öğretmenin görevi-oldukça sınırlandırılmış olsa bile yine de çok önemlidir-bu yaşantıyı yönlendirmek şeklindedir. Yapması gereken şey ortak duygu ve düşüncelerin oluşabileceği ortamlar oluşturmak, bunlardan sonuç çıkarmak, onları yönlendirmek ve süreklilik kazandırmaktan ibarettir (Durkheim, 2010: 276).”

Bütün sorun aynı sınıfta zorunlu olarak bir arada bulunan çocuklara alışık oldukları mevcut yaşantılarının dışında, şahsi özellikler taşımayan kolektif bir yaşantıdan nasıl zevk alabileceklerini öğretmekten ibarettir (Durkheim, 2010: 273).

SOSYAL GRUPLARA BAĞLILIK

İnsanın ahlaki bir varlık olabilmesi için kendi dışında, çevresinde bulunan varlıklara bağlanması ve düzeyi ne kadar basit olursa olsun bu toplumda bir dayanışma içinde olması gerekmektedir. İşte bu yüzden ahlaki eğitimin ilk görevi çocuğu en yakınında bulunan grup olan aileden başlayarak içinde yaşadığı topluluğa bağlamaktır (Durkheim, 2010: 105).

Psikologlar, “sosyalleşme” terimini, çocukların toplumun isteklerine göre düşünme ve davranmayı öğrendikleri süreci belirtmek için kullanırlar. Bir insan, toplumun ahlak kurallarına inanıp uyarsa ve o toplumun işleyen bir parçası olarak içinde yer alırsa, onun iyi sosyalleşmiş (toplumsallaşmış) olduğu söylenir (Kaczynski, 2013: 15). Öyleyse ahlakı toplum üretir ve toplumsal yapı bu ahlakı kusursuz bir şekilde yansıtır. Kendimize karşı yerine getirmemiz gereken görevlerin neler olduğunu bile bize toplum söyler. Toplum bize belli bir ideal dayatır çünkü bu dayatma hayati bir öneme sahiptir (Durkheim, 2010: 114).

Piaget’e göre, ahlak gelişimi, çocuğun bilişsel gelişimine bağlı olarak çevresiyle olan sosyal etkileşimi çerçevesinde gerçekleşmektedir (Can, 2011: 135). Kohlberg’in Ahlak Gelişimi Kuramı’na göre ise, dördüncü evredeki ahlaki anlayış, çevredeki önemli görülen bireylerin beklentilerine uygun davranışların uygun bulunması yerine, davranışların toplumsal sistemin yasal kurallarına ve normlarına uygun olmasını esas alır. Oldukça gelişmiş bir ahlak anlayışını temsil eden bu durumda birey, toplum içinde diğer bireylerin de haklarına saygılı olmayı benimser (Can, 2011: 139).

Ortak yaşamdan zevk almak ve bundan vazgeçemeyecek duruma gelebilmek için ortaklaşa düşünme ve davranma alışkanlığını edinmiş olmak gerekiyor. Tüm kolektif alışkanlıkların ahlaki bir boyuta sahip olmadıklarını söyleyebiliriz ancak tüm ahlaki davranışların kolektif alışkanlıklar olduğunu yadsıyamayız. Bu yüzden kolektif alışkanlıklara boyun eğmeyenlerin ahlak kurallarına da boyun eğmeyebilecekleri düşünülmektedir (Durkheim, 2010: 51).

Aile dışında katılabileceğimiz kolektif bir yaşantı yoksa bilimsel, sanatsal, mesleki vb. tüm insani etkinlik biçimleri konusunda tekil davranış biçimini yeğlediğimiz takdirde toplumsal kişiliğimizin gelişmesi çok zor ve yavaş olacaktır. Dolayısıyla ev dışı yaşantımızın

yalnızlık eğilimi taşıması kaçınılmaz hale gelecektir. Bu yüzden ortak yaşamın mecburiyetlerine katlanmakta oldukça zorlanıyor ve sunduğu zevklerden keyif almayı beceremiyoruz (Durkheim, 2010: 267-269). Biz demekten zevk alabilmesi için çok sık ben dememesi gerekmektedir (Durkheim, 2010: 274).

Ahlaki davranışların bireylerin dışında birşeyleri amaçladığı söylenebilir. Bu amaçlar bireyler üstü amaçlardır. Oysa bireyleri dışladığımızda geriye bireylerden oluşan gruplar yani toplumdaki başka bir şey kalmamaktadır. Öyleyse ahlaki amaçların hedefi toplumdur. Ahlaklı bir şekilde davranmak demek kollektif çıkarlar adına davranmak demektir (Durkheim, 2004: 67). Toplum kişiden birey olarak neyi bekliyorsa, sosyal bir varlık olan insan da kendini beklentiye uydurmaktadır demek mümkündür. Birey, toplumla insan olur, toplumla varlığını gerçekler (Yavuzer, 1996: 18). Gerçekten de ahlaklı olmak demek kişisel olmayan, genel, birey ve kişisel çıkarlarından bağımsız amaçların yaşama geçirilmesi demektir (Durkheim, 2010: 140).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Aristo, Ahlak (Etika) ve Kategoriler adlı kitaplarında, kötü insanın eğitimle iyi insan olacağını söyler. Ancak bu mutlak değildir. Çünkü ona göre öğütlerin tekrarlanması, eğitim, insanların iyi ve faziletli yönetimlere tabi tutulması elbette çeşitli insanlarda, çeşitli etkiler yapar. Kimisi eğitilebilir ve fazilete doğru hızla ilerler, kimisi eğitilebilmekle birlikte fazilete doğru yavaş yavaş ilerler (Miskeveyh, 2013: 51):

Kurallara uymak zorunda olan kişiler nasıl bir karaktere sahip olurlarsa olsunlar bugünkü ahlaki eylemlerle yarınki arasında bir fark yoktur. Öyleyse ahlaklı olmak belli koşullarda belli eylemlerin yinelenmesini gerektiren bir davranış biçimidir. Sonuç olarak belli alışkanlıklar edinilmesini, belli bir düzen anlayışını zorunlu kılan bir şeydir. Alışkanlık ve ahlak uygulamaları arasında öylesine bir yakınlık vardır ki, her türlü kollektif alışkanlığın zorunlu olarak ahlaki bir özelliğe sahip olduğunu söyleyebilmek mümkündür (Durkheim, 2010: 50).

Ahlâk eğitimi, bireye öğretim yaşantıları vasıtasıyla, çevresinden modellediği davranışları alışkanlığa dönüştürme, insanın ahlâkî doğasında olan potansiyeli işleme ve yine ahlâkî temâyüllerini yönlendirme çabasıdır ve faaliyetler bu yönde sürdürülmektedir. Ahlâk eğitimi, değerlere, tutumlara ve kişiliğe hitap ettiği için bilişsel alanın bilgi, kavrama, analiz gibi basamaklarından ziyade, duyuşsal alanın, değer verme, örgütlenme ve kişilik haline getirme gibi süreçleriyle alakalıdır. Zira bu noktada öğrenilen bilgilerin davranışa dönüştürülebilme yönüyle ahlâk eğitimi önem kazanmaktadır (Fidan Özcan, 2012: 29).

Ahlak' ın önündeki en büyük engel, pratik yaşamın gereksinimlerinin artırılması sonucu oluşan ikiye bölme, şekilci sözde ahlaklıdır (Yakupoglu, 1997:16). İyi ahlak iyi işletme demektir. Ahlaklı saygınlığa sahip şirketler çalışanların en iyilerini, dürüst ve saygın insanları kendilerine çekerler (Beyster, 1998: 318). Böylece etik standartların yüksek olduğu, güven ve dürüstlüğü bulunduğu bir örgütün hem başarısı yükselecek hem de toplumdaki prestiji

artacaktır. Bu da kurumun uzun süre varlığını sürdürebilmesi açısından önemli bir kazanım olacaktır (Dündar, 2010: 48; Uçar, 2007; 12).

Ahlak eğitimi, toplumsal alanda bireylerin daha sağlıklı bir iletişim kurabilmeleri ve toplumun da varlığını sürdürebilmesi açısından önem taşımaktadır. Çalışma hayatında ise huzurun kaynağı olarak değerlendirilebilir. Neoliberal piyasa ekonomisi kurallarının geçerli olduğu çalışma hayatında özellikle 1970’li yıllardan sonra ortaya çıkan bezdiri kavramı insanların kendi hırs ve amaçlarını gerçekleştirirken başkalarına nasıl zarar verdiklerini hiç düşünmedikleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Oysa bir insanın başka bir insana zarar vermesi toplumsal yaşamın dolayısıyla da çalışma hayatının sürekliliğinin sağlanabilmesi için kabul edilebilir birşey değildir. Bezdiri hangi niyet ile gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin ahlaksızlık olarak değerlendirilmektedir. Ahlaksızlığın giderilebilmesi için de yapılması gerekenlerden bir tanesi, bireylere erken yaşlarda ahlak eğitiminin kazandırılmasıdır. Çünkü ahlaki ilkeler erken yaşlarda benimsetilmeye çalışıldığı zaman kalıcı ve faydalı olmaktadır. Daha sonra bireyler yetişkin olduklarında çevrelerinde gelişen olayları daha önce elde ettikleri bilgi ve becerilerle değerlendirdiklerinde ahlaki ilkelerin dışında hareket etmemeye çalışacaklardır. Bundan dolayı mantıksal ilişkiler kurularak bilimsel verilerle desteklenen Durkheim’in Ahlaki Eğitim Modeli’nin toplumdaki herkes tarafından benimsenmesi ve uygulanmasının Durkheim’in yaşadığı döneme göre daha çok önem taşımaktadır. Emile Durkheim’in yaşadığı dönemde toplumsal ilişkiler daha kuvvetli iken günümüzde özellikle bireysel ilişkiler ve bireycilik ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında “Durkheim’in Ahlak Eğitimi modeli günümüz için geçersiz olarak değerlendirilebilir” şeklindeki bir kaygının yersiz olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü ahlak eğitimi ile ilgili Durkheim’in üzerinde durmuş olduğu konular belirli bir davranışın ezberletilmesi yada sadece yaşanan dönemin gereklerine uygun bir ahlak eğitimi olmayıp evrensel ilkelerden oluşmaktadır. Bundan dolayı günümüzde de geçerli olduğu gibi bundan sonraki süreçlerde de geçerli olacaktır. Ayrıca günümüzde çalışma hayatında bireysel ilişkilerin ön planda olmasında da ahlaki ilkelerin yeteri kadar benimsenmemesinin neticesi olduğu unutulmamalıdır. Bezdiri’nin çalışma hayatında gerçekleşmeden önlenmesi için çalışma hayatında ahlaki ilkeleri kendisine rehber edinen bireylerin çoğalmasına ihtiyaç vardır. Aksi takdirde bezdiri gerçekleştikten sonra yapılan önleyici mekanizmalar mağduru zararlarını en aza indirmek için yapılan uğraşlardır ki bunlar bireyde belirli düzeyde bir yıpranma meydana geldikten sonra yapılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acat, M. Bahaddin (2015), “Ahlak Eğitiminde Rol Model Referansları”, Eğitim ve Ahlak Şurası, s. 457-478.
- Aydın, Mehmet Zeki (2015), “Ailede Ahlak Eğitimi”, Eğitim ve Ahlak Şurası, s. 388-411.
- Beyster, J. Robert (1998), “Ahlak ve Girişimciliği Pekiştirmek” (Çev. Gündüz Bulut), Rosen, Robert H., İnsan Yönetimi, MESS Yayınları, İstanbul, (318-328).
- Bilgel, Nazan, Serpil Aytaç ve Nuran Bayram (2006), “Bullying in Turkish white-collar workers”, Occupational Medicine, Sayı: 56, 226-231.
- Burnet, J. (2008). Aristoteles Eğitim Üzerine. (A. Aydoğan , Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Byrne, Brendan (1994), Coping with Bullying in Schools, Cassell Yayınları, London
- Can, G. (2011). Kişilik Gelişimi. B. Yeşilyaprak içinde, Eğitim Psikolojisi (2. Baskı b., s. 119-153). Ankara: Pegem Akademi.
- Çağlayan, A. (2005). Ahlak Pusulası. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Çamdibi, H. (2012). Güzel Ahlak ve İnsan İlişkileri. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Çelik, Zafer ve Dilruba Toklucu (2015), “Batıda Eğitim Müfredatında Ahlak Eğitimi”, Eğitim ve Ahlak Şurası, s. 316-332.
- Çileli, M. (1986). Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi. Ankara : V Yayınları.
- Davenport, Noa, Ruth D. Schwartz ve Gail Pursell Elliott (2003), Mobbing, (Çev: Osman Cem ÖnerToy), Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Dılmaç, B. (1999). İlköğretim Öğrencilerine İnsani Değerler Eğitimi Verilmesi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Dodurgalı, Abdurrahman (1998), Ailede Çocuğun Din Eğitimi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, (2. Baskı), İstanbul.
- Durkheim, E. (2004). Ahlak Eğitimi (1902-1903). (O. Adanır, Çev.) İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Durkheim, E. (2006). Toplumsal İşbölümü. (Ö. Ozankaya, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2010). Ahlak Eğitimi (2. Baskı b.). (O. Adanır, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Einarsen, Stale (2000), “Harassment and Bullying At Work:A Review of The Scandinavian Approach”, Aggression and Violent Behavior, Cilt: 5, Sayı: 4, 379-401.
- Elliott, Gail Pursell (2003), School Mobbing and Emotional Abuse, Brunner Routledge, New York.
- Eraş, D. (2007). Ahlak Felsefesinden Ahlak Bilimine: Emile Durkheim. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Ercan, L. (2009). Okul Döneminde (6-11) Gelişim. A. Ataman içinde, Gelişim ve Öğrenme (4. Baskı b., s. 138-157). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Fidan Özcan, F. (2012). Durkheim ve Dewey'in Ahlak Eğitimine İlişkin Görüşlerinin Karşılaştırılması . İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Yüksek Lisans Programı.
- Fineman, Stephen (2003), Understanding Emotion At Work, Sage Yayınları, London.
- Harvey, Michael, Darren Treadway, Joyce Thompson Heames ve Allison Duke (2008), “Bullying in the 21 st Century Global Organization: An Ethical Perspective”, Journal of Business Ethics, Sayı: 85., 27-40.
- Hickling, Keith (2006), “Workplace Bullying”, Workplace Bullying in the NHS: RANDLE, Jacqueline, Radcliffe Publishing, Abingdon.
- Hoover, John H. ve Ronald Oliver, (1996), The Bullying Prevention Handbook, National Education Service, Bloomington.
- Horney, Karen (1999), Çağımızın Nevrotik Kişiliği, (Çev. Selçuk Budak), 4. Baskı, Öteki Matbaası, Ankara.
- Hız, E. İ. (2013). Mekarim-i Ahlak (Güzel Ahlak). (M. Demir, Dü.) Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık.
- Kaczynski, T. (2013). Sanayi Toplumu ve Geleceği (2. Baskı b.). İstanbul: Kaos Yayınları.

- Kant, I. (2006). Eğitim Üzerine. (A. Aydoğan , Çev.) İstanbul: İz Yayıncılık.
- Köylü, M. (2006). Küresel Ahlak Eğitimi. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Kurumu, T. B. (1995). Ailede Çocuk Eğitimi. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Miskeveyh, İ. (2013). Tenzibu'l-Ahlak (Ahlak Eğitimi) (2. Baskı b.). (A. Şener, İ. Kayaoğlu, & C. Tunç , Çev.) İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Namie, Gary ve Ruth Namie, (2009), The Bully At Work: What You Can Do to Stop the Hurt and Reclaim Your Dignity On the Job, 2. Baskı, Sourcebooks, Naperville.
- Randall, Peter (2001), Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims, Brunner-Rotledge, New York.
- Seyyar, Ali ve Cihan Selek Öz (2007), İnsan Kaynakları Terimleri Ansiklopedik Sözlük, Değişim Yayınları, Sakarya.
- Türer, Celal (2015), “Ahlak ve Eğitim: Şahsiyetin Oluşturulması”, Eğitim ve Ahlak Şurası, s. 97-112.
- Vega, Gina ve Debra R. Comer, (2005), “Sticks and Stones Break Your Bones, but Words can Break Your Spirit: Bullying in the Workplace”, Journal of Business Ethics, Sayı: 58, 101-109.
- Yaman, Erkan (2009a), Yönetim Psikolojisi Açısından İşyerinde Psikoşiddet-Mobbing-, Nobel Yayınları, Ankara.
- Yaman, Erkan (2009b), “Psikoşiddet (Mobbing) Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, Cilt: 9, Sayı: 2.
- Yaman, Erkan (2010c), “Psikoşiddete (Mobbinge) Maruz Kalan Öğretim Elemanlarının Örgüt Kültürüne ve İklimine İlişkin Algıları”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, Cilt: 10, Sayı: 1.
- Yaman, Erkan, Özge Vidinlioğlu ve Nihan Çitemel (2010a), “İşyerinde Psikoşiddet, Motivasyon ve Huzur: Öğretmenler çok şey mi bekliyor? Psikoşiddet Mağduru Öğretmenler Üzerine”, Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt, 7, Sayı: 1.
- Yavuzer, H. (1996). Çocuk ve Suç (8. Baskı b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yenişehirlioğlu, Ş. (1990). İnsan Nedir ve Eğitilebilir Mi? Ankara Üniversitesi I. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, (s. 1-14). Ankara.
- Yetim, Dilek ve Erkan Melih Şahin (2008), “Aile Hekimliğinde Kadına Yönelik Şiddete Yaklaşım”, Aile Hekimliği Dergisi, Cilt 2, Sayı 2.
- Yörükoğlu, A. (2011). Çocuk Ruh Sağlığı (31. Basım b.). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yücel, H.-A. (1993). İyi Vatandaş İyi İnsan. Eskişehir: Eskişehir Üniversitesi Basımevi.
- Zapf, Dieter ve Stale Einarsen (2002), “Mobbing At Work: Escalated Conflicts in Organizations”, Counterproductive Work Behavior, (Ed. Suzy Fox, Paul E. Spector), American Psychological Association Yayınları, Washington.

Bir Kamu Hastanesi Bilgisayarlı Tomografi Ünitesinin Maliyet Hacim Kar Analizi

Dr. Enver Bozdemir, Düzce Üniversitesi

Ali Akaytay, Düzce Üniversitesi

ÖZET

Sağlık işletmelerine ait kaynakların etkin kullanılması ve geleceğe ilişkin kâr planlamasının yapılmasında Maliyet-Hacim-Kar (MHK) analizi önemli bir tekniktir. Bu teknik sayesinde hastane yöneticileri, maliyetlerin kontrol edilmesi ve azaltılması, hizmet kalitesinin artırılması, kullanılan her türlü kaynaktan elde edilen çıktının etkin ve verimli kullanılması, birim karlılık analizlerinin yapılması, finansal performansın değerlendirilmesi gibi konularda daha doğru kararlar alabilmektedir. Ayrıca her bir bölümde elde edilen gelirin, değişken ve sabit giderleri karşıladıktan sonra kâra olan katkısının ne olduğu bilgisi (katkı payı), doğru kararların verilebilmesi hususunda yöneticiler için önem arz etmektedir. Çalışmanın amacı, hastanelerde yardımcı hizmet üretim gider yeri olan Bilgisayarlı Tomografi (BT) ünitesinin maliyet-hacim-kâr analizini yaparak, sunulan hizmetlerden elde edilen gelir ile maliyetlerinin karşılanıp karşılanmadığını ortaya koyarak hastane yöneticilerine daha doğru kararlar alabilmesi için bilgi sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda Bolu İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesindeki 2015 yılı verileri esas alınarak BT birimlerinin maliyet-hacim-kar analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda BT ünitesinde sunulan işlemlerin toplam maliyetini toplam gelirlerin karşıladığı ve karlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca BT ünitesinde yapılan işlemlerin birim bazında katkı payları ayrı ayrı analiz edilmiştir. Bu analizde ise sunulan işlem bazında katkı payında hem negatif hem de pozitif durumun olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Maliyet Hacim Kâr Analizi, Sabit ve Değişken Giderler, Hastane, Bilgisayarlı Tomografi.

JEL Kodu: M40, M41

Cost-Volume-Profit Analysis of Computerized Tomography Unit in a Public Hospital

ABSTRACT

Cost-Volume-Profit (CVP) analysis is an important technique in making effective use of the resources of the healthcare enterprises and profit planning for the future. By this technique, hospital managers can make more accurate decisions on the issues such as controlling and reducing costs, increasing service quality, efficient and effective use of output from all kinds of sources used, making unit profitability analyzes and evaluating financial performance. Furthermore, the knowledge of the contribution to profit of income of each unit (contribution margin) after all variable and fixed expenses are paid, is important for the managers to make the right decisions. The aim of the study is to provide information for hospital administrators to make more accurate decisions by showing the cost-volume-profit analysis of the computerized tomography (CT) unit which is the auxiliary service cost centre in the hospitals and determining if the income provided from the services in this unit fits the costs. For this purpose, cost-volume-profit analysis implemented to the units of CT of Bolu Izzet Baysal Education and Research Hospital, based on the data of 2015. As a result of the analysis, it was determined that the income of the services given in the CT units fits total cost and services are profitable. In addition, contribution margins of each transactions made in CT, analyzed by units one by one. In this analysis, it is seen that both the negative and the positive status of contribution margin on the basis of the transaction made.

Keywords: Cost Volume Profit Analysis, Fixed and Variable Costs, Hospital, Computerized Tomography.

JEL Classification: M40, M41

GİRİŞ

Hastane işletmeleri sunmuş oldukları hizmetlerin çok farklı boyutlarda olması nedeniyle maliyet analizi açısından karmaşık bir yapıya sahiptirler. Hastane yönetimi hasta muayene, teşhis ve tedavi hizmetleri gibi tıbbi fonksiyonuna ilave olarak yardımcı hizmet üretimi, destek hizmetleri ve genel yönetim hizmetleri birimlerinden oluşmaktadır. Bu farklılıkları nedeniyle hastane işletmelerinde finansal faaliyetlerin değerlendirilmesi, maliyetlerin kontrolü ve azaltılması, sorumluluk merkezlerinin etkinliğinin ve karlılığının ölçülmesi gibi maliyet analizi ve yönetimi sistemleri oluşturulması gerekir.

Sağlık yöneticilerinin bölümlere ilişkin sorumluluk muhasebesi kapsamında planlama, yürütme ve denetim faaliyetlerini istenilen düzeyde sağlayabilmeleri önemli bir hususudur. Bu nedenle ilgili kısımlarda elde edilen gelirlerin gerçekleşen maliyetleri karşılama derecesinin tespiti gereklidir. Dolayısıyla her bir bölümde elde edilen gelirin değişken maliyetleri karşıladıktan sonra kara olan katkısı (katkı payı) MHK analizi ile yapılmaktadır.

Maliyet Hacim Kâr (MHK) Analizi, satış hacminde olan değişimlerin maliyetlere ve kâra olan etkisi analizinde kullanılan analitik bir maliyet yönetim tekniğidir. Maliyet-hacim-kâr analiziyle satış miktarı, satış fiyatı, sabit ve değişken maliyetlerin kâr üzerindeki etkileri analiz edilmektedir.

Çalışmanın amacı, hastanelerde yardımcı hizmet üretim gider yeri olan Bilgisayarlı Tomografi (BT) ünitesinin maliyet-hacim-kâr analizini yaparak, sunulan hizmetlerden elde edilen gelir ile maliyetlerinin karşılanıp karşılanmadığını ortaya koyarak hastane yöneticilerine daha doğru kararlar alabilmesi için bilgi sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda Bolu İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesindeki 2015 yılı verileri esas alınarak BT birimlerinde gerçekleşen maliyet ve gelirlerin maliyet-hacim-kar analizi tekniği ile bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Çalışmada öncelikle Bolu İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Radyoloji ünitesi yardımcı hizmet üretim gider yeri olan BT biriminde gerçekleşen maliyetler tespit edilmiştir. Bu birimde gerçekleşen maliyetler çeşitli dağıtım anahtarları yardımıyla dağıtımı yapılmıştır. Aynı zamanda gerçekleşen maliyetler yapısı gereği sabit ve değişken olarak iki kısma ayrılmıştır. Daha sonra ilgili birimde elde edilen gelirler tespit edilerek gelirlerin hangi kalemlerden elde edildiği ve bunların dağılımı yapılmıştır. Böylelikle BT birimde sunulan her bir hizmet çeşidine ait katkı payı hesaplanarak yöneticilere alacakları stratejik kararda yardımcı olacak bilgiler üretilmeye çalışılmıştır.

MALİYET-HACİM-KAR ANALİZİ

Yöneticilerin en önemli amacı işlemenin karlılığını artırmaktır. İşletme yönetiminin bu temel amacını gerçekleştirebilmesi için var olan çok çeşitli yöntemlerden biri de karlılık planlamasıdır.

Bu planlama çerçevesi içerisinde yöneticiler karar verirken işletmenin hangi satış düzeyinde kara geçeceğini, yani başabaş noktasının ne olduğunu, maliyetlerin değişken ve

sabit olarak dağılımını, her satış düzeyinin kara olan katkı payının ve oranının ne olduğunu bilmeleri gerekir (Özgülbaş, 2014:207).

Bir işletmenin kar planlaması yaparken başarılı olabilmesi için karı etkileyen çeşitli unsurları ayrı ayrı dikkate alması ve bunlar arasındaki ilişkileri en iyi şekilde ortaya koyması gerekir. Bu unsurların en önemlileri mal veya hizmetin satış fiyatı, satış hacmi (miktarı), birim değişken maliyeti ve sabit maliyetlerdir (Sevgener ve Hacırüstemoğlu, 2000: 103).

Karlılık analizi, maliyet ile gelir arasındaki ilişkiyi ölçerek, işletmelerin karını tespit etmektedir. Karı artırabilmek için öncelikle satış gelirlerini artırıcı girişimlerde bulunulması ve daha sonra maliyetlerin yapısını inceleyerek, maliyet kalemlerinin nelerden oluştuğunun anlaşılması gerekir. İşte bu nedenle, işletmelerin fiyatları sunmadan önce maliyetlerini belirlemeleri gerekmektedir ((Wayne and Davis, 1991:72 ve Ercan ve diğerleri, 2013:45).

Hastane işletmelerinde yöneticilerin bölümlere ilişkin planlama, yürütme ve denetim faaliyetlerini istenilen düzeyde yapabilmesi için, bölümlerde oluşan sabit ve değişken maliyetleri bilme ihtiyacı her geçen gün daha önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla her bir bölümde elde edilen gelirin değişken maliyetleri karşıladıktan sonra sabit maliyetleri karşıladıktan sonra kara katkısı (katkı payı) doğru kararların verilebilmesi hususunda yöneticiler için ne kadar önemli bir bilgi olduğu görülmektedir (Kısakürek, 2010:233 ve Kısakürek, Yılmaz ve Kılıç; 2011: 44). Yöneticilerin bu bilgileri elde edebilmek için MHK analizi yöntemini kullanmaları gerekir.

Maliyet Hacim Kâr Analizi, satış hacminde olan değişimlerin maliyetlere ve kâra olan etkisini analiz etmede kullanılan analitik bir tekniktir (Gapenski, 2005: 129; Webster, 2004: 90 ve Köse ve diğ. 2015:146). MHK analizi, satış hacmi ile kar arasındaki ilişkileri yansıtan kar fonksiyonunun ve bu fonksiyondaki parametrelerde kaydedilen değişmelerin incelenmesidir (Büyükmirza, 2014:410).

Bu analiz tekniği, hastane işletmelerindeki faaliyetlerin planlanması açısından oldukça önemli bir yönetim muhasebesi aracı olarak karşımıza çıkmakta ve sonuçta tüketilen kaynaklar ile üretilen ürün/hizmetin maliyeti, miktarı ve fiyatı ile ilgili detaylı bilgiler elde edilebilmektedir (Ocak ve diğerleri; 2004: 4).

Başka bir ifadeye MHK analizi, hastanede meydana gelen faaliyet (iş-hasta sayısında) hacminde, satış fiyatında, değişken maliyetlerde ve sabit maliyetlerde meydana gelebilecek değişmelerin, elde edilecek kar üzerindeki etkilerinin araştırılması veya derinlemesine incelenmesidir.

BOLU İZZET BAYSAL EĞİTİM VE ARAŞTIRMA HASTANESİNDEKİ BT ÜNİTESİNİN MALİYET HACİM KAR ANALİZİ

Araştırmaya konu olan Bolu İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesindeki Radyoloji ünitesinde MR, BT, Röntgen, Ultrason ve Mamografi alanında hizmet vermesi nedeniyle çalışma alanı olarak pek çok ortak gider ve faaliyet unsurlarına sahip olmalarını nedeniyle sadece BT kısmı ile kısıtlanmış olup uygulama sadece bu birimde yapılmıştır.

ARAŞTIRMANIN VERİLERİ

Çalışmaya ait veriler, Bolu İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesinin kurumsal kaynak planlama, idari/mali işler, muhasebe, bilgi işlem departmanındaki müdür ve çalışanlardan alınmış olup olgusal ve birincil veri niteliğini taşımaktadır. Söz konusu hastaneye ait BT birimlerinin maliyet analizleri ve verilerin elde edilmesi sürecinde doküman analizi yapılmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Çalışmanın amacı, hastanelerde yardımcı hizmet üretim gider yeri olan BT ünitesinin maliyet-hacim-kâr analizini yaparak, sunulan hizmetlerden elde edilen gelir ile maliyetlerinin karşılanıp karşılanmadığını ortaya koyarak hastane yöneticilerine daha doğru kararlar alabilmesi için bilgi sağlamaktır.

Bu amaç doğrultusunda Bolu İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesindeki 2015 yılı verileri esas alınarak BT birimlerinin maliyet analizi MHK analiz teknikleri kullanılarak analiz edilecektir.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın evrenini, Bolu İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesindeki yardımcı hizmet üretim gider yeri olan Radyoloji ünitesinde BT birimlerinin 2015 yılına ait sağlık hizmetleri sunum faaliyetleridir. İlgili birimlere ait faaliyet türleri ve maliyet unsurları aşağıdaki Tablo 1’de gösterilmektedir.

Ayrıca, BT biriminde gerçekleştirilen faaliyet ve bu faaliyetlere ait sürelerin tespitinde yüz yüze görüşmeler yapılmış olup faaliyetlerin sürelerinin tespiti için yerinde gözlem yapılmıştır.

Bu çalışmayla Bolu İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesindeki Radyoloji ünitesindeki BT biriminin karlılığını ve katkı payını tespit edebilmek için MHK analiz yöntemi kullanılarak, yardımcı sağlık hizmet ve uygulamaların maliyetlerinin objektif olarak belirlenebileceği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Hesaplanan birim maliyetler ile Sağlık Uygulama Tebliği’ndeki (SUT) Üniversite hastaneleri için belirlenen birim fiyatları ile karşılaştırılarak ilgili birimde gerçekleştirilen işlemlerin katkı payları tespit edilecektir. Ayrıca ilgili birimin toplam katkı payı ve oranı, başabaş noktası, güvenlik payı ve güvenlik oranının saptanması ve brüt kâr marjının tespiti yapılacaktır.

MALİYETLERİN BELİRLENMESİ

Bolu İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesindeki BT ünitesinin 2015 yılına ait maliyetlerin belirlenmesinde, mevcut hastanenin tüm maliyet kalemleri incelenerek maliyet analizleri yapılmıştır. Maliyetler hizmet maliyetlerine yüklenme biçimlerine göre direkt ve endirekt olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Direkt maliyetler, BT ve MR birimi ile direkt

ilişkisi bulunan maliyet olduğundan herhangi bir dağıtım anahtarı kullanılmadan yüklenmiştir. Endirek maliyetler ise niteliklerine göre çeşitli dağıtım anahtarları yardımı ile dağıtımı gerçekleştirilmiştir.

Maliyet unsurları ilk I. dağıtım olarak maliyet (gider) merkezleri olan esas hizmet üretim gider yerlerine, yardımcı hizmet üretim gider yerlerine, yardımcı hizmet gider yerlerine ve faaliyet gider yerlerine dağıtımı yapılır. Daha sonra II. dağıtım olarak yardımcı gider yerlerinde toplanan maliyetler, çeşitli dağıtım yöntemlerine (basit, kademeli, matematik ve çapraz dağıtım yöntemleri) göre esas hizmet üretim gider yerlerine dağıtımı yapılır. Son III. dağıtım olarak da esas hizmet üretim gider yerlerinde toplanan maliyetler verilen hizmet nitelik ölçü birimlerine (hasta, gün, dakika vb.) göre birim maliyet olarak hesaplanır.

BT birimi maliyet dağıtımında yardımcı hizmet üretim gider yerleri olarak I. dağıtımı işlemi yapılmıştır. Yardımcı sağlık hizmet üretim giderlerindeki toplanan maliyetler, esas üretim gider yerlerine dağıtımı yapıldığından esas hizmet üretim gider yerlerinin bu birimlerden aldıkları maliyet paylarının doğru tespiti gerekir. BT biriminde harcanan maliyet unsurları ve dağıtım ölçü birimleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: BT Ünitesine İlişkin Birinci Aşama Maliyet Etkenleri

MR ve BT Birimine Ait Hizmet Üretim Giderler Çeşitleri	Birinci Aşama Maliyet Etkenleri
Öğretim üyesi	Çalışma saati
Araştırma görevlisi	Personel sayısı
Hemşire	Personel sayısı
Radyoloji teknisyenleri	Personel sayısı
Temizlik görevlisi	Personel sayısı
Veri Hazırlama Elemanı	Personel sayısı
Yemek gideri	Öğün sayısı
Temizlik gideri	Harcanan tutar
Isınma gideri	m ²
Bakım ve onarım gideri	Harcanan tutar
Hastane bilgi ve yönetim sistemi kullanım gideri	Kullanıcı sayısı
Giyecek yardımı gideri	Personel sayısı
Amortisman giderleri	Ekonomik ömür
Elektrik gideri	Kilowatt/saat
Helyum gazı gideri	Harcanan tutar
Tüp gideri	Harcanan tutar
Tıbbi sarf ve ilaç gideri	Harcanan tutar

Çalışmada öncelikle Abant İzzet Baysal Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesindeki BT'nin 2015 yılında gerçekleştirilen istatistiki bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 2: BT Cihazının 2015 Yılı İstatistikleri

Bilgisayarlı Tomografi İsimleri	Rapor Okuma Süresi dk.	Çekim Süresi	Çekim Ücreti (TL) ¹	Toplam Çekim sayısı	Toplam Gelir	Toplam Çekim Süresi Dakika	Toplam Rapor Okuma Süresi Saat
BT, 3 boyutlu görüntüleme	15	30 sn	60,5	4	242,00	2,00	1,00
BT, anjiyografi, tek anatomik bölge için	10	60 sn	60,5	244	14.762,00	122,00	40,67
BT, abdomen, alt	10	30 sn	60,5	2212	133.826,00	1106,00	368,67
BT, beyin (Aksiyel+koronal)	5	30 sn	74,6	25	1.865,00	12,50	2,08
BT, beyin	5	20 sn	60,5	1985	120.092,50	992,50	165,42
BT, boyun	10	30 sn	60,5	166	10.043,00	83,00	27,67
BT, extremité (20-50cm bölge)	5	40 sn	60,5	266	16.093,00	133,00	22,17
BT, larenks	10	30 sn	60,5	2	121,00	1,00	0,33
BT, maksillofasial tomografi, aksiyel	10	30 sn	60,5	81	4.900,50	40,50	13,50
BT, maksillofasial tomografi, koronal	10	30 sn	60,5	74	4.477,00	37,00	12,33
BT, nazofarinks	10	20 sn	60,5	5	302,50	2,50	0,83
BT, orbita	10	30 sn	60,5	26	1.573,00	13,00	4,33
BT, paranasal sinüs	5	20 sn	60,5	535	32.367,50	267,50	44,58
BT, tempomandibüler eklem	5	15 sn	73,37	8	586,96	4,00	0,67
BT, temporal kemik YRBT, tek düzlem	10	30 sn	60,5	303	18.331,50	151,50	50,50
BT, toraks	15	30 sn	60,5	2038	123.299,00	1019,00	509,50
BT, tomografi, diğer	10	30 sn	60,5	70	4.235,00	35,00	11,67
BT, üst abdomen	10	30 sn	60,5	2212	133.826,00	1106,00	368,67
BT, vertebra, servikal	5	25 sn	60,5	243	14.701,50	121,50	20,25
BT, vertebra torakal	10	30 sn	60,5	50	3.025,00	25,00	8,33
BT, vertebra lumbal	10	30 sn	60,5	137	8.288,50	68,50	22,83
BT eşliğinde girişimsel tetkik	10	60 sn	60,5	45	2.722,50	22,50	7,50
BT sanal endoskopi	10	30 sn	60,5	5	302,50	2,50	0,83
BT, dinamik, trifazik, bifazik inceleme	15	80 sn	60,5	212	12.826,00	106,00	53,00
BT, yüksek rezolusyonlu akciğer	10	30 sn	77,66	288	22.366,08	144,00	48,00
BT, yüksek rezolusyonlu akciğer, ekspratuvar	10	30 sn	77,66	10	776,60	5,00	1,67
Toplam	245	850 sn		11.246	685.952,14	5.623,00	1.807,00

Araştırmaya konulan Hastanenin kendisi tarafından kullanılan BT ünitesinin maliyet verileri aşağıda sıralanmaktadır.²

¹ BT çekim ücret gelirlerinin fiyatlandırmasında, Sağlık Uygulama Tebliği'ndeki (SUT) Üniversite hastaneleri için belirlenen birim fiyatları esas alınmıştır. BT için birim çekim ücretleri 60,50 TL, 74,60 TL, 73,37 TL ve 77,66 TL olarak 4 ayrı fiyat uygulaması yapılmıştır.

² Söz konusu BT cihazının bulunduğu yerde aynı zamanda Manyetik Rezonans (MR) çekimi de yapıldığından her iki kısımda ortak gerçekleştirilen bazı maliyet kalemleri, BT'yi ilgilendiren kısım kadar maliyet yüklemesi yapılmıştır.

YEMEK SABİT GİDERİNİN HESAPLANMASI

BT ünitesinde yılın tüm zamanında çekim yapılmaktadır. Hafta içi bir günde 9 öğün yemek tüketilmektedir. Hafta içi çalışılan toplam resmi gün sayısı 246,5'tir. Böylece hafta içi tüketilen öğün sayısı 2218,5'tir. Resmi çalışma dışında geriye kalan 118,5 günde bir kişi 2 öğün yemek tüketmektedir. Böylece resmi çalışma dışında toplam 208 öğün yemek tüketilmiştir.

BT ünitesinde toplam 2015 yılında tüketilen öğün sayısı 2426,5'tir. Bu bilgiler ışığında BT ünitesinde toplam yemek sabit gideri; $4,8 \times 2426,5 = 11.647,2$ TL'dir.

SU SABİT GİDERİ

Araştırma yapılan hastane de kendi kaynak suyu kullanıldığı için su ücretsiz kullanılmaktadır. Bu sebeple su sabit gideri hesaplamaya katılmamıştır.

TEMİZLİK SABİT GİDERİ

MR ve Tomografi üniteleri birlikte aynı ünite de kullanıldıklarından 1 temizlik görevlisi her iki üniteyi de temizlemektedir. 2015 yılı temizlik malzemesi aylık maliyeti 774,3 TL'dir. İkiye bölüldüğünde $774,3/2 = 387,15$ TL ünitelere dağıtımı yapılabilir.

BT birimi için $12 \text{ ay} \times 387,15 \text{ TL} = 4.645,8$ TL sabit temizlik gideri vardır.

ISINMA SABİT GİDERİ

MR ve tomografi üniteleri hastane içinde toplam 267 m^2 'lik bir ünite de hizmet vermektedir. Ünite de hasta bekleme salonunu, koridoru, teknisyen dinlenme odasını, rapor okuma odasını MR ve tomografi ortak kullanmaktadır. MR'ın kullandığı oda (61 m^2) bekleme salonu, koridor, teknisyen dinlenme ve rapor okuma odasıyla birlikte 201 m^2 olarak hesaplanmıştır. Tomografi Ünitesinin kullandığı (66 m^2) de toplam alanı 206 m^2 'dir. MR ve tomografi ünitesinin yıllık ısınma giderinin hesaplanmasında ilk olarak hastanenin toplam ısınma giderinin toplam alana bölünmesiyle 1 m^2 'ye düşen ısınma maliyeti hesaplanmıştır.

Isınma için m^2 'ye düşen tutar $870.569,68 / 34.565 \text{ m}^2 = 25,19$

Ortak alan $25,19 \times 140 \text{ m}^2 = 3.526,6$

Ortak alanın ısınma sabit giderinin yarısı $3.526,6/2 = 1.763,3$

BT ünitesinin yıllık ısınma gideri $25,19 \times 66 \text{ m}^2 = 1.666,54$ TL'dir. Ortak alanın sabit ısınma giderinin yarısını BT ünitesine eklenmesiyle $1.666,54 + 1.763,3 = 3.429,84$ TL'dir.

BAKIM ONARIM SABİT GİDERİ

2015 yılı BT cihazı bakım onarım sabit gideri 15.000,00 TL'dir. 2015 yılında herhangi bir yedek parça değişimi değişken gideri olmamıştır.

HASTANE BİLGİ VE YÖNETİM SİSTEMİ (HBYS-OTOMASYON) KULLANIM SABİT MALİYETİ

Hastane otomasyon sisteminde toplam maliyet kullanıcı sayısına bölünerek 1 kullanıcının otomasyon kullanım maliyeti ortaya çıkarılmıştır. 2015 yılında toplam HBYS maliyeti 291.605,16'dır. Toplam kullanıcı sayısı 2902 kişidir.

Bilgisayarlı Tomografi ünitesinde toplam 12 kullanıcı bulunmaktadır. 1 kullanıcının HBYS kullanım maliyeti, $291.605,16/2902=100,49$ TL'dir. 12 kullanıcının maliyeti, $100,49*12=1.205,88$ TL'dir.

GİYECEK YARDIMI SABİT MALİYETİ

Tomografi ünitesinde çalışanlara 2015 yılında ödenen giyecek yardımı yıllık toplam 171,12 TL'dir.

AMORTİSMAN SABİT GİDERLERİ

BT cihazının yıllık amortisman tutarı: 128 dedektörlü, en donanımlı, yükleme, nakliye, boşaltma, kurulum ve yer hazırlama giderleri dahil toplam bedel 1.120.000,00 TL, ekonomik ömrü 10 olarak tespit edilmiştir. Normal amortisman yöntemine göre yıllık amortisman tutarı: 112.000 TL'dir.

ÇALIŞANLARA YAPILAN SABİT ÖDEMELERİN HESAPLANMASI

Çalışanlara ödenen sabit ek ödemelerin hesaplanması öğretim üyelerinin, teknisyenlerin ve araştırma görevlisinin genel bütçeden aldıkları maaş ve döner sermayeden ödenen sabit tutarlar sabit gider olarak hesaplanmıştır. Öğretim Üyelerinin sabit maaş ve döner sermaye tutarları MR ve Tomografi ünitelerinde geçirmiş oldukları zamana göre belirlenmiştir. Her bir öğretim üyesi haftada 40 saat çalışma zorunluluğu vardır. Öğretim üyeleri bir yılda 30 gün resmi izin, 30 günde şua izni kullanmaktadırlar. 2015 yılında öğretim üyelerinin toplam da kullandığı yıllık izin, şua izni ve rapor gün sayısı 201 gündür.

BT ünitesinde öğretim üyelerinin geçirmiş oldukları toplam rapor okuma süresi 1.807 saattir. Öğretim üyelerinin her ay için MR ve BT ünitelerinde geçirmiş oldukları zamana göre Tablo 2 ve Tablo 3'te öğretim üyelerine ödenen sabit maaş ve döner sermaye bilgileri gösterilmektedir. Döner sermayeden aldıkları performans dayalı ek ödeme tutarları değişken gider olarak hesaplanmıştır. MR ve Tomografi ünitesinde ortak alan olarak 3 veri hazırlama elemanı, 1 temizlik görevlisi ve 1 hemşire çalışmaktadır. Bu sebeple 4 personelin maaşları ve ek ödemeleri ½ olarak ünitelere dağıtımı yapılmıştır. Öğretim üyeleri ise MR ve tomografiye ayırdıkları süre kadar maaş ödemelerinden dağıtım yapılmıştır.

Tablo 3: BT Bölümü Çalışanların Sabit Ödeme Bilgileri

Aylar	Öğretim üyesi maaş ve sabit ek ödeme((toplam ödenen sabit ücret/bir ayda çalışılan saat)*rapor okuma süresi saat)	Araştırma görevlisi	Hemşire (½*1 kişi)	Radyoloji teknisyenleri (6 kişi)	Temizlik görevlisi (½*1 kişi)	Veri Hazırlama Elemanı (½*3 kişi)
Ocak	(17.263,96/821,6)*127,25=2.673,8	2.782,33	900	9.794,33	819,5	2.496,74
Şubat	(17.214,53/821,6)*146,75=3.074,7	2.782,33	900	9.794,33	819,5	2.496,74
Mart	(17.024,57/821,6)*116,41=2.412,3	2.782,33	900	9.794,33	819,5	2.496,74
Nisan	(16.928,14/821,6)*169,66=3.495,8	2.782,33	900	9.794,33	819,5	2.496,74
Mayıs	(16.589,28/821,6)*126,75=2.559,26	2.782,33	900	9.794,33	819,5	2.496,74
Haziran	(19.598,63/821,6)*159=3.792,8	2.782,33	900	9.794,33	819,5	2.496,74
Temmuz	(25.545,36/821,6)*154,33=4.798,56	2.849,1	925	10.239,81	853	2.646,53
Ağustos	(25.558,39/821,6)*159,25=4.953,96	2.849,1	925	10.239,81	853	2.646,53
Eylül	(25.477,96/821,6)*137,75=4.271,65	2.849,1	925	10.239,81	853	2.646,53
Ekim	(25.596,61/821,6)*128,08=3.990,38	2.849,1	925	10.239,81	853	2.646,53
Kasım	(25.477,94/821,6)*177,083=5.491,38	2.849,1	925	10.239,81	853	2.646,53
Aralık	(25.480,40/821,6)*204,667=6.347,35	2.849,1	925	10.239,81	853	2.646,53
Toplam	47.862,09	34.687,79	10.950,00	120.204,84	10.035,00	30.859,61

İŞÇİLİK DEĞİŞKEN GİDERİ

Çalışanlara ödenen işçilik değişken gideri hesaplanması öğretim üyelerinin, teknisyenlerin, hemşirenin ve araştırma görevlisinin döner sermayeden ödenen performansı üzerinden hesaplanmıştır. Teknisyenlerin tüm zamanını MR ve BT ünitelerinde geçirmiş olmalarından dolayı performansa dayalı ödenen tüm ücretler dahil edilmiştir. Hemşire ise hem MR hem de BT ünitesinde çalıştığı için performansa dayalı ücreti ½ oranında dağıtım yapılmıştır. Öğretim Üyelerinin performans ödeme tutarları ise MR ve Tomografi ünitelerinde geçirmiş oldukları zamana göre belirlenmiştir. Her bir öğretim üyesinin performans ödeme hesaplaması 30 gün üzerinden hesaplanmaktadır.

Öğretim üyeleri bir yılda 30 gün resmi izin, 30 günde şua izni kullanmaktadırlar. Kullandıkları izin döneminde performans ödeme tutarları düşmektedir. Ayrıca kullandıkları rapor da performans ödemelerini etkilemektedir. 2015 yılında öğretim üyelerinin toplam da kullandığı yıllık izin, şua izni ve rapor gün sayısı 201 gündür. Bir öğretim üyesi için 12 ay 30 gün üzerinden 360 gün olarak hesaplanmaktadır. MR ve BT ünitelerinde toplam 5 öğretim üyesi çalıştığından; 5 öğretim üyesi x 360 gün = 1800 gündür. 201 gün izin, rapor ve şua izni

kullanılmıştır. Resmi tatiller ve dini bayramlar da hesaplandığında 14,5 (resmi tatil ve dini bayramlar) x 5 = 72,5 Hafta sonları da çıkarıldığında 52 hafta x 2 gün x 5 öğretim üyesi = 520, Resmi tatiller ve dini bayramlar da çakışan hafta sonları toplam hafta sonlarından çıkarıldığında 520-25=495 gün çalışılmamıştır.

Bu bilgiler ışığında aktif çalışılmış gün sayısı;

1800 gün -201 -72,5 -495 = 1031,5 gün aktif çalışılmıştır. Her ay için ortalama çalışılan gün sayısı MR ve BT ünitesinde öğretim üyeleri için 1031,5gün/12ay=85,95'dir.

BT ünitesinde rapor okuma süresi geçirilen süre için esas alındığında; 1807 saat güne çevrildiğinde 2015 yılında 75,29 gün BT birimi için gün çalışılmıştır. Her ay rapor okuma süresi toplamına göre gün hesaplanmıştır. Tablo 5'te görüldüğü üzere öğretim üyelerinin, teknisyenlerin, hemşire ve araştırma görevlisinin performansına dayalı değişken ücretleri hesaplanmıştır.

Tablo 4: BT Bölümü Çalışanların Değişken Ödeme Bilgileri

Aylar	Öğretim Üyesi Ek Ödeme Bilgisi ((toplam ödenen değişken ek ödeme/bir ayda çalışılan toplam 5 öğretim üyesi gün sayısı)*rapor okuma süresi saat)	Araştırma görevlisi	Hemşire (½*1 kişi)	Radyoloji teknisyenleri (4 kişi)
Ocak	(42.415,16/85,95)*5,30=2616,51	2.774,80	260,7	2.148,08
Şubat	(44.264,48/85,95)*6,11=3149,03	2.826,20	174,5	2.026,09
Mart	(46.719,69/85,95)*4,85=2636,68	3.118,40	226,2	2.275,68
Nisan	(42.788,41/85,95)*7,07=3519,38	2.438,25	156,8	1.828,74
Mayıs	(41.049,44/85,95)*5,28=2522,31	2.622,08	146,46	1.800,94
Haziran	(54.901,08/85,95)*6,63=4231,76	2.626,21	147,7	2.270,42
Temmuz	(44.435,70/85,95)*6,43=3324,56	2.567,42	84,55	1.069,96
Ağustos	(45.881,01/85,95)*6,64=3542,05	259,74	145,2	2.460,96
Eylül	(23.566,88/85,95)*5,74=1573,75	1.124,95	0	623,87
Ekim	(51.956,70/85,95)*5,34=3226,09	2.192,17	42,57	1.908,47
Kasım	(47.564,23/85,95)*7,38=4083,20	1.271,06	0	0
Aralık	(58.801,81/85,95)*8,53=5834,19	1.691,27	0	252,62
Toplam	40.259,52	25.512,55	1.384,86	18.665,83

ELEKTRİK DEĞİŞKEN GİDERİ

MR ve Tomografi için elektrik giderinin hesaplanmasında teknik servis hizmet biriminden yardım alınmıştır. MR ve Tomografi cihazlarının yük halinde ne kadar güç harcadığı hesaplanmıştır. Daha sonra MR ve Tomografi cihazlarının 2015 yılı içerisinde aktif bir şekilde kullanım halindeyken harcanan elektrik gideri hesaplanmıştır. Hesaplanan toplam kilowatt ile hastanenin toplam elektrik faturalarının karşılaştırılması sonucu elektrik gideri ortaya çıkarılmıştır. MR ve Tomografi ünitelerinde kullanılan ev tipi ışıklandırma ve kullanılan diğer elektronik cihazların da günlük kullanım saatlerinin 2015 yılı resmi gün sayısı (246,5) çarpımı sonucu toplam elektrik harcaması ortaya çıkarılmıştır. Elektrik giderinin hesaplanmasında aşağıdaki yol izlenmiştir;

Tomografi cihazı çekim süresi içerisinde 1 Dakikada 0,045 kilowatt elektrik enerjisi tüketmektedir. 2015 yılı içerisinde toplam 52.110 Dakika aktif çekim süresi bulunmaktadır. 2015 yılı toplam enerji tüketimi $52.110 \text{ dk} \times 0,045 = 2.345 \text{ Kilowatt}$ 'tır. 2015 yılı toplam elektrik değişken gideri $2.345 \times 0,34 = 797,30 \text{ TL}$ 'dir.

Ev tipi elektrik harcaması BT ünitesi için 1 saatte harcanan 1,6 kwh'tır. 7/24 esasına göre hizmet veren Tomografi ünitesinde 1 günde 24 saat $\times 1,6 \text{ kwh} = 38,4 \text{ kwh}$ ev tipi elektrik enerjisi tüketilmektedir. Bu bilgiler ışığında;

2015 yılında toplam kullanılan ev tipi elektrik gücü (365 gün çalışıldığından) $365 \text{ gün} \times 38,4 \text{ kwh} = 14016 \text{ kwh}$ 'dir. 2015 yılında toplam kullanılan ev tipi elektrik gideri $14016 \text{ kwh} \times 0,34 \text{ TL} = 4.764,44 \text{ TL}$ 'dir.

Ortak alanda harcanan elektrik gücü 1 saatte 2,5 kwh'tır. $365 \text{ gün} \times 2,5 \text{ kwh} = 912,5 \text{ kwh}$. $912,5 \text{ kwh} \times 0,34 \text{ TL} = 310,25 \text{ TL}$.

BT birimi için harcanan toplam elektrik değişken gideri: $797,30 + 4.764,44 + 310,25 = 5.871,99 \text{ TL}$ 'dir.

1- Tıbbi Sarf ve İlaç Değişken Gideri

2015 yılında BT ünitesinde kullanılan ilaç gideri toplam KDV hariç 35.370,72 TL'dir.

2- Tüp gideri değişken gideri

BT 600.000 kesite kadar ömrü olan tüp 2015 yılı için değişken giderinde ise Siemens marka tüp KDV hariç 148.000,00 TL tutarındadır.

Hastanenin 2015 yılı içerisinde BT birimi için katlanmış olduğu maliyet unsurları yapılarına göre aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 5: BT Birimi Maliyet Yapısı

Maliyet Unsurları	Tutar (TL)
Sabit Maliyetler	402.699,17
Öğretim üyesi sabit işçilik gideri	47.862,09
Araştırma görevlisi sabit işçilik gideri	34.687,79
Hemşire sabit işçilik gideri	10.950,00
Radyoloji teknisyeni sabit işçilik gideri	120.204,84
Temizlik görevlisi sabit işçilik giderleri	10.035,00
Veri Hazırlama elemanı sabit işçilik giderleri	30.859,61
Yemek gideri	11.647,20
Temizlik gideri	4.645,80
Isınma gideri	3.429,84
Bakım ve onarım gideri	15.000,00
Hastane bilgi ve yönetim sistemi kullanım gideri	1.205,88
Giyecek yardımı gideri	171,12
Amortisman giderleri	112.000,00
Değişken Maliyetler	275.065,47
Endirekt tıbbi sarf ve ilaç gideri	35.370,72
Öğretim üyesi değişken işçilik gideri	40.259,52
Araştırma görevlisi değişken işçilik gideri	25.512,55
Hemşire değişken işçilik gideri	1.384,86
Radyoloji teknisyeni değişken işçilik gideri	18.665,83
Elektrik gideri	5.871,99
Tüp gideri	148.000,00
TOPLAM	677.764,64

Sağlık kuruluşlarında her hastanın ihtiyaç duyduğu teşhis ve tedaviye göre farklı işlemler yapılması gerekebilir. Yani, bir nöroloji hastası ile kalp hastası aynı süreçlerden geçmemektedir. Her iki hastaya aynı işlem uygulansa da yapılan işlemin maliyeti aynı olmayacaktır. Örneğin, her iki hasta da MR görüntüleme cihazına alındığında, gerek harcanan zaman açısından, gerekse çekilen kesit sayısı açısından belirgin farklılıklar oluşmakta, bu da farklı maliyet anlamına gelmektedir. (Ildır, 2008:17)

BT biriminde birden fazla ve birbirinden farklı sürelerde işlemler yapılmaktadır. Birimin MHK analizi yapılabilmesi için yapılan bütün işlemlerin bir tür işleme dönüştürülerek işlem miktarının belirlenmesi gerekmektedir. Dönüştürme katsayısının hesaplanmasındaki amaç, çok sayıda mamul/hizmet üretiminin yapılması durumunda belirli teknikler aracılığıyla mamul/hizmetleri eşdeğer hale getirmektir (Finkler; 1994: 86).

Dolayısıyla, bu farklılıklar göz önüne alındığında verileri ortak bir dille ifade etmek için dönüştürme katsayısı kullanılması gerekmektedir (Kısakürek ve Biçer, 2011:287). Başka bir ifadeyle dönüştürme katsayısı aracılığıyla verilerin analizinde daha doğru maliyet hesaplamasının yapılması asıl amaçtır.

Bu amaç doğrultusunda araştırmada dönüştürme katsayısı en düşük işlem süresi dikkate alınarak hesaplanmıştır. Tablo 1'den de görülebileceği gibi çalışmada yıllık toplam işlem süresi BT, tempomandibüler eklem işlemi (5,25 dk) baz alınarak dönüştürme katsayısı belirlenmiştir. Dönüştürme katsayısı aracılığıyla, dönüştürülmüş işlem süresi bulunacaktır. Yani her bir işlemin toplam süresini dönüştürme katsayısına (5,25 dk) bölerek yeni bir toplam işlem süresi elde edilecektir.

Tablo 3'te BT biriminde gerçekleştirilen işlemlerin dönüştürme katsayıları ile çarpılarak dönüştürülmüş miktarları verilmiştir. Böylece dönüştürme katsayıları yardımıyla veriler analize elverişli hale getirilmiştir. Dönüştürülmüş miktar olarak toplam gerçekleşen işlem sayısı 21.708 adet bulunmuştur.

$$\begin{aligned} \text{Birim başına sabit gider} &= \text{Toplam sabit gider TL/toplam işlem sayısı (adet)} \\ &= 402.699,17 \text{ TL} / 21.708 \text{ adet} = 18,55 \text{ TL/adet} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{Birim başına değişken gider} &= \text{Toplam değişken gider (TL)/ toplam işlem sayısı (adet)} \\ &= 275.065,47 \text{ TL} / 21.708 \text{ adet} = 12,67 \text{ TL/adet} \end{aligned}$$

Toplam katkı payının ve oranının tespit edilmesi:

$$\text{Toplam katkı payı} = \text{Toplam satış tutarı} - \text{Toplam değişken maliyet}$$

$$\text{Toplam katkı payı} = 685.952,14 - 275.065,47 = 410.886,67 \text{ TL.}$$

$$\text{Katkı oranı} = \text{Toplam katkı payı} / \text{Toplam satış tutarı}$$

$$\text{Katkı oranı} = 410.886,67 / 685.952,14 = 0,5990 = \%60$$

Brüt kar fonksiyonunun hesaplanması:

Brüt Kar = Katkı Oranı* x – b; (x= toplam satış tutarı), (b = toplam sabit maliyet)

Brüt Kar = (0,5990* 685.952,14) – 402.699,17= 410.886,67- 402.699,17 = 8.187,50 TL

Yapılan analiz çalışmasında BT ünitesi 2015 yılında 8.187,50 TL kar elde etmiştir.

Tutar Olarak Başabaş Noktasının Tespiti:

Başabaş Noktası Satış Tutarı = Toplam sabit maliyet / Katkı oranı
= 402.699,17/0,5990 = 672.285,76 TL

Güvenlik Payı ve Güvenlik Oranının Saptanması

Güvenlik Payı (GP) = Gerçekleşen Satış Tutarı - Başabaş noktasındaki satış tutarı
= 685.952,14 – 672.285,76 = 13.666,38 TL

Güvenlik oranı (GO) = Güvenlik payı / Gerçekleşen Satış Tutarı
= 13.666,38 / 685.952,14 = 0,0199=%2

Kâr Marjının Belirlenmesi

Kâr marjı = Güvenlik oranı * Katkı oranı
= 0,0199 x 0,5990 = 0,0119=%1 olarak hesaplanmıştır.

Ünitede gerçekleştirilen her bir işleme ait birim bazında analizler aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 6: Dönüştürülmüş Toplam Üretim Miktarı

Bilgisayarlı Tomografi İsimleri	Toplam Çekim sayısı (1)	Rapor okuma süresi (dk.)(2)	Çekim Süresi (dk) (3)	Toplam İşlem Süresi (dk) (4)=2+3	Dönüştürülmüş katsayısı (5)=(4)/5,25	Eşdeğer İşlem Sayısı (adet) (6)=(1)*(5)
BT, 3 boyutlu görüntüleme	4	15	0,50	15,50	3	12
BT, anjiyografi, tek anatomik bölge için	244	10	1,00	11,00	2	511
BT, abdomen, alt	2.212	10	0,50	10,50	2	4.424
BT, beyin (Aksiyel+koronal)	25	5	0,50	5,50	1	26
BT, beyin	1.985	5	0,33	5,33	1	2.017
BT, boyun	166	10	0,50	10,50	2	332
BT, ekstremite (20-50cm bölge)	266	5	0,67	5,67	1	287
BT, larenks	2	10	0,50	10,50	2	4
BT, maksillofasial tomografi, aksiyel	81	10	0,50	10,50	2	162
BT, maksillofasial tomografi, koronal	74	10	0,50	10,50	2	148
BT, nazofarinks	5	10	0,33	10,33	2	10
BT, orbita	26	10	0,50	10,50	2	52
BT, paranasal sinüs	535	5	0,33	5,33	1	543
BT, tempomandibüler eklem	8	5	0,25	5,25	1	8
BT, temporal kemik YRBT, tek düzlem	303	10	0,50	10,50	2	606
BT, toraks	2.038	15	0,50	15,50	3	6.017
BT, tomografi, diğer	70	10	0,50	10,50	2	140
BT, üst abdomen	2.212	10	0,50	10,50	2	4.424
BT, vertebra, servikal	243	5	0,42	5,42	1	251
BT, vertebra torakal	50	10	0,50	10,50	2	100
BT, vertebra lumbal	137	10	0,50	10,50	2	274
BT eşliğinde girişimsel tetkik	45	10	1,00	11,00	2	94
BT sanal endoskopi	5	10	0,50	10,50	2	10
BT, dinamik, trifazik, bifazik inceleme	212	15	1,33	16,33	3	660
BT, yüksek rezolusyonlu akciğer	288	10	0,50	10,50	2	576
BT, yüksek rezolusyonlu akciğer, ekspratuvar	10	10	0,50	10,50	2	20
Toplam	11.248	245	14,17	259,17		21.708

Tablo 7: Toplam Sabit Giderlerin İşlemlere Dağıtılması

Bilgisayarlı Tomografi İsimleri	İşlem sayısı (adet) (1)	Birim Başına Sabit gider (2)	Dönüştürülmüş katsayısı (3)	Sabit gider işlem Birim maliyet (4)=2*3	Toplam sabit gider işlem maliyeti (5)=1*4
BT, 3 boyutlu görüntüleme	4	18,55	3	55,65	222,60
BT, anjiyografi, tek anatomik bölge için	244	18,55	2	37,10	9.052,40
BT, abdomen, alt	2.212	18,55	2	37,10	82.065,20
BT, beyin (Aksiyel+koronal)	25	18,55	1	18,55	463,75
BT, beyin	1.985	18,55	1	18,55	36.821,75
BT, boyun	166	18,55	2	37,10	6.158,60
BT, extremité (20-50cm bölge)	266	18,55	1	18,55	4.934,30
BT, larenks	2	18,55	2	37,10	74,20
BT, maksillofasial tomografi, aksiyel	81	18,55	2	37,10	3.005,10
BT, maksillofasial tomografi, koronal	74	18,55	2	37,10	2.745,40
BT, nazofarinks	5	18,55	2	37,10	185,50
BT, orbita	26	18,55	2	37,10	964,60
BT, paranasal sinüs	535	18,55	1	18,55	9.924,25
BT, tempomandibüler eklem	8	18,55	1	18,55	148,40
BT, temporal kemik YRBT, tek düzlem	303	18,55	2	37,10	11.241,30
BT, toraks	2.038	18,55	3	55,65	113.414,70
BT, tomografi, diğer	70	18,55	2	37,10	2.597,00
BT, üst abdomen	2.212	18,55	2	37,10	82.065,20
BT, vertebra, servikal	243	18,55	1	18,55	4.507,65
BT, vertebra torakal	50	18,55	2	37,10	1.855,00
BT, vertebra lumbal	137	18,55	2	37,10	5.082,70
BT eşliğinde girişimsel tetkik	45	18,55	2	37,10	1.669,50
BT sanal endoskopi	5	18,55	2	37,10	185,50
BT, dinamik, trifazik, bifazik inceleme	212	18,55	3	55,65	11.797,80
BT, yüksek rezolusyonlu akciğer	288	18,55	2	37,10	10.684,80
BT, yüksek rezolusyonlu akciğer, ekspratuvar	10	18,55	2	37,10	371,00
Toplam	11.248				402.699,17

Tablo 8: Toplam Değişken Giderlerin İşlemlere Dağılımı

Bilgisayarlı Tomografi İsimleri	İşlem sayısı (adet) (1)	Birim Başına Değişken gider (2)	Dönüştürülmüş katsayısı (3)	Değişken gider işlem Birim maliyet (4)=(2)*(3)	Toplam Değişken gider işlem maliyeti (5)=(1)*(4)
BT, 3 boyutlu görüntüleme	4	12,67	3	38,01	152,04
BT, anjiyografi, tek anatomik bölge için	244	12,67	2	25,34	6.182,96
BT, abdomen, alt	2.212	12,67	2	25,34	56.052,08
BT, beyin (Aksiyel+koronal)	25	12,67	1	12,67	316,75
BT, beyin	1.985	12,67	1	12,67	25.149,95
BT, boyun	166	12,67	2	25,34	4.206,44
BT, extremité (20-50cm bölge)	266	12,67	1	12,67	3.370,22
BT, larenks	2	12,67	2	25,34	50,68
BT, maksillofasial tomografi, aksiyel	81	12,67	2	25,34	2.052,54
BT, maksillofasial tomografi, koronal	74	12,67	2	25,34	1.875,16
BT, nazofarinks	5	12,67	2	25,34	126,70
BT, orbita	26	12,67	2	25,34	658,84
BT, paranasal sinüs	535	12,67	1	12,67	6.778,45
BT, tempomandibüler eklem	8	12,67	1	12,67	101,36
BT, temporal kemik YRBT, tek düzlem	303	12,67	2	25,34	7.678,02
BT, toraks	2.038	12,67	3	38,01	77.464,38
BT, tomografi, diğer	70	12,67	2	25,34	1.773,80
BT, üst abdomen	2.212	12,67	2	25,34	56.052,08
BT, vertebra, servikal	243	12,67	1	12,67	3.078,81
BT, vertebra torakal	50	12,67	2	25,34	1.267,00
BT, vertebra lumbal	137	12,67	2	25,34	3.471,58
BT eşliğinde girişimsel tetkik	45	12,67	2	25,34	1.140,30
BT sanal endoskopi	5	12,67	2	25,34	126,70
BT, dinamik, trifazik, bifazik inceleme	212	12,67	3	38,01	8.058,12
BT, yüksek rezolusyonlu akciğer	288	12,67	2	25,34	7.297,92
BT, yüksek rezolusyonlu akciğer, ekspratuvar	10	12,67	2	25,34	253,40
Toplam	11.248		49		275.065,47

Tablo 9: BT Biriminin Maliyet-Hacim-Kar Analizi

Bilgisayarlı Tomografi İsimleri	SUT Fiyat TL (1)	Birim Değişken Gideri (2)	Katkı Payı (3)=(1)-(2)	Birim Sabit Gideri (4)	Brüt Kar (5)=(3)-(4)	Katkı Oranı (6)=(3)/(1)
BT, 3 boyutlu görüntüleme	60,5	38,01	22,49	55,65	-33,16	0,37
BT, anjiyografi, tek anatomik bölge için	60,5	25,34	35,16	37,10	-1,94	0,58
BT, abdomen, alt	60,5	25,34	35,16	37,10	-1,94	0,58
BT, beyin (Aksiyel+koronal)	74,6	12,67	61,93	18,55	43,38	0,83
BT, beyin	60,5	12,67	47,83	18,55	29,28	0,79
BT, boyun	60,5	25,34	35,16	37,10	-1,94	0,58
BT, extremité (20-50cm bölge)	60,5	12,67	47,83	18,55	29,28	0,79
BT, larenks	60,5	25,34	35,16	37,10	-1,94	0,58
BT, maksillofasial tomografi, aksiyel	60,5	25,34	35,16	37,10	-1,94	0,58
BT, maksillofasial tomografi, koronal	60,5	25,34	35,16	37,10	-1,94	0,58
BT, nazofarinks	60,5	25,34	35,16	37,10	-1,94	0,58
BT, orbita	60,5	25,34	35,16	37,10	-1,94	0,58
BT, paranasal sinüs	60,5	12,67	47,83	18,55	29,28	0,79
BT, tempomandibüler eklem	73,37	12,67	60,70	18,55	42,15	0,83
BT, temporal kemik YRBT, tek düzlem	60,5	25,34	35,16	37,10	-1,94	0,58
BT, toraks	60,5	38,01	22,49	55,65	-33,16	0,37
BT, tomografi, diğer	60,5	25,34	35,16	37,10	-1,94	0,58
BT, üst abdomen	60,5	25,34	35,16	37,10	-1,94	0,58
BT, vertebra, servikal	60,5	12,67	47,83	18,55	29,28	0,79
BT, vertebra torakal	60,5	25,34	35,16	37,10	-1,94	0,58
BT, vertebra lumbal	60,5	25,34	35,16	37,10	-1,94	0,58
BT eşliğinde girişimsel tetkik	60,5	25,34	35,16	37,10	-1,94	0,58
BT sanal endoskopi	60,5	25,34	35,16	37,10	-1,94	0,58
BT, dinamik, trifazik, bifazik inceleme	60,5	38,01	22,49	55,65	-33,16	0,37
BT, yüksek rezolüsyonlu akciğer	77,66	25,34	52,32	37,10	15,22	0,67
BT, yüksek rezolüsyonlu akciğer, ekspratuvar	77,66	25,34	52,32	37,10	15,22	0,67
Toplam					104,51	

Tablo 10: BT Biriminin Toplam Maliyet-Hacim-Kar Analizi

Bilgisayarlı Tomografi İsimleri	Toplam Gelir TL (1)	Toplam Değişken Gideri (2)	Katkı Payı (3)=(1)-(2)	Toplam Sabit Gider (4)	Brüt Kar (5)=(3)-(4)	Katkı Oranı (6)=(3)/(1)
BT, 3 boyutlu görüntüleme	242,00	152,04	89,96	222,60	-132,64	0,37
BT, anjiyografi, tek anatomik bölge için	14.762,00	6.182,96	8.579,04	9.052,40	-473,36	0,58
BT, abdomen, alt	133.826,00	56.052,08	77.773,92	82.065,20	-4.291,28	0,58
BT, beyin (Aksiyel+koronal)	1.865,00	316,75	1.548,25	463,75	1.084,50	0,83
BT, beyin	120.092,50	25.149,95	94.942,55	36.821,75	58.120,80	0,79
BT, boyun	10.043,00	4.206,44	5.836,56	6.158,60	-322,04	0,58
BT, ekstremiteler (20-50cm bölge)	16.093,00	3.370,22	12.722,78	4.934,30	7.788,48	0,79
BT, larenks	121,00	50,68	70,32	74,20	-3,88	0,58
BT, maksillofasial tomografi, aksiyel	4.900,50	2.052,54	2.847,96	3.005,10	-157,14	0,58
BT, maksillofasial tomografi, koronal	4.477,00	1.875,16	2.601,84	2.745,40	-143,56	0,58
BT, nazofarinks	302,50	126,70	175,80	185,50	-9,70	0,58
BT, orbita	1.573,00	658,84	914,16	964,60	-50,44	0,58
BT, paranasal sinüs	32.367,50	6.778,45	25.589,05	9.924,25	15.664,80	0,79
BT, tempomandibüler eklemler	586,96	101,36	485,60	148,40	337,20	0,83
BT, temporal kemik YRBT, tek düzlem	18.331,50	7.678,02	10.653,48	11.241,30	-587,82	0,58
BT, toraks	123.299,00	77.464,38	45.834,62	113.414,70	-67.580,08	0,37
BT, tomografi, diğer	4.235,00	1.773,80	2.461,20	2.597,00	-135,80	0,58
BT, üst abdomen	133.826,00	56.052,08	77.773,92	82.065,20	-4.291,28	0,58
BT, vertebra, servikal	14.701,50	3.078,81	11.622,69	4.507,65	7.115,04	0,79
BT, vertebra torakal	3.025,00	1.267,00	1.758,00	1.855,00	-97,00	0,58
BT, vertebra lumbal	8.288,50	3.471,58	4.816,92	5.082,70	-265,78	0,58
BT eşliğinde girişimsel tetkik	2.722,50	1.140,30	1.582,20	1.669,50	-87,30	0,58
BT sanal endoskopi	302,50	126,70	175,80	185,50	-9,70	0,58
BT, dinamik, trifazik, bifazik inceleme	12.826,00	8.058,12	4.767,88	11.797,80	-7.029,92	0,37
BT, yüksek rezolüsyonlu akciğer	22.366,08	7.297,92	15.068,16	10.684,80	4.383,36	0,67
BT, yüksek rezolüsyonlu akciğer, ekspratuvar	776,60	253,40	523,20	371,00	152,20	0,67
Toplam	685.952,14	275.065,47	410.886,67	402.699,17	8.187,50	

SONUÇ

Devletin sürekli sağlık harcamalarını kontrol altına alma isteği, hastanelerin gelirlerinin büyük bir çoğunluğu SUT'daki fiyatlara göre uygulanması ve rekabet koşullarının artması gibi nedenler hastane yöneticilerin karlılığı artırmak için maliyetlerin kontrol edilmesine yönetmektedir. Yöneticilerin hem hastanenin toplam hizmet maliyetini hem de bölümlerin etkinliğini ve buna bağlı olarak bölüm performansını ölçebilmek için her bir bölümün MHK analizini yapmaları gerekir.

Ayrıca yöneticiler maliyetleri kontrol edebilmek ve azaltabilmek için sabit ve değişken olarak iki kısma ayırıp her bir bölümde elde edilen gelirin, değişken maliyetleri karşıladıktan sonraki katkı payına ve daha sonra katkı payından sabit maliyetleri düştükten sonraki brüt karı hesap etmeleri gerekir.

Yapılan araştırma sonucunda Bolu İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesindeki BT biriminin 2015 yılı toplam giderleri olan 677.764,64 TL içinde %59'u (402.699,17 TL) sabit giderlerden, %41'i (275.065,47 TL) değişken giderlerden oluşmaktadır. BT birimindeki en yüksek gider kalemi personel giderleridir. BT biriminde çalışan sağlık personeline yıl içerisinde toplam 340.422,09 TL ödeme yapılmıştır. Bu ödemenin 254.599,33 TL'si sabit, 85.822,76 TL'si ise değişken giderlerden oluşmaktadır.

Dönem içerisinde birimde gerçekleştirilen toplam 11.248 adet işlemde 685.952,14 TL gelir elde edilmiştir. Bu gelirden sabit ve değişken giderleri çıkarıldığında 8.187,50 TL brüt kar hesaplanmıştır. Birimin toplam katkı payı 410.886,67 TL, katkı payı oranı ise %60 olarak tespit edilmiştir. Başabaş noktasındaki satış tutarı 672.285,76 TL, güvenlik payı 13.666,38 TL, güvenlik oranı %2 ve brüt kâr marjı ise %1 olarak hesaplanmıştır.

BT biriminde sunulan hizmet çeşitlerine göre en yüksek gelir 133.826,00 TL ile BT, üst abdomen ve BT, abdomen, alt türü, en az gelir ise 121,00 TL ile BT, larenks türünde gerçekleşmiştir. Brüt karlılık açısından en fazla 58.120,80 TL ile BT, beyin türünde, en az (67.580,08) TL ile BT, toraks türünde gerçekleştiği görülmektedir.

Bu çalışmayla sağlık sektöründeki yöneticilerin işletme kaynaklarını daha etkin kullanabilmelerini ve sağlık hizmetlerinin ücretlendirilmesi devlet tarafından yapıldığı düşünülürse maliyetlerin kontrol altına alınmasının önemi daha anlaşılır hale gelmektedir. Benzer çalışmalar hastane işletmelerindeki diğer bölümler içinde yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Büyükmirza, H. K., (2014), *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Ercan, C., Dayı, F. ve Nal, M., (2013), “Sağlık İşletmelerinde Maliyet Hacim Kar Analizi: Radyoloji Ünitesi Üzerine Bir Uygulama” *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 9, Kasım, 43-64.
- Finkler S. A., (1994), *Issues Cost Accounting for Health Care Organizations*, Editör: Finkler S. A., Mryland, USA: Aspen Publishers.
- Ganpenski, L. C. (2005), *Healthcare Finance: An Introduction To Accounting And Financial Management*, 3rd Ed., USA: AUPHA.
- Kısakürek, M., Biçer, E. B., (2011), “Maliyet Hacim Kar Analizinin Bir Hastane İşletmesi MR Ünitesinde Uygulanması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 281-306.
- Kısakürek, M.M., (2010), “Hastane İşletmelerinde Bölüm Maliyet Analizi: Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesinde Bir Uygulama”, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 24(3), 229-256.
- Kısakürek, M.M., Yılmaz, A. ve Kılıç, E. (2011), “Cumhuriyet Üniversitesi Hastanesi Anjio Ünitesi Maliyet-Hacim Kâr Analizi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(37), 42-59.
- Köse, T., Durukan Köse, S. ve Uyar, B., (2015), “Özel Bir Hastanenin Tomografi Ünitesinde Maliyet-Hacim-Kâr Analizleri”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 145-173.
- Ocak, S., Gider, Ö., Top, M. ve Akar, Ç. (2004), “Muğla Devlet Hastanesi Tomografi Ünitesi Maliyet-Hacim-Kâr Analizi”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 7(1), 3-38.
- Özgülbaş, N., (2014), *Sağlık Sektöründe Hizmet ve Hastalık Maliyet Analizi*, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Sevgener, A.S. ve Hacırüstemoğlu, R., (2000), *Yönetim Muhasebesi*, Alfa Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.
- Wayne J., M., Davis, J.R., & R., H. A. (1991), *Management Accounting*, Addison- Wesley Publishing Company Inc.,USA.
- Webster, W. H. (2004), *Accounting for Managers*, USA: The McGraw-Hill Companies.

Türk Hukukunda Yabancı Velayet Kararlarının Tenfizi

Ranegül Camız, Erciyes Üniversitesi

ÖZET

Çalışmamızda, öncelikle yabancı devlet mahkemelerinden verilmiş olan velayete ilişkin kararların Türkiye'de tenfiz edilebilmeleri için gerekli olan ön şartlar ve esasa ilişkin şartlar incelenerek bu şartların Türkiye'de doğuracağı sonuçlar ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, velayete ilişkin yabancı mahkeme kararlarının tenfizinde uygulamada karşılaşılan problemler Yargıtay kararları örnek gösterilerek açıklanmış ve bunların çözülmesi amacıyla öneri ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. İncelenen konu kapsamında, MÖHUK'taki genel tanıma ve tenfiz düzenlemelerine yer verilmekle birlikte, daha çok velayet kararlarına özgü olan hususlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tenfiz, Velayet, Velayet Kararlarının Tenfizi.

Enforcement of Foreign Custody Decisions in Turkish Law

ABSTRACT

In our study, the consequences of custody related foreign judgments are set forth by elaborating the pre-conditions and substantive conditions which are required for the enforcement of these judgments in Turkey. With this regard, the problems faced with enforcing the custody related foreign judgments are explained by exemplifying the decisions of Court of Appeal and it is provided suggestions and evaluations for the purpose of resolving the same. While this study touches upon general recognition and enforcement regulations under International Private and Civil Procedure Law (Law No. 5718), custody related issues have been deeply discussed.

Keywords: Enforcement, Custody, Enforcement of Custody Decisions.

GİRİŞ

Çocuk haklarının temeli 10 Aralık 1948’de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’ne dayanmaktadır. Sözleşmenin 25. maddesinde “*çocuğun özel bir ilgi ve yardım görmek hakkına sahip olduğu ve bütün çocukların evlilik dışı doğular bile aynı sosyal haklara sahip oldukları*” vurgulanmıştır. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi gereğince bu uyuşmazlıklar konusunda karar verilirken mutlaka çocuğun yararı gözetilmelidir. Anayasa m. 41’e göre de her çocuk, korunma ve bakımdan yararlanma, yüksek yararına açıkça aykırı olmadıkça, ana ve babasıyla kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve sürdürme hakkına sahiptir.

Çocuklarla ilgili uyuşmazlıklar, uluslararası alandaki en karmaşık sorunlardan birisidir. Bu tür uyuşmazlıklar uygulamada farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın esas amacı velayete ilişkin olarak yabancı mahkemelerden verilen kararların Türkiye’de hangi şartlara ve usule tabi olarak tenfiz edileceğini tespit etmektir.

Yabancı mahkeme kararları Türkiye’de ancak tenfiz edilirse icraya konu olabilmektedir. Bu çalışmada öncelikle tenfiz için gerekli ön şartların neler olduğuna yer verilmiş ve söz konusu ön şartlar velayet kararları için inceleme konusu yapılmıştır. Ardından tenfiz için gerekli asli şartlar, yine velayet kararları çerçevesinde ele alınmıştır. Tenfiz için aranan bir takım şartlar velayet konusunda önem arz etmektedir. Aranan şartlar incelenirken özellikle “*hükümün kamu düzenine açıkça aykırı bulunmaması*” şartı açısından Yargıtay uygulamasına değinilmiştir. Çalışmada ele alınan bir diğer husus da Türk Hukukunda tenfiz usulüdür.

YABANCI VELAYET KARARLARININ TENFİZİ

Yabancı mahkeme kararlarının tanınması ve tenfizi konusu MÖHUK m. 50 ve devamı maddelerinde düzenlenmiştir. Her ne kadar MÖHUK’ta velayete ilişkin özel tenfiz kuralları yer almasa da m. 50 ve devamında yer alan genel kurallar, velayete ilişkin kararlara da uygulanacaktır. Söz konusu kararlar Anayasa m. 90 gereği eğer Türkiye’nin taraf olduğu 1961 La Haye ve 1980 Avrupa Sözleşmesinin uygulama alanına girmiyorsa MÖHUK hükümlerine tabii olacaktır. MÖHUK m. 50’ye göre “*Yabancı mahkemelerden hukuk davalarına ilişkin olarak verilmiş ve o devlet kanunlarına göre kesinleşmiş bulunan ilâmların Türkiye’de icra olunabilmesi yetkili Türk mahkemesi tarafından tenfiz kararı verilmesine bağlıdır.*”

Hukukumuzda yenilik doğuran kararlar ve tespit niteliğinde olan kararlar tanınmaktadır. Bu nedenle eda kararı niteliğinde olan ve icra edilebilir olan kararların tanınması değil de tenfiz edilmesi hukuki yarar gereğidir (Öztekin Gelgel, 2015; Ekşi, 2003). Dolayısıyla niteliği gereği velayete ilişkin kararlar tenfiz edilebilecek türden kararlardır.

Yabancı mahkeme tarafından verilen kararda ilamın konusu yalnızca velayet olabilir. Bunun yanı sıra velayet kararı boşanma ilamının bir kısmını da oluşturabilir (Şanlı/Esen/Ataman Figanmeşe, 2004; Akıncı/Demir Gökyayla, 2010; Öztekin Gelgel, 2015). Bu ikinci halde bu ilamın tamamının ya da yalnızca velayete ilişkin kısmının tenfizi istenebilir. Zira MÖHUK m. 6’ya göre “*Mahkemece ilâmın kısmen veya tamamen tenfizine*

veya istemin reddine karar verilebilir. Bu karar yabancı mahkeme ilâmının altına yazılır ve hâkim tarafından mühürlenip imzalanır.” Ayrıca velayete ilişkin bir hüküm içermemekle birlikte çocuğun şahıs veya malvarlığına ilişkin koruma tedbirlerinin de tenfizi söz konusu olabilir (Akıncı/Demir Gökyayla, 2010).

TENFİZİN ŞARTLARI

Tenfizin Ön Şartları

Kararın Mahkeme Kararı Niteliğinde Olması

MÖHUK’a göre tenfiz edilebilecek kararlar “*yabancı mahkemelerden*” verilen hukuk davalarına ilişkin kararlardır. Başka bir deyişle kararın yargı organlarınca verilmiş olması gerekir (Doğan 2013; Akıncı/Demir Gökyayla, 2010; Öztekin Gelgel, 2015; Atik, 2011). Ayrıca velayet konusu ile ilgili olarak, nizasız yargıya bırakılmış olan yapma, kaçınma veya katlanma yükümlülüğü getiren tedbir niteliğinde kararlar söz konusu olabilir ve bunların icra edilmesi gerekebilir. MÖHUK’ta nizasız yargı kararlarının icrasını yerine getirecek bir hüküm yer almamaktadır. Bu durum, nizasız yargıya ilişkin bu yabancı tedbir kararlarının, Türkiye’de tanınması ve tenfizini de engellemektedir (Kırlı Aydemir, 2013).

Karşılaştırmalı hukukta bir takım ülkeler idari boşanmayı kabul etmiştir ya da boşanma ve velayet gibi bazı uyuşmazlıkların idari makamlar tarafından çözülebileceğini kabul etmiştir (Doğan, 2013; Atik, 2011; Ruhi, 2003). Bu tür bir boşanma kararında velayete de yer verilmesi halinde bu kararın ülkemizde tenfiz edilip edilemeyeceği soruna değinmek gerekir. Kanun düzenlemesinde açıkça yabancı mahkeme ifadesine yer verilmiştir. Söz konusu kararın yabancı mahkeme kararı niteliğinde olup olmadığı kararın verildiği ülkenin hukukuna göre belirlenmeliyse de bu kararın tenfiz edilebilmesi için bağımsız bir yargı organınca verilmesi de aranmalıdır (Şanlı/Esen/Ataman Fıganmeşe, 2004; Doğan, 2013). Bu nedenle MÖHUK kapsamında idari makamlarca verilen kararlar için tenfiz kararının verilmesi mümkün görünmemektedir (Doğan, 2013; Atik, 2011). Bununla beraber eğer idari makam tarafından verilen karar yargı organının denetiminden geçtikten sonra onanmışsa bu kararın tenfiz edilebilmesi mümkündür (Ekşi, 2003; Doğan, 2013; Atik, 2011). Ayrıca belirtmek gerekir ki Türkiye’nin de “Çocukların Velayetine İlişkin Kararların Tenfizi ile Çocukların Velayetinin Yeniden Tesisine İlişkin Avrupa Sözleşmesi” kapsamında idari makamlar tarafından verilen velayet kararlarının tenfizi mümkündür.

Kararın Kesinleşmiş Olması

Tenfizin ön şartlarından birisi de verildiği ülke hukukuna göre kesinleşmiş bir yabancı mahkeme kararının olmasıdır. İlgili kararın kesinleşip kesinleşmediği, kararı veren mahkemenin usul hukukuna tabiidir (Ekşi, 2003; Doğan, 2013; Ruhi, 2003). Burada kesinliğin yalnızca şekli kesinlik mi yoksa hem maddi hem de şekli kesinlik mi olarak anlaşılması gerektiği açıklığa kavuşturulmalıdır. Doktrinde bir görüşe göre MÖHUK hükümlerine göre hem maddi hem de şekli kesinliğin aranması gerekirken (Şanlı/Esen/Ataman Fıganmeşe, 2004, Atik, 2011) bir diğer görüş maddi kesinliği yeterli

kabul etmektedir (Doğan, 2013). Ancak nafaka, velayet ve kişisel ilişki kurulmasına ilişkin kararlar değişen şartlara göre kısmen veya tamamen değiştirilebilir nitelikte olduğundan bu tür kararlar açısından maddi kesinlik aranmamalıdır (Akıncı/Demir Gökyayla, 2010). Başka bir deyişle sırf kararın değişen koşullara uyarlanabilir olması, kararın kesin hüküm olmadığı gerekçesi ile reddedilmesinin önünü açmamalıdır (Şanlı, 1996; Öztekin Gelgel, 2015; Atik, 2011) .

Tenfizin Asli Şartları

Tenfizin asli şartları MÖHUK m. 54’te düzenlenmiştir. Buna göre; “(1) Yetkili mahkeme tenfiz kararını aşağıdaki şartlar dâhilinde verir: a) Türkiye Cumhuriyeti ile ilâmın verildiği devlet arasında karşılıklılık esasına dayanan bir anlaşma yahut o devlette Türk mahkemelerinden verilmiş ilâmların tenfizini mümkün kılan bir kanun hükmünün veya fiili uygulamanın bulunması. b) İlâmın, Türk mahkemelerinin münhasır yetkisine girmeyen bir konuda verilmiş olması veya davalının itiraz etmesi şartıyla ilâmın, dava konusu veya taraflarla gerçek bir ilişkisi bulunmadığı hâlde kendisine yetki tanıyan bir devlet mahkemesince verilmiş olmaması. c) Hükmün kamu düzenine açıkça aykırı bulunmaması. ç) O yer kanunları uyarınca, kendisine karşı tenfiz istenen kişinin hükmü veren mahkemeye usulüne uygun bir şekilde çağrılmamış veya o mahkemede temsil edilmemiş yahut bu kanunlara aykırı bir şekilde giyabında veya yokluğunda hüküm verilmiş ve bu kişinin yukarıdaki hususlardan birine dayanarak tenfiz istemine karşı Türk mahkemesine itiraz etmemiş olması.”

Karşılıklılık

Yabancı mahkeme tarafından verilen bir kararın Türkiye’de icra edilebilmesinin ilk asli şartı kararı veren mahkemenin bulunduğu devlet ile Türkiye arasında karşılıklılığın bulunmasıdır. Bu durumun tespiti milletlerarası sözleşmenin varlığı durumunda o kadar da zor değildir. Zira ikili veya çok taraflı anlaşmalara bakılarak bu tespit yapılabilir. Türkiye, Çocukların Velayetine İlişkin Kararların Tanınması ve Tenfizi ile Çocukların Velayetinin Yeniden Tesisine İlişkin Avrupa Sözleşmesi’ne taraf olarak pek çok ülke ile akdi karşılıklılığı sağlamıştır. Ancak kanuni veya özellikle de fiili karşılıklılığın tespiti zaman almaktadır. Zira tenfiz davasına bakan ilk derece mahkemesi durumu Adalet Bakanlığı Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü’nden sormaktadır ki bu durum zaman kaybına ve dolayısı ile velayet hakkı sahibinin hakkını gecikmeli olarak kullanmasına yol açmaktadır (Şanlı/Esen/Ataman Fıganmeşe, 2014; Öztekin Gelgel, 2015; Doğan, 2013)³.

³ “Tenfizi talep edilen velayete ilişkin ilam Amerika Birleşik Devletleri (North Carolina) Eyaleti Genel Adalet (Asliye) Mahkemesinden verilmiştir. İlâmın verildiği devletle Türkiye Cumhuriyeti arasında ilamların tenfizini mümkün kılan ikili veya her iki Devletin taraf olduğu çok taraflı bir anlaşma bulunmamaktadır. Kanuni karşılıklılık ve fiili uygulama ile ilgili olarak Türkiye’de tenfiz edilecek kararın türü ve hukuki niteliği açısından özel bir engelin olup olmadığı hususu araştırılmalıdır. Bu bakımdan Adalet Bakanlığı Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğüne dosyaya gönderilen 22.12.2009 tarihli cevap; kararın verildiği Eyalet itibarıyla, Türkiye’de tenfiz edilecek kararın türü ve hukuki niteliği bakımından yasal bir engelin bulunup bulunmadığını ve fiili uygulamanın ne yönde olduğunu gösterir mahiyette değildir.” 13. HD, E. 2010/11237, K. 2011/2718,T. 16.2.2011.

Kanuni karşılıklılık konusunda YHGK'nın benimsemiş olduğu kriter iki ülkenin o konuya ilişkin olarak getirmiş oldukları hukuki şartların paralel ve denk olmasıdır⁴. Fiili karşılıklılık ise hem kanuni hem de akdi karşılıklılığa ek olarak aranır (Doğan, 2013; Ruhi, 2003). Fiili karşılıklılık ilk adımı atmak ve bu adım karşısında takınılacak tavır açısından önem arz etmektedir ve bu nedenle de politik bir tutum sergilemektir (Doğan, 2013; Gelgel, 2012; Atik, 2011).

Kararın Yetkili Bir Mahkeme Tarafından Verilmiş Olması

Kanun bu şartı getirerek bazı hukuk sistemlerinde yer bulan aşırı yetkiyi önlemek istemektedir (Ekşi, 2003; Doğan, 2013; Çelikel/Erdem, 2014; Atik, 2011). Böylece dava konusu ve tarafları arasında hiçbir ilişki olmayan mahkemelerce verilmiş kararların tenfizine engel olunmaktadır (Ekşi, 2003; Şanlı/Esen/Ataman Fıganmeşe, 2014).

Hükümün Kamu Düzenine Açıkça Aykırı Bulunmaması

Velayete ilişkin yabancı ilamların tenfiz edilebilmesine ilişkin bir şart da bu ilamların Türk kamu düzenine açıkça aykırı olmamasıdır. Türk Hukukunda tenfiz konusunda en fazla uygulanan şart kamu düzenidir (Öztekin Gelgel, 2005; Akıncı/Demir Gökyayla, 2010). Doktrinde, velayette Türk kamu düzenine aykırılık konusunda şu tür durumlar örnek verilmektedir; Çocuğun yüksek yararının dikkate alınmaması, velayet hakkının yaş, etnik köken, ülke farkı ya da cinsiyet gibi nedenlerle ana ya da babadan birisine verilmesi ana ya da babanın duygularının tatminine imkân verilmemesi, gereksiz karar verilmesi, velayet verilmeyen tarafla kişisel ilişki tesis edilmemesi, ya da kişisel ilişkiyi zorlaştıran imkânsızlaştıran karar verilmesi, çocuğun isteği değerlendirilmeden karar alınması (Akıncı/Demir Gökyayla, 2010; Atik, 2011).

Tenfiz hâkiminin görevi yabancı mahkeme kararının hüküm fıkrasını denetlemektir. Zira hukukumuzda tenfiz konusunda revizyon yasağı kabul edilmiştir. Buna göre tenfiz mahkemesi kararı veren mahkemenin ulaştığı sonucu riayet eder, yoksa kendisi yeniden işin esasına giremez (Şanlı/Esen/Ataman Fıganmeşe, 2014). Yargıtayın da bu yönde⁵ görüşleri olmakla beraber yabancı “kanunu” kamu düzeni açısından denetlediği kararları da bulunmaktadır⁶.

⁴ “Nitekim Alman Mahkemeleri tarafından da “Karşılıklılık” koşulunun Türkiye bakımından gerçekleşmiş olduğunun kabul edildiği ve böylelikle Türk Mahkeme Kararlarının Almanya’da fiilen de tanınıp tenfizine gidildiği izlenmektedir. (OLG Nürnberg, 20.9.1983: IPRax S. 162 (LS); OLG Oldenburg, 10.4.1984: Ndsrp FI 1984 S. 145; Fam Rz 1984 S. 109 (LS); AG Gummersbach 9.8.1985: IPRax 1986 S. 235; OLG Köln, 15.12.1986. IPRax 1988 S. 30, OLG Köln 15.12.1986; 26 UF. 188/86; AG Gummersbach, 9.8.1981, 1519/85 sayılı Kararlar). Tüm açıklananların ışığı altında, mahkemenin Türkiye ile Almanya arasında mahkeme kararlarının tenfizi için aranan “Karşılıklılık” koşulunun gerçekleşmemiş olduğundan dolayı davayı red etmesi usule ve yasaya aykırı bulunmuştur.” 13. HD, E. 1990/4485, K. 1990/8676, T. 13.12.1990. “Mahkemece yapılması gereken iş, karşılıklılığın tespitinde hukuki ve fiili durum esas olacağından...” 14. HD, E. 2012/2171, K. 2012/2882, T. 29.2.2012.

⁵ HGK, E. 675/1633, T. 17.02.1997.

⁶ 2. HD, E. 2003/2818, K. 2003/3889, T. 20.03.2003; 2. HD, E. 2004/13947, K. 2004/15854, 27.12.2004.

Doktrinde Yargıtay'ın bu tutumu devletler özel hukuku tekniğine aykırı kabul edilmekle birlikte çocuğun yüksek yararı amacı ile yapıldığından yanlış olarak değerlendirilmemiştir. Aslında burada hâkimin hükme esas teşkil eden yabancı hukuk ve usulü denetlediği kabul edilerek hâkimin hukuk tekniğine aykırı hareket etmediğini kabul etmek gerekir (Gelgel, 2012; Huysal, 2005).

Doktrinde tenfiz hâkiminin temel hukuk ilkelerini ihlal eden konularda hükme esas teşkil eden hükmü kamu düzeni açısından değerlendirebileceği kabul edilmektedir (Öztekin Gelgel, 2005; Gelgel, 2012). Zira Yargıtay da Türkiye'nin taraf olduğu ÇHDS'nin eşitlik ve ailenin korunması ilkelerini düzenleyen hükümlerine aykırı verilmiş kararların tenfizini reddetmektedir (Doğan, 2013). Örneğin Yargıtay'a göre sadece anne ve babanın anlaşmasını dikkate alarak çocuğun velayeti konusunda karar veren yabancı mahkeme kararları Türk kamu düzenine aykırılık teşkil eder (Öztekin Gelgel, 2005)⁷.

➤ *Anne ve Babaya Ortak Velayet Veren Yabancı İlamların Tenfizi*

TMK m. 336/2 gereğince “*Ortak hayata son verilmiş veya ayrılık hâli gerçekleşmişse hâkim, velâyeti eşlerden birine verebilir.*” Oysa boşanma davası sonunda velayetin anne ve babaya birlikte verilmesini kabul eden ülkeler de bulunmaktadır (Şanlı/Esen/Ataman Figanmeşe, 2014; Ruhi, 2003). Doktrinde ortak velayete ilişkin yabancı mahkeme kararlarının tek başına kamu düzenine aykırılık oluşturmayacağı, söz konusu durumun çocuğun yüksek yararına aykırı olup olmadığının değerlendirilmesi gerektiği savunulmaktadır (Şimşek, 2012; Solak, 2014; Atik, 2011). Bununla beraber Yargıtay ise yakın zamana kadar ortak velayetin Türk kamu düzenine aykırılık teşkil ettiği yönünde kararlar vermekteydi (Şanlı/Esen/Ataman Figanmeşe, 2014; Ruhi, 2003). Söz konusu kararlarında “*velayet düzenlemesinin kamu düzeninden olduğu, çocukların velayetinin ana ve babaya ortak bırakılmasının Türk Medeni Kanunu'nda kabul edilmediğini, bu sebeple de ortak velayet kararının kamu düzenine aykırı olduğunu*” ifade etmekteydi⁸. Bu nedenle de pek çok kararında ortak velayete ilişkin kararların tenfizi talebini kamu düzenine aykırılık gerekçesi ile reddetmekteydi. Ancak daha yakın tarihli kararlarında Yargıtay ortak velayeti kamu düzenine aykırı gören bu tutumundan uzaklaşmaya başlamıştır. Yargıtay 2017 tarihli yeni bir kararında “*ortak velayet düzenlenmesinin Türk kamu düzenine açıkça aykırı olduğunu ya da Türk toplumunun temel yapısı ve temel çıkarlarını ihlal ettiğini söylemek mümkün değildir*” ifadelerine yer vermektedir⁹. Söz konusu kararın gerekçesi, 14 Mart 1985 tarihinde imzalanan “11 No’lu Protokol ile Değişik İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşmeye Ek 7 No’lu Protokol”, 6684 sayılı Kanun ile onaylanması uygun bulunarak, 25 Mart 2016 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanıp, yürürlüğe girmesidir. Zira Ek 7 Nolu Protokol’ün 5. maddesine göre, “*Eşler, evlilik bakımından, evlilik süresince ve evliliğin bitmesi halinde, kendi aralarındaki ve çocuklarıyla olan ilişkilerinde, özel hukuk niteliği taşıyan hak ve sorumluluklar açısından eşittir. Bu madde, devletlerin çocuklar yararına gereken tedbirleri almalarına engel değildir*”. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası Andlaşmalar

⁷ 2. HD, E. 1997/675, K. 1997/1633, T. 17.02.1997; 2.HD, E. 1997/8463 K. 1997/9727, T. 29.9.1997.

⁸ 2. HD, E. 2006/6824, K. 2006/13638, T. 10.10.2006; 2. HD, E. 2004/13947, K. 2004/15854, T. 27.12.2004.

⁹ 2. HD, E. 2016/15771, K. 2017/1737, T. 09.02.2016.

kanun hükmünde olduğundan ve temel hak ve özgürlüklere ilişkin Milletlerarası Andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda Milletlerarası Andlaşma hükümleri esas alınacağından, ortak velayete ilişkin karar verilmesi ya da yabancı mahkemelerce bu yönde verilmiş bir kararın tenfiz edilmesi (TMK hükümlerine aykırılık teşkil ettiği gerekçesi dikkate alınmaksızın) artık mümkündür.

➤ *Anne ve Babadan Başka Birine Velayeti Veren Yabancı İlamın Tenfizi*

Türk Hukukuna göre eğer anne ve baba velayet hakkını kullanamayacak durumdaysa¹⁰ çocuğa vasi atanır. Yargıtay'a göre çocuğun anne ve babası bu hakkı kullanabilecek durumda iken çocuğun velayet hakkını aynı soyadlı üçüncü bir kişiye veren yabancı mahkeme kararı tenfiz edilemez¹¹. Yargıtay her ne kadar bu kararı ile çocuğun menfaatini korumuşsa da yalnızca yabancı kanunların TMK hükümlerinden farklı düzenlemeler içermesini red sebebi yapılmamalıdır. Yargıtayın yabancı mahkeme kararında velâyet konusunda hiçbir düzenleme olmamasını kamu düzenine aykırılık saymadığı bir kararı da bulunmaktadır (Tezgel, 2012)¹². Yargıtay, ayrıca kişisel ilişkiyi düzenlemeyen yabancı mahkeme kararlarının tenfizinde söz konusu eksikliğin daha sonra giderilebileceği gerekçesiyle, bu durumun kamu düzenine aykırılık teşkil etmediği sonucuna varmıştır (Tezgel, 2012)¹³.

Savunma Hakkına Riayet Edilmiş Olması

“O yer kanunları uyarınca, kendisine karşı tenfiz istenen kişinin hükmü veren mahkemeye usulüne uygun bir şekilde çağrılmamış veya o mahkemede temsil edilmemiş yahut bu kanunlara aykırı bir şekilde giyabında veya yokluğunda hüküm verilmiş ve bu kişinin yukarıdaki hususlardan birine dayanarak tenfiz istemine karşı Türk mahkemesine itiraz etmemiş olması” MÖHUK m. 54'te tenfizin red sebebi olarak sayılmıştır. Türk Hukukuna göre savunma hakkı olarak kabul edilen bir durum kararı veren ülkede savunma hakkı olarak kabul edilmiyorsa bu durumda hâkim, tenfiz talebini kamu düzenine aykılık gerekçesi ile reddedebilir (Şanlı/Esen/Ataman Figanmeşe, 2014; Doğan, 2013). Örneğin velayet davasında eşlerden birisinin duruşmaya çağrılmadan karar verilmiş olması gibi.

¹⁰Madde 335- *“Ergin olmayan çocuk, ana ve babasının velâyeti altındadır. Yasal sebep olmadıkça velâyet ana ve babadan alınamaz. Hâkim vasi atanmasına gerek görmedikçe, kısıtlanan ergin çocuklar da ana ve babanın velâyeti altında kalırlar.”*

Madde 348- *“Çocuğun korunmasına ilişkin diğer önlemlerden sonuç alınmaz ya da bu önlemlerin yetersiz olacağı önceden anlaşılırsa, hâkim aşağıdaki hâllerde velâyetin kaldırılmasına karar verir: 1. (Değişik: 1/7/2005-5378/38 md.) Ana ve babanın deneyimsizliği, hastalığı, başka bir yerde bulunması veya benzeri sebeplerden biriyle velayet görevini gereği gibi yerine getirememesi. 2. Ana ve babanın çocuğa yeterli ilgiyi göstermemesi veya ona karşı yükümlülüklerini ağır biçimde savsaklaması. Velâyet ana ve babanın her ikisinden kaldırılırsa çocuğa bir vasi atanır. Kararda aksi belirtilmedikçe, velâyetin kaldırılması mevcut ve doğacak bütün çocukları kapsar.”*

¹¹ 2. HD, E. 2003/3784, K. 2003/467002, T. 02.04.2003.

¹² *“Tanınması istenen Alman (Amsgericht Bottrop) Mahkemesinin boşanma kararında, tarafların müşterek çocuğu 1992 doğumlu Yasemin'in velâyeti konusunda bir düzenleme bulunmadığı, yabancı mahkeme kararının 5.8.2000 tarihinde kesinleştiği görülmektedir. Yabancı mahkeme kararında, velâyetin düzenlenmemesi Türk kamu düzenine açıkça aykırılık oluşturmaz. Zira taraflar velâyetin düzenlenmesini sonradan da isteyebilir. Hükmün bu konuda eksiklik taşıması kamu düzenini zedelemez. Yazılı gerekçeyle davanın reddi usul ve yasaya aykırı bulunmuştur...”* 2. HD, E. 20370, K. 4162, T. 26.03.2008.

¹³ 2. HD, E. 17582, K. 15174, T. 05.11.2007.

Maddede sayılanlara dâhil edilmeyen genel savunma haklarına riayet edilmemesi durumunda ise kamu düzenine aykırılık nedeni ile dava reddedilmelidir (Şanlı/Esen/Ataman Figanmeşe, 2014).

Tenfiz Usulü

MÖHUK m. 51'e göre “(1) *Tenfiz kararları hakkında görevli mahkeme asliye mahkemesidir. (2) Bu kararlar kendisine karşı tenfiz istenen kişinin Türkiye'deki yerleşim yeri, yoksa sâkin olduğu yer mahkemesinden, Türkiye'de yerleşim yeri veya sâkin olduğu bir yer mevcut değilse Ankara, İstanbul veya İzmir mahkemelerinden birinden istenebilir.*”

Burada iş bölümü esası gereği görevli mahkeme; aile mahkemesinin bulunduğu yerlerde aile mahkemesidir (Şanlı/Esen/Ataman Figanmeşe, 2014). Tenfiz isteminde¹⁴ MÖHUK m. 52 gereği hukukî yararı bulunan herkes bulunabilir (Şanlı/Esen/Ataman Figanmeşe, 2014; Ekşi, 2003)¹⁵. Velayet kararının tenfizini anne ya da baba isteyebileceği gibi çocukla kişisel ilişkisi bulunan diğer kişiler de isteyebilir.

Tenfiz Kararı

Tenfiz talebinden sonra mahkeme üç tür karar verebilir¹⁶. Bunlardan ilki tenfiz talebinin kabulüdür. Bu halde karar tıpkı bir Türk mahkemesinden verilmiş gibi etki doğurur (Şanlı/Esen/Ataman Figanmeşe, 2014). İkinci durum ise kararın kısmen tenfiz edilmesidir (Akıncı/Demir Gökyayla, 2010). Bu durumda icra edilecek kısım için icra makamlarına başvuru yapılacaktır. Son durum ise tenfiz talebinin reddedilmesidir. Örneğin velayet kararının üzerinden uzun zaman geçmiş olması bir red sebebidir (Akıncı/Demir Gökyayla, 2010). Böylece kararın Türkiye'de hiçbir etkisi olmayacaktır. Bu durum doktrinde velayet kararının askıda kalması olarak nitelendirilmiştir. (Gelgel, 2012).

Velayet Kararlarının Sonradan Değiştirilmesinin Tenfize Etkisi

Velayet kararının verildiği tarihte mevcut olan şartların sonradan değişmesi muhtemeldir. Zira hukukumuzda da TMK 183'e göre; “*Ana veya babanın başkasıyla evlenmesi, başka bir yere gitmesi veya ölmesi gibi yeni olguların zorunlu kılması hâlinde hâkim, re'sen veya ana ve babadan birinin istemi üzerine gerekli önlemleri alır.*” Yargıtay da

¹⁴ MÖHUK m. 52 “...*Tenfiz istemi dilekçe ile olur. Dilekçeye karşı tarafın sayısı kadar örnek eklenir. Dilekçede aşağıdaki hususlar yer alır: a) Tenfiz isteyenle, karşı tarafın ve varsa kanunî temsilci ve vekillerinin ad, soyad ve adresleri. b) Tenfiz konusu hükmün hangi devlet mahkemesinden verilmiş olduğu ve mahkemenin adı ile ilâmın tarih ve numarası ve hükmün özeti. c) Tenfiz, hükmün bir kısmı hakkında isteniyorsa bunun hangi kısım olduğu*” MÖHUK m. 53 “*Tenfiz dilekçesine aşağıdaki belgeler eklenir: a) Yabancı mahkeme ilâmının o ülke makamlarınca usulen onanmış aslı veya ilâmi veren yargı organı tarafından onanmış örneği ve onanmış tercümesi. b) İlâmın kesinleştiğini gösteren ve o ülke makamlarınca usulen onanmış yazı veya belge ile onanmış tercümesi.*”

¹⁵ 13. HD, E. 1989/1221, K. 1989/4636, T. 30.06.1989.

¹⁶ MÖHUK m. 56 “*Mahkemece ilâmın kısmen veya tamamen tenfizine veya istemin reddine karar verilebilir.*”

bir kararında¹⁷ “*Velayete ilişkin mahkeme kararı kesin hüküm teşkil etmez,.. Değişen şartlara göre velayet değişebilir*” sonucuna varmıştır.

Velayete ilişkin kararın, Türk Hukukunda kabul edilen şartlara benzer şekilde diğer hukuk sistemlerinde de durum ve şartlara göre değiştirilmesi olağandır. Örneğin sosyal ve maddi koşullar değişebilir ya da çocuğun psikolojik veya fiziksel koşulları değişebilir. Kararda sonradan değişiklik yapılacak olmasının ihtimal dâhilinde olması kararın tenfizine engel oluşturmamalıdır. Yabancı ilamın Türkiye’de tenfiz edilmesi o kararın Türkiye’de kesin hüküm, kesin delil ve icra kabiliyeti kazanmasını sağlar. Ancak bu durum yalnızca kararın içeriği ile sınırlıdır. Bu nedenle velayet konusunda değişiklik yapan ikinci bir karar her ne kadar tarafları ve konusu aynı olsa da sebebi farklı olduğu için yeni bir karar olarak kabul edilmelidir. Bu nedenle de ilk kararın tenfiz edilmiş olması ikinci kararın kesin hükmün varlığı gerekçesiyle tenfizine engel olmaz.

Tenfizine Karar Verilen Yabancı Velayet Kararının Türk Mahkemesi Tarafından Değiştirilmesi

TMK 348¹⁸’de velayetin kaldırılacağı haller düzenlenmiştir. Yine TMK 351¹⁹’de hâkime durumun değişmesi halinde yeni koşullara uydurma yükümlülüğü getirilmiştir. Bu gibi hallerde Türk hâkiminin tenfiz edilmiş yabancı bir kararın varlığına rağmen yeni bir karar alması gerekebilir. Burada da bu ikinci dava açısından ilk kararın kesin hüküm teşkil ettiğinin ileri sürülmemesi gerekir. Zira tenfizine karar verilen ilamlar tıpkı Türk mahkemelerinden verilmiş gibi sonuç doğururlar. Bu nedenle Türk mahkemesi tarafından verilen velayet ilamı yeni bir karar ile değiştirilebildiği gibi yabancı velayet ilamı da değiştirilebilir Burada tersi bir durumun olması da söz konusu olabilir. Velayete ilişkin bir Türk mahkemesi kararı olmasına rağmen yabancı bir mahkemenin vermiş olduğu karar yine de tenfiz edilebilir. Zira değişen koşullar ve haklı sebep varsa çocuğun menfaati gereği olması gereken budur (Akıncı/Demir Gökyayla, 2010). Ancak bu kararın velayete ilişkin ilk kararı veren ülkede kendiliğinden sonuç doğurması beklenemez. Elbette bu kararın sonuç doğurması istenen ülkede tenfiz edilmesi gerekir. Burada önemle belirtmek gerekir ki değişen koşullara göre karar verecek olan Türk hâkimi hem MÖHUK hükümlerini hem de MÖHUK gereğince Türkiye’nin taraf olduğu milletlerarası sözleşmeleri dikkate alarak bir karar vermelidir.

¹⁷ 2.HD, E. 1998/6412 K. 1998/7398, T. 1.06.1998.

¹⁸ TMK m. 348 “*Çocuğun korunmasına ilişkin diğer önlemlerden sonuç alınamaz ya da bu önlemlerin yetersiz olacağı önceden anlaşılırsa, hâkim aşağıdaki hâllerde velâyetin kaldırılmasına karar verir: 1. (Değişik: 1/7/2005-5378/38 md.) Ana ve babanın deneyimsizliği, hastalığı, başka bir yerde bulunması veya benzeri sebeplerden biriyle velayet görevini gereği gibi yerine getirememesi. 2. Ana ve babanın çocuğa yeterli ilgiyi göstermemesi veya ona karşı yükümlülüklerini ağır biçimde savsaklaması. Velâyet ana ve babanın her ikisinden kaldırılırsa çocuğa bir vasi atanır. Kararda aksi belirtilmedikçe, velâyetin kaldırılması mevcut ve doğacak bütün çocukları kapsar.*”

¹⁹ TMK 351 “*Durumun değişmesi hâlinde, çocuğun korunmasına ilişkin önlemlerin yeni koşullara uydurulması gerekir. Velâyetin kaldırılmasını gerektiren sebep ortadan kalkmışsa hâkim, re’sen ya da ana veya babanın istemi üzerine velâyeti geri verir.*”

Tenfizi Reddedilen Yabancı Velayet Kararı Yerine Türk Mahkemesi Tarafından Yeni Karar Verilmesi

Tenfiz hâkimi şartları taşımadığı gerekçesi ile velayete ilişkin kararın tenfizini reddedebilir. Hâkimin aynı kararda yer alan boşanma kararını tanıyıp velayet kararını reddetmesi durumunda reddettiği velayet hususunda karar verme yetkisi bulunmakta mıdır? Doktrinde bir görüş bu soruyu olumlu cevaplamaktadır (Huysal, 2005; Öztekin Gelgel, 2005; Aksi yönde Ruhi, 2003). TMK 351'e göre durumun değişmesi halinde hâkimin yeniden karar vermesi gibi, reddedilen karar karşısında belirsizliği gidermek adına böyle bir karar verebilmelidir. Zira hukukumuzda velayet konusunda hâkim talep ile bağlı değildir, konuyu resen inceleyerek karara bağlayabilir (Öztekin Gelgel, 2005; Gelgel, 2012; Huysal, 2005).

Türk Hukukunda hem doktrin hem içtihat, tenfiz hâkiminin yabancı mahkeme kararında belirlenen olaylar inceleme ve değerlendirme yetkisinin olmadığı konusunda hem fikirdir (Gelgel, 2012). Bununla beraber daha önce değindiğimiz üzere hâkim kamu düzeni değerlendirmesi yaparken çocuğun yüksek yararı ilkesini gözetmelidir. Önemli olan bu ilke doğrultusunda hareket eden hâkimin velayeti yeniden değerlendirme yetkisinin olup olmadığıdır. Örneğin tenfiz aşaması uzun sürmüşse, yabancı velayet kararı kararın kesinleşme tarihinden çok sonraki bir zamanda tenfiz edilmek isteniyorsa, hâkim kamu düzeni gerekçesini ileri sürebilmeli midir? Yaptığımız değerlendirmeler çerçevesinde hâkimin çocuğun yararını gözetmesi gerektiğini kabul edersek bu soruya olumlu yanıt vermemiz gerekir. Zira aradan geçen zamanda şartların değişmiş olması muhtemeldir (Öztekin Gelgel, 2005).

SONUÇ

Yabancı velayet kararlarının Türkiye'de hüküm ve sonuç doğurması ancak söz konusu kararların Türkiye'de tenfiz edilmesi halinde mümkün olabilmektedir. Bu çalışmada yabancı mahkemelerden alınan velayet kararlarının hangi şartlar altında ve hangi usul izlenerek tenfiz edileceği kapsamlı olarak incelenmiştir. Konun önemi gereği, şartlar incelenirken, diğer mahkeme kararlarının tenfizinden farklı olarak velayet kararları konusunda çocuğun yararı ilkesi üzerinde özellikle durulmuştur. Ayrıca Yargıtay'ın konuya yaklaşımı örnek mahkeme kararları üzerinden ele alınmış ve kararlar hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmamızda kapsamlı şekilde yer verdiğimiz üzere Türk Hukukunda tenfiz konusunda en fazla uygulanan şart kamu düzenidir. Son derece önemli bir konu olan çocuğun yararının söz konusu olduğu durumlarda, bu yararı mümkün olan en iyi şekilde korumak hukukçuların önceliği olmalıdır. Yabancı velayet kararlarının tenfizinde kamu düzeni konusunda yaptığı değerlendirmeler açısından Yargıtayın güncel tututumunu eski kararlarına nazaran çocuğun yararını daha fazla göz önünde tutar niteliktedir. Özellikle "*ortak velayet*" konusunda Türk Hukukunda olmayan düzenlemeyi kamu düzeni engeli olarak değerlendiren kararlardan vaz geçilmiş olması oldukça olumlu bir gelişmedir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Z. / Demir Gökyayla, C. (2010), Milletlerarası Aile Hukuku, İstanbul.
- Atik, M.F. (2011), Milletlerarası Özel Hukukta Velâyet, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Çelikel, A. / Erdem, B. (2014), Milletlerarası Özel Hukuk, İstanbul.
- Doğan, V. (2013), Milletlerarası Özel Hukuk, Ankara.
- Ekşi, N. (2003), Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması ve Tenfizi, İstanbul.
- Gelgel, G. (2012), Devletler Özel Hukukunda Çocuk Hukukundan Doğan Problemler, İstanbul.
- Huysal, B. (2005), Devletler Özel Hukukunda Velâyet, İstanbul.
- Kırlı Aydemir, D. D. (2013), Milletlerarası Usul Hukukunda İhtiyati Tedbirler, İstanbul.
- Öztekin Gelgel, G. (2005), Devletler Özel Hukukunda Velayet, Çocuk Kaçırımları, Evlat Edinmeye İlişkin Problemler, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Y. 4, S. 8, Güz 2005/2.
- Öztekin Gelgel, G. (2015), Türk Devletler Özel Hukukunda Velayet ve Vesayet Kararlarının Tanınması ve Tenfizine İlişkin Bazı Problemler, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Y. 35, S. 2, 2015.
- Ruhi, A. C. (2003), Yabancı Mahkemelerden Alınan Velâyet Konusundaki İlâmların Türkiye’de Tenfizi, AÜEHFD, C. 7, S. 3-4, Aralık-2003.
- Solak, Ö. E. (2014), Boşanmanın Çocuklar Bakımından Hukuki Sonuçları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Şanlı, C. (1996), Türk Hukukunda Çocukların Velayetine ve Korunmasına İlişkin Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması ve Tenfizi, MHB, Y. 16, S.1-2, 1996.
- Şanlı, C. /Esen, E. /Ataman Figanmeşe, İ. (2014), Milletlerarası Özel Hukuk, İstanbul.
- Şimşek, C. (2012), Türk Hukuku ve Uluslararası Sözleşmeler Çerçevesinde Boşanmanın Çocuklar Yönünden Hukuki Sonuçları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Tezgel, M. (2012), Türk Hukukunda Yabancı Boşanma Kararlarının Tanınması ve Tenfizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara. www.kazanci.com

Public Private Partnership: Case of Bosnia and Herzegovina

Dr. Azra Brankovic, International University Sarajevo
abrankovic@ius.edu.ba

Dr. Emir Sudzuka, International University Sarajevo
esudzuka@ius.edu.ba

ABSTRACT

Public Private Partnership (PPP) is a contract between the public and private sector. The goal of PPP is to deliver public goods in fields such as infrastructure, transport, communication, health, education, and social services. It is up to the private sector to provide a public good or service using superbly efficient project management methods while accepting a big part of the financial, technical and operational risks in the project. The PPP model started to be widely applied in the early nineties of the last century, mainly in Great Britain, Canada, Australia, the United States, China, and India. It was seen as a good model for implementation of big, long lasting infrastructure and other projects, using mainly private investment. Governments consider this model favorable, as it enables implementation of huge projects without spending money from the budget or borrowing, and preferable in comparison to public purchasing. PPP projects might satisfy the needs of citizens (tax payers) with regards to water, housing or electricity. The UN declared that world poverty would be eradicated by the next generation through the application of the PPP model in the area of water supply, electricity, health and education. This model could be a good solution for countries in the region, and particularly for Bosnia and Herzegovina. The necessary investments in infrastructure, health, education and social projects cannot be financed solely from the budget. Budgets in BiH are limited, as a result of the current economic situation, increasing public debt, constant budget deficits and pressure from the International Monetary Fund. Researchers from the government, business, and financial sector, as well as international organizations, have shown high interest to study the PPP model. As far as the research methodology is concerned, a thorough literature review of secondary data sources was conducted in order to draw the current conclusions and make recommendations for the future. Upon assessment of the current situation in Bosnia and Herzegovina regarding the PPP model, the authors will propose solutions for the implementation of a functional PPP system in order to increase economic growth and provide better services for citizens.

Keywords: Public Private Partnership, Infrastructure, Public Sector, Private Sector.

INTRODUCTION

Public Private Partnership (PPP) is a contract between the public and private sector. The goal of PPP is to deliver public goods in fields such as infrastructure, transport, communication, health, education, and social services. It is up to the private sector to provide a public good or service using superbly efficient project management methods, while accepting a big part of the financial, technical and operational risks in the project.

The PPP model started to be widely applied in the early nineties of the last century, mainly in Great Britain, Canada, Australia, the United States, China and India. It was seen as a good model for implementation of big, long lasting infrastructure and other projects, using mainly private investment. Governments consider this model favorable, as it enables implementation of huge projects without spending money from the budget or borrowing, and preferable in comparison to public purchasing.

PPP projects might satisfy the needs of citizens (tax payers) with regards to water, housing or electricity. The UN declared that world poverty will be eradicated by the next generation through application of the PPP model in the area of water supply, electricity, health and education.

This model could be a good solution for countries in the region, and particularly for Bosnia and Herzegovina (BiH). The necessary investments in infrastructure, health, education and social projects cannot be financed solely from the budget. Budgets in BiH are limited, as a result of the current economic situation, increasing public debt, constant budget deficits and pressure from the International Monetary Fund.

Researchers from government, business and the financial sector, as well as international organizations agree that a functional PPP system might increase economic growth and provide better services for citizens. However, establishing and implementing a PPP system in a country is challenging. PPP projects are long term projects, very expensive and very complicated. They are complicated from the legal, financial and technical point of view. They require a long planning and specific knowledge in different fields. They bear a substantial risk in all phases of the PPP project cycle. The success of a PPP project is largely determined by adequate risk assessment. One of the biggest PPP risks is precisely inadequate risk analysis. In the case of unrealistic assessment economic and social consequences that the realization of a particular project results in, can be extremely negative for the region and the state.

The Economist (2013) grouped Eastern European countries in terms of their environment for sustainable, long-term PPPs. The groupings cover four broad levels of development: mature, developed, emerging and nascent. No country in Eastern Europe can be strictly classified as mature in terms of PPP readiness and capacity, although Croatia and Slovenia fall into the developed country category. Almost two-thirds of the countries in the study including Albania, Croatia, Bulgaria, FYR Macedonia, Montenegro, Romania and

Serbia can be considered emerging in this respect, denoting a region whereby significant progress in PPP readiness has been made, but ample room for improvement remains. BiH is the only country in the region that falls in the nascent group. There are no PPP projects in BiH, although there are projects with some elements of PPP. There is huge interest from local communities to solve their infrastructure, health, education or social problems with the PPP scheme, but none have been implemented. It is necessary to analyze the environment for PPP in BiH, as well as previous PPP project proposals to figure out why there are no such projects despite great interest.

LEGAL ENVIRONMENT FOR PPP

Every country aiming to attract the private sector to the PPP system has to firstly ensure a sound legal environment for PPP. The private sector, as well as financial institutions, has to have high certainty that their legal right will be protected before they make long term obligations. In the case of BiH which aspires to join the EU, all this legislation has to be harmonized with the relevant European Union *acquis* and best European practices. This includes the Procurement Directive, notably the Directive 2004/18/EC on Public Works and Services Concessions, the Utilities Directive 2004/17/EC, the EU Green Paper on PPP (Green Paper on Public-Private Partnerships and Community Law on Public Contracts and Concessions, COM (2004) 327 final). BiH also has to follow other relevant EU policy, such as principles of EU funding (structural funds, regional development funds, and social funds) since it seeks to enter the EU in the future and aims to comply with major EU funding principles from the outset. The European Commission Interpretative Communication on Institutionalized PPP, C (2007)6661 and the concept of the Competitive Dialogue introduced by Directive 2004/18/EC might also be of particular interest.

BiH has a highly decentralized administrative structure. According to the Constitution, BiH consists of the State of BiH, the Federation of BiH (FBiH), the Republic of Srpska (RS), the Brcko District (BD) and ten cantons. Economic activity is the responsibility of the entities and cantons, and thus PPP matters are also the responsibility of the entities and cantons. The following laws in BiH regulate PPP matters:

Law on PPP in RS published in Official Gazette of RS, No 59 in 2009

Law on PPP in BD published in Official Gazette of BD, No 2/10 in 2010

Law on PPP in Canton Sarajevo published in Official Gazette of Canton Sarajevo, No 27/11 in 2011. This Law was amended in 2017 and changes are published in Official Gazette of Canton Sarajevo 16/17.

Law on PPP in Herzegovina-Neretva Canton published in Official Gazette of Herzegovina-Neretva Canton, No 02/13 in 2013

Law on PPP in Central Bosnia Canton published in Official Gazette of Central Bosnia Canton, No 13/13 in 2013

Law on PPP in Una-Sana Canton published in Official Gazette of Una-Sana Canton No 19/12 in 2012

Law on PPP in Posavina Canton published in Official Gazette of Posavina Canton, No 04/13 in 2013

Draft Law on PPP in Canton 10 in 2016

Law on PPP in Tuzla Canton published in Official Gazette of Tuzla Canton No 14/12 in 2012

Law on PPP in Zenica-Doboj Canton published in Official Gazette of Zenica-Doboj Canton No 06/16 in 2016

Law on PPP in West Herzegovina Canton published in Official Gazette of West Herzegovina Canton No 14/13 in 2013

Law on PPP in Bosnian-Podrinje Canton published in Official Gazette of Bosnian-Podrinje Canton No 05/13 in 2013

There are laws on PPP in RS, BD and almost all cantons. There is no Law on PPP, however, on the level of the FBiH; a draft PPP law is under discussion in the Parliament. The Ministry of Transportation and Communications sent a PPP draft law to procedure several years ago, but it was rejected. They sent a new version again three years ago. There is also no Law on PPP on the BiH state level. PPP, by nature, needs the involvement from the BiH state in some shape. However, there is strong opposition from RS to any frame law or any involvement of State level in PPP matters.

Besides the laws on PPP, there are a number of other relevant laws and regulations addressing this topic in BiH, especially those on concessions. Hence, it can be concluded that there is a legal environment for PPP in BiH. All laws state that they are harmonized with the EU legislation, Green paper on PPP, EU procurement rules and best EU practices. Nonetheless, all these laws should be carefully reviewed, compared and analyzed to determine if they in fact are harmonized with the EU acquis. Further, the legal environment for PPP has to be improved by adapting PPP legislation on the level of the BiH State and FBiH.

INSTITUTIONAL ENVIRONMENT FOR PPP

The Ministries of Finance are in most cases the institution responsible for PPP. There are also Committees for Concessions at the level of the BiH State, FBiH and RS, which are sometimes involved in PPP matters. The Committee for Concessions at the level of the BiH State is the most active in the field of PPP. There is an Agency for PPP at the BD level. However, all these institutions are understaffed. They lack people, financial resources, and knowledge on PPP. Research done by the Regional School on Public Administration (RESPA, 2015) shows that the majority of institutions responsible for PPP development in the Western Balkan countries do not provide any trainings on PPP issues (Albania, BiH,

Macedonia, Montenegro and Serbia), with trainings being provided only in Kosovo. Employees in the public sector complained that the lack of PPP training is the main obstacle in implementing PPP projects in BiH.²⁰

There is no Central PPP unit at the level of the BiH state. The Economist (2013) states that international best practices demonstrate that some level of centralization of expertise is conducive to a well-functioning PPP system, even if implementation remains fragmented along sectoral lines. Although there are examples of global PPP leaders, such as the UK, moving away from a centralized model over time, it is important to note that the country started out with a centralized PPP Unit at the beginning of its private finance initiative programme, and built up capacity over decades before changing the institutional model. It is necessary to have PPP specific expertise within government agencies. This expertise is key to ensuring that risks are allocated properly, financing is sourced and structured appropriately, analyses of value for money and feasibility are prepared well, and that a country's ability to handle litigation in the construction phases of projects is adequate. A central PPP unit would advise and coordinate PPP activities between all administrative levels. The PPP unit would serve as a pipeline for EU grants regarding PPP matters. The RS strongly opposes the establishment of such a unit at the moment.

PPP PROJECT PROPOSALS

In order to determine why there are no PPP projects in BiH, a few PPP project proposals will be analyzed. All these proposals come from the RS (Government of RS, 2013). The RS is the most advanced part of BiH in terms of PPP. The RS adapted the Law on PPP in 2009 and amended it in 2011 (Official gazette, No 59/09, 63/11). It also enacted other regulation regarding PPP like the Decree on the procedure for the implementation of public-private partnership projects in the Republic of Srpska (Official Gazette of Republic of Srpska, No. 104/09, 62/12) and Rulebook on the content and manner of keeping the register of public-private partnership projects in the Republic of Srpska (Official Gazette of the Republic of Srpska, No. 32/10).

The institution responsible for PPP is the Ministry of Finance. The basic competencies of the Ministry relate to the assessment of the justifiability of the proposed project and the assessment of the justifiability of the proposed PPP model. The Ministry also gives an opinion or issues a decision (depending on who is the public partner) on the compliance of the final draft of the contract with the proposal of the PPP project, the tender documentation and the provisions of the regulation. The Ministry of Finance keeps the Register of approved projects and projects that have not been implemented, proposes amendments to the laws and bylaws and regulations important for the implementation of best practice in the preparation and implementation of PPP projects, gives expert opinions, and provides instructions for the preparation, implementation and monitoring of projects.

²⁰ Authors have interviewed public servants in ministries of finance and committees for concession during preparation of the TOR for the project of implementing PPP in BiH, financed by the PAR fund

The line ministry submits to the Ministry of Finance an opinion on the study or pre-study of economic feasibility as well as an opinion on the compatibility of the project proposal with sectoral development plans and strategies or regulations. Moreover, the relevant ministry gives consent on the conclusion of a public-private partnership contract in cases when the public partner is a local self-government unit, a public institution founded by a local self-government unit or a publicly-owned enterprise under majority ownership of a local self-government unit.

The Government of the RS considers the Project proposal information submitted by the Ministry of Finance and makes a conclusion by which it accepts the proposed model of realization that relies on the PPP model or requires that the proposed project be implemented using another model.

Prior to any development and project proposal, the duty of a public partner is to develop a feasibility study, which, together with accompanying documentation, is submitted to the Ministry of Finance and directly to the relevant ministry. It is important to note that only an authorized public partner has the authority to submit a project proposal, therefore there is no legal possibility for the proposal to be submitted by an interested private partner.

Several PPP health sector projects have been submitted to the Ministry of Finance of the RS in accordance with the procedure prescribed by Law. The proponent of the projects was the Ministry of Health and Social Welfare. One such project proposal included construction of the Center for cardio surgery. The economic justification study of the construction and equipping of the Center for cardio surgery indicated that there were no cardiac surgery departments within the clinical centers in the RS. Therefore, patients were forced to travel to other countries in the region. They primarily went to Serbia, but also to the FBiH and other foreign countries. Patients had to wait for heart surgery at the clinics in Serbia from a few months to over a year. So, the main reason for building of the cardio surgery hospital was the huge need of patients for such kind of medical services. Another reason was the need for the health system of the Republic of Srpska to be improved and expanded with cardiac surgery, which should have resulted in a number of additional benefits, such as:

- Training own medical and specialist staff,
- Contribution to the development of education in medicine in the RS, primarily at the medical faculties,
- Defining their standards in the field of cardiac surgery and their adaptation to the highest standards in that field in the EU,
- Contribution to the development of prevention of heart and blood vessel disease in the Republic of Srpska,
- Scientific monitoring of the heart diseases of the population of the Republic of Srpska and identification of the main causes, and defining a program for their elimination,
- Reduction of waiting time for surgery,

- Savings in patient transport costs,
- Improvement of postoperative control of patients.

This project failed. The Ministry of Health and Social Protection canceled the project. The explanation stated that the public partner and the selected private partner did not fulfill the conditions stipulated in the tender documentation. The public partner failed to provide the location conditions for the construction of the facility and the private partner failed to provide the bank confirmation of financial resources needed for the project's implementation.

Two other PPP health care projects were not implemented although their procedure started in 2011, namely the projects of constructing and equipping the centers for dialysis in Trebinje and Foca. According to the study developed the primary reason to build and equip such centers was the great need of patients for such types of medical services. Granted, there are dialysis centers within the general hospitals in Trebinje and Foca. However, in both cases, they are located in one room that does not meet the minimum standards for provision of dialysis services. Additional benefits the study lists would have included education of own staff, getting modern equipment, satisfying public needs with high quality service based on local prices, opening new working places.

The Bijeljina municipality proposed the construction of a port on the river Sava on the territory of the municipality. The project proposal was submitted to the Ministry of Finance, the Ministry of Transport and Communications and the Ministry of Agriculture, Water Management and Forestry in 2011. The financing, construction, equipping, organization, operations, maintenance and services for the port should have been done via the PPP model according to proposal. The private partner should have participated in investments with 80% of the investment value. The municipality of Bijeljina would have provided the land and the amount of contributions, fees and taxes for these facilities totaling the remaining 20% of the value of the investment. The private partner would have been obliged to construct the port, to provide continuous services according to defined standards, to perform maintenance and to concede the facility to the ownership of the public partner after the expiration of the contract.

According to the study, the primary reason for the construction of the port laid in the great opportunities provided by river traffic and the importance of the Sava River as a waterway for the economies of the surrounding countries. Other benefits would include the construction of a new port building, meeting public need with a high quality service, opening of 30 new working places and transfer of real estate to the ownership of the public partner after the expiration of the contract.

Yet, during the negotiations, the private partner stated that it would not accept transfer of the port facilities, equipment and related industrial infrastructure to the public partner.

All PPP legislation requires the transfer of all assets built for the realization of the PPP project to a public partner after the expiration of the time period stated in the contract with the private partner. In this case, the private partner's requirement to keep the assets after the expiration of the contract was against the PPP definition and, accordingly, the legal

provisions. So, the public partner decided to suspend the realization of the project using the PPP model. Ultimately, the public partner decided to realize this project in another way.

The University of Banja Luka submitted a study to the Ministry of Finance and the Ministry of Education and Culture for the establishment of a business-educational center which would provide digital printing services, upon which a PPP procedure was initiated by the public partner. The economic justification study defined the obligations of the public and private partners in frame of the proposal for this project. The obligations of the private partner were:

- Adaptation of Faculty of Technology premises for the business-educational center
- Equipping the center
- Operational management of the Center
- Maintenance of the Center
- Production of all materials
- Market research and material distribution
- Providing services to the public partner in accordance with the contract
- Providing services to third parties on a commercial bases
- Reporting to the public partner
- Transfer of property to the public partner

The obligations of the public partner were:

- Provision of premises at the Faculty of Technology for the functioning of the Center.

The Municipality of Doboj, as an authorized proposer, submitted the project proposal for "Construction of a sports hall in Doboj" to the Ministry of Finance, to be realized through the public-private partnership model. The proposal treated financing, construction, equipping, organization, commissioning, maintenance and provision of services, relating to the construction of the sports hall. The private partner would participate in infrastructure construction investments, while the municipality of Doboj would participate with the land, settlement of property legal matters and completion of the project documentation. The economic analysis carried out by the municipality showed that the private partner could not make a profit through this model. The Municipality of Doboj concluded that there was a lack of money for the investment, but that, nonetheless, the determining factor should have been public interest. However, the Ministry of Finance still found this project not justifiable, being that the risks associated with project realization and the lack of profit, would not reflect the private partner's interest. The Ministry then informed the RS Government about the conducted economic analysis of the proposal, based on which the Government decided

against the proposed model of realization, but still left open the possibility for the municipality to try to implement the project using another model

The regional landfill in Bijeljina, a public enterprise, submitted to the Ministry of Finance, the Ministry of Spatial Planning, Construction and Ecology, a study on the economic justification for the construction of facilities for separation of solid municipal waste at the Regional sanitary landfill "Brijesnica" in Bijeljina, with which a public-private partnership procedure was initiated by the public partner. The economic justification study for construction of a plant for the separation of solid municipal waste determined the obligations of the public and private partners. The obligations of the private partner were:

- Financing construction and equipping of the center for the separation and treatment of municipal waste
- Separation of secondary raw materials from municipal waste,
- Treatment of waste by a mechanical method,
- Sale of treated waste to recyclers,
- Continuous provision of services,
- Responsibility for the cost of defined maintenance, use and management,
- Submission of the facility to the ownership of the public partner after the expiration of the contract.

Obligations of the public partner were:

- Providing the land for the construction of a center with all necessary permits,
- Providing the utility infrastructure,
- Transporting the total collected waste to the treatment in the center.

This project proposal is still in procedure.

The public enterprise "Autoputevi Republike Srpske" (Republic of Srpska Highways) started a public-private partnership procedure by submitting the proposal for the project titled "Public-private partnership project in the construction, financing, use, maintenance and management of the section of the Doboj-Vukosavlje highway (part of the corridor Vc going through the Republic of Srpska)". The proposed model implied that the generated revenues were not sufficient to attract a private partner. In other words, a private partner would not be interested in implementing the mentioned project. Analyses carried out by Deloitte Center Europe Limited show that the projected traffic flow for the Doboj-Vukosavlje stretch was not sufficient to compensate for the costs of financing, maintenance, construction and management of that part of corridor. The analyses also concluded that an increase in the duration of the contract would not be seen by a private partner as sufficient compensation, to accept the risk of insufficient traffic flow. The project proposal proposed that the public

partner take on the risk of demand, which in the specific case means that payments to the private partner would be guaranteed by the government by way of revenues generated through other motorway sections and from the excise tax on oil derivatives.

However, the public attorney warned that the prerequisite for the conclusion of the contract was the completion of the real estate expropriation procedure for the parts of the Corridor Vc stretching through the Republic Srpska. The public attorney stated that any future contract would not be valid without solving these legal property matters with the legal owners. This project is still in procedure.

A few projects implemented in RS before adoption of the Law on PPP had some elements of a PPP model as the cooperation between the public and the private sector was used as a way of financing public needs. These projects were in the field of health care, such as establishment of dialysis centers in several cities and the Center for Radiotherapy located within the Banja Luka Clinical Center. Unlike PPP projects implemented after the adoption of the Law, contracts signed in the previous period do not oblige the public partner to submit reports to the line ministry and Ministry of Finance, nor are these contracts kept in the Register. Therefore, it is not possible for the line ministry and the Ministry of Finance to supervise and monitor these projects; rather it is the responsibility of the contracting parties. All these projects were initiated by the private sector. The main characteristic of a PPP model is that the public partner initiates the PPP procedure. The legal provisions in all PPP laws state the same. Yet, a lot of media indicated that the public partner has been paying from the budget much more than agreed. Research on PPP (Uzunovic & Karkin, 2014), financed by the Open Society Fund Bosnia & Herzegovina concluded the same.

It is clear from all these cases that there is huge interest from local communities, public companies and universities to solve problems like ports, roads, sport centres, landfills, building hospitals or specialized medical centres inside existing hospitals. There is also much pressure on local communities to solve all these problems and improve the quality of life of their citizens. However, budgets are always very limited. Local communities look at the PPP model, expecting to solve all these problems without spending money from the budget or by spending limited amounts of money. In many cases, local communities offered land or existing facilities as well as services that are in their competencies.

It is obvious from all these cases that public partners lack knowledge on the PPP model. A public partner should take care about the public interest and satisfying the needs of citizens. However, the goal of the private partner is to make a profit. The Municipality of Doboj proposed building a sport hall through the PPP model, although it was clear from its economic study that the private partner could not make profit on that investment. It is not realistic to expect that the private partner would only care about the public interest. It is also not realistic to expect from the private partner to compensate the lack of public funds without earning any profit. In several cases, the public partner entered in a PPP proposal without enough planning and before solving the preconditions for the PPP model.

Private partners also lack the knowledge on PPP. In the case of the port in Bjeljina, the private partner stated during the negotiations that he would not accept the transfer of the port facilities, equipment and related industrial infrastructure to the public partner. It is obvious that the private partner did not understand the PPP model. In other cases the private partner went into negotiation without providing financial means.

It is important to know that PPP is one of the models of financing public projects like infrastructure, roads, airports, ports, water supply, waste management, building hospitals, sport centers, schools etc. It is better to finance public projects by public procurement models in some cases. The main criteria for making decisions is to apply the “value for money” principle in order to determine what model will give more value for tax payers’ money (Juricic & Marenjak, 2016). PPP contracts in RS, that have been undertaken before the Law on PPP came into effect, additionally burden the budget.

PPP procedures are very long. It is evident from experience in the RS that several years had to pass before any decisions regarding PPP projects were made. Every phase in the PPP project cycle (project preparation, assessment, procurement, implementation and monitoring) requires special care and takes a lot of time. Lack of PPP knowledge and experience both from the public and private side can make the whole process even longer.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The PPP model might be a good solution for BiH for financing the necessary investments in infrastructure, health, education and social projects. Local communities and public companies demonstrate a great interest for PPP as budgets in BiH are limited, as a result of the current economic situation, increasing public debt, constant budget deficits and the International Monetary Fund’s pressure. State and entities demonstrate lesser interest for PPP. Several measures have to be undertaken in order to build a functional PPP system in BiH, in accordance with the relevant European Union acquis and best European practices. Because of the highly decentralized administrative structure of BiH, it is necessary to establish and implement an efficient framework for PPP at the levels of the BiH State, FBiH, RS, cantons and BD. It is necessary, in the first place, to develop the legislation in the domain of PPP and harmonize the existing legislation regarding PPP in BiH. The Law on PPP should be adopted at the BiH State level.

However, creating an effective PPP system requires more than just passing the necessary laws and making regulatory changes. A successful PPP system requires institutions with specific expertise in PPP project cycle management, experience in risk identification and management, as well as sector and project oversight. There are institutions at almost all administrative levels in BiH that deal with PPP matters. Ministries of finance are in most cases the institutions responsible for PPP, what is a good solution. There are also committees for concessions at State and entity levels. It would be beneficial to create a PPP central unit at the BiH State level with the task of coordinating, advising and serving as a pipeline for EU grants regarding PPP matters. However, all these institutions are understaffed and lack special PPP knowledge. Key PPP institutions should get human and financial resources.

PPP projects are long term projects, complicated from the legal, financial and technical point of view. They require long planning and specific knowledge in different fields. They bear a substantial risk in all phases of the PPP project cycle. Success of the PPP project is largely determined by adequate risk assessment. One of the biggest PPP risks is precisely inadequate risk analysis. PPP contracts can additionally burden the budget under unrealistic consideration and evaluation of the conditions for payment of debts to the private sector. In that case, the consequences for the budget deficit are long-term. Hence, it is of the utmost importance, after setting the institutional and regulatory environment, to build and train capacities in the relevant institutions for the preparation, implementation and oversight of PPP, and thus, intensive trainings should be organized.

Private sector should be trained and educated about the opportunities and possibilities for businesses under a PPP scheme. A favorable environment for businesses as well as financial organizations participating in PPP schemes should be created. In the case of unrealistic assessment, economic and social consequences that the realization of a particular project results in can be extremely negative for the region and the state. The wider public should be also educated about the advantages and disadvantages provided by PPP.

REFERENCES

- Decree on the procedure for the implementation of public-private partnership projects in the Republic of Srpska. 2009. Official Gazette of Republika Srpska, No. 104/09
- Decree on the procedure for the implementation of public-private partnership projects in the Republic of Srpska. 2009. Official Gazette of Republika Srpska, No. 62/12
- The Economist Intelligence Unit. (2013). Evaluating the environment for public-private partnerships in Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States – The 2012 EECIS Infrascope, Findings and methodology. pp 2-86
- Jurcic, Damir and Marenjak, Sasa. (2016). “Value for money evidence in Croatian PPP projects”. *Ekonomski pregled*, No. 67. pp. 581- 604
- Law on PPP in Republica Srpska. (2009). Official gazette, No 59/09, retrieved on April 1 from <http://www.narodnaskupstinars.net/?q=la/akti/usvojeni-zakoni/zakon-o-javno-privatnom-partnerstvu-u-republici-srpskoj>
- Law on amendments to the Law on PPP and Concessions in Republica Srpska (2011). Official gazette, No63/11, retrieved on April 1 from <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/2016/358-16.pdf>
- Regional School of Public administration – RESPA. (2015). Fourth Meeting on the Public Administration Reform (PAR) Network, 17-18 September 2015, Igalo, Montenegro
- RS government. (2013). Information on Public Private Partnership in Republica Srpska. pp 7-23
- Rulebook on the content and manner of keeping the register of public-private partnership projects in the Republic of Srpska. 2010. Official Gazette of Republika Srpska, No. 32/10
- Uzunovic, Nadja and Karkin, Zana. (2014). „Grim(m) Fairy tale of Public Private Partnerships in Bosnia and Herzegovina - Analysis of Healthcare Sector”. Open Society Fund Bosnia & Herzegovina. Policy Development Fellowship Program 2013-2014.

Balkanlarda Bir Osmanlı Maarifçisi: Tırnovçalı Ramazanoğlu Hasan Efendi (1884- 1952) ve Eğitim Çalışmaları

Dr. Cihan Özdemir, Podgorica Yunus Emre Enstitüsü
cihan2001@gmail.com

Dr. Fahri Temizyürek, Gazi Üniversitesi
fahri@gazi.edu.tr

ÖZET

1884-1952 yılları arasında Tırnovça köyünde dünyaya gelmiş olan Osmanlı maarifçisi Tırnovçalı Hasan Efendi hakkında günümüze kadar hiçbir çalışma yapılmamıştır. İçinde yaşadığı toplumun eğitim ve kültür seviyesini yükseltmek gayesiyle bir ömür boyu çalışan Tırnovca Muallimi Ramazan oğlu Hasan Efendi'nin hayatı ve eserleri tebliğimizin konusunu oluşturacaktır. Bugüne kadar, tek yazma eseri olan *İbtida'iyye Mektebi Talebeleri İçin Muhtelif Dersler* hakkında hiçbir yayın yapılmamıştır. Çalışmamızda, Kosova'da yaşayan akrabalarından elde edilen bilgilerden hareketle hayatı anlatılacak, ayrıca tarafımızca Latin harflerine aktarılan Osmanlı Türkçesiyle yazılmış eserinden yola çıkılarak Osmanlı eğitim sistemine katkıları ele alınacaktır. Bildiride, Balkanların bu kadirşinas maarifçisinin bilim âlemine tanıtılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Maarif, Osmanlı Eğitim Sistemi, Tırnovçalı Hasan Efendi.

GİRİŞ

1884-1952 yılları arasında Tırnovça köyünde dünyaya gelmiş olan Osmanlı maarifçisi Tırnovçalı Hasan Efendi hakkında günümüze kadar hiçbir çalışma yapılmamıştır. İçinde yaşadığı toplumun eğitim ve kültür seviyesini yükseltmek gayesiyle bir ömür boyu çalışan Ramazan oğlu Tırnovçalı muallim Hasan Efendi'nin hayatı ve eserleri tebliğimizin konusunu oluşturacaktır.

Hasan Efendinin yazma eseri olan İbtida'iyye Mektebi Talebeleri İçin Muhtelif Dersler adlı eseri hakkında günümüze kadar hiçbir yayın yapılmamıştır. Bu çalışmada, Kosova'da yaşayan akrabalarından elde edilen bilgilerden hareketle hayatı anlatılacak, ayrıca tarafımızca Latin harflerine aktarılan Osmanlı Türkçesiyle yazılmış eserinden hareketle de Osmanlı eğitim sistemine katkıları ele alınacaktır. Böylece Balkanların bu kadirşinas maarifçisinin bilim âlemine tanıtılması hedeflenmektedir.

Ünlü Preşova kazası öğretmeni Ramazanoğlu Hasan Efendi, 1884'te Tırnovça köyünde dünyaya gelmiştir. O dönemde Tırnovça, Osmanlı Devleti'nin, Prizren (Kosova) vilayetine, Niş sancağına, Vranja kazasına bağlıdır. Günümüzde, Sırbistan sınırları içerisinde Buyanovça Belediyesi'ne bağlıdır.

Hasan Efendi, küçük yaşta anne babasız kalmıştır. Tırnovça'nın tanınmış ve zengin tüccarlarından Jonuz Ağa ve Tayyip Ağa adlarındaki iki kardeş, kendi evlatları olmadığı için, Hasan Efendi ve kardeşini evlatlık olarak almışlardır. Hasan Efendi'nin ölüm belgesinde, asıl annesinin isminin Meryem, babasının isminin de Ramazanoğlu Şaban olduğu yazılıdır.

Hasan Efendi daha küçük yaşlarından itibaren çalışkan, becerikli ve okumaya meraklı bir çocukmuş. Sürekli kitap okumuş. Okulda hocası tarafından oldukça takdir edilmiş. Hasan Efendi, ilkokulu bitirdikten sonra öğrenimine devam etmek için doğum yerine, Gilan'daki teyzesinin yanına gitmiş ve orada Ruşdiye Mektebi'ne devam etmiştir. Daha sonra da Üsküp İdadisi'ni bitirmiştir. Türkçeyi, Arnavutçayı, Arapçayı, Farsçayı ve Sırpçayı gayet güzel bilirmiş. Türkçeden Arnavutçaya ve Sırpçaya başarıyla tercüme yaparmış.

Yazarın, *İbtida'iyye Mektebi Talebeleri İçin Muhtelif Dersler* ve *Vaaz Kitabı* adlarındaki el yazması eserlerinde kendi hayatı hakkında bilgiler yer almamaktadır. Bu durum, onun alçakgönüllü bir kişiliğe sahip olmasıyla açıklanabilir. Muhtemelen, bu sebeple eserlerinde kendi hayat hikâyesine yer vermemeyi tercih etmiştir. Onun hayat felsefesi, “*Yap, yaz, eser sahibi ol ama sakın övünme! Kendini ve hayatını övme.*” şeklinde özetlenebilir.

DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

Dünyada XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başlangıcı, teknikte, teknolojiye ve kültürde kaydedilen süratli değişim ve gelişmelerle diğer dönemlerden ayrışır. Hasan Efendi, Osmanlı Devleti'ndeki “Duraklama Dönemi'nden sonra” dünyaya gelmiştir. Sultan II.

Mahmud'la (1808-1839) başlayan ıslahat reformları, genç Sultan Abdül Mecid (1839-1861) tarafından devam ettirilmiştir. O, babasıyla başlayan ıslahatlara ek olarak, tahta çıkmasından birkaç ay sonra, 3 Aralık 1839 tarihinde Tanzimat Fermanını ilan etmiştir. Yeni Sultanın amacı devleti hızla canlandırmak, ayağa kaldırmak ve güçlendirmektir. Osmanlı Devleti geri kalmışlıktan kurtulmak için başarılı sadrazamlar ve vezirler yetiştirmiştir. Bu vesileyle Hicri 1277 senesinde (Ocak –Şubat 1861) Mithat Paşa, vezirlik rütbesiyle Niş Valiliğine tayin olunmuştur. Niş vilayetini (bozuk) nizamsız durumda bulan Paşa, önce bölgenin sorunlarını öğrenmiş, sonra yapılacakları belirlemiştir. Kısa zaman içinde halkın da yardımıyla huzuru sağlamıştır. “Okul, camiden önce gelir.” diyerek eğitime önem vermiştir. Her kaza ve köyde okul açılması düşüncesini uygulamaya koymaya çalışmıştır. Niş vilayetini haydutlardan ve başıbozuklardan temizlemiştir. Yol ve köprü inşasına önem vermiştir. Örneğin Niş-Kumanova yolunu yapmış ve bunun neticesi olarak ticaret ve ekonomiyi canlandırmıştır. Tüm bunlar, bölgede yaşayanlara refah, memnuniyet ve mutluluk olarak geri dönmüştür.

Halk, yolu yaptıran Mithat Paşa'ya teşekkür etmek için caddeye onun adını vermiştir. Bilaç Türkleri, yeni yapılan bu yola Yeni Cadde de derler. Sırplar, Paşa'yı çar, imparator, sultan seviyesine çıkartıp caddeyi “Carski drum” (Çar caddesi) ve “Moravički drum” diye adlandırır. Arnavutlar ise “Xhadja e madhe” (Büyük cadde) derler, çünkü Mithat Paşa Caddesi geniş ve oldukça güzel bir görünüme sahipti. Cadededen geçen yolcuların zevk alması için Paşa'nın emriyle cadde kenarına kavak ve yemiş ağaçları dikilmiştir.

1865 yılında Mithat Paşa Vranja'yı ziyaret eder. Paşa'nın Vranja'daki ikameti, iki olayla hatırlanır. İlki, Hüseyin Paşa'nın oğlu Süleyman Bey'i Vranjalılarla barıştırmasıdır. Daha önce halkı (Türkleri, Arnavutları, Sırpları) angaryaya çalışmaları için zorladığı için Sırpların şikâyetleri sebebiyle Süleyman Bey cezalandırılmış ve kendisinden Vranja'yı terk etmesi istenmişti. Mithat Paşa Süleyman Bey'i Vranjalılarla barıştırmayı başardıktan sonra halk, beyin tekrar Vranja'ya dönmesine itiraz etmemiştir.

İkinci olay, zihinlere trajik bir hatıra olarak kazınmıştır: Mithat Paşa, bölgenin asayişini sağlamak ve bu bölgede de ticareti geliştirmek için meşhur Bilaç kaçağı Deli Ağuş'un Vranja'da hamam önünde asılmasını emreder. Bu karar, Bilaçlıları çok üzer. Köylü Bilaç Türkleri, kaçak hakkında verilen hükme üzüldükleri için Mithat Paşa'ya bir Sırp adı olan Mitar Paşa lakabını vermişlerdir.

Yönetimde yenilikler yapılırken, 1864 yılında Nişin, Silistre ve Vidin'in birleştirilmesiyle Tuna Vilayeti kurulmuştur. Rusçuk'ta Türk ve Bulgar gençleri için okullar açılmış; eğitimde Bulgarca ve Türkçe harfler kullanılmıştır. Mithat Paşa, vilayet matbaasının açılmasını sağlayarak kitaplar bastırması; Niş valisiyken açtığı “ıslahane” adlı sivil teknik okulları yaygınlaştırmıştır. Mithat Paşa, tarımın gelişmesi ve daha çok ürün alınabilmesi için boş arazileri tarıma açmış, Avrupa'dan tarım makineleri getirmiş ve Ziraat Bankasını kurmuştur.

Bilindiği gibi, Islahat Fermanı (1856), Tanzimat Fermanı'ndan daha kapsamlıdır. Gayrimüslimlere yönelik birtakım haklar verilmiştir. Avrupa anayasalarında bulunan basın özgürlüğü, halkın toplantı yapması gibi bazı haklar anayasada yer almıştır. Bu fermanla ilerleme yolunu açılması, halkın hayatının iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Tüm bu gelişmeler,

genç bir öğretmen olan Hasan Efendiye bunları Tırnovça köyünde de gerçekleştirme fikrini ve azmini kazandırmıştır.

Osmanlı Devleti, 1869 yılında Prizren'i Manastır vilayetinden ayırarak Prizren vilayetini kurmuştur. Prizren vilayeti, toplam dört sancaktan oluşuyordu: Prizren, Üsküp, Debre ve Niş. Vilayetin merkezi Prizren'di. Rus Panslavizmini Balkan ülkelerinde engellemek için 1877'de Kosova vilayeti kurulmuştur. Vilayetin merkezi, Priştine'dir. Kosova'nın kurulmasıyla ilk olarak Arnavutların yaşadığı bölgeler birleştirilmiştir. Bu yüzden Arnavutlar sevinmiş fakat Osmanlı'nın komşuları bu durumu hoş karşılamamıştır.

Bu dönemde Balkan ülkelerinde de bir uyanış vardır. Durumlarının iyileştirilmesini takiben Arnavut entelektüeller tarafından 10 Haziran 1878 tarihinde Prizren Ligi kuruldu. Almanya ve Rusya, Avusturya-Macaristan'ın Balkan topraklarında yayılmasını hoş görüyordu. Bosna Hersek kaybedildikten sonra, büyük ülkelerin Osmanlı Devleti ile uğraştığını gören Arnavut halkı, topraklarını korumak için bağımsızlık yolunda planlar yapmaya başlar. Kültürlü, aydın ve bilgin bir şahsiyet olan Şemsettin Sami Fraşiri gibi kişiler Arnavutça eserler yayımlar. Şemsettin Sami'nin kitabı "Arnavutluk: Ne İdim, Ne Oldum, Ne Olacağım" Arnavut dilinde ve alfabesinde hazırlanır.

ÖĞRETMENLİK MİSYONU

Hasan Efendi, eğitime büyük önem vermiştir. Yazarı olduğu *İptida'yye Mektebi Talebeleri İçin Mühtelif Derler*'de ansiklopedik bilgiler bulunmaktadır. Sırbistan arşivlerine göre 1936 senesinden 120 sene evvel, Tırnovça Müslüman köyünde Türk mektebi vardır. Bu durumda, Osmanlı döneminde, 1816-1912 yılları arasında, bu okulda Türkçe dersi verildiği açıktır. Ramazanoğlu Hasan Efendi'nin mezar taşlarından birisinde Osmanlıca, diğerinde yeni Türkçe ile şu ifade bulunmaktadır: "Merhum: Ramazanoğlu Hasan (1884-1952) 20 sene Tırnovça'da öğretmenlik yapmıştır." Buradan anlaşılıdığına göre, Ramazanoğlu Hasan Efendi, Osmanlı döneminde Tırnovça köyünde, İptidaiye Mektebi'nde öğretmenlik yapmıştır. Ondan evvel bu eski mektepteki öğretmenin kim olduğu, köylülerden ya da yazılı kaynaklardan öğrenilememiştir.

Mithat Paşa'nın izinden giden Hasan Efendi, Tırnovça bölgesinde her bakımdan ilerleme gerçekleştirmeye çalışır. Çeşitli toplantılarda din hocaları ile tartışır. Bir defasında, camide imam vaaz verirken, Hasan Efendi, imama cemaati cehennemle korkutmanın yanlış olduğunu söyler. Onlara daha iyi nasıl yaşanabileceğini öğretmek gerektiğini savunur. "Eğitim yaşamı temelden değiştirir. Bu yüzden, okul camiden önce gelir." der. Caminin imamı bu sözleri duyunca, Hasan Efendi'ye "Bu sözlerinden dolayı imansız kalırsın!" diye cevap verir. Hoca, Hasan Efendi'yi sıkıştırmak için (utandırmak için), ona dinî konularda birkaç soru sorar. Sorulara doğru cevaplar verdikten sonra Hasan Efendi imama "Ben size bir şey sorayım" der:

-Amerika nerede bulunur?

-Ben Allah'ın işlerine karışmam, bize İslam hakkında soru sor.

-Bunlar da Allah'ın işleridir, bu coğrafyadır. Ama siz dünyanın ne kadar büyük olduğunu, ülkenizin sınırlarını bilmezsiniz. Cemaate dinimizi tanıtmak, öğretmek ve sevdirmek, şüphesiz ki borcumuzdur. Hutbede İslam ile ilgili konulardan başka, vatanın değeri konusunu da vaaz edebilirsiniz, yoksa vatansız ne din ne iman olur! Ama mademki İslam'dan bahsediyorsunuz, öyleyse soruyorum: İslam dinimiz, ne emreder?

- Namaz kılmak, ibadet etmek diye başlar hoca.

- Din bilgisini aramak (ilmihalini öğrenmek) her Müslüman kadın ve erkeğin üzerine farzdır, değil mi, der Hasan Efendi ve devam eder: “Şüphesiz ki ilk öğretmenler, eski Yunan bilgin adamlarıdır ama ilk Avrupa okulu Endülüs'te kurulmuştur. Endülüs, o zamanlar Müslümanların elindeydi ve öğretmenler de Müslümandı.

İslam, dini bilgiyi, bilimi ve hakikati aramayı emreder. Kur'an-ı Kerim, medeniyetin rehberidir. Peygamber Efendimiz (SAV), “Beşikten mezara kadar, Çin'de bile olsa, bilgiyi arayın.” diye emreder. İşte bunları da cemaate vaaz etmeniz lazım. Cemaat, Hasan Efendi'nin bu sözlerini hoş karşılamıştır.

Tırnovça köyünün ihtiyarlarına göre, Türk İptidaiye Mektebi, oldukça başarılı bir okulmuş ve Hasan Efendi oldukça başarılı bir öğretmenmiş. 1912-1918 yılları arasında, Tırnovça köyündeki okulda düzenli bir öğretim yapılamamıştır. Ancak 1919 senesinde ilkokul devamlı hâle gelmiştir. Dersler, Sırp dilinde sürdürülmüştür. Hasan Efendi'ye bu dönemde de öğretmen olarak çalışması teklif edilmiş ama yalnızca din dersi vermesine müsaade edilmiştir. O da talebelerinden ayrılmamak, onları yalnız bırakmamak niyetiyle bunu kabul etmiştir. Sonuç olarak, yalnız haftada 2 saat, birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar ders vermiştir. O, bir Sırp okulunda haftada 2 ders bile olsa, talebelerle teması olmasını önemli görmüştür. Hasan Efendi daima öğrencilerle teması artırmanın yollarını arardı. Verilen en küçük fırsatı (talebelere din dersinden başka matematik, tarih, coğrafya dersi vermek gibi) en iyi şekilde kullanırdı. Sırp öğretmenler, seve seve derslerini onunla değiştirirdi. Talebelere en ağır gelen matematik problemlerini basit bir şekilde onlara öğretirdi. O, İptidai Mektebi muallimi olarak talebelere Türkçe okumayı yazmayı ve diğer dersleri öğretmiştir. Önceki din hocaları gibi çoğunlukla ezbere dayanmamıştır. Ona göre, her dersin ayrı ayrı yeri ve önemi vardır. İnsanlar, dil ile iletişim kurarlar. Hesapsız (matematiksiz) yaşanılmaz. Coğrafya, dünyayı tanımaya; tarih geçmişimizi hatırlamaya, beden eğitimi, vücudu ve sağlığı korumaya yarar.

Hasan Efendi eğitimde dayağa karşıdır, buna rağmen onun derslerinde öğrenciler gürültü ve haylazlık yapmaz, dersten kaçmayı istemezdi. Eski öğrencileri, onu çağdaş bir öğretmen olarak hatırlarlar. Daha o zamanlarda, yanında harita, fotoğraf, kitap gibi araçlar olmadan derse girmezmiş. Bu araçların çoğunu kendisi hazırlamış. Öğrencilerine mantıklı düşüncelerini ve düzgün konuşmalarını tavsiye edermiş.

Hasan Efendi, “bilgi”nin hayatın ışığı olduğuna inanır ve talebelerine çalışmayı, okumayı salık verirdi. Öğrencileri arasında bilgi yarışmaları yaparak onları okumaya, bilgi edinmeye teşvik ederdi. Ebeveynlere de çocuklarını okutmaları konusunda birbirleriyle yarışmalarını söylerdi. Onun sözlerinin etkisiyle anne babalar, çocuklarını Tırnovça'dan dışarıya, başka bölgelerdeki ortaokullara, fakültelere göndermeye başladılar.

Sırp dilinde verilen dersler, ana dilleri Sırpça olmadığı için ilkokul öğrencilerine oldukça ağır gelmiştir. Hasan Efendi'nin dersleri ise ana dillerinde olduğu için öğrenciler tarafından çok sevilmiştir. Hasan Efendi, gösterdiği yakınlık ve samimiyetle öğrencilerinin kalplerine ulaşmayı başarıyor; onların ruhlarını ısıtıyordu. Milletin şuurunu canlandırıyor, parlak tarihlerini ve muhteşem coğrafyalarını onlara sevdireyordu.

Hasan Efendi, cömert ve hayırsever bir kişiydi. Yetimlere, fakirlere devamlı yardım ederdi. Cemiyete de böyle yapmalarını tavsiye ederdi. Zorda olanların sorunlarını çözmeyi severdi. Bu yardımseverlik özelliği, onun servetini kaybetmesine sebep olacak düzeyde idi. Hasan Efendinin Üsküp'ten Tırnovça'ya döndüğü yıllarda, ağır ekonomik kriz yaşanıyordu. Çevresindeki ihtiyaç sahiplerine yardım etmesi yüzünden kendisi de sıkıntıya düşmesine rağmen, o her zaman *“Bir insan için hayatta en önemli şey, evlatlarını iyi terbiye etmek ve onlara helal malın ancak çalışılarak kazanılacağını öğretmektir. İnsan, iyi bir evlat yetiştirdikten sonra, ona maddi bir servet bırakmasa bile, o çocuk çalışarak kendi servetini kazanabilir. İyi terbiye verilmemiş bir çocuk ise, babasından kalan serveti, israf ederek yok eder.”* görüşünü savunmuştur.

Öğretmenlik mesleğine aşkla bağlı olan Hasan Efendi, mesleğini daima toplumsal sorumluluğunun farkında olarak yerine getirmiştir. Bu yüzden doğduğu topraklarına ve halkına hizmet fırsatı doğduğunda, Tırnovça'ya dönme teklifini hiç tereddüt etmeden kabul etmiş; Tırnovça'nın ona ihtiyaç duyduğunu ve onlara dönmesinin zarurî olduğunu düşünmüştür. Evini ve şahsi geleceğini hiç düşünmemiştir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında da (1941-1945) Hasan Efendi, eğitimin insana her dönemde gerekli olduğunu söyleyerek Tırnovça köylülerine okulu kapattırmamalarını tavsiye etmiştir. Kendisi de bir öğretmen olarak bu dönemde Tırnovça köyünde görevine devam etmiştir. Onun gayretleri sayesinde Buyanovça'dan Arnavut ve Türk talebeleri öğrenim için Tırnovça'ya gelmiştir.

Hasan Efendi, insan için okuma yazmanın asgari bir gereklilik olduğuna inanmış ve bu sebeple her fırsatta kız çocuklarının eğitimine önem verilmesini vurgulamıştır. Son nefesine kadar eğitimci misyonuna bağlı kalmıştır. Ölümünden üç ay önce, yüksek tansiyondan sol tarafı felç olmuştur. Dostları, Vranja'dan onun için doktorlar getirtmiş ancak Hasan Efendi, 1952'de hayata gözlerini yummuştur. Yirmi yıl Tırnovça köyünde öğretmenlik yapan Hasan Efendi, kendisinin ve köylülerin isteği ile Tırnovça'ya, köyün merkez camisine defnedilmiştir. Mezarı hala oradadır.

STRANI STUDENTI – DOMAĆA NEBRIGA

-Studija Slučaja Grupe Kongoanaca u Srbiji-

Dušan Vasić, redovni profesor, doktor pravnih nauka
dusan.vasic@fpp.edu.rs

Aleksandra Stojković, predavač, doktor ekonomskih nauka
astojkovic011@gmail.com

Vladan Stanković, asistent, magistar pravnih nauka
vladan.stankovic@fpp.edu.rs

SAŽETAK

Obrazovanje samo po sebi predstavlja ključnu polugu razvoja svake nacije. Ali ono je već odavno poprimilo i sve odlike moćne i stalno rastuće industrije. Brzina promena u ovoj industriji i stope njenog rasta prevazilaze sva očekivanja. Procenjuje se da je krajem 2015 vrednost svetskog tržišta obrazovanja dostigla 4,9 dok je samo godinu dana ranije iznosila 4,3 hiljade milijardi američkih dolara. Na globalnoj sceni prednjače SAD i Velika Britanija. Tržište obrazovanja u SAD je druga po veličini industrija usluga, a ispred nje se nalazi samo tržište zdravstvenih i socijalnih usluga. Na prostoru nekadašnje Jugoslavije broj stranih studenata je zanemarljiv. U Hrvatskoj oni čine svega 0,3 odsto od ukupnog broja studenata. U Srbiji broj stranih studenata je takođe mali, ne samo procentualno, već i u apsolutnom iznosu. Procenjuje se da između 500 i 2.200 stranih državljana ovde studira, ali dve trećine dolaze iz susednih država, a to građanirske nacionalnosti. Statistički podaci ne postoje, jer fakulteti sami zaključuju ugovore o tome, a nemaju obavezu da obaveštavaju Ministarstvo prosvete. Koji su razlozi tako mali broj stranih studenta u Srbiji? Jedan razlog je to što je samo Beogradski univerzitet plasiran na tzv. Šangaskoj listi, pa je mala privlačnost. Drugi je nemogućnost održavanja nastave na engleskom jeziku, a još manje na francuskom ili na pr. kineskom. Treći je nepostojanje posebnih studentskih viza, već se oni tetiraju kao svi drugi. Četvrti je nemogućnost da fakulteti sami održavaju nastavu srpskog jezika za strance, osim ako se ne radi o filološkom fakuletu. Peti je podozrivost prema stranim studentima kao potencijalnim imigrantima, posebno ako dolaze iz afričkih i azijskih zemalja, što je sušta suprotnost proklamovanoj politici razumevanja prema imigrantima. Šesti je neshvatanje ukupne koristi i ekonomskog benefita koji bi zemlja imala od stranih studenata. (Koga uopšte briga što dolazak 7 stranih studenata u SAD kreira 1 novo radno mesto). Naravno, moguće je navesti i niz drugih razloga, ali se oni najopštije rečeno svode na društvenu nebrigu. Kako to u praksi izgleda, u konkretnoj situaciji, istražili smo na slučaju upisa grupe studenata iz Konga na studije u Beogradu. Namera je da podelimo razmišljanja o tome, kako bi države regiona što pre u praksi sprovele rešenja na koja ih upućuje „Studentska direktiva” Evropskog saveta (2004/114/CE, sa dopunama iz 2016. godine).

Ključne Reči: Strani Studenti, Industrija Obrazovanja, Studentska Direktiva EU, Viza za Strance, Slučaj Studenata iz Konga.

FOREIGN STUDENTS – DOMESTIC INDIFFERENCE

-Case Study of Young Congolese Who Wanted to Study in Serbia-

ABSTRACT

Education itself is a key instigator of each nation development. At the same time it has received all the characteristics of a strong and constantly growing industry. The speed of change in this industry and its growth rate exceeds all expectations. It is estimated that by the end of 2015 the value of the world education market has reached 4.9 while only a year earlier amounted to 4.3 trillion US dollars. On the global scene, the United States of America and the United Kingdom of Greta Brittan, long since become the leaders. Education Market in the US has grown into the second largest service industry, overridden only by the health and social care industry. Regarding the countries constituted at the territory of the former Yugoslavia, the number of international students is negligible. In Croatia, they represent only 0.3 percent of the total number of students. As far as Serbia, the number is even lower, not only as percent but also in absolute terms. It is considered that between 500 and 2,200 foreigners are studying in Serbia, but among them majority are the citizens of neighboring countries who are of Serbian nationality. There is no statistic data, due to the fact that colleges are free to conclude agreements on studding with foreigners, but have no obligation to inform the Ministry of Education. What are the reasons for such a small number of foreign students in Serbia? One reason is that only the University of Belgrade is placed on the so-called Shanghai list of leading world universities. Another reason is the inability of college professors to hold lectures in English, much less French or eventually Chinese. The third is the lack of specific student visas, so they are treated as all other foreigners. The fourth is the fact that colleges are not permitted to lecture Serbian language to foreigners, unless a Faculty of Philology. The fifth is a suspicion of foreign students as potential migrants, especially if they come from African and Asian countries, contrary to the official policy towards immigrants. The sixth is a lack of understanding of social and economic benefits which come together with foreign students. (Who cares that the enrolment of 7 foreign students in the United States created one new job). Of course, it is possible to specify a number of other reasons, but they can be expressed as a general neglect and indifference regarding foreign students. Aiming to explain how does it looks like in an everyday life; we investigated the case of a group of students who come from the Congo to study in Belgrade. We did it with intention to exchange views with other participants on how the countries in the region could make progress in implementation of the EU “Student directive” (2004/114 / CE, as amended in 2016).

Keywords: International Students, Education Industry, Student Directive EU, Visa for Foreign Students, Case of Congolese Students.

UVOD

U Meksiku, Alziru, Gani, Egiptu, Indiji, Indoneziji i nizu država Afrike, Azije i Latinske Amerike i danas živi i radi na desetine hiljada ljudi koji su stekli diplome školujući se na univerzitetima nekadašnje SFRJ. Ugledni su stručnjaci u svojim profesijama. Mnogi su dospeli i do visokih državnih funkcija. Nije mali broj i onih koji su svog životnog saputnika našli u nekadašnjoj velikoj Jugoslaviji. Sada ih za ove prostore vezuju samo uspomene. Njihova deca nisu krenula istim putem. Države koje su nastale na prostoru Jugoslavije, generalno su zanemarile brigu za strane studente. Teško im otvaraju vrata, još manje nude povoljne uslove ili povlastice, a najčešće ih gledaju kao potencijalne migrante, od kojih treba zazirati. Srbija tu nije izuzetak.

Istina, na papiru, u proklamacijama i rezolucijama, sve je mnogo lepše i pristupačnije. Tako je u Strategiji razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020 godine (koja je Vlada usvojila još 2012.) u okviru poglavlja “Međunarodna otvorenost i mobilnost” utvrđena obaveza: *“Inostranim studentima omogućiti efikasno odobrenje studentskih viza i rešavanje drugih pitanja značajnih za njihov život u Srbiji (zdravstvena zaštita, smeštaj, ishrana i dr.)”*²¹. U Akcionom planu za sprovođenje navedene Strategije, takođe iz 2012, u delu koji se odnosi na pojedinačne oblasti i nivoe, u okviru zajedničke obaveze koje se tiče internacionalne mobilnosti nastavnika, studenata i israživača, Vlada je utvrdila obavezu šest državnih organa da *“analiziraju i primene zakonsku i podzakonsku regulativu o boravku stranaca”*, podsećajući na potrebu usklađivanja sa praksom i pravilima Evropske unije.²²

S obzirom da je internacionalizacija visokog obrazovanja ugrađena u Strategiju razvoja obrazovanja, najveći broj državnih i privatnih univerziteta vrlo brzo je usvojio sopstvenu strategiju internacionalizacija studija. Tako je Univerzitet u Beogradu, kao najveća visokoobrazovna ustanova u Srbiji, već 2014. godine usvojio strategiju, gde je celo jedno poglavlje (3) posvećeno stranim studentima. Tu se zahteva uvođenje studentske vize za strance, obezbeđenje smeštaja strancima u studentskim domovima, rešavanje pitanja zdravstvenog osiguranaj stranih studenata, obezbeđivanje prostora za okupljanje stranih studenata, pristupačniji iznos školarine za strance, uvođenje centralizovanog sistema evidentiranja stranih studenta i praćenje njihove karijere po povratku u matičnu državu. Univerzitet je sebi kao kratkoročni cilj odredio da do 2017 godine broj stranih studenta dostigne 5% od ukupno upisanih, a drugočno 10% od ukupno upisanih²³. Ako se uzme u obzir da na Univerzitetu u Beogradu studira 85000 studenata, tada je njegov indeks već do 2017 trebalo da ponese 4.250 stranaca. Međutim po rečima rektora univerziteta Branislava Bumbaširevića taj broj je u jesen 2017 godine iznosi tek 2000 stranaca²⁴.

²¹ Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020, Vlada Republike Srbije, Ministarstvo prosvete i nauke, str. 125, dostupno na http://www.kg.ac.rs/Docs/strategija_obrazovanja_do_2020.pdf, (pregledano 20.07.2017);

²² Akcioni plan za sprovoğenje Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020, Vlada RS, MPN, str. 30, dostupno na http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Akcioni_plan.pdf, (pregledano 20.07.2017);

²³ Strategija internacionalizacije Univerziteta u Beogradu, str. 3, <https://bg.ac.rs/files/sr/saradnja/Strategija-internationalizacije.pdf>, (pregledano 20.07.2017);

²⁴ Univerzitet u Beogradu, Izjava Rektora, prof. dr. Branislava Bumbaširevića, na web stranici Univerziteta, dostupno na <http://bg.ac.rs/sr/upis/upis2017.php>, (pregledano 20.10.2017);

Na talasu te ideje o privlačenju stranih studenta, još 2014. godine, tadašnji ministar prosvete, prof dr Tomsilav Jovanović, zatražio je od Ministarstva unutrašnjih poslova da razmotri mogućost da stranim studentima izdaju vize na duži vremenski period, umesto na tri meseca, jer je to u interesu države. *”To bi bila neka vrsta godišnje studentske vize ili studentskog pasoša za jednu školsku godinu i taj dokument bi se razlikovao od boravišne vize koja se sada izdaje strancima. Uvođenje takve vize bi olakšalo boravak i studiranje za više desetina hiljada zainteresovanih stranih studenata koji preko svojih ambasada u Srbiji poručuju da hoće ovde da se školuju, ali im je kratkotrajna boravišna viza velika prepreka”*. Ministar je insistirao da takvo rešenje počne da se primenjuje već od 2015 školske godine²⁵. Međutim, primakao se i kraj 2017. godine, a od studentskih viza u Srbiji još ni traga ni glasa. O ostalim olakšicama za strane studente, da i ne govorimo.

PREDNOSTI DOLASKA STRANIH STUDENATA

Evropska unija je ova pitanja odnosa prema stranim studentima uredila još 2004 godine preko tzv. *Studentske direktive* (European Council Directive 2004/114/EZ) o uslovima prihvatanja državljana trećih zemalja u svrhu studiranja, razmene učenika, osposobljavanja bez naknade ili volonterstva. Ona se pe svega odnosi na studente koji dolaze u EU radi studiranja na period duži od tri meseca. U članu 12 izričito se navodi: *“Dozvola boravka se izdaje studentu na razdoblje od najmanje godinu dana s mogućnošću produženja ako vlasnik i dalje udovoljava uslovima iz člana 6. i 7. Ako studije traju manje od godinu dana, dozvola boravka ima rok važenja za period trajanja studijskog programa”*.²⁶

Studentska direktive je 2016. godine inovirana novom “Direktivom (EU) 2016/801/ o uslovima ulaska i boravka državljana trećih zemalja u svrhu istraživanja, studija, osposobljavanja, volonterstva, razmena učenika ili obrazovnih projekata, i obavljanja poslova *au pair*”²⁷. Namera je bila da se stranim studentima olakša dolazak, boravak i mobilnost unutar prostora EU. U tom smislu predviđeno je pravo priključenja i boravka članova porodice studenta kao i njihovo privremeno zapošljavanje, pravo studenata na rad 15 sati nedeljno, nesmetani boravak u drugoj člancii EU do 180 dana, ostajanje u zemlji studija devet meseci posle diplomiranja u svrhu traženja ili otpočinjanja posla i slično. Državama članicama je ostavljen rok od dve godine, to jest do maja 2018, da te promene ugrade u sopstevne zakone.

Nije otuda čudo što u Evropskoj uniji broj stranih studenta među ukupnom studentskom populacijom nadmašuje 6,7 odsto. Na univerzitetima svih 28 država članica

²⁵ V. Andrić: Studentska viza za srance, dnevni list “Danas”, Beograd, 25. april 2014., dostupno na internet stranici http://www.danas.rs/danasrs/drustvo/studentske_vize_za_strance.55.html?news_id=280524 ,(posećeno 20.07.2017);

²⁶ Council directive 2004/114/EC/, Official Journal of the European Union ,13. december 2004, p. L 375/16: srt 12/1.;

²⁷ Directive (EU) 2016/801 of the European Parliament and of the Council, of 11 May 2016, Official Journal of the European Union 21.5.2016, pp. L 132/21-52;

2015 školske godine bilo je 19,5 miliona studenata, od čega je stranaca bilo više od 1,3 miliona. Prema nekim procenama u EU studira oko 45 odsto svih stranih studenata u svetu²⁸.

Privlačenje stranih studenata jedna je od strateških ideja Evropske unije. Ona istovremeno treba da doprinese porastu ugleda i uticaja Unije širom sveta, ali i da ojača njene prihode. EU je u tom cilju ne samo inovirala "Studentsku direktivu", već i uvela niz programa koji će studiranje u ovoj regiji učiniti daleko atraktivnijim. Najveću korist od toga imače Nemačka, koja predstavlja i najomiljeniju destinaciju studenata koji se opredeljuju za studije u Evropskoj Uniji.

Sjedinjene Američke Države su davno uvele studentsku vizu, kao posebnu vrstu vize. Radi se o vizi tipa F1 (za koju se popunjava obrazac DS-160), koja je izuzetno naklonjena mladima iz inostranstva, bilo da su drošli radi studiranja engleskog jezika ili nekog od brojnih akademskih programa na sva tri nivoa visokog obrazovanja. Ne treba otud da čudi što je u SAD u školskoj 2015/16 registrovano rekordnih 1043839 stranih studenata. Oni su ovoj zemlji doneli prihod od 32,8 milijarde dolara²⁹. Posebna vizu za studente takođe postoji i u Velikoj Britaniji. U školskoj 2014/15 godine u Britaniji je registrovano 436,585 stranih studenata iz 106 zemalja (od čega 124,575 iz država članica EU)³⁰. Oni su Velikoj Britaniji omogućili godišnji prihod veći od 10,7 milijardi funti³¹. Istina, posle odluke o izlasku iz EU, u 2016/17 godini broj upisanih stranih studenata izvan EU opao je za oko 7 odsto³². Australija je izbila na treće mesto među izvoznicima usluge obrazovanja, jer je u 2015/16 imala upisano 320.000 stranih studenata, iz 130 zemalja, koji su ovoj državi doneli prihod od 20 milijardi australijskih dolara³³.

Srbija je takođe gajila nadu da će dolazak stranih studenata ojačati snagu privrede. O tome da će dolazak stranih studenata doneti značajnu materijalnu korist zemlji u celini, a ne samo vlasnicima Univerziteta, govorio je detaljno i Ministar prosvete. "Procenjeno je da svaki strani student mimo fakulteta mesečno potroši oko 250 evra. Ako imate 10.000 studenata, to znači da oni ovde ostave oko 2,5 miliona evra svakog meseca. Dolazak stranih studenata nije interes samo institucija obrazovanja, već i lokalnih zajednica, gradova i opština i čitave države"³⁴. Ukoliko se procene ministra sagledaju sa stanovišta rezultate upisa u 2017. godini, onda će taj prihod iznositi tek oko 500.000 hiljada evra. A da je upisano 10.000 studenata, kako je ministar očekivao, taj prihod bi iznosio 30 miliona evra po godini.

²⁸ Making the EU more attractive for foreign students, https://ec.europa.eu/education/policy/international-cooperation/education-quality_en, (pregledano 20.07.2017);

²⁹ NAFSA International Student Economic Value Tool, dostupno na sajtu (http://www.nafsa.org/Policy_and_Advocacy/Policy_Resources/Policy_Trends_and_Data/NAFSA_International_Student_Economic_Value_Tool/), (pregledano 20.07.2017);

³⁰ 'Students in Higher Education 2014-15', <https://www.hesa.ac.uk/data-and-analysis/publications/students-2014-15>, (pregledano 20.07.2017);

³¹ "The Guardian", London, December 12, 2016, : "UK considers plans to nearly halve international student visas", <https://www.theguardian.com/education/2016/dec/12/uk-halve-international-student-visa-tougher-rules>

³² <http://www.independent.co.uk/news/education/education-news/eu-students-numbers-apply-uk-universities-fall-7-per-cent-brexit-latest-news-figures-a7558131.html>, (pregledano 20.07.2017);

³³ John Ross and Julie Hare: "Global Foreign Students Bring \$20 Billion to Australia", dnevni list "The Australian", November 23, 2016, dostupno na <https://www.insidehighered.com/news/2016/11/23/international-education-20-billion-industry-australia>, (pregledano 20.07.2017);

³⁴ Isto kao fusnota 6;

NEVOLJE STUDENATA IZ KONGA

Specijalizovana agencija koja se u DR Kongo bavi upućivanjem mladih na studije u inostranstvu, na osnovu pisanog sporazuma sa Fakultetom za poslovne studije i pravo i Fakultetom za strateški i operativni menadžment iz 2015. godine, otpočela je krajem te godine proceduru za upis sedam mladih Kongoanaca na studije u Beogradu (petoro na osnovne i dvoje na master studije). Svaki od ovih sedam kandidata prvo je podneo zahtev za vizu u Ambasadi Srbije u Kinšasi, za šta je priložio veoma iscrpnu dokumentaciju i neophodne dokaze, uz posredovanje Agencije i pisanu podršku Ambasade DR Kongo u Beogradu. Posle sproveden procedure, Ambasada je dobila saglasnost, pa je ovim mladim ljudima u pasoš uñeta viza tipa C, za kratkotrajni boravak radi upisa na fakultet, sa važnošću do pred kraj februara 2016.

Potom su studenti krajem 2015, odnosno početkom 2016, doputovali u Beograd i ispunili formulare za upis na fakultet. Ujedno su i podneli zahtev za odobrenje privremenog boravka po osnovu studija. Priložili su Odluku Fakulteta o uslovnom upisu i sve neohodne dokaze. Što je najvažnije, svaki student je unapred uplatio celokupni iznos školarine za prvu godinu studija, pružio dokaz da raspolaže sa dovoljno novca za život, dokaz da je zdravstveno osigura, i priložio ugovor o zakupu stana na godinu dana, Privremeni boravka im je odobren sa važnošću do 19 aprila (za petoro), odnosno 28 aprila (za dvoje). Potom je svaki studen pristupio učenju srpskog jezika, u okviru nastave iz maternjeg francuskog jezika. O svakom od studenata brine Ambasada u Beogradu, gde se redovno okupljaju. Svaki student potiče iz ugledne i dobrostojeće porodice. Nema za sobom kriminalni dosije ili bilo kakav negativni trag. Nije izbeglica, niti je bilo gde i kada tražio politički azil.

Pri tome, Fakultet je izdao pisanu garanciju da će snositi sve troškove proizišle iz boravka studenata u Srbiji, uključujući troškove smeštaja i izdržavanja, ukoliko oni ne budu u stanju. Zatim da će snositi i eventualne troškove njihovog prinudnog udaljenja iz Srbije, ukoliko do toga dođe, da će ispuniti sve obaveze prema državi u slučaju eventualno smeštaja studenata u prihvatni centra. Čak se i Ambasada DR Konga u Beogradu notom obratila Ministarstvu spoljnih poslova Srbije tražeći pomoć oko dobijanja vize za studente. Od tada, Ambasador redovno komunicira sa mladim Kongoancima i ima uvid u njihovo ponašanje i napredovanje, a posećuje Fakultet i razgovara sa studentima iz svoje zemlje.

Na osnovu svega toga, studentima je u Beogradu izdata viza tipa D, za privremeni boravak ali na period od 90 dana, iako u Zakonu u strancima izričito stoji da se viza studentima izdaje na period do godinu dana. Zbog toga su studenti u aprilu mesecu morali ponovo da apliciraju za produženje odobrenje za privremeni boravak. Proceduru za nostrifikaciju diploma su započeli, ali ona je u Srbiji veoma duga i komplikovana kada su u pitanju srednjoškolske diplome, dok je nostrifikacija visokoškolskih diploma brža, jer se obdavlja na samom fakultetu gde su se studenti upisali. Svi dokazi su i ovog puta predloženi od strane studenata, kao i Odluka o privremnom upisu, koja će biti opozvana ukoliko rezultat nostrifikacije bude negativan, ili potvrđena, ukoliko bude pozitivan.

Uprkos svim tim dokazima, Uprava za strance, pri Ministarstvu unutrašnjih poslova, donelo je 18.04.2016. godine set rešenja kojim se svakom studentu pojedinačno odbija zahtev za produženje privremenog boravka. Čak je i četiri dana pre donošenja rešenja zatražila je od Fakulteta pisano izjašnjenje o svojim insinuiranjima, nagoveštavajući da se tim povodom obratilo Javnom tužilaštvu, što govori da je podnelo prekrivičnu prijavu protiv Fakulteta. Naravno, ne čekajući odgovor Fakulteta i verovatno ne čitajući njegove navode, donelo je odbijajuće rešenje za sve studente.

U svakom od rešenja stajalo je kvalifikacija iz krivičnog zakonodavstva o *“postojanju opravdane sumnje da imenovani neće koristiti boravak u nameravane svrhe”*. Ovakva tvrdnja je neshvatljiva, jer se u obrazloženju rešenja Uprava za strance istovremeno priznaje *“da se ne može utvrditi da li je državljanin...Konga ispunio uslove za upis”*³⁵. Kako je onda moguće izreći negativnu kvalifikaciju za ono što se ne može utvrditi, pri čemu po zakonima Srbije za to je jedino kompetentno Ministarstvo prosvete, a ne policija. Uz to, na još nekoliko mesta u rešenju, policija je tretirala pitanja koja su u isključivoj nadležnosti prosvetnih vlasti (da li je zakonom dozvoljen uslovni upis, koliko dugo traje postupak nostrifikacije diploma, da li studenti studiraju na stranom jeziku itd.)

Da neukost i nemarnost Uprave za strance bude veća, svako od rešenja zasnovano je na pogrešnim i neosnovanim članovima Zakona o opštem upravnom postupku. Prvo, na čl. 232, stav 2, koji govori o *“rešavanju drugostepenog organa po žalbi”*, pri čemu je potpuno pogrešno tumačeno da je Uprava za strance ovde drugostepeni, a ona to nije, već je prvostepeni organ. Drugo, na član 131, stav 1, tačka 4, koji govori o odlučivanju u skraćenom postupku, a ovde ne samo da nije bilo skraćenog postupka, već je on trajao 10 dana duže od zakonom dozvoljenog vremena (30 dana).

Fakultet je, kao strana u postupku, čiji je ugled ovakvim rešenjem kompromitovan, podneo je Ministarstvu unutrašnjih poslova jedinstvenu žalbu protiv ovog rešenja, i pomogao svakom studentu da pojedinačno sastavi i podnese sopstvenu žalbu. Smatrao je da su pogrešnom primenom Zakona o opštem upravnom postupku, nepoznavanjem ili pogrešnim tumačenjem njegovih odredbi, kao i sovjevoljnim tumačenjem Zakona o visokom obrazovanju, povređeni zakoni, mladi Kongoanci redom oštećeni, ugled Fakulteta okrnjen, a politika Ministarstva prosvete i Vlade Srbije o podsticanju školovanja stranih studenta u Srbiji dovedeni u pitanje.

Dok se čekao krajnji ishod odgovora na žalbe, mladi Kongoanci (četiri devojke i tri mladića) preživljavali su noćnu moru. Roditelji su se zabrinuli, posebno otac jednog od upisanih koji je na izuzetno visokom položaju u Vladi DR Konga. Ambasador DR Konga se takođe našao u čudu, jer ni njegova nota Ministarstvu spoljnih poslova Srbije nije dala efekta. Epilog je bio sledeći, šestoro mladih Kongoanaca je napustilo Srbiju i otišlo da studira u neku od država članica Evropske unije. Ostao je samo jedan student, koji je bio dovoljno strpljiv da sačeka rasplet.

³⁵ (Primer): Rešenje za Itutu Letitia Kanga, 03/16/5/1/ broj 3739/16 od 18.04.2016. godine, izdato od strane RS, MUP, Direkcija policije, Policijska uprava za grad Beograd, Uprava za stance;

Četiri meseca od donošenja prvog, odbijajućeg rešenja, stigao je odgovor na žalbu. Prvobitno rešenje je poništeno³⁶ i svim studentima je odobren produžetak privremnog boravka u Srbiji u svrhu studiranja. Ali već 12.08.2016. godine kada je doneto novo Rešenje o odobrenju produženja privremenog boravka³⁷, ono više nije imalo smisla ni za koga, osim za tog jednog studenta. To je bila slaba uteha i za Fakultet, tim pre što nikakav odgovor nije dobio u vezi nagoveštene prijave policije upućene Tužilaštvu, na čije navode je moralo pisanim putem da se izjašnjava. Ostalo je i dilema –kako to da Republika Srbija koja je otvorila vrata za brojne migrante iz Azije i Afrike, od kojih je desetak hiljada trajno ostati ovde, pokazala toliki strah da će sedmora mladića i devojaka iz Konga, koji su došli na legalna način i sa dovoljno novca, željni znanja i nauke, predstavljati opasnost po javni interes i eventualno bezbednost države. Još jedna birokratska začkoljica ostaje bez odgovora- Zašto je Upravi za strance trebalo čak 34 dana od dana poništenja njenog prethodnog, odbijajućeg rešenja, da bi donela novo, odobravajuće rešenje o produženju boravka Kongoanskim studentima.

ZAKLJUČAK

Iz ovog lošeg iskustva jednog fakulteta u Srbiji oko dovođenje stranih studenata trebalo je izvući pouke. Glavna bi bila da se nešto radikalno na tom planu mora poboljšati. Ako ništa drugo, bar da se sprovede u život ono što je zapisano u Strategiji obrazovanja u Srbiji do 2020, u Akcionom planu za sprovođenje te strategije, u Strategiji internacionalizacije visokoškolskog obrazovanja Srbije, ali i u zahtevu Ministra prosvete upućenog Ministarstvu unutrašnjih poslova za preispitivanje zakonskih rešenja o vizama.

Međutim, prošlo je više od godinu dana od toga događaja, ali Srbija još nije uvela posebne vize za studente, niti se broj stranih studenata povećao. Fakultet koji se upustio u to da organizovanim putem, preko specijalizovane agencije i u saradnji sa ambasadama, dovede sedam mladih Kongoanaca (starosti između 20 i 25 godina) na studije u Srbiju digao je od svega ruke. Zaključio je da je to ovde nemoguća misija. Opredelio se da već davno akreditovane studije na daljinu, usmeri i prema Kongu. To će fakultetu biti od koristi. Ali Republika Srbija i njena ekonomija od toga neće videti nikakvu vajdu. Da li će se neko zbog toga zabrinuti?

³⁶ Rešenje 26-1448/16 od 08.07.2016, izdato od strane Uprave granične policije, MUP Srbije;

³⁷ Videti na pr. Rešenje 03/16/5/1/1/ broj 3735 od 12.08.2016. izdato od strane RS, MUP, Direkcija policije, Policijska uprava za grad Beograd, Uprava za stance;

LITERATURA

Brajković, Lucia (2016): *Academic marginalism in Western Balkans: the case of Croatia*, European Journal of Higher Education, Volume 6, 2016 - Issue 4, pages 312-327;

Hoogenboom, Alexander (2017): *Balancing Student Mobility Rights and National Higher Education Autonomy in the European Union*, Maastricht University, imprint: Brill | Nijhoff, ISBN-13: 9789004344402;

Garrizmann, L. Julian (2016): *The political economy of higher education finance. The politics of tuition fees and subsidies in OECD countries, 1945–2015*, London, Palgrave Macmillan, 2016, 320 pp., ISBN: 978-3-319-29912-9;

Intra-EU Mobility of third-country nationals (2013), European Migration Network Study, European Commission, Home Affairs, EMN Synthesis Report, Brussels, July 2013;

Immigration of International Students to the EU (2013), European Commission, Home Affairs, EMN Synthesis Report 2012, Brussels, April 2013;

International Trends in Higher Education (2015), Oxford International Strategy Office, 2015;

Jelena Jorgačević: “*Strani studenti u Srbiji: Retko viđeni gosti*”, časopis Vreme, Beograd, 28.10.2017;

Pravilnik o vizama, Ministarstva inostranih poslova, Vlade Republike Srbije (“Službeni glasnik RS 27/2010);

Thym, Daniel and Zoetewij-Turhan, Margarite, editors (2015): *Rights of Third-Country Nationals under EU Association Agreements*, published by Brill Nijhoff, Leiden/Boston, ISBN-978-90-04-27789-2;

Uslovi za izdavanje odobrenja za privremeni boravak, Ministarstvo unutrašnjih poslova Vlade Republike Srbije, zvanična web stranca MUP, 27.10.2017., dostupno na sajtu: http://arhiva.mup.gov.rs/cms_lat/sadrzaj.nsf/uslovi-za-izdsvanje-odobrenja.h

Walker, Alyssa (2017): *Countries with Easy Visa Procedures for International Students* (article) <https://www.bachelorstudies.com/article/Countries-with-Easy-Visa-Procedures-for-International-Students/>

Wihlborg. Monne and Robson, Sue (2017): *Internationalisation of higher education: drivers, rationales, priorities, values and impacts*, European Journal of Higher Education, Vol 7,2017, Issues 4.

Belediye Yönetimlerinde İtfaiye Hizmetleri ve İtfaiye Hizmetlerinde Yeniden Yapılanma

Dr. Ethem Kadri Pektaş, Afyon Kocatepe Üniversitesi
pektas@aku.edu.tr

Atahan Demirkol, Afyon Kocatepe Üniversitesi
ademirkol@aku.edu.tr

ÖZET

Belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan kamu tüzel kişileri sıfatıyla belediyelerin öncelikli hizmet alanlarından birisi de beldenin sağlık, huzur ve esenliğinin sağlanmasıdır. Belediye itfaiye örgütünün öncelikli görevi yangınlara müdahale etmek ve söndürmek suretiyle yangın felaketini en az hasarla bertaraf etmektir. İtfaiye bunlara ilaveten, duruma bağlı olarak su baskınlarına müdahale etme, afetlerde kurtarma çalışmalarına katılma, ilk yardım, baca temizleme, motopomla su çekme, bez afiş asma, şehir merkezi sulaması, kilitli kapı açma, işyerlerinin yangın önlemleri yönünden denetimini yapma, ruhsat verme vb. hizmetleri de yerine getirmektedir. Bu yönüyle belediye itfaiyesi belde halkının sağlık, huzur ve esenliğinin temininde son derece önemli bir fonksiyon ifa etmektedir. 5393 Sayılı Belediye Kanunu'na göre belediye itfaiye hizmetleri kesintisiz olarak yürütülmekte, personelinin çalışma süresi ve saatleri Devlet Memurları Kanunu'nda belirtilen çalışma süre ve saatlerine bağlı olmaksızın ve hizmetin aksatılmadan yürütülmesini sağlayacak şekilde düzenlenmektedir. Belediye itfaiye hizmetlerinin tarihsel gelişimi, örgütsel yapısı, yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri, hizmetlerde koordinasyon ve etkinliğin artırılması, acil yardım, kurtarma ve afet yönetim hizmetleri ile entegrasyonun sağlanması ve itfaiye örgütünün yönetsel açıdan yeniden yapılandırılması çabaları bu çalışmanın temel konularını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Belediye, Belediye İtfaiyesi, İtfaiye Hizmetleri, Yeniden Yapılanma.

JEL Kodu: H75, H84

The Fire Services in the Municipal Governments and the Restructuring in the Fire Services

ABSTRACT

The one of the basic tasks of municipalities, which a corporation established in the statute of public legal entity to meet common local needs of inhabitants of a town, is to provide health, peace and well-being of the town. A fire brigade department is a public organization that provides predominantly emergency firefighting and rescue services for a certain a municipality. The primary task of the municipal fire brigade is to eliminate the fire disaster by interfering and extinguish the fire. In addition to this task, municipal fire brigade provides responding to flooding crisis, participating in disaster relief operations, first aid, cleaning chimneys, pumping waste water, hanging banners for citizen, irrigating the city center, controlling the workplaces about fire protection and prevention, permitting services etc. In this way, municipal fire brigade fulfils an extremely important function on providing the peace, health and well-being of the people who live in towns/cities. According with the “Law on Municipality”, firefighting service is carried out without interruption and the working period and hours of the firefighting service are arranged in a way to perform the services without interruption regardless of the working period and hours specified in the Law No. 657 on Civil Servants. The basic subjects of this study are the historical development of municipal fire services, their organizational structures, problems and solutions of fire services, enhancing coordination and efficiency in these services and the restructuring efforts of the fire departments in terms of administration.

Keywords: Municipality, Municipal Fire Brigade, Fire Services, Restructuring.

JEL Code: H75, H84

GİRİŞ

Yangınlar sebebiyet verdikleri can ve mal kaybı bakımından insanlık tarihinin en tahrip edici afetleri arasında yer almaktadır. Bilinen ilk yangınlardan olan miladi 64 tarihli Büyük Roma Yangını'ndan bu tarafa dünyada, çoğu insan kaynaklı (tarih biliminin kaydettiği) onlarca büyük ölçekli yangın meydana gelmiş ve bu yangınlarda çok sayıda insan hayatını yitirmiş, büyük ekonomik kayıplar ortaya çıkmıştır. Cavallini ve diğerlerinin (2007) 20. yüzyılın en büyük yangın afetlerini belirlemeye yönelik olarak yaptıkları araştırmanın sonuçlarına göre 1900'lü yıllarda dünyada 100'ün üzerinde büyük yangın felaketi yaşanmış ve bu yangınlarda binlerce kişi hayatını kaybetmiştir³⁸. 21. yüzyılın ilk yılları da aynı şekilde büyük yangın felaketlerine sahne olmuş, geçen kısa zaman içinde 2001 Dünya Ticaret Merkezi Yangını (New York City, ABD, 2.806 can kaybı), 2012 Comayagua Hapishane Yangını (Honduras, 382 can kaybı), 2012 Pakistan Elbise Fabrikası Yangını (Karaçi ve Lahor, Pakistan, 315 can kaybı), 2016 Kiss Gece Kulübü Yangını (Santa Maria, Brezilya ve 232 can kaybı) ve son olarak 2017 Grenfell Tower Yangını (Londra, İngiltere ve 79 can kaybı) meydana gelmiştir. Alınan her türlü tedbire rağmen anlaşılmaktadır ki, yangın afeti ilerleyen dönemlerde de insanlığa önüne büyük bedeller ödetmeye devam edecektir.

Belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan kamu tüzel kişileri sıfatıyla belediyelerin öncelikli hizmet alanlarından birisi beldenin sağlık, huzur ve esenliğinin sağlanmasıdır. Söz konusu hizmetlerin ifasında en önemli örgütsel birimler kuşkusuz belediye zabıtası ve belediye itfaiyesidir. Belediye itfaiye örgütünün öncelikli görevi yangınlara müdahale ederek söndürmek suretiyle yangın felaketini en az hasarla bertaraf etmektir. İtfaiye bunlara ek olarak, su baskınlarına müdahale etme, afetlerde kurtarma çalışmalarına katılma, ilk yardım, baca temizleme, afiş asma, şehir merkezinde sulama yapma, kilitli kapı açma, işyerlerini yangın önlemleri bakımından denetleme, ruhsat verme vb. hizmetleri de yerine getirmektedir. Bu yönüyle belediye itfaiyesi belde halkının sağlık, huzur ve esenliğinin temininde son derece önemli bir fonksiyon ifa etmektedir. Bu çalışmada öncelikle belediye itfaiye hizmetlerine ilişkin temel kavramlar hakkında bilgi verilmekte, belediye itfaiye hizmetlerinin kısa tarihçesine değinilmekte ve bu hizmetlerin yasal dayanakları belirlenmektedir. Çalışmada ayrıca belediye itfaiye hizmetlerinin yürütülmesinde karşılaşılan temel sorunlar ile geliştirilen çözüm önerileri itfaiye hizmetlerinde yeniden yapılanma arayışları kapsamında değerlendirilmektedir.

³⁸ Araştırma sonuçlarına göre; 602 kişinin öldüğü 1903 Iroquois Tiyatro Yangını (Şikago, ABD), 439 kişinin öldüğü 1913 Glamorgan Maden Faciası (Galler, Birleşik Krallık), 400'den fazla kişinin öldüğü 1918 Cloquet Yangını (Minnesota, ABD), 323 kişinin öldüğü 1961 Niterói Sirk Yangını (Niterói, Brezilya), 322 kişinin öldüğü 1967 L'Innovation Mağaza Yangını (Brüksel, Belçika), 300 kişinin öldüğü 1995 Bakü Metro Yangını (Bakü, Azerbaycan), 400 kişinin öldüğü 1995 Dabwali İlkokul Yangını (Dabwali, Hindistan) ve 343 kişinin öldüğü Mina Yangını (Mina, S. Arabistan) geçtiğimiz yüzyılın en büyük yangın felaketleri arasında yer almaktadır (Cavallini vd., 2007).

BELEDİYE İTFAİYE HİZMETLERİNE İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR

Afet ve Acil Durum

2009 tarihli ve 5902 sayılı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun'un 2. maddesine göre afet "toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan doğal, teknolojik veya insan kaynaklı olaylar" olarak tanımlanmaktadır. Literatürde genellikle "doğal" ve "teknolojik ve insan kaynaklı" olmak üzere iki grupta incelenen afetler içinde; ansızın veya belli bir süreç içinde oluşup, yerleşim ve üretim alanlarında alışlagelmiş yaşamı bozarak, genel yaşamı etkileyen doğal yer ve hava hareketleri (deprem, sel, fırtına vb.) doğal afetler, nükleer ve kimyasal kazalar, sanayi kazaları, trafik kazaları, baraj patlamaları, yangınlar, salgın hastalıklar, savaşlar, terör olayları, terörizm ile ilgili eylemler ise teknolojik ve insan kaynaklı afetler içinde yer almaktadır (İşbitirici vd., 2015).

Kanun'un aynı maddesine göre acil durum ise, "toplumun tamamının veya belli kesimlerinin normal hayat ve faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan ve acil müdahaleyi gerektiren olayları ve bu olayların oluşturduğu kriz hali"ni ifade etmektedir.

Yangın ve Nedenleri

Yangın kısaca kontrol dışına çıkmış yanma olayıdır. Bir başka tanıma göre, insan istekleri dışında meydana gelen ve (sabotajla çıkarılan yangınlar hariç) insan çıkarlarına aykırı olan, gelişen ve istenildiği zaman kontrol altına alınıp söndürülemeyen yanma olaylarına "yangın" denilmektedir (Eskişehir OSB Md., 2014). Yanma olayı oksijen maddesi, yanıcı madde ve ısı enerjisi unsurlarının bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. Oksijen havada %21 oranında mevcuttur ve insan vücudu ve elbiseleri başta olmak üzere yaşam ortamlarındaki eşyaların çoğunluğu yanıcı niteliktedir. Isınma ve pişirme başta olmak üzere birçok ısı işlem ve yanma olayı insan hayatının vazgeçilmezlerinden olduğundan, yangın çıkma riski her yaşam ortamında az veya çok mevcuttur (İnce, 2013). Yangınların başlıca nedenleri genellikle; "korunma önlemlerinin alınmaması", "bilgisizlik", "ihmal ve dikkatsizlik", "kazalar", "akma/sıçrama", "sabotaj" ve "tabiat olayları"dır³⁹.

İtfa, İtfaî, İtfaiye, İtfaiyeci, Profesyonel İtfaiyeci ve Gönüllü İtfaiyeci

Arapça kökenli olan itfa terimi "söndürme" anlamına gelmektedir. Terim fiziki anlamda "sönüm", ticari anlamda ise "bir borcu azar azar ödeyerek kapatma, sönüm" demektir. Bu çerçevede itfaî kavramı "söndürmeye ilişkin", itfaiye ise "yangın söndürme işlemini yapan kuruluş" anlamına gelmektedir. Bu kuruluşta çalışan ve "yangın söndürmekle yükümlü personel"e de itfaiyeci (ing. firefighter, fireman) denilmektedir. 2015 yılında 1153 sayılı İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi Kararı ile kabul edilen "İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı İtfaiye Daire Başkanlığı Gönüllü İtfaiyecilik Yönetmeliği", 3. maddesine

³⁹ Yangınların başlıca nedenleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Türker, 2019; Eskişehir OSB Müdürlüğü, 2014).

göre profesyonel itfaiyeci; “mesleği itfaiyecilik olan ve bu tam zamanlı görevinden dolayı maaş alan itfaiyeci”dir. Yönetmelik gönüllü itfaiyeciyi ise; “mesleği itfaiyecilik olmayan ve bu görevden dolayı maaş almayan, profesyonel itfaiyecilerin istihdam edilmesinin uygun olmadığı nüfusun az, itfai olay çıkma sıklığının düşük olduğu yerleşim yerlerinde gönüllü olarak görev üstlenen, eğitim, beceri ve donanım olarak profesyonel itfaiyeci imkan ve kabiliyetlerine sahip olan, itfai olay vukuunda kendi meşguliyetini bırakıp, emir komuta zinciri içinde olaylara müdahale eden ve olay sonrası kendi meşguliyetine dönen itfaiyeci” olarak tanımlamaktadır. Gönüllü itfaiyecilik, bir taraftan hemşehrinin yerel hizmetlere “hayatî” bir konuda katılımını sağlarken, diğer taraftan da yerel yönetimlerin son yıllarda iyice artan hizmet yükünü belli ölçüde hafifletmesi yönüyle son derece önemli bir kurumdur ve tüm dünyada yaygın olarak uygulanmaktadır.

İtfaiye Hizmetleri

İtfaiye hizmetleri genel olarak; yangınları söndürmek, yangın riskini asgariye indirmek, vatandaşların can ve mal güvenliği açısından zarar-zıyan miktarlarını en aza indirmek, doğal afetlerle ilgili planlamaları ve diğer hazırlıkları yapmak, afet bölgelerine araç, gereç ve malzeme desteği vermek ve acil yardım hizmetlerini yürütmek, gerekli izinleri vermek vb. olarak tanımlanmaktadır.

BELEDİYE İTFAİYE HİZMETLERİNİN KISA TARİHÇESİ

Belediye itfaiye hizmetlerinin kısa tarihçesi belli başlı gelişmeler bakımından kronolojik olarak şöylece özetlenebilir:

Roma döneminde 6. asırda imparator Augustus, yangın aletlerine bir bina tesis etmek suretiyle ilk resmi itfaiye örgütünü kurmuştur. O dönemde bir itfaiye komutanı emrinde kentten belirli mahallelerini devriye gezen yedi itfaiye mangası oluşturulmuş, bu birlikler, sırtık merdiven, kova ve baltalarla teçhiz edilmişlerdir (Berkdemir, 2012). 1189 yılında İngiltere’de Londra şehir meclisinin kararı ile binaların önünde içi su dolu fiçı bulundurulması zorunlu kılınmıştır. 1685 yılında ise Avusturya’da ilk itfaiye örgütü kurulmuştur (Ankara BŞB, 2012). 17. yüzyıldan sonra İngiltere’de sigorta kuruluşları tarafından müşterilerini korumak amacıyla özel yangın söndürme ekipleri kurulmuştur. Örgütlenmiş ilk itfaiye ekipleri ise, Macaristan ve Fransa’da ortaya çıkmıştır (Aygün ve Gök, 2005).

Osmanlı’da 1560 yılında Kanun-i Sultan Süleyman fermanıyla yeni binalarda yangın sirayetini önlemek için saçak yapılması yasaklanmıştır. 1572’de Sultan II. Selim ve 1579’da III. Murat fermanlarında herkesin evlerinde su dolu fiçı ve dama ulaşacak birer merdiven bulundurmaları istenmiştir. Bunları bulundurmayanların subaşıya teslim edilerek cezaya çarptırılacakları belirtilmiştir (Çataltaş, 2015). 1714’de İstanbul’da Tophane’deki bir yangına David adlı Fransız mühendisin yaptığı tulumba ile müdahalesinden sonra Tulumbacı Ocağı kurulmak suretiyle, ilk yangınla mücadele örgütü ortaya çıkmıştır. Tulumbacı Ocağı 1826’da Vaka-i Hayriye’ye kadar sürmüş, yerine orduya bağlı Yangıncı Taburları ve Belediyelere bağlı da “Daireliler” oluşturulmuştur (Çataltaş, 2015). 1827 yılında zabıtlar ile yarı askeri bir örgüt, 1846 yılında ise Zaptiye Müşiriyeti kurulmuştur. 1869 yılında İstanbul’da belediye

daiireleri kurularak, tüm mahallelerde yangınları söndürmek için birer tulumba bulundurulmasına karar verilmiş, 1874 yılında Devlet Şurası kararıyla Askeri İtfaiye Alayı oluşturulmuştur. 1923 yılında yangınla mücadele görevi belediyelere devredilmiş, 1930 tarih ve 1580 sayılı “Belediye Kanunu” ile bu görev kanunlaştırılmıştır (Aygün ve Gök, 2005).

TÜRKİYE’DE BELEDİYE İTFAİYE HİZMETLERİNİN YASAL DAYANAKLARI

Belediye itfaiye hizmetlerinin yasal dayanaklarını teşkil eden başlıca kanun, tüzük ve yönetmelikler kronolojik sıra ile şunlardır:

- 1964 (11757 RG) “Sivil Savunma ile İlgili Şahsi Mükellefiyet, Tahliye ve Seyrekleştirme, Planlama ve Diğer Hizmetler Tüzüğü”,
- 1964 (11757 RG) “Sivil Savunma ile İlgili Teşkil ve Tedbirler Tüzüğü”,
- 2004 tarih ve 5216 sayılı “Büyükşehir Belediyesi Kanunu”,
- 2005 tarih ve 5393 sayılı “Belediye Kanunu”,
- 2005 tarihli ve 25961 sayılı “İl Özel İdaresi ve Belediye Hizmetlerine Gönüllü Katılım Yönetmeliği”,
- 2006 tarih ve 26326 sayılı “Belediye İtfaiye Yönetmeliği”,
- 2007 tarih ve 26735 sayılı “Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik”,
- 2014 (29002 RG) “112 Acil Çağrı Merkezleri Kuruluş, Görev ve Çalışma Yönetmeliği”.

Söz konusu yasal düzenlemelerden özellikle belediye itfaiyesini doğrudan ilgilendirenler üzerinde biraz daha ayrıntılı şekilde durmak yararlı olabilir:

2004 Tarih ve 5216 Sayılı “Büyükşehir Belediyesi Kanunu”

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu büyükşehir ve ilçe belediyelerinin görev ve sorumluluklarını 7. maddesinde düzenlemiş ve “itfaiye ve acil yardım hizmetleri”ni yalnızca büyükşehir belediyelerine bir görev olarak yüklemiştir. Nitekim maddenin büyükşehir belediyesinin görev, yetki ve sorumluluklarını belirleyen birinci fıkrasının “u” bendinde; “..., doğal afetlerle ilgili plânlamaları ve diğer hazırlıkları büyükşehir ölçeğinde yapmak; gerektiğinde diğer afet bölgelerine araç, gereç ve malzeme desteği vermek; itfaiye ve acil yardım hizmetlerini yürütmek; (...).” hükmü yer almaktadır. Kanun’a göre büyükşehir ilçe belediyelerinin itfaiye hizmeti ifa etme görevi bulunmamaktadır.

2012 tarihli ve 6360 sayılı “On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile 14 ilde yeni büyükşehir belediyeleri kurulmuş, büyükşehir belediyelerinin görev alanı “il mülki sınırları” olarak belirlenmiş ve böylece büyükşehir belediyelerinin kurulduğu

toplam 30 ildeki belediye itfaiyesi hizmetleri bütünüyle büyükşehir belediyeleri tarafından üstlenilmiştir.

2005 Tarih ve 5393 Sayılı “Belediye Kanunu”

5393 sayılı Belediye Kanunu belediyelerin “görev ve sorumlulukları”nı düzenlediği 14. maddesinde itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans hizmetlerini belediye yönetimlerine bir görev olarak yüklemiştir. İlgili maddenin birinci fıkrasının “a” bendinde belediyelerin “mahallî müşterek nitelikte olmak şartıyla”; “İmar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı; coğrafi ve kent bilgi sistemleri; çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık: zabıta, **itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans**; (...) hizmetlerini” yapacağı veya yaptıracağı öngörülmektedir.

Kanun’un 48. maddesinde belediye teşkilâtının “norm kadroya uygun olarak yazı işleri, malî hizmetler, fen işleri ve zabıta” birimlerinden oluştuğu hükme bağlanmıştır. Dolayısıyla “belediye itfaiyesi” kanunun belediyeler için zorunlu kıldığı bir hizmet birimi değildir. Maddenin ikinci fıkrasında yer alan “beldenin nüfusu, fizikî ve coğrafi yapısı, ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleri ile gelişme potansiyeli dikkate alınarak, norm kadro ilke ve standartlarına uygun olarak gerektiğinde sağlık, **itfaiye**, (...) ve ihtiyaca göre diğer birimler oluşturulabilir. Bu birimlerin kurulması, kaldırılması veya birleştirilmesi belediye meclisinin kararıyla olur.” hükmünden, ihtiyaç durumunda belediye meclisi kararıyla itfaiye biriminin de kurulabileceği anlaşılmaktadır.

Belediye Kanunu’nun “İtfaiye” başlığını taşıyan 52. maddesinde ise itfaiye hizmetlerinin “kesintisiz olarak” yürütüleceği, itfaiye personelinin çalışma süresi ve saatlerinin “hizmetin aksatılmadan yürütülmesini sağlayacak şekilde” düzenleneceği ifade edilmektedir. Bu hükümden, belediye itfaiye hizmetlerinin beldenin sağlık, huzur ve esenliği için öneminin kanunca da teslim edildiği görülmekle birlikte, itfaiye biriminin belediyenin zorunlu hizmet birimleri arasında sayılmamış olmasını da “sehven ortaya çıkan” bir eksiklik olarak değerlendirmek mümkündür.

2005 Tarihli ve 25961 Sayılı “İl Özel İdaresi ve Belediye Hizmetlerine Gönüllü Katılım Yönetmeliği”

5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 77. maddesine⁴⁰ dayanılarak çıkarılan “İl Özel İdaresi ve Belediye Hizmetlerine Gönüllü Katılım Yönetmeliği”ne göre il özel idareleri veya belediyeler “görev ve sorumluluklarına bağlı olarak yetki alanlarında; (...) f) Trafik, **itfaiye**,

⁴⁰ “Belediye hizmetlerine gönüllü katılım” başlığını taşıyan ilgili madde şu şekildedir:

“Belediye; sağlık, eğitim, spor, çevre, sosyal hizmet ve yardım, kütüphane, park, trafik ve kültür hizmetleriyle yaşlılara, kadın ve çocuklara, engellilere, yoksul ve düşkünlere yönelik hizmetlerin yapılmasında beldede dayanışma ve katılımı sağlamak, hizmetlerde etkinlik, tasarruf ve verimliliği artırmak amacıyla gönüllü kişilerin katılımına yönelik programlar uygular.

Gönüllülerin nitelikleri ve çalıştırılmalarına ilişkin usûl ve esaslar İçişleri Bakanlığı tarafından çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.” Görüldüğü üzere maddede itfaiye, arama-kurtarma gibi denetim ve acil yardım hizmetleri gönüllü olarak yürütülebilecek hizmetler arasında sayılmamaktadır. Dolayısıyla yönetmeliğin bu hizmetlerle ilgili hükümlerinin yasaya uygunluğu/aykırılığı tartışmalı olduğu ileri sürülebilir.

arama-kurtarma gibi denetim ve acil yardım hizmetleri, (...) yapmak üzere gönüllü çalıştırabilir” (md.5). Yönetmeliğin bu hükmünden hareketle, Türkiye’de de 2005 yılından itibaren başta İstanbul ve Kocaeli büyükşehir belediyeleri olmak üzere çok sayıda belediyede gönüllü itfaiyecilik uygulamaları başlatılmıştır.

2006 Tarih ve 26326 Sayılı “Belediye İtfaiye Yönetmeliği”

Yönetmeliğin 5. maddesine göre belediye itfaiye örgütü; “belediye meclisi kararı ile” kurulmakta, birimlerin kurulmasında; beldenin nüfusunun, fiziki ve coğrafi yapısının, yangın ve diğer afetlere hassasiyeti ile gelişme potansiyelinin dikkate alınacağı öngörülmektedir.

Belediye itfaiye örgütünün görevleri oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Yönetmelikte sayılan görev alanları temel olarak “müdahale”, “destek”, “eğitim ve önleyici çalışmalar” olarak gruplandırılabilir. Belediye itfaiye örgütünün başlıca görevleri arasında yangınlara, kazalara ve su baskınlarına müdahale etmek; kurtarma çalışmalarına katılmak; gönüllü itfaiyecilik ve itfaiye faaliyetleri gibi konularda eğitim vermek ve bilgilendirmeler yapmak; baca temizliği gibi yangını önleyici hizmetler vermek; mesken, iş yeri ve sanayi kuruluşlarının yangına karşı önlemlerini denetlemek gibi konular sayılabilir⁴¹.

Yönetmeliğin itfaiye hizmetleri ile ilgili olarak; çalışma süreleri, personel kadro ve unvanları, eğitimleri, ödülleri ve sağlık kontrollerine ilişkin önemli bazı hükümleri ise şöyle sıralanabilir:

- İtfaiye hizmetleri resmi tatil günleri de dâhil olmak üzere, 24 saat esasına göre yürütülür. Personelinin çalışma saatleri vardiyalar şeklinde düzenlenir (md.7).
- Belediye itfaiye örgütü personel kadro ve unvanları; daire başkanı, itfaiye müdürü, itfaiye şube müdürü, itfaiye amiri, itfaiye çavuşu ve itfaiye eri kadroları ile diğer kadrolardan oluşur (md.8). Bu personel, bizzat yangın yerinde bulunmak ve yangına müdahale etmekle sorumlu ve görevlidir (md.9).
- İtfaiye personeline; yangın önleyici tedbirler, itfaiye örgütünün araç gereç ve malzemeleri, söndürücü cihazlar, söndürme ve kurtarma usulleri, ilk yardım, yangın yerinde araştırma ve inceleme, yangının keşfi, sabotaj ve kundakçılık ile sevk ve idare hususlarında eğitim alabilmeleri için itfaiye yıllık, aylık, haftalık, günlük nazari ve uygulamalı eğitim programları hazırlanır ve uygulanır. Halkı yangına karşı bilinçlendirmek; yangın ve diğer olaylar hakkında bilgilendirmek için basın, yayın ve iletişim araçlarından yararlanılır (md.31).
- Görevlerinde üstün başarı ve yararlılık gösteren itfaiye personeline, başarı ve yararlılığının derecesine göre yürürlükteki mevzuat hükümlerine uygun olarak ödül verilebilir (md.39).
- İtfaiye örgütünde çalışan yangın personeli, yılda bir kez sağlık taramasından geçirilir (md.40).

⁴¹ İlgili görevler yönetmeliğin 6. maddesinde ayrıntılı olarak sıralanmıştır.

BELEDİYE İTFAİYE TEŞKİLATI VE HİZMETLERİ

İtfaiye hizmetleri büyükşehir belediyelerinde genellikle daire başkanlığı şeklinde örgütlenmiştir. Örneğin Ankara büyükşehir alanında görev yapan itfaiye örgütü genel sekreter yardımcılarında birine bağlı İtfaiye Dairesi Başkanlığı'dır. Daire başkanlığının alt birimleri ise İtfaiye İdari İşler Şube Müdürlüğü, İtfaiye Müdahale Şube Müdürlüğü, İtfaiye Arama Kurtarma ve Eğitim Şube Müdürlüğü ve İtfaiye Önlem Şube Müdürlüğü'dür (www.itfaiye.ankara.bel.tr). Sonrasındaki birimler itfaiye amirlikleridir. İtfaiye hizmetleri İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nde ise "İtfaiye Daire Başkanlığı" eliyle yürütülmektedir. Örgütün alt birimleri ise İtfaiye Destek Hizmetleri Şube Müdürlüğü, Avrupa Yakası İtfaiye Şube Müdürlüğü, Anadolu Yakası İtfaiye Şube Müdürlüğü, Acil Yardım ve Cankurtarma Şube Müdürlüğü ve Afet Koordinasyon Merkezi Şube Müdürlüğü'dür (İstanbul BŞB, 2017). Büyükşehir belediyesi dışındaki belediyelerde ise itfaiye hizmetleri müdürlük (İtfaiye Müdürlüğü) seviyesinde örgütlenmektedir.

İtfaiye hizmetleri birimleri genellikle belediyelerdeki en fazla personele sahip birimlerdir. Örneğin; İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin 2016 yılındaki 13.718 olan (İstanbul BŞB, 2017) personel sayısının %30.43'ü (4.174) İtfaiye Daire Başkanlığı'nda çalışmaktadır (İstanbul BŞB İtfaiye Daire Bşk., 2017). Aynı şekilde Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin 31 Aralık 2016 tarihi itibarıyla çalışanlarının sayısı 3.343'ü memur, 614'ü işçi ve 116'sı sözleşmeli olmak üzere toplam 4.073'tür ve toplam personelinin %21.67'si (883) İtfaiye Dairesi Başkanlığı'nda istihdam edilmektedir (Ankara BŞB, 2017). İstanbul itfaiyesi bünyesinde 94 profesyonel itfaiye istasyonu, 26 adet de gönüllü itfaiye istasyonu bulunmakta iken Ankara ve İzmir büyükşehir belediyeleri bünyesinde 2016 yılı itibarıyla gönüllü itfaiye istasyonu ve gönüllü itfaiyeci bulunmamaktadır.

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİNDE İTFAİYE HİZMETLERİNE İLİŞKİN BAZI VERİLER/GÖSTERGELER

İstanbul Büyükşehir Belediyesi itfaiye örgütünün 2012-2016 yılları arasında yürüttüğü faaliyetlerden ve 2017 Nisan ayı sonu itibarıyla paylaşılan verilerden hareketle, belediye itfaiye hizmetleri hakkında bazı sonuçlara ve değerlendirmelere ulaşmak mümkün olabilir⁴²:

Personel: 2017 Yılı Nisan ayı sonu itibarıyla İstanbul İtfaiye Daire Başkanlığı'nda istihdam edilen personel sayısı toplam 3.941'dir. Buna ilaveten İstanbul'da 26 gönüllü itfaiye istasyonunda 370 gönüllü itfaiyeci görev yapmaktadır. İlde 100 bin kişiye düşen profesyonel itfaiye çalışanı sayısı 2004 yılında yaklaşık 16 iken, bu sayı 2016 yılı ayı sonu itibarıyla 27'ye ulaşmıştır.

Araç: Büyükşehir belediye itfaiyesi; 399'u söndürme ve/veya kurtarma aracı, 96'sı merdiven aracı, 2'si tehlikeli maddelere müdahale aracı, 31'i çok fonksiyonlu robotik müdahale aracı, 265'i destek aracı ve 44'ü ambulans olmak üzere toplam 837 araç ile hizmet vermektedir.

⁴² Çalışmanın bu bölümündeki bilgiler İstanbul BŞB İtfaiye Daire Başkanlığı, 2017'deki verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

İstasyon: İlde faaliyet gösteren itfaiye istasyonu sayısı; 94 itfaiye istasyonu (62'si müfreze, 32'si grup) ve 26 gönüllü itfaiye istasyonu olmak üzere toplam 120'dir. Tümü itfaiye istasyonları içinde olmak üzere 30 adet ambulans bekleme noktası bulunmaktadır.

*İtfai Olaylar*⁴³: İstanbul'da sadece 2016 yılında toplam 28.586 yangın meydana gelmiştir. Bunlardan %59,08'i (16.890) "yapısal yangın"dır. Bunlardan 5.910'u konut yangını, 1.940'ı araç yangını, 153'ü fabrika yangını ve 8.887'si diğer bina yangınlarıdır. Yapısal olmayan yangın oranı ise %40,92'dir (11.696). Bunların dışında, 2016 yılında yangın olmayan diğer acil olayların (trafik kazası, sel/su baskını, güvenlik tedbirleri, can kurtarma vb.) toplam sayısı 22.822'dir.

Yangınlara Ortalama Varış Süresi: Yangınlara ortalama varış süresi 2012 yılında 6 dakika 5 saniye iken, 2016 yılında bu süre 5 dakika 46 saniyeye düşmüştür. Yeni açılan istasyonlarla birlikte her istasyonun sorumluluk alanının daralmasının, yeni alınan araçlar, hizmet içi eğitimlerin yanı sıra farkındalık artırma çalışmalarının ve il genelinde trafik akışını iyileştirmeye yönelik tedbirlerin bu düşüşte etkisi olduğu değerlendirilmektedir.

Yangın Sebepleri: 2012-2016 döneminde yaşanan yangınların ortalamasına göre; yangınların yaklaşık %35,7'sinin sigara, %17,9'unun elektrik kontağı ve %7,1'inin baca nedenlerinden kaynaklandığı belirlenmiştir. 2016 yılında meydana gelen yangınların sebepleri ise %39,7 ile "sigara", %21,5 ile "elektrik kontağı" ve %9,5 ile "kasıt"tır. Görüldüğü üzere sigara en fazla yangına sebebiyet veren etken olarak öne çıkmaktadır.

BELEDİYE İTFAİYE HİZMETLERİNDE TEMEL SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Belediye İtfaiye Hizmetlerinde Yaşanan Temel Sorunlar

Belediye itfaiye hizmetlerinde; merkezi ve yerel yönetim arasındaki ilişkiler, örgüt yapısı, personel, afet yönetimi ile işbirliği, hizmetlerde koordinasyon / standardizasyon, önleme ve halkın bilgilendirilmesi, eğitim, sağlık ve gönüllü itfaiyecilik uygulamaları vb. açılardan çok sayıda sorunla karşılaşmaktadır. Bunlardan başlıcaları şöyle sıralanabilir (Gök, 2006; Aygün ve Gök, 2005; Yentürk vd., 2002):

- Belediye itfaiye hizmetlerinin geliştirilmesi, standartlarının belirlenmesi, koordinasyonu, denetimi ve eğitimi ile doğrudan sorumlu olan merkezi bir birimin bulunmaması nedeniyle itfaiye örgütleri arasında standardizasyon ve kalite farklılıklarının bulunması ve denetimlerinin etkin bir şekilde yapılamaması,
- İtfaiye hizmetlerinin etkinliği için örgütlerin gerekli ve yeterli donanıma sahip olmaması; itfaiyelerin belediyelerin içinde bulunduğu ekonomik zorluklardan etkilenmesi,

⁴³ Yangın, can kurtarma, su tahliyesi ve sıkışmalı trafik kazası gibi acil yardım olayları ile tedbir amaçlı çıkışlar genel olarak "itfai olay" olarak adlandırılmaktadır. "Yapısal yangın", genel olarak konut, bina, araç (karayolu, denizyolu, havayolu), trafo gibi mülk-şey niteliği taşıyan, can kaybı riski olan kurtarma işinin olabileceği yangını, "yapısal olmayan yangın" ise ot, çöp, çöp konteynırı, ormanlık, metruk alan vb. daha çok mülk-şey niteliği taşımayan yangını ifade etmektedir (İstanbul BŞB İtfaiye Daire Başkanlığı, 2017).

- İtfaiye örgütlerinin ülke genelinde acil yardım, arama-kurtarma hizmetleri ve afet yönetimi ile yeterli düzeyde koordinasyon ve işbirliği ortamının bulunmaması ve bu konudaki görev ve sorumluluk alanlarının açık ve net bir şekilde belirlenmemiş olması,
- Orman, hava, deniz işletmeleri ve diğer kuruluşların yangın ekipleri arasında koordinasyon, işbölümü ve teknik standartlaşmanın sağlanamamış olması, il ve ilçe bazında koordinasyon, işbirliği, yetki, görev ve sorumlulukların tam olarak tanımlanmamış olması,
- İtfaiye çalışanlarında, yangın ortamında bulunan gazlara ve solunabilen partiküllere maruz kalmanın doz ve süresine bağlı olarak, basit zehirlenme belirtilerinden koma ve ölüme varan ağır sonuçlara neden olabilecek sağlık sorunlarının ortaya çıkma riskinin bulunması.
- İtfaiye hizmetlerinin kırsal alanda yeterince örgütlenememiş olması,
- Yangınla mücadele, afetlerden korunma ve ilkyardım derslerinin üniversite öncesi örgün eğitim-öğretim kurumlarının müfredatlarında yeterince yer almaması, üniversitelerde yangın ve itfaiyecilik ile ilgili bölümlerinin ya da mühendislik bölümlerinde yangın uzmanlık alanlarının yetersizliği,
- Belediye itfaiye örgütlerinde görev yapan personel sayısının yetersizliği, özlük haklarından ve eğitim yetersizliğinden kaynaklanan yetişmiş ve kaliteli personel istihdamının yeterince sağlanamaması. Personelin statüsünün net olarak ortaya konulamamış olması, mali ve sosyal sorunlarının yeterince çözümlenememiş olması,
- Gönüllü itfaiyecilik sisteminin kurulamamış olması, eğitim, görev ve sorumluluk alanlarının belirlenememiş olması.

Belediye itfaiyesi çalışanlarının diğer sorunları arasında; sağlıklarından ve yaşamlarından endişe etmeleri, olay yerine giderken araçların yol vermemesi, gündelik yaşamlarında okul, telefon ve saat zillerinden ihbar zannıyla olumsuz olarak etkilenmeleri, olay yerine zamanında yetişememe, yangın sönmeden suyun bitmesi endişesi, yapılan işin güçlüğü, ölüm, yaralanma, yanma acısı ve mal kaybı yaşayan insanların durumlarından olumsuz etkilenmeleri, vatandaşın olaylara müdahale sürecinde yeteri kadar bilgi ve yardım alınmaması (Gök, 2006) da yer almaktadır.

Belediye İtfaiye Hizmetlerinde Yeniden Yapılanma Bağlamında Çözüm Önerileri

Belediye itfaiye hizmetlerinde karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik olarak literatürde “yeniden yapılanma” kapsamında geliştirilen öneriler ise başlıca şunlardır:

- Belediye itfaiye örgütleri arasında koordinasyonu ve iş birliğini sağlayacak nitelikte ve yaptırım gücü olan merkezi yönetime bağlı bir birim oluşturulmalıdır (İşbitirici vd., 2015).
- Başta büyükşehir belediyeleri olmak üzere ülke genelindeki tüm il ve ilçe itfaiye örgütlerinde özellikle araç, gereç, teknik donanım, bütçe ve personel politikaları yönünden standardizasyon sağlanmalı, uzmanlaşma ve liyakati temel alacak bir terfi ve rütbe sistemi oluşturulmalıdır (Aygün ve Gök, 2005).

- İtfaiye personelinin statüsü net olarak ortaya konarak, itfaiye hizmetleri DMK'de ayrı bir sınıf olarak düzenlenmeli ve itfaiye çalışanlarına da polis, asker, öğretmen gibi kapsam dışı özel statü sağlanmalıdır.

- İtfaiye çalışanlarının karşı karşıya oldukları mesleki riskler tüm boyutlarıyla belirlenmeli, çalışanlar bunlara karşı bilgilendirilmelidir. Maruz kaldıkları sağlığa zararlı çalışma ortamı faktörleri de dikkate alınarak, benzeri bazı mesleklere (polis, asker, ormancı) tanınan fiili hizmet süresi zammı (yıpranma tazminatı) hakkı itfaiyecilere de verilmelidir.

- İtfaiye personeli ölüm ve yaralanmalara karşı hayat ve kaza sigortası; itfaiye araçları ise, kasko sigortası ile güvence altına alınmalıdır. Büyük ölçekli itfaiye örgütlerinde işyeri sağlık servisi kurulmalı, çalışanların fiziksel ve ruhsal sağlık durumları sürekli olarak izlenmeli, periyodik muayeneleri daha sık ve kapsamlı olarak gerçekleştirilmeli ve iş ortamından kaynaklanan fiziksel ve çevresel sorunların yanında, psiko-sosyal faktörler de sürekli olarak değerlendirilmelidir (Gök, 2006).

- Başta araç filosu olmak üzere, yangına özel elbise ve diğer tüm teçhizat Avrupa standartlarında yenilenmeli ve takviye edilmelidir. Ayrıca itfaiyeci imajının yükseltilmesi ve itfaiyeciye gereken değerin verilebilmesi için sosyal hakları artırılmalı, teknik kadro verilmeli, yıpranma payı genişletilmelidir (Kılıç, 2017).

- İtfaiye örgütleri kendi bölgelerindeki olası afetlere karşı hazırlık çalışmaları yapmalıdır. Buna göre; kendi bölgesindeki olası afetlere yönelik risk çalışmaları (deprem, sel, sanayi ve orman yangınları, maden kazası vb.) yapmalı, risk çalışması sonuçlarına göre olası afetlerde kullanılacak ekipman ve malzemeler temin edilmeli, itfaiye ekipleri afetlere yönelik düzenli olarak uygulamalı ve teorik eğitimler yapmalı, bölgelerde bulunan diğer arama kurtarma ekipleri ile ortak tatbikatlar yapılmalıdır. Buna ilaveten yurtdışı itfaiye örgütleri ile ortak tatbikatlar yapılmalı, bu çerçevede afetlerle mücadelede başarıya ulaşmış ülkelerdeki itfaiye örgütlerinden eğitimler alınmalı ve bu ülkelerle ortak tatbikatlar yapılmalıdır (İşbiririci vd., 2015).

- İş doyumunun yetersiz olması çalışanların sağlığına olumsuz olarak yansımaktadır. Bu nedenle iş ortamındaki sağlığa zararlı fiziksel ve kimyasal maddeler ve çevre sorunları ile birlikte psiko-sosyolojik faktörlerin de ele alınması gerekmektedir (Aygün ve Gök, 2005).

- Halk yangından korunma konusunda eğitilmelidir. İtfaiye hizmetlerinin iyi olabilmesi için, güçlü itfaiyenin yanında halkın da yangın güvenliği konusunda eğitilmesi ve ayrıca yangın güvenlik önlemlerinin alınması gerekir. Halkın bilinçlendirilmesi ve eğitimi için okullarda yapılan eğitim çalışmaları artırılmalıdır. Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi işyerlerinde, hastanelerde ve okullarda sürekli tatbikatlar olmalı, okullarda yangın güvenliği eğitimi yapılmalıdır (Kılıç, 2010).

- Örgün eğitim kurumlarına yangınla mücadele, afetlerden korunma ve ilkyardım dersleri konulmalıdır. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı lise ve ortaokul öğrencilerine afet bilincini kazandırmak için yangınla mücadele, afetlerden korunma ve ilkyardım gibi seçmeli dersler konulmalıdır. Bu dersler alanında uzman eğitimciler tarafından teorik ve uygulamalı

olarak verilmelidir. Mesleki ve teknik liseler bünyesinde açılan “İtfaiyecilik ve Yangın Güvenliği” bölümünün yaygınlaştırılarak belediyelerde çekirdekten yetişen itfaiyeciler istihdam edilmelidir.

- Üniversiteler afetlerle mücadelede aktif rol almalıdır. Sivil savunma ve itfaiye meslek yüksekokullarını sayısı artırılmalı ve itfaiyeciler bu bölüm mezunlarından istihdam edilmelidir. Yangın mühendisliği gibi teknik bölümler açılmalıdır. Afetlerle mücadele ve afet yönetimi konularında yüksek lisans, doktora programları ve akademik yayınlar artırılmalıdır (İşbitirici vd., 2015).

- İtfaiye örgütleri ve itfaiyecilerle ilgili hem çalışanlar hem de hizmet alanlar üzerinde daha çok nicel ve nitel araştırmalar yapılmalı ve bu araştırmalara ilişkin bulgular politika üretkenlerin ve uygulayıcıların bilgisine ve istifadesine sunulmalıdır.

- Gönüllü itfaiyecilik uygulamaları ülke genelinde yaygınlaştırılmalıdır. Yangınlara müdahalede ilk dakikaların çok büyük önem arz ettiği düşünüldüğünde, gönüllü itfaiyecilik sayesinde yangınlara kısa sürede müdahale edilmesi ve yangınların büyümeden söndürülmesi sağlanacaktır (İşbitirici vd., 2015). Yaşı gereği etkin ve verimli bir şekilde aktif itfaiyecilik yapma olanağı kalmayan çalışanlara da, gönüllü itfaiyecilik sisteminin yapılandırılmasında veya benzeri işlerde görev verilmeli, aktif yangın söndürme ve kurtarma ekipleri ise mesleğin gereklerine uygun dinamik bir kadroya sahip hale getirilmelidir.

SONUÇ

İtfaiyecilik kamu hizmetleri arasında; bilgi, tecrübe, cesaret ve fedakârlık gerektiren en riskli ve stresli hizmetlerden biridir. Halkın başta yangına karşı can ve mal güvenliğini koruma görevini üstlenen itfaiye çalışanlarının ekonomik, toplumsal ve hukuksal sorunlarının yanında; ruh ve beden sağlıklarını ilgilendiren sorunları da bulunmaktadır. 2017 yılında Londra’da yaşanan Grenfell Tower Yangını da bu hususta itfaiyecilik hizmetlerinin önemini tekrar dünya gündemine taşımış, İngiliz İşçi Partisi tarafından itfaiye personelinin niceliği ve niteliğinin hayati önem taşıdığı ve feragat edilemeyecek konular arasında olduğu⁴⁴ dile getirilmiştir. Herkesin kaçarak uzaklaştığı/uzaklaşmak istediği bir ortama koşarak giren/giden bir kamu görevlisine, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de hak ettiği değerin ve ihtimamın gösterilmesi, mesleki ve sosyo-ekonomik koşullarının iyileştirilmesi onlara karşı bir görev olarak kabul edilmelidir. Yukarıda ana çerçevesi çizilen yeniden yapılanma süreciyle birlikte belediye itfaiyesi, mesleğin gerektirdiği bilgiye ve teknik standartlara sahip, işe ilişkin doyumu yüksek bir personel kadrosu ile halkın sağlık, huzur ve esenliğinin sağlanması görevini çok daha kolay ve kaliteli bir şekilde sunabilecektir. Özellikle yangın gibi ani olarak gerçekleşen, can ve mal güvenliği bakımından hayati önem arz eden ve her yerde gerçekleşme ihtimali bulunan afetlere müdahalede sadece profesyonel itfaiyecilerin yetersiz kalma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Tıpkı bilinçli bir ilk yardım müdahalesi gibi, yangına erken müdahale de telafisi imkânsız kayıpların önüne geçilmesine yardımcı olabilir. Afetlere en hızlı şekilde müdahale edecek, profesyonel itfaiye olay yerine intikal edinceye kadar durumu kontrol altında tutacak kişilerin sayısının artması hayati bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda; itfaiye personelinin sosyal, ekonomik ve psikolojik koşullarının iyileştirilmesinin ve itfaiye hizmetlerinin sunumunun geliştirilmesinin yanında, gönüllü itfaiyecilik

⁴⁴ <https://www.theguardian.com/uk-news/2017/nov/09/grenfell-tower-corbyn-urges-chancellor-to-allot-1bn-for-sprinklers> Erişim: 16.11.2017.

uygulamalarının ülke çapında yaygınlaştırılması ve mümkün mertebe çok sayıda vatandaşın itfaiyecilik faaliyetleri konusunda bilgili, bilinçli, yetkin ve sorumlu hale getirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ankara Büyükşehir Belediyesi (2012). İtfaiye Organizasyonu ve Mevzuat Bilgisi, *Polen Baskı*, Ankara. itfaiye.ankara.bel.tr/yayinlar/itfaiye-kutuphane/itfaiye-org-ve-mevz-bilgisi. pdf, Erişim: 19.11.2016.
- Ankara Büyükşehir Belediyesi (2017). Ankara Büyükşehir Belediyesi 2016 Faaliyet Raporu, https://www.ankara.bel.tr/files/3414/9338/9501/2016_FAALYET_web2.pdf, Erişim: 13.04.2017
- Ankara Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Dairesi Başkanlığı (2017). Ankara İtfaiyesi, Hakkımızda <http://itfaiye.ankara.bel.tr/ankara-itfaiyesi/hakkimizda>. Erişim: 23.03.2017.
- Aygün, R. ve Gök, M.G. (2005). Ankara Büyükşehir Belediyesinde Görev Yapan İtfaiye Çalışanlarının İş Tutumları ile İş Doyumlarının Analizi, *İstanbul Tabip Odası*, <http://iyh.istabip.org.tr/sirer/nyo/1.pdf>, Erişim: 09.03.2017.
- Berkdemir, C. (2012). İtfaiye Teşkilatlarının Yangınla Mücadelesinde Stratejik Yönetim, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cavallini, M., Papagni, M.F., Baruffaldi Preis, F.W. (2007). Fire Disasters in the Twentieth Century, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3188063/>, Erişim: 15.05.2017.
- Çataltaş, İ. (2015). Türkiye’de İtfaiye Yönetimi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi*, Kahramanmaraş SİÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Eskişehir OSB Bölge Müdürlüğü (2014), Yangın Savunma Ders Notu 2014, www.eosb.org.tr/userfiles/files/dersnotu2014.pdf, Erişim: 27.03.2017.
- Gök, M.G. (2006). Ankara Büyükşehir Belediyesi’nde Görev Yapan İtfaiye Çalışanlarının İş Tutumları ile İş Doyumlarının Analizi, *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart 2006, 40-47.
- İnce, A. (2013). Gönüllü İtfaiye İstasyonlarına Olan İhtiyacı Belirleyen Faktörler, *Standard Ekonomik ve Teknik Dergi*, Temmuz 2013, 27-32.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2017). İstanbul BŞB 2016 Faaliyet Raporu, <https://www.ibb.istanbul/Uploads/2017/4/2016-Yili-iBB-Faaliyet-Raporu.pdf>, Erişim: 13.04.2017.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Daire Başkanlığı (2017). İstatistikler 2017, http://itfaiye.ibb.gov.tr/img/1451386112017__5434381366.pdf, Erişim: 09.05.2017.
- İşbiririci, C., Erdoğan, L., Demirel, S. (2015). Bütünleşik Afet Yönetim Sistemi ve İtfaiye Organizasyonun Bu Sistem İçerisindeki Rolü, *Uluslararası Burdur Deprem ve Çevre Sempozyumu*, Mayıs 2015, Burdur, 341-349. [https://ees2015.mehmetakif.edu.tr/IBEES2015/7\(341-349\).pdf](https://ees2015.mehmetakif.edu.tr/IBEES2015/7(341-349).pdf), Erişim: 01.03.2017.
- Kılıç, A. (2010) İtfaiye Nasıl Olmalıdır, *Ateşi Tutan Eller - Ateş Kahramanları*, 19-23, www.yangin.org/dosyalar/itfaiye_nasil_olmalidir.pdf, Erişim: 19.11.2016.
- Kılıç, A. (2017). Türkiye’de İtfaiye ve İtfaiyecilik, *Yangın ve Güvenlik Dergisi*, Ocak-Şubat 2017, 8-10.
- The Guardian. (2017). Grenfell Tower: Corbyn urges chancellor to allot £1bn for sprinklers, Erişim: 16.11.2017.
- Türker, S. (2009). Temel İtfaiyecilik ve Yangından Korunma 1, *Altınkoza Yayınları*, No:48, Adana.
- Yentürk, N., Ünlü, A., Tarı, E., İlki, A. (2002), Türk İtfaiye Teşkilatının Yeniden Yapılandırılması İçin Bir Model Önerisi, *İçişleri Bakanlığı Strateji Merkezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Afet Yönetim Merkezi ve Tüm İtfaiye Teşkilleri Birliği*, İTÜ Press, İstanbul.

Küreselleşme Sürecinde Göç ve Vatandaşlık

Dr. Murat Aktaş, Muş Alparslan Üniversitesi
muratmha@hotmail.com

Fatma Betül Şengönül, Muş Alparslan Üniversitesi
fb.sengonul@alparslan.edu.tr

Sıddıka Öztekin, Muş Alparslan Üniversitesi
sdka.oztekin@hotmail.com

ÖZET

Küreselleşme sürecinde bir yandan ekonomi ve iş pazarının uluslararasılaşması artarken aynı zamanda iletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesi ve insanların seyahat etmesinin kolaylaşması ile göçler de katlanarak arttı. Bu arada hem çok uluslu şirketler ve örgütlerin baskıları hem de göç hareketlerinden gelen baskılar nedeniyle ulus-devlet vatandaşlık ile ilgili de bazı değişimler geçirmek durumunda kaldı. Böylece ulus devletin sınırları içinde ona bir aidiyet biçimi olarak tanımlanan vatandaşlık olgusu küresel bir zemine doğru kaymaya ve boyutları, şekli ve kapsamı değişmeye başladı. Bu durum Avrupa Birliği vatandaşlığı, küresel vatandaşlık, dünya vatandaşlığı, ekolojik vatandaşlık ve çok kültürlü vatandaşlık gibi yeni vatandaşlık tanımları ile ilgili tartışmaların gündeme gelmesine neden oldu. Bir yandan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi deneyimler ile birlikte vatandaşlar ulusal sınırlarını aşan bir mahkeme olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurarak haklarını ararken, aynı zamanda Avrupa Birliği (AB) vatandaşları AB Parlamentosu'nda temsil edilmeye başladı. Böylece AB üyesi ülke vatandaşları ulus devletin verdiği vatandaşlık ve ona bağlı hakların yanı sıra uluslar-üstü bir organizasyon olan AB'nin verdiği vatandaşlık gibi nevi şahsına münhasır eşi benzeri olmayan bir vatandaşlık örneğinden yararlanmaya başladı. Bu arada bir ülkeden başka bir ülkeye göç edenlerin bir kısmı belli bir süre göç ettikleri ülkede yaşayıp çalıştıktan sonra, terk etmiş oldukları ülkenin yanı sıra gitmiş oldukları ülkenin vatandaşlığını da alarak çifte vatandaşlığa sahip olmaya başladılar. Hatta bazı göçmenler değişik nedenlerle ikiden fazla vatandaşlığa sahip olabildiler. Bu birden fazla vatandaşlığa sahip olanlar birden fazla ülkede sivil ve siyasal haklar kullanırken, aynı zamanda hem yaşadıkları hem de terk ettikleri ülkelerin siyasal yapıları üzerinde etkiye sahip olarak değişik sosyo-politik aktörler olmaya da başladılar. Buna paralel olarak gelişen uluslararası terörizm ve güvenlik sorunu gibi nedenlerle bazı kesimlerin seyahat hakları kısıtlanmaya başladı. Peki, bu süreç nasıl evrilecek? Bu çalışma küreselleşme sürecinde göç ve vatandaşlık ilişkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Göç, Vatandaşlık, Ulus-Devlet, Vatandaşlık Hakları.

The Migration and the Citizenship in the Process of Globalization

ABSTRACT

The internationalization of the economy and the business market has been increased in the process of globalization, as well migration has been increased exponentially in the sequel of the development of communication and transportation technologies and the facilitation of people's travels. In the meantime, due to the pressures of multinational organizations and strains from the migration movements, the nation-state had to make some changes about citizenship. Thus, the phenomenon of citizenship, defined as a form depended on nation-state itself within the nation-state' boundaries, began to move towards a global extent and to transform its shape, dimension and content. These conceptual changes have led to the emergence of new citizenship concepts such as European Union citizenship, global citizenship, world citizenship, ecological citizenship and multicultural citizenship. Citizens of the European Union (EU) began to be represented in the EU Parliament, while citizens experience that claiming their rights by litigation in the European Court of Human Rights as a court that transcends national boundaries. Thus, citizens of the EU have begun to benefit both from the citizenship rights granted by the nation-state and from the citizenship rights granted by the supra-national organization, the EU. Meanwhile, some of those who have migrated from a country to another have started to have dual citizenship, which began to become a citizen of both the country they abandoned and the country they are currently living in, after having lived and worked in the country. Moreover, some immigrants have more than two citizenships for different reasons. While people who have at least two citizenships use civil and political rights as well in more than one country, they also have socio-political roles, influencing the political structures of the countries they live in and abandoned. In parallel, due to increasing international terrorism conflicts and security issues, travel rights of a particular part of the citizens have been restricted. How will this process be handled and then be controlled? This study aims to analyze the relationship between immigration and citizenship in the process of globalization.

Keywords: Globalization, Migration, Citizenship, Nation-State, Citizenship Rights.

GİRİŞ

Özellikle 1980'lerin sonundan itibaren çok uluslu şirketlerin yaygınlaşması, sermaye hareketleri, teknoloji ve iletişim araçlarındaki gelişmelerle her geçen gün daha da önem kazanarak günümüzün en önemli güncel konularından biri haline gelen küreselleşme süreci; sadece uluslararası alandaki ilişkileri ve siyasi aktörleri dönüşüme uğratmakla kalmadı, aynı zamanda ulus-devlet ve vatandaşlık yapılarını ve bunların birbiri ile ilişkilerini de değişime zorladı. Bu süreçte ulus-devletin bazı konulardaki egemenliği zayıflarken, bazı konularda daha da etkin denetim mekanizmaları oluşturdu (Aktaş, 2012).

Küreselleşme sürecinde bir yandan ekonomi ve iş pazarının uluslararasılaşması artarken aynı zamanda iletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesi ve insanların seyahat etmesinin kolaylaşması ile göçler de katlanarak arttı. Bu arada hem çok uluslu şirketler ve örgütlerin baskıları hem de göç hareketlerinden gelen baskılar nedeniyle ulus-devlet vatandaşlık ile ilgili de bazı değişimler geçirmek durumunda kaldı. Böylece ulus devletin sınırları içinde ona bir aidiyet biçimi olarak tanımlanan vatandaşlık olgusu küresel bir zemine doğru kaymaya ve boyutları değişmeye başladı. Bu durum Avrupa Birliği (AB) vatandaşlığı, küresel vatandaşlık, dünya vatandaşlığı, ekolojik vatandaşlık ve çok kültürlü vatandaşlık gibi yeni vatandaşlık tanımları ile ilgili tartışmaların gündeme gelmesine neden oldu.

Bir yandan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi deneyimler ile birlikte vatandaşlar ulusal sınırlarını aşan bir mahkeme olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurarak haklarını arar hale gelirken, aynı zamanda AB vatandaşları AB Parlamentosu'nda temsil edilmeye başladı. Böylece AB üyesi ülke vatandaşları ulus devletin verdiği vatandaşlık ve ona bağlı hakların yanısıra uluslar-üstü bir organizasyon olan AB'nin verdiği vatandaşlık gibi nevi şahsına münhasır bir vatandaşlık örneğinden yararlanmaya başladı.

Bu arada çifte vatandaşlık hatta daha fazla vatandaşlığa sahip olma gittikçe yayıldı. Bu birden fazla vatandaşlığa sahip olanlar birden fazla ülkede sivil ve siyasal haklar kullanırken, aynı zamanda hem yaşadıkları hem de terk ettikleri ülkelerin siyasal yapıları üzerinde etkiye sahip olarak değişik sosyo-politik aktörler olmaya da başladılar. Buna paralel olarak gelişen uluslararası terörizm ve güvenlik sorunu gibi nedenlerle bazı kesimlerin seyahat hakları kısıtlanmaya başladı. Peki, bu süreç nasıl evrilecek?

KÜRESELLEŞME SÜRECİ VE VATANDAŞLIK

Genel olarak sınırların ortadan kalkması ve gezegensel boyutta bütünleşmelere vurgu yapan küreselleşme, en temel anlamda devletlerin, toplumların ve kültürlerin karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin zamansal ve mekânsal olarak genişlemesi, dönüşümü ve hızlanması sürecini ifade etmektedir (Keyman, 2013: 9). Ekonomik anlamda, dünyanın çeşitli ülkelerindeki ekonomilerin giderek birbirine bağlandığı bir süreç olarak da tarif edilen küreselleşme süreci ile birlikte, günümüzde artık bir ülkedeki insanlar diğer ülkelerden kolayca mal ve hizmet satın alabilmektedirler. Küreselleşmenin savunucuları, yoksul ülkeleri ve vatandaşlarını ekonomik olarak geliştirmelerine ve yaşam standartlarını arttırdığını savunurlarken, küreselleşme karşıtları ise uluslararası serbest piyasaların oluşturulmasının, Batı dünyasındaki çok uluslu şirketlerin çıkarına olduğunu ve bunun birçok sorunu da

beraberinde getirdiğini savunmaktalar. Küreselleşme sadece ekonomik bir olgu değil aynı zamanda siyasi ve kültürel bir olgudur. Siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel ve teknolojik boyutlara sahip olan küreselleşme ulusal sınırlar boyunca bütünleşme ve birbirine bağlılığı da ifade eder. Bu, artan bağlantılılık hizmetlerin, bireylerin ve fikirlerin yeni kanallar aracılığıyla akışı anlamına gelir. Ancak bu artan bağlantılılık vatandaşlık ve ulus devlet arasındaki ilişkiyi daha karmaşık hale getirmiştir

Vatandaşlık, belirli bir ulus-devletin üyeliği ve bu üyeliğin gerektirdiği biçimsel hak ve yükümlülükleri ifade eden çok boyutlu bir kavramdır. Vatandaşlık bir statü ve bir kimlik olarak da anlaşılabilir. Vatandaşlığın temel önceliği ulus devletlerin üyelik parametrelerini belirleyebilmesi ve kontrol edebilmesidir. Vatandaşlık bir siyasi topluluğun olmazsa olmaz unsuru olduğu için bireyin siyasi topluluğa hukuki bağlılığını ifade eden statüsü olarak tanımlanmaktadır. Devlet ve birey arasındaki bu ilişkinin haklar ve yükümlülükler üzerinden değerlendirilmesi vatandaşlık kavramının hukuki olarak devletle olan ilişkisini ifade etmek adına kullanılmaktadır (Topuzkanamış, 2013: 8).

Vatandaşlık kavramının çok boyutlu ve karmaşık yapısı bu kavramın haklar temelinde yasal üyelik olarak algılanmasına izin vermemektedir. Vatandaşlık yasal bir statü olmasının yanı sıra aynı zamanda siyasal ve toplumsal bir katmanlaşmanın da göstergesidir. Özünde hem hak ve özgürlük talebi hem de kimliklerin oluşumunu barındıran vatandaşlık kavramı modern devlette dil, din, etnik kimlik, ortak tarih ve kültür yanında kamusal haklara ulaşabilmeyi ve sosyal haklara sahip olabilmeyi de ifade etmektedir. Günümüzde birey kolektif kimlik bilinci olmasa da siyasal ve sosyal haklara dâhil olabilmektedir (Kadıoğlu, 2008). Castles ve Miller, ulus devlet düzleminde tanımlanan vatandaşlık kavramının göçmenlerin gelişimiyle ağır bir darbe aldığını belirtmektedir. “Ulus-devlet prensip olarak sadece tek bir üyeliğe izin verse de, göçmenler ve onların soylarının birden fazla devletle ilişkileri söz konusudur. İki devletin vatandaşı olabilirler veya bir devletin vatandaşı olup başka bir devlette yaşayabilirler. Böylesi durumlar ‘bölünmüş sadakete’ yol açabilir ve milliyetçi ideal olan kültürel homojenliğe zarar verir” (Castles ve Miller: 2008: 59; Danış, 2011: 261).

Göçle beraber çeşitlenen ve farklılaşan aidiyet biçimleri, vatandaş olanlar ve olmayanlar üzerinden tanımlanan bir siyasi model için idaresi zor sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Danış, 2011: 261). Özellikle küreselleşmenin yarattığı dönüşümler ve göç hareketlerinin vatandaşlık kavramının yönetsel anlamda yeniden sorgulanması gerekliliğini doğurmuştur. Özellikle kimlikle ilgili sorunların çözümünde kullanılacak en önemli argüman olması vatandaşlık kavramının siyasal ve yönetsel bazda önemini daha da arttırmaktadır (Kadıoğlu, 2008: 224).

Ortak kültürel nitelikler temelinde bir topluluğa üyeliği belirtmek için sıklıkla kullanılan vatandaşlık, bir ulus devletin verdiği üyeliği ifade etmektedir. Bir toplumun üyelerine verilen bir statü olan vatandaşlığa sahip olan herkes bu konunun içerdiği tüm haklar ve görevler açısından eşittir. Demokratik vatandaşlığın üç ögesi olduğunu belirten Marshall bunları sivil, sosyal ve siyasal ögeler olarak sıralamaktadır. Ona göre sivil öge: bireysel özgürlüklerle ilgili hakları sağlar. Siyasal öge gücün iktidarın paylaşılmasını düzenler ve

sosyal öge de; ekonomik refah, sosyal güvenlik ve kültürel mirastan asgari düzeyde de olsa pay alınmasına ilişkin haklarla kurumsallaşır (Marshall, 1964; Koray, 2005). Bu anlayışta, sivil vatandaşlık, kişisel özgürlük ve bireysel haklar rejimi, siyasal katılım ve demokratik temsilin yanı sıra ekonomik eşitsizliklerin azaltılması ve sosyal adaletin geliştirilmesi için devletin müdahalesinde sosyal vatandaşlık anlayışı benimsenmiştir (Peters vd., 2015).

Ancak günümüzde vatandaşlığı ulus-devletin üyeliği veya sadece ona hukuki bağlarla bağlı olmak biçiminde görmek vatandaşlığın veya vatandaşların güncel sorunlarının çözümü için yeterli görülmemektedir. Vatandaşlığın hak çevresinde görülmesi farklılıkları haklar içerisinde kabul etmeyi kolaylaştırmaktadır. Vatandaşlığın farklılıkları tanıdığı bir ortamı sağlayarak birlik ve beraberlik düşüncesini arttırdığı söylenebilir. Farklılıkları tanımak bir toplumun kültürel çeşitliliğini arttırmaya yol açarken; farklılıkları toplum içinde eritmek ise toplumdaki sorunların artmasına neden olarak gösterilmektedir (Kadıoğlu, 2008: 14-16).

Sosyal hakların yaygınlaştırılması, refah devletinin büyümesiyle ilişkilendirilmiş ve yeni grupları devlete dâhil etmek için temel oluşturmuştur. 21. yüzyılın başında, dünya bir yandan bir nevi entegrasyon süreci yaşarken aynı zamanda bir tür parçalanma süreci de deneyimlemektedir. Ekonomik küreselleşmenin bir biçimi olarak dünya pazarlarının genişlemesi, uluslararası sermaye, mal, bilgi ve insan akışının daha hızlı olması entegrasyon sürecinin gelişimini de hızlandırmıştır (Gilbertson, 2005, www.migrationpolicy.org). Aynı süreç hem ekonomik entegrasyonun bir biçimi hem de zengin ve fakir ülkeler ve bölgeler arasındaki küresel eşitsizliklere karşı mevcut eğilimleri artıran kutuplaşmaları da tetiklemektedir. Küreselleşmenin de etkisiyle sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel süreçlerde yaşanan dönüşümlerle vatandaşlık kavramının ulus-devletten uzaklaştığı gözlenmektedir (Kadıoğlu, 2008: 30).

Uluslararası siyasetin gelişmesini gösteren AB gibi uluslararası örgütlenmeler ve uluslararası hukukun gelişmesiyle artık uluslararası hukuk çerçevesinde bireyin hak ve sorumlulukları da ulus devletlerin ötesinde uluslararası temelde tanımlanır olmuştur (Held, 1995: 191-196). Vatandaşlığı ulus-devlete yasal ve siyasal bir üyelik olarak gören anlayışın yanı sıra vatandaşlığı sadece bir üyelik değil aynı zamanda bireyin haklarının olduğu ve korunduğu bir uygulamayı içerdiğini savunan görüşler de bulunmaktadır. Yani vatandaşlık sadece bir devlete üyelik ve ait olma değil bunun yanı sıra devlete duyulan bir bağlılığı da ifade etmektedir. Diğer yandan vatandaşlık kavramının çok boyutlu yapısına ek olarak yeni kavramların da vatandaşlık içerisinde irdelenmesi mümkün olmalıdır. Yeni vatandaşlık modelinde sadece yasal ve siyasal üyelik değil bunun yanı sıra statüler, kimlikler ve vatandaşlık erdemine sahip olmak da bulunmaktadır (Keyman ve İçduygu, 2009: 20).

YENİ VATANDAŞLIK TARTIŞMALARI

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyet sisteminin çöküşüyle AB'nin ekonomik, kültürel, teknolojik ve politik olarak bütünleşmesiyle hızlanan bir dizi değişikliğe tanık olunmaktadır. Hem demokratik devlet hem de vatandaşlık, ulusları ve onu destekleyen ulusal kimlik için yeni olasılıklar ve riskler oluşturmaktadır. Bu gelişmeler ulus-üstü vatandaşlık konusundaki tartışmaları da alevlendirmektedir. Küresel vatandaşlık, ekolojik vatandaşlık,

çok kültürlü vatandaşlık, yeni cumhuriyetçi vatandaşlık, radikal demokratik vatandaşlık ve Avrupa vatandaşlığı gibi vatandaşlık türleri ile ilgili tartışmalar konuyla ilgili bazı tartışmaları gündeme getirmiştir. Ancak Avrupa vatandaşlığı dışındaki bu vatandaşlık tartışmaları her ne kadar klasik vatandaşlığın sınırlarının esnemesine neden olmuşsa da temelde tartışma düzeyinde kalmış ve somut olarak pratiğe geçememiştir. Birbiri ile ilişkili olan AB vatandaşlığı ve küresel vatandaşlık dışındaki bu tartışmaları tek bir başlık altında ele alacağız.

Klasik cumhuriyetçi anlayışın geliştirilmesi ile yeni cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışını savunanlar bireye karşı toplumu öne çıkararak toplumu esas alan bir vatandaşlık anlayışıdır. Cumhuriyetin güvencesi altında bireyin hem yönetilen hem de yöneten olduğunu vurgulayan yeni cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışı bireyin özgür konumunun cumhuriyet tarafından korunması nedeniyle ilerleme sağlandığına inanmaktadır. Klasik vatandaşlık anlayışı ile karşılaştırıldığında yeni cumhuriyetçi anlayışta bireyin haklarının geliştirildiği ve bireyin kamusal alanda temsili dikkat çekmektedir. Özellikle kamusal alanda kadına tanınan haklara önem verilen bu anlayışta küresel vatandaşlık ve ekolojik vatandaşlıktan farklı olarak evrensel haklar açısından statüyü törpüleyen ve onun yerine niteliğin öne çıkarıcı yönüyle geliştiği dikkat çekmektedir (Esendemir, 2008: 48-49).

Doğaya karşı insanın sorumlulukları üzerinde duran ekolojik vatandaşlık sadece insan haklarını esas almakla kalmamakta buna hayvan haklarını hatta bütün canlıların haklarını da eklemektedir. İnsanların sadece topluma karşı değil aynı zamanda doğaya karşı da sorumlulukları olduğunu belirten Van Steenberg (1994), hayvan hakları ve bütün canlıların haklarını ekolojik haklara örnek olarak göstermektedir. O'na göre bu yönüyle ekolojik vatandaşlık ulusal vatandaşlığı genişletmektedir. Steenberg ekolojik vatandaşlığın bütün canlıların haklarını kapsamının ise ancak sosyal sorumluluk bilincinin geliştirilmesiyle mümkün olabileceğini belirtmektedir (Van Steenberg, 1994: 143-151).

Küreselleşme sürecinde sık sık gündeme gelen ve ulusal azınlık haklarını temel alan Kymlicka'nın formüle ettiği çok kültürlü vatandaşlık, farklı azınlık gruplarını aynı çatı altında ve aynı haklarla bir arada tutmayı amaçlamaktadır. Otoriter devlete karşı azınlıkların özgürlüğünü savunan çok kültürlü vatandaşlık anlayışını savunan Kymlicka, dayatmacı politikaların sorunları içinden çıkılmaz hale getirdiğini ve bu sorunların çözülmesi için federal bir yapı gerektiğini belirtmektedir (Kymlicka, 1998: 16; Esendemir, 2008: 52-53).

“Kymlicka'nın azınlık hakları kavramlaştırması günümüz sorunları düşünüldüğünde oldukça anlamlıdır. Bunu daha geniş bir bağlama oturttuğumuzda birbirini tamamlayan iki durumdan bahsedebiliriz. Birincisi bazı ulus devletler farklılıkları hegemonize ettikleri için azınlıkların direnciyle karşılaşılıyorlar. Bu direnç aynı zamanda temel insan hakları talebini beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, Kymlicka'nın sosyal gerçekliklerden bağımsız olarak salt çok-kültürlü anlayışı savunup günümüzün gerçeklerini görmediğini söylemek doğru değildir.” (Esendemir, 2008: 52-53).

KÜRESEL VATANDAŞLIK

Küresel vatandaşlık özellikle küreselleşme sürecinde mal ve sermaye hareketlerinin artarak uluslararasılaşması ve mekanın önemini yitirmesi ile birlikte gündeme gelmiştir. Falk'a göre küresel vatandaşlık ekonomik güçlerin küreselleşmesiyle irtibatlı olarak evrensel bir kimliğin oluşmasında büyük rol oynamaktadır. O'na göre; dünya bir nevi ekonomik elitler etrafında örgütlenmeye başlamıştır. Bu elitler hedef ve tecrübelerini paylaşmakta, ortak paydalarda buluşmakta ve kendilerini daha özgür hissetmektedirler. Bunlar belirli bir coğrafyadan bağımsız hareket etmektedirler (Falk, 1994: 135).

Küresel vatandaşlığın yakın gelecekte -günümüzde bir azınlık olan- küresel elitlerin artmasına ve bu vatandaşlık tipinin kapsamının genişletilmesine yol açması beklenmektedir. Özellikle çevre ve ekonomiye odaklanmış olan küresel vatandaşlık; iklim değişikliği, küresel ısınma, yeşil alanların azalması ve enerji sorunları gibi konularla birlikte ele alınmaktadır. Bütün bu sorunların üstesinden gelmek için uluslararası işbirliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Küresel sorunlara karşı uluslararası birliktelikler sağlayarak mücadele etmek küresel vatandaşlığın dayanaklarından birini oluşturmaktadır (Esendemir, 2008: 43-44).

1980'lerden beri sosyal hareketlere yol açan uluslararası aktivizmle de ilişkilendirilen küresel vatandaşlık; Uluslararası Af Örgütü, Greenpeace gibi bir ülkeyle veya bölgeyle sınırlandırılmayan uluslararası mücadele alanlarıyla da ilişkilendirilmektedir. Küresel gelişmelere bağlı olduğu kadar küreyi tehdit eden sorunlara odaklanan küresel vatandaşlık dünyanın yeni sorunlarını dikkate alan alternatif çözüm önerileri sunma iddiasındadır. Küresel vatandaşlığı bölgesel siyasi birliklere de bağlayan Falk (1994), AB gibi ulus ötesi siyasi birliklerin de küresel vatandaşlıkla yakından ilişkili olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda insan hakları gibi evrensel değerleri uygulamaya geçiren bir devletler arası sistemi işleten AB'nin bu yönüyle farklı ülkeleri aynı platformda bir araya getiren bölgesel bir siyasi idare olarak küresel vatandaşlığın bir bileşeni olarak ifade etmektedir (Esendemir, 2008: 44-45).

AB VATANDAŞLIĞI

Bu tartışmalara AB'nin ulus-üstü vatandaşlığı da önemli bir örnek teşkil ediyor. Böylece 1990'lardan itibaren vatandaşlık yasal haklar ve bireylerin konumlarının yanı sıra siyasal, sosyal tanınma ve ekonomik dağılım ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Ulustan arındırılma olarak vatandaşlığın küreselleşme etkisiyle dönüşümünü ulus sonrası olgusu ile yani ulusal alanın dışında oluşan 'Avrupa vatandaşlığı' ya da 'kent vatandaşlığı' gibi yeni vatandaşlık türlerinin literatüre katılmasına olanak sağlamıştır (Kadıoğlu, 2008: 33). Avrupalılık bilinci, tarihsel ve siyasal birikimi önemseyen Avrupa vatandaşlığı aynı zamanda, Avrupa barışının korunması için ulus-devlete benzeyen vatandaşlık bütünleşmesini öngörmektedir (Keyman ve İçduygu, 2009: 89).

Ancak bu gelişmelerin vatandaşlık kavramını Avrupa siyasetinde yoğun şekilde tartışmalı hale getirdiğini de belirtmek gerekir. Özellikle son dönemlerde göçlerin artan hacmi ve etnik çeşitlilik, göçmenlerin kökenlerin farklı olması vatandaşlık kavramının tekrar tartışılmasına ve daha çok önem verilmesine aynı zamanda klasik vatandaşlık anlamının

değişmesine neden olmuştur. Bölgesel özerklik ve yerleşme fikrinin gelişiminin yanında aynı zaman da küreselleşmenin etkilerinin ve sorumluluklarının vatandaşlık kavramının alanının genişletmesi etkisi de bulunmaktadır. Vatandaşlıkla ilgili araştırmalarda ulus-devlet çatısı altındaki etkisinin küreselleşen ulus-üstü kavramlarla kullanılmaya başlanmıştır (Kadıoğlu, 2008: 137).

Uluslarüstü haklar, Avrupa'da gelişmiş ve AB vatandaşlığını karakterize etmiştir. British Commonwealth Citizenship, AB gibi modern bölgesel örgütlerden önce ulus-üstü bir üyelik ya da vatandaşlık sistemine bir örnektir. AB vatandaşlığı, tüm AB üyesi ülkelerde yaygın bir vatandaşlık fikrini somutlaştırmakta ve sonunda Avrupa kimliği için bir temel oluşturmaktadır. AB vatandaşlığı, vatandaşlığın altında yatan kilit ilke olan devlet egemenliği ile ilişkili olan uygulamaların dönüşümüne neden olmaktadır. AB vatandaşlığının yaygın olarak bilinen temel hakkı olan hareket özgürlüğü, devletlerin yabancıyı dışlama yeteneğini sınırlamakta ve ulusal egemenliği zayıflatmaktadır. 1992'de imzalanan ve 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile kurumsallaşan Avrupa vatandaşlığı, ulus-devletin dışında ve ötesinde bir vatandaşlık oluşturan kendine özgü bir deneyimdir.

Avrupa Birliği vatandaşlığı kavramı klasik anlamda vatandaşlıktan tamamen farklıdır. Maastricht Antlaşması üye devletlerin vatandaşları ile Birlik arasında ilk kez daha önce hiç var olmayan bir şekilde doğrudan bir siyasi bağ oluşturmuştur. Avrupa vatandaşlığı her ne kadar klasik anlamda bir ulus devlet vatandaşlığı olmasa, kendisine özgü, başka bir benzeri olmayan bir vatandaşlık türü olsa da boş veya sembolik bir kavram değildir. Üye ülkelerin vatandaşlarının ulusal vatandaşlık ve kimliklerine ek olarak verilen bir vatandaşlık hakkı olan AB vatandaşlığı kişilere bazı hak ve yükümlülükler getiren ve ulusal vatandaşlığa ek olarak getirilen bir vatandaşlık türüdür. Avrupa vatandaşlarının sahip olduğu haklar genel olarak: tüm üye ülkelerde özgürce oturma, güvenlik güçleri gibi bazı istisnalar dışında, Birliğe üye bir ülkede çalışabilme hakkı ve özgürce dolaşabilme hakkı, Avrupa Parlamentosu ve belediye seçimlerinde seçme ve seçilme haklarını kapsar. Yine AB üyesi olmayan bir ülkedeyken, kendi ülkesinin büyükelçilik ya da konsoloslugu yoksa herhangi bir üye ülkeninkine sığınabilme ve diğer üye ülkelerin korumasından yararlanabilme hakkı ve ulusal kimliği nedeniyle herhangi bir ayrımcılığa uğramama güvencesi bulunmaktadır. Toplulukla ilgili konularda Avrupa Birliği kurumlarına ve Avrupa Ombudsmanı'na Birliğin herhangi bir resmî dilinde dilekçe yazabilme ve aynı dilde yanıt alabilme ve Avrupa Parlamentosu, Avrupa Konseyi ve Avrupa Komisyonu belgelerine özgürce ulaşabilme hakları da güvence altına alınmıştır (Aktaş, 2016).

Birlik vatandaşlığı kavramı, AB entegrasyonu sürecinde nispeten yeni bir fikir olarak ortaya çıkmıştır; demokratik ve tek biçimli bir Avrupa kurulması, Birlik vatandaşlarının doğrudan katılımını gerektirdiği için AB'nin geleceğini belirlemede kilit bir politika haline gelmiştir. Bu bağlamda, Birlik vatandaşlığının geleceğinin Avrupa Birliği entegrasyon sürecine bağlı olduğu görülmektedir. Birlik vatandaşlığına sahip olmak için üye devletlerden birinin vatandaşı olmak gerekmektedir. Ancak bu düzenleme yapılırken, Birlik vatandaşlığı kavramına yeterince açıklık getirilmemiş; bu vatandaşlığın kazanılması, kaybedilmesi gibi hususlara ilişkin olarak herhangi bir hüküm öngörülmemiştir. Bir başka deyişle, hangi koşullarda vatandaşlık haklarının verileceği ya da vatandaşlığın kaybedileceği, üye devletlerin

egemenlik alanında bırakılmıştır. Yani üye devletlerden birinin vatandaşı olan her birey doğal olarak birliğin vatandaşı olmaya da hak kazanır (Saylan, 2007).

GÖÇ VE VATANDAŞLIK

Küreselleşmenin geliştirdiği en önemli olgulardan biri göç hareketlerindeki artış olmuştur. Küreselleşme ile birlikte dünyada sosyal hareketlilik artarken uluslararası göç milyonlarca insanın yerinden olmasına neden olmuştur. David Harvey'in "zaman ve mekan sıkışması" olarak ifade ettiği küreselleşme kişilerin göç niyetlerini gerçekleştirmelerini kolaylaştıran bazı gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Kapitalizmin gelişimiyle birlikte zaman ve mekanda yaşanan büyük değişimleri, özellikle ulaşım ve iletişimdeki gelişmelerle bağlantılı olarak, mekan üzerindeki engellerin kalkması ve dünya haritasının küçülmesi göç etmek isteyenlere yeni olanaklar sağlamış ve göçü kolaylaştırmıştır (Danış, 2011: 257). Böylece yer değiştirme olaylarında ciddi artışlar meydana geldi. Bu yer değiştirmeler yeni aidiyet arayışlarını da beraberinde getirdi. Ulus devlet bu değişim ve dönüşüme somut bir çözüm üretilmediği için kendisiyle özdeşleştirilen vatandaşlık alternatif hak söylemleriyle sorgulanmaya başladı (Turner, 1994: 157; Esendemir, 2008: 28).

Vatandaşlık kavramının kapsadığı iki önemli aktör bulunmaktadır: ulus-devlet ve ulus-devletin aktörleri. Bu önemli iki aktörden vatandaş kısmı yani insan kısmının göz ardı edildiği genel kanıdır. Özellikle göç ile yeni vatandaşlık kavramının oluşmasında bireylerin statü, kimlik ve devlete bağlılığı konusunda karmaşa olabilmektedir. 1990'ların sonunda başlayarak günümüze kadar geçen iki farklı politik eğilimi kapsamaktadır. Bunlardan ilki asimilasyona geri dönüş olarak nitelendirilen tutucu yöne kayarken, ikincisi ise ulus-ötesi ve kültürlerarası etkileşim içeren özgürlükçü bakış açısını getiren politikayı kapsamaktadır. Ulus devletler hem ekonomilerinin gelişimi için kitlesel göçe izin vermişler, hem de büyük göçlerin azaldığı dönemlerde asimilasyon politikaları uygulayarak göçmenlerin toplum içinde homojen olarak yaşamalarını sağlamışlardır. Küreselleşmenin artışa geçmesiyle birlikte asimilasyon ve entegrasyon politikalarında gelişim gösterilmemiştir (İçduygu ve diğerleri, 2014: 67).

Günümüzde göçmenler ulus-ötesi ilişkiler ağı içinde birden fazla toplumla vatandaşlık bağı kurabilmektedir. Köken ülkelerinden kopan ve yeni toplumla bütünleşme amacı güden değil, hem kaynak ülke hem de geldikleri ülke ile ilişkileri devam eden ve böylece birden çok kültür ve vatandaşlığı barındıran bireyler olarak karşımıza çıkmaktadır (İçduygu vd., 2014: 45; Şahin, 2007: 245; Tuna ve Özbek, 2012: 73).

Çifte vatandaşlık, bireylerin vatandaşlığını iki ulus devlette birleştirmeleri anlamına gelmektedir. Prensip olarak, bireyler iki vatandaşlıktan daha fazla vatandaşlığa sahip olabilirler. Her ulus devlet; egemenliğinin sonucu olarak vatandaşlarını kendi yasalarına göre belirler (Faist vd., 2008: 4). Çifte vatandaşlık kavramının özellikle göçmenlerin uyum ve entegrasyonunu arttıracığı düşünüldükçe bunun konuyla ilgili karışıkların çözülmesine alternatif olacağı düşünülmüştür. Ancak olumlu bir kavram olarak karşımıza çıkan çifte vatandaşlığın bireye iki taraflı sorumluluklar, yükümlülükler getirmesi ve hakların çift olarak algılanmasının ise sorunları daha da arttıracığı şeklinde eleştirilmektedir (Keyman ve İçduygu, 2009: 231).

Küreselleşme ile birlikte ulus devlette yaşanan ve bireyin ulus-devlete olan bağlılığını azaltması farklı alt kimliklerin milli kimliğe karşı durması sorununu da beraberinde getirmiştir. Farklı etnik kimlikler, çok kültürlülük politikalarıyla göçmenlerin topluma uyumunu artırılması ve farklılıklara hoşgörü gösterilmesi bireylerin aidiyetlerini arttırmak için önemli bir adım olarak görülmektedir (Topuzkanamış, 2013: 422).

“Küreselleşmeye paralel olarak hızı ve yoğunluğu artan göçler karşısında ulus-devletin güç yitirisi için verilen örneklerden biri de siyaset alanına aittir. 1990’lı yıllarda popülerliği artan diaspora kavramı çerçevesinde ele alınan “diaspora politikası” nosyonu, göçmen toplulukların geride bıraktıkları anayurtlarına yönelik yürüttükleri siyasi faaliyetleri söz konusu eder. Göçmenlerin hem yerleştikleri ülkelerin, hem de coğrafi ve hukuki anlamda uzağında kaldıkları eski ülkelerinin siyasetini etkilemeyi hedefleyen siyasi faaliyetleri ulus-devlete karşı bir meydan okuma olarak değerlendirilmektedir” (Danış, 2011: 260).

Bugün artık “pek çok ülkede seçimlere ülke dışında yaşayanların da iştirak edebilmesi, buldukları yabancı ülkelerde oy verme hakkı sayesinde anayurtlarının siyasetine dair söz sahibi olabilmeleri bunun bir örneği sayılabilir. Yaklaşık 10 milyon nüfusu olan Dominik Cumhuriyeti bu açıdan çarpıcı bir örnek olacaktır. ABD’de sayıları 1.2 milyonu geçen Dominik diasporası iki ülke arasındaki siyasette ve anayurtlarına yönelik hak arama mücadelelerinde o derece etkili bir aktör haline gelmiştir ki “Yurtdışındaki Dominikliler Konseyi” gibi çeşitli örgütlerin de çabasıyla, Dominik Cumhuriyeti’nin gözden geçirilen anayasasında tanımlanmışlardır. 1997’de kabul edilip, 2004’te hayata geçirilen bir yasaya göre, yurtdışında yaşayan Dominikliler çifte vatandaşlık hakkın kazanmış ve Dominik seçimlerinde oy kullanma haklarını korumuşlardır. Hali hazırda meclis düzeyinde temsil edilen Dominik diasporasının eski ülkelerindeki siyasi nüfuzunun ne kadar güçlü olduğunu göstermesi açısından dikkat çekici bir örnektir” (Danış, 2011: 261).

Ulus-devletin belki de en önemli başarısı olarak demokratik vatandaşlık bilincinin bireylere sunması olarak gösterilebilir. Demokratik vatandaşlık anlayışında bireyler kanunların oluşturulmasından yönetme sürecine kadar olan tüm siyasal süreçlere aktif olarak katılabilmektedir ve isteklerini karar alıcılara iletmektedir. Demokratik vatandaşlık anlayışında toplumun tüm kesimlerinde eşit derece de katılımın sağlanması gerekmektedir ancak ulus-devletin çıkmazı olarak karşımıza çıkan durum olarak toplumdaki azınlıklar, göçmenler, kadınlar ve toplumdaki dışlanmışlar eşit derece siyasi katılımı sağlayamamaktadır. Özellikle azınlıklar ve göçmenlerin ulus içerisinde asimile edilmesi yoluyla kültürel geçmişlerini yok etmeye çalışan ulus-devletler başarısızlıkla karşılaşmıştır.

Küreselleşen dünyada sınırların ortadan kalkmasıyla artık kültürel bir birlik oluşturmak ve kültürel homojenleşmeyi sağlamak neredeyse imkansız görülmektedir. Günümüzde bireyler ülkeler arasında aile, sosyal ve ekonomik bağlar kurmakta ve birden fazla kimliğe sahip olmaktadır. Küreselleşmenin kaçınılmaz sonucu olarak görülen göçler ve etno-kültürler bireyin artık bir ulus-devlete ait olamayacağına da göstergesi olmaktadır.

Artık ulus-devletin işlevselliğinin azaldığı günümüzde vatandaşlık sorunun çözümü için küresel vatandaşlık sunulmuştur. Küresel vatandaşlık, bireylerin aidiyetlerinin azaltıldığı,

vatandaş olarak değil insan olarak algılandığı bir modeli içermektedir. Küresel vatandaşlık modeli ile etnik çeşitliliğin ve çoklu kimliklerin tanınması açısından çok kültürlülüğü gerektirmektedir ancak yerel çeşitliliğin de korunmasını sağlanmalıdır. Küreselleşmenin ekonomik ve kültürel bütünleştiriciliği uluslar üstü kurumların varlığına ihtiyaç duymakta ve dünya toplumlarının isteklerini ve taleplerini karşılamak üzere küresel bir politikaya ihtiyaç duymaktadır. Bu da küresel vatandaşlık modeli içerisinde kendini göstermektedir (Castles, 2002: 304).

SONUÇ

Hem sosyal yapıları hem de hükümet yapılarını değiştirerek yeniden şekillendiren küreselleşme süreci, vatandaşlık kavramını da önemli ölçüde etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Küreselleşmenin yükselişi ile birlikte ulus-devlette bir üyelik ve kimlik biçimi olarak vatandaşlık kavramı değişmiş ve alanı da genişlemiştir. Sonuçta küreselleşmenin vatandaşlığı iki temel yönde etkilediği söylenebilir. Birincisi, insanların ulusal sınırlar ötesinde yaşamak ve çalışma talepleri ve hareketleri, ulusal kimlik ve aidiyet, bir siyasi partiye üyelik ve bu üyelik için elde edilen hakları kapsamaktadır. İkincisi, küreselleşmenin, ulusal egemenlik üzerine etki eden ulus-ötesi ve çokuluslu örgütlerin varlığıdır. Bunlar, ulus-devlete paralel olarak var olmakta ve hem vatandaşlığa tahsis edilen haklar ve ayrıcalıkları karmaşıklaştırmakta hem de yaymaktadır. Çifte vatandaşlığa ve sivil toplum haklarına izin veren ülkelerin sayısındaki artış, vatandaşlığın kazanılmasını kolaylaştırmıştır. Buna ek olarak, göçmenlerin ulus-ötesi yer değiştirmeleri ulusal vatandaşlık kavramından uzaklaşılması şeklinde yorumlanabilir.

Ulus devletin yapısını değişime zorlayan küreselleşme süreci burada önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olurken, ulus devleti ortadan kaldırmamıştır. Hatta paradoksal olarak devletin ve koruyuculuğun bir dönüş sürecinde olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Özellikle günümüzde çok önemli bir sorun olmaya başlayan güvenlik ve terörizm sorunu, ABD’de Donald Trump’ın başkan seçilmesi ve İngiltere’nin BREXIT ile AB’den ayrılma sürecini tartışması ile birlikte uygulanmaya başlanan politikalar, devletlerin yeniden kendi içine dönmesi ve daha koruyucu ve güvenlikçi politikalar izlemesi sürecine doğru bir geri çekilme sürecini yaşamakta olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda bazı ticari antlaşmaların gözden geçirilmesi ve şirketlerin faaliyetleri ile ilgili yeni bir takım düzenlemelere doğru gidilmesi devletçiliğin geri dönüşü olarak da yorumlanabilir. Ancak bu devletçilik de alışık olduğumuz türden değil bu da geçmiştekenden daha farklı küreselleşme sürecine paralel şekillenen yeni bir türdür. Küreselleşme sürecinin başında fazlaca açılan devletin şimdi bu geri çekilme hareketi medyada yaygın olarak milliyetçiliğin geri dönüşü biçiminde yansıtılmasına rağmen gerçeği yansıtmamaktadır. Bu geri çekilmenin devletin yapısı ile ilgili ideolojik nedenlere dayanmaktan ziyade devletin kısa sürede kendi vatandaşını, ulusal ve ekonomik çıkarlarını korumaya dayalı pragmatik nedenlere dayanmaktadır. Ancak bu devletin içine kapanması aynı zamanda gelişen demokratik ve hümanist değerlerin ve yönetimdeki katılımcılık ve şeffaflığın zarar görmesine yol açması kaçınılmaz olacak aynı zamanda bu geri çekilme uzun vadede yine ulusal çıkarları ciddi çıkmazlara sürükleyecektir. Ayrıca, küreselleşme süreci ile birlikte uluslararası boyutu ve

alanı gittikçe büyüyen terörizm özellikle göçle bağlantılı olarak devletleri ve vatandaşları kaygılandırmaktadır. Bu bağlamda küreselleşmenin ve terörle bağlantılı göç riskiyle ilgili endişelerin sonucu olarak, ulusal üyelik ve bir devlete sadakat konusundaki tartışmaları da yeniden canlanırken aynı zamanda göçmen ve mültecilere karşı bir tepki de gittikçe taban kazanmaktadır. Bu tepkilerin önümüzdeki süreçte küresel vatandaşlık gibi kavramları nasıl etkileyeceği de önemli bir soru olarak önümüzde durmaktadır.

Keyman'ın da belirttiği gibi küreselleşmenin etkilerinin sorun olarak algılanmasının önüne geçilmesi ve yaşanan zorlukların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Küreselleşmenin bu yarattığı ikilemin iyi okunması gerekmektedir. Aynı zamanda da küreselleşmenin dönüşümlerinin yönetilmesi için önlemlerin alınması gerekmektedir (Keyman, 2013).

KAYNAKÇA

- Aktaş, M. (2016). AB ve Türkiye. Bursa: Dora Yayınları.
- Aktaş, M. (2012). Küreselleşme Sürecinde Ulus Devlet ve Demokrasi. Ekev Akademi Dergisi, 12(53), 223-234.
- Castels, S., & Miller, M. J. (2008). Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri. B. U. Bal ve İ. Akbulut (Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castles, S. (1998). Globalization and Migration: Some Pressing Contradictions. International Social Science Journal, 50 (156), 179-186.
- Danış, D. (2011). Küreselleşme Ulus Ötesi Göç ve Ulus-Devlet. Özgür Adadağ ve Cemil Yıldızcan (Eds.), Küreselleşme ve Demokrasi. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Esendemir, Ş. (2008). Türkiye'de ve Dünyada Vatandaşlık: Eski Sorular, Yeni Arayışlar. İstanbul: Birleşik Yayınevi.
- Faist, T. & Gerdes, J. (2008). Dual Citizenship in an Age of Mobility. Washington, DC: Migration Policy Institute.
- Falk, R. (1994). The Making of Global Citizenship. B. Van Van Steenbergen (Ed.), The Condition of Citizenship. Thousand Oaks, ABD: Sage.
- Held, D. (1995). Ulus Devletin Çöküşü. S. Hall ve M. Jacques (Eds.), Yeni Zamanlar. Abdullah Yılmaz (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İçduygu, A., Erdar, S. & Gençkaya, Ö. F. (2014). Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları 1923- 2023: Ulus-Devlet Oluşumunda Ulus- Ötesi Dönüşümlere. İstanbul: Mirekoç Proje Raporları.
- Kadioğlu, A. (2008). Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara. İstanbul: Metis Yayınları.
- Keyman, E. F. & İçduygu, A. (2009). Küreselleşme, Avrupalılaşıma, ve Türkiye'de Vatandaşlık. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keyman, E. F. (2013). Türkiye'nin Yeniden İnşası: Modernleşme, Demokratikleşme, Kimlik. Utku Kavasoglu ve Sebla Küçük (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koray, M. (2005). Avrupa Toplum Modeli. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kymlicka, W. (1998). Is Federalism a Viable Alternative to Secession?. Percy B. Lehning (Ed.), Theories of Secession in (p. 109-148). London and New York: Routledge.
- Marshall, T. H. (1964). Class, Citizenship and Social Development. Garden City, New York: Doubleday.
- Peters, M. A., Besley, T. & Paraskeva, J. M. (2015). Global Financial Crisis and Educational Restructuring. Citizenship, Social and Economics Education, 14 (1), 15-18.
- Saylan, S. E. (2007). Avrupa Birliği Vatandaşlığı ve Gelişim Süreci. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, B. (2007). Almanya'daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonun Kuşaklarası Karşılaştırılması: Kimlik ve Ait Hissetme. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Topuzkanamış, Ş. E. (2013). Türk Hukukunda Anayasal Gelişmeler Işığında Vatandaşlık. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Tuna, M., & Özbek, Ç. (2012). Yerlileşen" yabancı" lar: Güney Ege Bölgesi'nde Göç, Yurttaşlık ve Kimliğin Dönüşümü. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Turner, B. S. (1994). Postmodern Culture/Modern Citizens. B. Van Steenbergen (Ed.), The Condition of Citizenship and Society (ss. 1-10). <http://www.comp.lancaster.ac.uk./sociology/soc009ju.html>.
- Van Steenbergen, Bart. (Ed.) (1994). The Condition of Citizenship. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage. <http://www.migrationpolicy.org/article/citizenship-globalized-world>, Erişim Tarihi: 25.05.2006.

Yönetişim Kavramına Eleştirel Bir Bakış

Dr. Murat Aktaş, Muş Alparslan Üniversitesi
muratmha@hotmail.com

Fatma Betül Şengönü, Muş Alparslan Üniversitesi
fb.sengonul@alparslan.edu.tr

ÖZET

Kamu kurumları ve özel kuruluşlarda idari, ekonomik ve siyasi otoritenin ortak kullanımını ifade eden yönetişimde, yönetimden farklı olarak etkileşim ve iletişim kavramları dikkat çekmektedir. Küreselleşme sürecinde ulaşım ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte bilginin ucuzlaması ve bilgiye ulaşmanın kolaylaşması ile karar alma ve alınan kararların uygulanması sürecine vatandaşların katılım talebinin artması gündeme gelirken, eskiden geleneksel olarak yöneten ve karar veren konumunda bulunan yönetici, artık yöneten olmaktan ziyade “koordine eden” konumuna gelmiştir. İktidarın gücünün sınırlarına ve sivil toplum örgütlerinin rolüne ilişkin gelişen, yeni bir anlayışın belirlediği talepleri yansıtan yönetişim bazı konularda modern ulus devletin kamu hizmetlerini sunarken bazı yetkilerini sivil toplum örgütleri ve özel şirketler gibi aktörlere devretmek zorunda kaldığını göstermektedir. Böylece kamu kuruluşları, sivil toplum ve özel sektör arasındaki sınırlarda gelişen yönetişim daha iyi yönetebilmek amacıyla yönetim anlayışının yeniden yapılandırılmasına vurgu yapmaktadır. Ancak yönetişimin hedeflediği veya iddia ettiği etkinlik ve verimliliğe ulaşım ulaşamadığı konusunda bir takım eleştiriler bulunmaktadır. Özellikle Dünya Bankası, IMF ve OECD gibi ulus üstü kurumlar, uluslararası sermaye ve çok uluslu şirketler açısından değerlendirildiğinde; yönetişim, neo-liberalizmin devleti ve dünyayı yeniden şekillendirmesinin araçlarından biri olarak eleştirilmektedir. Bu yaklaşıma göre, devleti bir “firma gibi” yeniden yapılandırarak piyasa mantığıyla vatandaşı da müşteri gibi gören yönetişim, devleti kamu yararından uzaklaştırmakta, siyasetin toplumsal içeriğini zayıflatmakta ve küresel egemen sınıfların iktidarına hizmet etmektedir. Yönetişim kavramını eleştirel bir bakış açısıyla ele almayı amaçlayan bu çalışma, ilgili Türkçe, İngilizce ve Fransızca literatürden yararlanarak konuyla ilgili literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Yönetişim, Küreselleşme, Neo-Liberalizm, Etkinlik, Verimlilik.

A Critical Analyzing of the Concept of Governance

ABSTRACT

The concept of governance, which expresses the common use of administrative, economic and political authority by public institutions and private organizations, draws attention with the concepts of interaction and communication, unlike management. Along with the globalization process, transportation and communication technologies have been developed, and therefore, information access has become easier. With these developments, it is becoming the primary topic that increases in demand for citizens to make decisions and then to implement their decisions' too. And so, in the past, the administrator, who has traditionally managed and decided, has now become a "coordinator" rather than a manager. The concept of governance reflects the demands that a new understanding of the limits of power and the role of non-governmental organizations. Thus, the modern nation in some cases has to hand over some of its powers to actors such as NGOs and private companies while the government is offering public services. So, the concept of governance, which is developing at the border between public institutions, civil society, and the private sector, emphasizes the restructuring of management to manage it better. However, there are some questions about whether governance is achieved efficiency and productivity as claimed. Especially when supranational institutions such as World Bank, IMF and OECD are evaluated in terms of international capital and multinational corporations, the governance has been criticized for becoming a tool of neo-liberalism that transforms the states as well as the world. According to this approach, governance restructures the state as a "firm" and sees that a citizen as a customer in a market sense. Therefore, it removes the state from public interest, weakens the social content of politics and serves the power of global dominant classes. This study analyses the concept of governance evaluating in a critical view based on French, English, and Turkish literature.

Keywords: Governance, Globalization, Neo-Liberalism, Effectiveness, Efficiency.

GİRİŞ

Yeni Kamu Yönetimi (YKY) düşüncesine paralel olarak gelişen yönetim kavramı ile birlikte kamu kaynaklarının daha verimli kullanımı, hizmetlerde etkinlik, daha şeffaf ve hesap verebilir bir yönetim, özelleştirme, ekonomik ve idari reformlar, küresel, kentsel ve bölgesel gelişmeler ve rekabet gibi konuların önem kazanması yönetime olan talepleri arttırmıştır. İktidarın gücünün sınırlarına ve sivil toplum örgütlerinin rolüne ilişkin gelişen yeni bir anlayışın belirlediği talepleri yansıtan yönetim kavramı bazı konularda modern ulus devletin kamu hizmetlerini sunarken bazı yetkilerini sivil toplum örgütleri ve özel şirketler gibi aktörlere devretmek zorunda kaldığını göstermektedir. Böylece kamu kuruluşları, sivil toplum ve özel sektör arasındaki sınırlarda gelişen yönetim daha iyi yönetebilmek amacıyla yönetim anlayışının yeniden yapılandırılmasına vurgu yapmaktadır.

Özellikle küreselleşme süreciyle birlikte dünya internet ağları ve otobanlarıyla örülüp McLuhan'ın (1964) deyişiyle küresel bir köy haline gelirken, bilginin önemi de her geçen gün daha da artmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişim bilgiyi küresel rekabette önemli bir güç haline getirmekle birlikte bilgi toplumu ve küreselleşme süreci de gelişmeye başlamıştır. Bu süreçte ulaşım ve teknolojik gelişmelerle birlikte bilginin ucuzlaması ve bilgiye ulaşmanın kolaylaşmış, vatandaşların karar alma ve kararların uygulanması süreçlerine katılımının da artması gündeme gelmiştir. Aynı zamanda modern ulus devleti bilimsel gelişmelere karşı duyarlı hale getiren küreselleşme ve bilgi toplumu kamu yönetiminde teknolojik gelişim ve dönüşümü de gerekli hale getirmiştir. Bu süreçte yöneten ve yönetilen ilişkisi de önemli oranda değişmiş bununla birlikte birçok alanda yönetim kavramının yerine yönetim kavramı kullanılmaya başlamıştır. Böylece yöneticiler eskiden geleneksel olarak bulunduğu yöneten ve karar veren konumundan çıkarak “koordine eden” konumuna gelmiştir.

Ancak yönetimin hedeflediği veya iddia ettiği etkinlik ve verimliliğe ulaşım ulaşamadığı konusunda bir takım eleştiriler bulunmaktadır. Özellikle Dünya Bankası, IMF ve OECD gibi ulus üstü kurumlar, uluslararası sermaye ve çok uluslu şirketler açısından değerlendirildiğinde yönetim; neo-liberalizmin devleti ve dünyayı yeniden şekillendirmesinin araçlarından biri olarak eleştirilmektedir. Bu yaklaşıma göre, devleti bir “firma gibi” yeniden yapılandırarak piyasa mantığıyla da vatandaş müşteri gibi gören yönetim, devleti kamu yararından uzaklaştırmakta, siyasetin toplumsal içeriğini zayıflatmakta ve küresel egemen sınıfların iktidarına hizmet etmektedir.

YÖNETİŞİM KAVRAMI

II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle 1950 ve 1960'lardaki sürekli ekonomik büyüme devletin refah ve sosyal sorumluluklarının genişlemesini güvence altına almasına ve hükümetin etkinliği konusundaki inancı kuvvetlendirmeye yardımcı olmasına rağmen, ardından azalan vergi gelirleri, halkın hükümetten beklentileriyle hükümetin gerçekte yapabilecekleri arasında bir dengesizlik ortaya çıkarmıştır. Hükümetler ya halkın beklentilerini azaltmak ya da yönetim hizmetlerini daha ucuz ve daha etkin bir biçimde yerine getirebilmek için daha yaratıcı yeni yollar bulmak zorunda kaldılar (Heywood, 2014: 164).

Bu bağlamda refah devletine artık toplumun ihtiyaçlarına cevap veremediği yönünde ciddi eleştiriler yapılmaya başlandı. Sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik alanda büyük yer kaplayan ve kamu hizmetlerini sunan geleneksel devletin çok büyüyerek hantallaştığı, yolsuzlukların ve vurdumduymazlığın geliştiği, buna bağlı olarak kamu kaynaklarının etkin kullanılmadığı ileri sürülerek kamu yönetimi anlayışının değişmesi gerektiğine yönelik görüşler ileri sürüldü. Böylece 1970'lerin sonundan itibaren tartışılmaya başlanan Yeni Kamu Yönetimi anlayışı ortaya çıktı. Fredrickson'a göre (2007: 2) 'yönetişim' sözcüğünü 'kamu yönetimi' ya da 'yönetim' ifadesine alternatif anlamda ilk olarak 1972'de Harlan Cleveland kullanmıştır. Cleveland "halkın istediği şey daha az yönetim daha fazla yönetişimdir" diyerek kavramı gündeme getirmiştir (Bayraktar, 2015: 74).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve liberalizmin zaferini ilan etmesiyle birlikte hızla dağılan Sosyalist Bloktan kurtulan devletler ve dünyanın büyük bir kısmında liberalizm yerleşirken aynı zamanda kar oranlarının düşmesi ve ekonomik büyümenin yavaşlaması gibi olumsuzlukların da derinleştirdiği ekonomik krizler geliyordu. Bununla birlikte hızla gelişen küreselleşme sürecinde kamu yönetimi ve hükümetlere yönelik eleştiriler ve tartışmalar hükümetler üzerinde yeni baskılar yarattı. Bu süreçte yönetim serbest piyasa ve neo-liberal önceliklere yönelik ideolojik ve pragmatik bir evrim sürecine girerken, küresel çapta yaşanan değişimlere paralel olarak değişen devletin rolü ve doğasını da etkileyerek aynı zamanda yönetimin biçimi, doğası ve işleyişi ile ilgili önemli sonuçlar ortaya çıkardı. Bu süreçte gittikçe taraftar bularak tartışılmaya başlanan "yönetişim" (governance) kavramı çağdaş siyasetin ve yönetimin en önemli ve popüler kavramlarından biri haline geldi.

Brugvin (2007) yönetişim kavramının eski Fransızcada ve 13. yüzyılda İngiltere ve Portekiz'de 'hükümetin hükmetme sanatı ve tarzı' ile eş anlamlı olarak kullanıldığını yazmaktadır. Kavramın tedavüldeki kullanımına yakın uzlaşmayı da içeren anlamda ise ilk olarak 17. yüzyılda Fransa'da, hükümeti sivil toplumla uzlaştırmaya ya da uyumlulaştırmaya çalışan bir yaklaşımdan esinlenilerek kullanıldığı, ardından da bütün dünyaya yayıldığı ile ilgili görüşler bulunmaktadır. Gaudin (2000), Fransızca "gouvernance" kelimesinden gelen yönetişim kavramının kökeninin 17. yüzyılda bazı felsefi düşünceler kapsamında hükümeti sivil toplumla uzlaştırmaya ya da kombine etmeye çalışan bir yaklaşımı ifade etmek için kullanıldığını belirtmektedir (Turan, 2013: 64).

Fransızca "gouvernance" ve İngilizcede "governance" biçiminde kullanılan yönetişim kavramının Latince "gubernare" kökünden geldiği kabul edilmektedir. "Govern" (yönetmek) sözcüğü "dümen tutmak, kumanda etmek, yönetmek" anlamlarına gelmektedir. Yunancada ise "kuberman" kökünden geldiği kabul edilen kavram yine "dümen tutmak" anlamına gelir. Böylece "yönet" kelime kökü "-işim" (-ance) son ekini alarak fiil kökünü isme dönüştürmüştür. Ancak "yönetişim" "yönetmek" fiilinden türeyen "yönetim", "yönetici/vali", "yönetilebilirlik" gibi birçok formdan biridir (Hughes, 2010; Turan, 2013: 68). Dolayısıyla yönetişim en basit anlamda işbirliği içinde birlikte yönetme eylemini ifade etmektedir.

New Shorter Oxford Sözlüğü "yönetişim" için üç tanım vermektedir. Birincisi; "yönetim-government" anlamı olarak, "yönetme eylemi, tarz", kontrol, idare -*control, mastery* olarak "etkide bulunmak, kontrol etmek, hâkim olmak" ve iyi düzen -*goodorder* olarak "iyi

yönetilme hali". İkinci tanım; "yönetme işlevi ya da gücü; yönetme otoritesi, yöneten kişi ya da organ" anlamlarını verir. Üçüncüsü ise; "yaşamın, işin ya da davranışın yönetimi, idaresi"dir (Turan, 2013: 68-69).

Hala üzerinde uzlaşmış ortak bir tanımı bulunmamasına rağmen genel anlamda toplumsal yaşamın çeşitli düzenlenme biçimlerini ifade eden yönetişim, yönetimden daha kapsamlı bir kavramdır. En basit ve en kısa tanımıyla yönetişim; resmi ve özel kuruluşlarda idari, ekonomik ve siyasi otoritenin ortak kullanımını ifade etmektedir. Demokratikleşme ve neo-liberal politikaların yönetişim odaklı yaklaşımları sonucunda kavram, 1980'li yıllarda Latin Amerika'da, 1990'lardan itibaren de Afrika'da hızla yayılmıştır. IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'nün yanı sıra Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD), Birleşmiş Milletlerin bazı kuruluşları (örneğin Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı-UNDP) ve Avrupa Birliği kurumlarının resmi söylemleri arasında da yer almıştır. Dünya Bankası, kavramı ilk kez 1989 yılında Afrika'nın kalkınmasına ilişkin bir raporda "yönetimde siyasi gücün etkin kullanımı" şeklinde tanımlamıştır (World Bank, 1989: 60). Birleşmiş Milletlere göre ise yönetişim "bir ülkenin meselelerini yönetmek için ekonomik, siyasi ve idari yetkilerin kullanımı" olarak tanımlanmaktadır (UNDP, 1997: 9). Avrupa Komisyonu da yönetişim anlayışını "*European Governance: A White Paper*" adlı "Avrupa Yönetişimi" olarak nitelendirilen belgeyle ortaya koymuştur. Avrupa Birliği'nin yurttaşları tarafından kendisine verilen yetkileri nasıl kullandığı sorunuyla ilgili bilgilerin yer aldığı belgede iyi yönetişimin açıklık, katılım, hesap verebilirlik, etkinlik ve tutarlılık olarak 5 temel ilkesi olduğundan söz edilmektedir. Bu tanımlardan söz konusu örgütlerin yönetişimi teknik bir kavram olmaktan ziyade, bir ülkenin siyasal ve ekonomik düzeninin işleminde egemen olan temel ilkeler ya da düşünce biçimi olarak tasarladıkları görülmektedir (Zeren, 2013: 144-145).

Geleneksel yönetim anlayışında yöneten ve yönetilen olarak var olan yapının bileşenlerinin birlikteliğine vurgu yapan, çağımızın popüler kavramı olan yönetişimin içerisinde, yönetimden farklı olarak, etkileşim ve iletişim kavramları da bulunmaktadır. Yönetimi birlikte yürüten kişilerin bilgi birikimleri birbirine yakın olur ve bu kişiler arasında sürekli olarak iletişim vardır. Toplumdaki sosyal, siyasal ve ekonomik aktörlerin etkileşiminin ortaya çıkardığı bir süreç olarak görülen yönetişim kendisinin bileşenleri olarak kabul ettiği bu bütün aktörlere bir işi birlikte yürüten ortaklar olarak bakmaktadır.

Temel türleri arasında piyasalar, hiyerarşiler ve ağlar olduğu kabul edilen bir süreç veya süreçler bileşkesi olarak kabul edilen yönetişim, yönetimi de kapsayabileceği gibi, yönetim olmadan da yönetişim mümkündür. Yönetişimin tipik özelliği, devlet toplum ayırımının belirsizleşmesidir. Çünkü yönetişimde özel kurum ve kuruluşlar kamusal olanlarla yakın işbirliği içinde çalışır. Burada yerel, ulusal, bölgesel ve küresel gibi çok sayıda düzey veya katman sürece dâhil olabilir (Heywood, 2014: 64).

Yönetişim Kavramına Yüklenen Farklı Anlamlar

Kamu kuruluşları ve özel sektör arasındaki sınırlarda gelişen, yönetim tarzlarını gösteren yönetişim kavramı yönetimin daha iyi ve daha katılımcı bir şekilde yönetebilmek

amacıyla yeniden yapılandırılmasına vurgu yapmaktadır. Farklı disiplinlerde farklı anlamlarda, hatta kafa karışıklığına da yol açabilecek şekilde kullanılan yönetim kavramını genel olarak tüm yönetim örüntülerine atıfta bulunmak için kullanmak mümkündür (Bevir, 2009: 3; Demirci, 2013: 25). Siyaset, hukuk, kamu yönetimi, işletme, sosyoloji, coğrafya ve tarih gibi farklı disiplinlerde yönetime farklı anlamlar yüklendiği gözlenmektedir. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

1) Ekonomik kalkınmada iyi yönetim: Yönetişimin ilk önemli modern kullanımı ekonomik kalkınma alanında olmuştur. Dünya Bankası ve diğer uluslararası örgütler ekonomik kalkınmada verimsiz kamu harcamalarını azaltma, düzenleyici reformlarla özel sektörü ve özel bankacılığı geliştirme, devlette ve özel sektörde daha fazla şeffaflığı ve hesap verilebilirliği sağlama gibi öneriler geliştirmiştir.

2) Uluslararası ilişkilerde devletsiz yönetim: Uluslararası siyaset, sadece bağımsız devletler arasında işbirliğinin ötesinde uluslararası örgütler, rejimler ve antlaşmalardan meydana gelen yeni yönetim formları olarak da görülmektedir.

3) Devletsiz yönetim, kendi kendine örgütlenme: Yönetişimin bu kullanımı, toplumların ve toplulukların piyasa ve devletin ötesinde kendiliğinden örgütlenmesine işaret eder. Küçük yerel topluluklar, devlet yardımı olmaksızın dernekler, enformel ilişkiler, müzakereler, güven ilişkileri ve enformel toplumsal kontrol ile öz yönetim gerçekleştirilebilir.

4) Devletli veya devletsiz ekonomik yönetim, piyasa ve kurumları: Yeni kurumcu iktisatçılara göre piyasalar kendiliğinden oluşan sosyal düzenler değildir. Piyasalar, kurumlar tarafından oluşturulmakta ve sürdürülmektedir. Devlet, bu tür kurumların kaynaklarından sadece biridir. Diğer kurumlar, sözleşmeler, ticari işletmeler, özel sektör hiyerarşileri, gönüllü dernekler, kabileler ve topluluklardır.

5) Özel sektörde iyi yönetim (Kurumsal Yönetişim): Kurumsal yönetim şirketlerin kontrol ve yönlendirme sistemine işaret eder. OECD kurumsal yönetim için bağlayıcılığı olmayan bir takım ilkeler belirlemiştir.

6) Kamu sektöründe iyi yönetim, Yeni Kamu İşletmeciliği: Yeni Kamu İşletmeciliği iyi yönetim olarak gördüğü piyasalaşma ve özel sektör benzeri yönetim usullerini kamu yönetimine getirmeyi öngörmüştür.

7) Ağbağ yönetimi I, Ağbağlar içinde ve Ağbağlar tarafından yönetim: Çok merkezli yönetim formları olarak ağbağların kendi kendini örgütlediği devlet yönetimine mukavemet gösterdiği, kendi siyasalarını geliştirdiği ve kendi çevrelerini şekillendirdiği düşünülmüştür. Kaynakların mübadelesi, müzakereler, güvene dayalı oyun benzeri etkileşimler ağbağların özellikleri arasındadır. Kamu örgütlerinin oluşturduğu ağbağ, özel örgütlerin ağbağı ve hem kamu hem de özel örgütleri bir araya getiren ağbağlar gibi ağbağ türleri vardır.

8) Ağbağ yönetim II, Çok düzlemli yönetim: Çok düzlemli yönetim farklı yönetim düzlemlerine (ulusüstü, ulusal, ulusaltı gibi) ve aynı zamanda bu düzlemlerde hem kamu hem de özel aktörlerin katılımına işaret eder.

9) Ağbağ yönetişimi III, Hiyerarşilerden oluşan ağbağlara: Dernekler, endüstriyel bölgeler, şirketler birliği, satış tekeli hakkı, ortak girişimler gibi birçok biçimde gerçekteşen firmalar arası işbirliğine işaret eder (Demirci, 2013: 26-27).

Yönetişim ve kurumlar son yıllarda birçok çalışmada sıkça kullanılan terimler olmasına rağmen kullanım yerleri düşünöldüğünde bazı çalışmalarda bu kavramlar birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bu terimlerin kullanıldıkları yerlere baktığımızda eş anlamlı gibi kullanılan bu terimlerin aslında bir takım farklılıklar içerdiğini görmekteyiz. Bu farklılıklara çok fazla vurgu yapılmasa da en azından bu terimlerin kullanıldığı ortam düşünöldüğünde bu kavramları daha iyi ayırđtırabilmekteyiz. Yönetişim (governance) terimi daha çok sonuca (output) atfedilen bir terim olarak karşımıza çıkıyor. Kurumlar denildiği zaman ise bu yönetişim sonucunu meydana getiren mekanizmadan bahsediliyor çoğu zaman. Kaufmann, Kraay ve Mastruzzi (2003), yönetişimi ölkede otoritenin nasıl uyguladığını belirleyen gelenekler ve kurumlar olarak tanımlamaktadır. Nitekim bu tanımda bir sonuç olarak yönetişim kurumlardan sonra gelmektedir (Aysan, 2012).

Farklı disiplinlerde farklı anlamlarda kullanılan yönetişim kavramını Chhotray ve Stoker (2009), disiplinlerarası bir yaklaşımla ortak bir tanımda toplamak istemiştir. Onlara göre; “kolektif karar alma pratiği” olarak yönetişim: birçok aktör ve örgütün olduğu, bu aktör ve örgütler arasındaki ilişkilerin koşullarını zorla kabul ettirecek formel kontrol sisteminin olmadığı karar alma kuralları hakkındadır (Demirci, 2013: 27).

Devletin yönetim alanındaki başarısızlıklarına ilişkin sorunlara bir çözümler olarak ortaya atılmış olan yönetişim modeli,1980’lerin ilk yarısından itibaren, minimal devlet, kurumsal yönetişim, yeni kamu işletmeciliği, iyi yönetişim, sosyo-sibernetik sistem, kendi kendine organize ağlar gibi farklı ifadelerde kullanılmıştır. 1990’lı yıllardan bu yana “iyi yönetişim” (good governance) kavramı literatürde geniş bir şekilde tartışılmaktadır. Literatürde olduğu kadar yukarıda sözü edilen uluslararası örgütlerin raporlarında da bu kavramın yoğun olarak kullanıldığı görölmektedir. Zamanla plânlama, öngörme, eyleme geçme ve rekabetle baş etme yeteneği bağlamında devletin gücünü paylaşma yolları, özellikle de kamu-özel sektör işbirliğini geliştirme önlemleri ile birlikte gündeme getirilmiştir. Dolayısıyla çoğulcu bir anlayışa dayanan yönetişim kavramında, yönetimden farklı olarak, hiyerarşik ilişki yerine heterarşik ilişki türü öne çıkmaktadır. Burada yönetimin aksine tek başına hareket etme yerine birlikte düzenleme, birlikte yönetme, birlikte üretme ve kamu sektörü ile özel sektör ortaklığı esas alınmıştır. Bunun da rekabetin ve girişimciliğin gelişmesini sağlayarak beraberinde verimliliği arttırdığı savunulmaktadır.

Yönetişim yaklaşımıyla devlet artık hizmet sunan bir birim olmaktan çıkmakta ve “hizmet sunumunu düzenleme” rolünü üstlenmektedir. Burada “dikey hizmet sunumu” yerine “yatay bir koordinasyon” söz konusudur. Bu model çerçevesinde gerçekteştirilmek istenenler şöyle sıralanabilir: Kamu sektöründe etkinliğin sağlanması, rekabetin ve piyasaların desteklenmesi ve özel teşebbüs için uygun ortamın yaratılması amacıyla devlet içinde ve dışında girişimciliğin geliştirilmesi; kamu personel sayısının azaltılarak kamu hizmetlerinde reforma gidilmesi; bütçenin kontrol edilmesi; idarenin ademi merkezileşmesi ve devletin dışındaki aktörlerin daha fazla kullanılması.” Bunların gerçekteşebilmesi için ise sivil

toplumun geliştirilmesi, merkezden yerele yetki devrinin sağlanması ve devletin rolünün kamu, özel, gönüllü kuruluşlar adı da verilen hükümet dışı örgütlenmeler ile paylaşımı gerekmektedir.

YÖNETİŞİME YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Yönetişim kavramının politik düzlemde bir ‘paradigma değişiminin’ adı olduğu (Jessop, 1998) ve ‘yönetim’ kavramı her ne çağrıştırıyorsa (yukarıdan aşağı, katı, hiyerarşik, katılıma fırsat vermeyen, dolayısıyla da anti-demokratik) ‘yönetişim’in tam zıddında (yatay, esnek, katılımcı, demokratik vb.) yer aldığı iddia edilmektedir. Tekeli’nin ifadesiyle bu paradigma değişimi “önceden belirlenen bir ortak amacı gerçekleştirmek için, tek özneli, merkezi, hiyerarşik bir işbölümü içinde, araçsal rasyonelliği ön plana alarak, yapan, üreten, bunun için kaynakları ve yetkileri kendinde toplayan” klasik yönetim anlayışından, “önceden belirlenen bir iyiye doğru değil, insan haklarına dayalı performans ölçütlerini gerçekleştirerek, çok aktörlü, desentralize, ağsal ilişkiler içinde, iletişimsel bir rasyonellik anlayışı içinde, kendisi yapmaktan çok toplumdaki aktörleri yapabilir kılan, yönlendiren, kaynakların yönlendirilmesini kolaylaştıran” yeni bir yönetim anlayışına geçiş sürecini anlatır (Tekeli, 1999: 248).

Yönetişim teorisyenleri, devletin tekel ve ‘yönetim’le eş anlama geldiği çağın artık geride kaldığını; sabit, kurumsal bir merkezden kaynaklanan bir otorite fikrinin modasının geçtiğini iddia etmektedirler. Buna göre, toplumlar daha karmaşıklaşıp toplumsal talepler çoğaldıkça politik otorite çok merkezli ve çok katmanlı bir hale gelmiş ve bu bağlamda yönetim ya da hükümet etme eylemi, pek çok kamusal ve özel aktörün üzerinde değil, onların da dâhil olduğu karmaşık bir ilişki çerçevesinde daha ‘yatay’ ve ‘heterarşik’ bir biçime kavuşmuştur (Walters, 2004: 27; Bayraktar, 2015: 74-75).

Devlet merkezli bir yönetim yerine toplum merkezli bir yönetimi esas alarak vatandaşların karar alma süreçlerine ve kararların uygulanması süreçlerine katılımını öngören çağımızın en popüler kavramlarından biri olan yönetişim kavramı ve modeli hakkında farklı görüş ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazıları yönetişim anlayışının; merkeziyetçilik yerine, ademi merkeziyet ve yerelliği, katı bürokrasi yerine katılımı, kapalılık yerine açıklık ve şeffaflığı, hiyerarşi yerine ise hesap verebilirliği ve sorumluluğu getirerek, 20. yüzyılın yönetim anlayışını kapsamlı bir değişime uğrattığını ve adeta “yönetsel bir devrim” yarattığını belirtmektedirler.

Bazıları ise yönetişim modelinin bu söylenenlerin aksine hesap verebilirliği ve sorumluluğu muğlaklaştırdığını ileri sürmektedir. Yönetişim anlayışını, daha farklı nedenlerle eleştirenler de bulunmaktadır. Yönetişim kavramının tasarlandığı gibi pratikte uygulanmadığına veya uygulandığı yerlerdeki aksaklıklara yönelik eleştirilerin yanısıra yönetişime topyekûn kökten karşı çıkan eleştiriler de bulunmaktadır. Ancak eleştiriler incelendiğinde yönetim kavramına kökten karşı olan eleştirilerin daha ziyade ideolojik temelli yaklaşımlara dayandığı görülmektedir.

Yönetişim kavramının şekillenmesinde ve içeriğinin belirlenmesinde Birleşmiş Milletler, OECD, Dünya Bankası, IMF ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşların büyük katkıları olduğu kabul edilmektedir. Yönetişimin neo-liberal politikaların gerçekleşmesini sağlayabilecek uygun bir araç olduğunu benimseyen bu kuruluşların yönetişime duydukları ilgi ve kavramın popülaritesini arttırmaya yönelik girişimleri, yönetişimin sermayenin önündeki engelleri ortadan kaldıracak ve kapitalizmi bütün dünyaya kabul ettirebilecek evrensel bir enstrüman şeklini aldığı düşüncesiyle ciddi eleştirilere maruz kalmaktadır (Zeren, 2013: 145).

Ayrıca genel olarak liberal demokrasi ve küreselleşmeye de karşı olan bu ve benzeri görüşleri daha da ileri götürerek daha radikal eleştiriler yapanlar da bulunmaktadır. Yönetişimin esas amacının uluslararası sermayeye hizmet etmek ve tek bir küresel pazar yaratmak amacıyla olduğunu ileri süren bazı yaklaşımlar yönetişimin kapitalizm ve küreselleşmenin araçlarından biri olduğunu savunarak bunu kapitalizmin yeni işleyiş mantığı veya ekonomik emperyalizmin yeni biçimi olarak değerlendirmektedir (Gerbier, 1999). Yönetişime kökten karşı olan bu yaklaşıma göre; kriz ve yeniden yapılanma süreci kapitalist ekonomilerin yapısını değiştirdiği gibi kamu yönetimi yapılarını ve örgütlenmelerini de değiştirmiştir. Dünya kapitalizminin yaşadığı krize yanıt olarak özelleştirmelere, deregülasyon, liberalizasyon ve piyasalaştırma süreçlerine hız verilmiş ve bu alandaki uygulamalar reform adıyla meşrulaştırılmaya çalışılmıştır (Hughes, 1994).

Yönetişim kavramının devlete ait yapı ve süreçlerin piyasalaştırılmasına, bunların piyasa kurumlarının yönetimine devredilmesine, dolayısıyla toplumsal yaşamın piyasa adına yeniden örgütlenmesine destek sağlamak amacıyla geliştirildiğini savunan görüşe göre; devlet dışındaki aktörlerle birlikte devleti yönetme anlamında yönetişim, aslında devletin piyasalaştırılmasıdır; yani, “devletin toplumla veya diğer aktörlerle piyasa mantığı ile ilişkilendirilmesidir. Buna göre yönetişim modelinin önemli bir ilkesi olan katılımcılık, siyasal sorumluluk taşımayan piyasa güçlerinin siyaset yapma sürecine dahil olmaları ve müdahalede bulunmalarının yolunu açar. Burada öngörülen devlet yapılanması bir yandan piyasa güçlerine açılarak içeriden piyasalaşırken, bir yandan da bu devletin piyasa güçlerinin faaliyetlerini uygun koşullarda yerine getirebilmeleri için gerekli hukuki ve yasal güvenceyi oluşturacaktır (Bayramoğlu, 2004; Bayramoğlu, 2002). Yönetişim yaklaşımında devletin güçlü olmasının, özgürlükleri sınırlandırmakta ve ekonominin hareket alanını daraltmakta olduğunu savunan bir görüşe göre de bireysel tercihleri de sınırlandıran devletçi anlayış terk edilmeli, yerine kamusal hizmetler serbest piyasa kurallarına göre işleyen “toplum”a devredilmelidir. Topluma devredilmeyen yetkiler de ya yerel yönetimlere ya da gönüllü kuruluşlara devredilerek, bireysel ve toplumsal özgürleşme sağlanmalıdır. Bu yaklaşıma göre, devleti yeniden şekillendirmenin gerçek amacı ise, çokuluslu sermayenin yönetim yapısına doğrudan müdahaleciğini meşru hale getirmek, çokuluslu şirketlerin varlığını güvence altına almaktır. Bu durum karşısında, gerek uluslararası düzenin gerekse ulus devlet formlarının bu yeni oluşuma göre yeniden yapılandırılması gerekli olmuştur. Bu yapılanma bugün yönetişim formülü ile hayata geçirilmektedir (Bayramoğlu, 2004).

Güler (2003) de siyasal sürece, devleti temsilen bürokrasinin yanı sıra, sermayeyi temsilen özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin katılımını öneren yönetişimin; asıl olarak

piyasa aktörlerinin siyasal süreci doğrudan belirleyebileceği yeni bir yönetim tarzını ve iktidar yapılanmasını amaçladığını belirtmektedir.

Bu yaklaşımlardaki temel tezlerin bir kısmı aslında liberal devletin temel parametrelerini ifade etmektedir. Yönetişimin serbest piyasa ve rekabeti esas aldığı tezi işlenirken verimliliği, vatandaşa daha kaliteli hizmeti, şeffaflık ve hesap verebilirliği ilke olarak kabul ettiği unutulurak eleştirilerin yapılması eleştirileri amacından uzaklaştırmaktadır. Daha ziyade ideolojik yaklaşımlar içeren serbest piyasa ekonomisi ve liberalizme karşı oldukları için yönetişimi de bir tür çok uluslu yapıların tuzağı olarak yorumlayan eleştirilerin maksadı aşan eleştiriler olduğunu ifade etmek gerekir. Kapitalizm veya liberalizm karşıtlığı üzerine kurulu bu tür eleştiriler aslında yönetişimin mevcut ulus devlet yapısı ve yönetim biçimlerini dönüştürmeye yönelik girişimler de içerdiğini göz ardı etmektedirler.

Bu olumsuz eleştirilerin yanı sıra yönetişimi yöneten yönetilen ilişkisini olumlu anlamda değiştirdiğini ve değiştireceğini savunan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu görüşü savunanlar içinde yönetişimin uygulama aşamasında aşılması gereken bazı sorunları olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Yönetim sürecinde hükümetin rolünü azaltarak, hükümet dışı kişi ve kuruluşların katılımına ağırlık veren yönetişim modelinin yönetimde devletin rolünü zayıflattığı gerekçesiyle eleştirildiğine de tanık olunmaktadır. Dolayısıyla yönetime ilişkin kararlardan ve uygulamalardan, siyaseten kimin ya da kimlerin sorumlu olacağı, kimlerden nasıl hesap sorulacağı konuları yönetişim modelinin zayıf noktaları olduğunu savunarak yönetişimi eleştirenler de bulunmaktadır.

Üretim ilişkilerinin esnekleşmesi ve sermaye akışkanlığının artması, yereli bir ekonomik ve yönetsel öge olarak güçlendirirken ulus devletin ekonomi, siyaset, toplumsal alanlarındaki belirleyiciliği ve karar verme gücünü geriletmiştir. Ulus devlet uluslar-üstü merkezlere bağlı, planlayıcı değil düzenleyici bir teknik aygıt haline gelmiş ve devlet kavramı erozyona uğramıştır (Bogason & Toonen, 1998).

Hill (2001), yeni liberal kuramın yerele yaptığı vurgunun ve ilgili politikalarının da ulus devlet gibi aslında sistem içinde yerel yönetimlerin gelir bakımından sermaye kesimine bağımlı hale getirildiğini, gelir yapısının ve gücünün tam da bu bağımlılık nedeniyle zayıfladığını ve hatta tamamıyla ortadan kalkabileceğini ileri sürmektedir. Ancak bu yaklaşımın yönetişim modelinin savunduğu ademi merkezi yapıyı tamamen art niyetle okuduğunu göstermektedir. Yine Bayramoğlu'na göre de bu anlamda yönetimle ilgili: "...iki temel eğilimden söz edilebilir: Ademi merkezileşme ve kuralsızlaşma. Yönetişim modelinin; merkezsizleşme ya da çok-merkezleşme terimleri ile ademi merkezileşme eğilimini sahlendiği ve güçlendirdiği bilinmekte, kuralsızlaşma eğiliminin karşısına ise yeni düzenleyici aygıt önerileriyle çıktığı görülmektedir. Yönetişimci düzenleme aygıtı; sorun alanlarıyla ilgili siyasa oluşturma, uygulama, değerlendirme ve denetleme işlemlerine, o soruna taraf olanların, 'sosyal ortak' statüsünde, gönüllülük esasına ve sözleşme usulüne göre katıldıkları bir ilişki ağıdır. Bu eğilim ve yaklaşımlara bakıldığında, şu söylenebilir: Yeni siyasal iktidarın oluşum süreci; (1) çok-merkezli ya da ademi merkezizetçi bir merkezileşmeyi ve (2) kuralsızlaşan bir yoğunlaşmayı ifade etmektedir. İlki bakımından, çözümleme düzeyi ulus devlet ölçeğine çekildiğinde, siyasal erkin ademi merkezileşmesi

şeklinde görülen sürecin ulus-altı ve ulus-üstü ölçeklerde bir merkezileşmeye denk düştüğü görülecektir. İkincisi bakımından ise, siyasal iktidarın ulus ölçeğindeki kural ve kurumları çözülür ve bu anlamda bir kuralsızlaşma yaşanırken, sınırlı ya da sektörel temeldeki siyasa alanlarında ortaya çıkan düzenleyici aygıtlar; yasama, yürütme, denetleme ve kimi durumlarda yargılama erklerini bünyelerinde birleştirmek suretiyle, siyasal iktidarın yoğunlaşmasına ivme kazandırmaktadır” (Bayramoğlu, 2004: 154).

Yönetişime topyekûn karşı çıkanların bir kısmı dünya ekonomisi içerisindeki eşitsizliklere dikkat çekmekte ve bunun, küresel bir uygarlığın doğuşundan ziyade, kökten dinciliğin, ayrımcılığın, eşitsizliğin ya da saldırgan milliyetçiliğin artışına yol açacağını savunmaktadırlar. Örneğin Kazgan’a (2000) göre; bu yeni düzen, özellikle ekonomi boyutunun etkileriyle çelişkileri derinleştirerek tepkileri giderek yoğunlaştıracak ve gerilimleri arttıracaktır. Bu yaklaşımdan hareketle günümüzdeki sosyal, siyasal ve ekonomik sorunların tümünü yönetim modeline yükleyenler bulunmaktadır.

SONUÇ

Yönetim ve yönetim modelleri üzerine tartışmalar devam ederken farklı yaklaşımlar gündeme gelmeye devam etmektedir. Bazıları yönetişimin küresel sömürünün bir oyunu olduğunu ileri sürerek yönetişime topyekûn karşı çıkarken, bazıları daha objektif eleştiriler yönelterek yönetişimin uygulamadaki sorunlarının çözülmesini önermektedirler. Kimi yönetim kuramcıları katılımcılık, şeffaflık ve hesap verilebilirliği öne çıkaran yönetişimin daha etkin bir şekilde uygulanabilmesi için özellikle küresel düzeyde bazı düzenlemeler ve yapılanmalara ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedirler.

Günümüzde kaynakların adil bir şekilde paylaşılması ve yaşam standartları arasındaki büyük farklılıklar konusunda ciddi uçurumlar ve sorunlar bulunmaktadır. Bu uçurum ve sorunlar hem bölgesel, kıtasal ve devletsel düzeyde hem de bölgelerin, kıtaların ve devletlerin içlerinde de yaşanmakta ve ciddi sorunlar oluşturmaktadır. Günümüzde ekonomide belli düzeyde büyümeler yaşanmasına rağmen sadece %1’lik bir kesimin kazanması da büyük sorunlar oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak dünyanın birçok yerinde hatta Avrupa ve Amerika’da bile kaybeden kesimler ciddi endişe ve kaygılar taşımaktalar. Bu kaybedenlerin kaygılarını ve korkularını sağ popülist siyasi partiler ve hareketler formüle ederek siyasal taleplere dönüştürmektedirler. Bu hareketler insanların gündelik hayattaki mutsuzluklarını ve korkularını yansıtırken aynı zamanda onlara bir öteki ve düşman da göstererek geniş kitleleri kazanıp iktidara geliyorlar.

Ancak dünyadaki adaletsizlikler, işsizlik ve gelir dağılımındaki sorunların yönetişimin ortaya çıkmasıyla ortaya çıkan sorunlar olmadığını, tarihsel olarak değişik ölçeklerde sürekli var olagelen sorunlar olduğunu da hatırlamak gerekir. Yönetişim anlayışında vatandaşlar geleneksel yönetimde olduğu gibi sadece yönetilenler değil aynı zamanda karar alma ve kararların uygulanması sürecinde aktif olarak yer alan taraflar olarak bulunmaktadır. Yönetim daha katı bir anlayışa dayanırken, daha esnek ve katılımcı bir anlayışa dayanan yönetişimde vatandaşların yönetime aktif olarak katılma ve fikir beyan etme hakları vardır. Yönetişimde hukukun üstünlüğü, hesap verebilirlik ve şeffaflık gibi ilkeler öne çıkarken,

yönetimde ahlâkı, rekabete ve piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırma, toplumu güçlendirme, toplam kalite, kurallar ve sınırlamalar esas alınmıştır. Yönetim daha dar kapsamlı iken, gönüllü kuruluşlar ve özel sektörü de içine alan yönetişim, kapsam bakımından daha geniş ve kapsayıcıdır.

KAYNAKÇA

- Aysan, A. F. (2012). Yönetişim ve Kurumlar Terimlerinin İktisat Literatüründeki Yükselişi. Erişim tarihi: 16.06.2017, http://www.econ.boun.edu.tr/content/wp/ISS_EC_06_16.pdf.
- Bayraktar, F. (2015). Yönetişim Paradigması ve Neoliberalizm: Çelişki ve Kopuş Mu Uyum ve Süreklilik Mi?. Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2, 71-94.
- Bayramoğlu, S. (2004). Yönetişim Ve Demokrasi İlişkisinde Siyasal İktidar Sorunu: Türkiye’de Bağımsız Düzenleyici Kurumlar (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Bayramoğlu, S. (2002). Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim. Praksis, 7, 85-116.
- Bevir, M. (2009). Key Concepts in Governance. London: Sage Publications.
- Bogason, P., Toonen, T.A.J. (1998). Introduction: Networks in Public Administration. Public Administration, 76, 205-227.
- Brugvin, T. (2007). Sivil Toplum Yoluyla Yönetişim: Demokrasinin Özelleştirilmesi mi? İsmet Akça (Çev.). Birikim, 223, 60-65.
- Chhotray, V., Stoker, G. (2009). Governance Theory and Practice. Hampshire: PalgraveMacmillan.
- Demirci, M. (2013). Yönetişim, Otorite ve Meşruiyet. Fatma Neval Genç (Ed.), Yönetişim-Türk Kamu Yönetimine Yansımaları içinde (s. 1-62). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Frederickson, H. G. (2007). Whatever Happened to Public Administration? Governance, Governance Everywhere. E. Ferlie, L. E. Lynn Jr, C. Pollitt (Ed.), The Oxford Handbook of Public Management. Oxford: Oxford University Press.
- Gaudin, J. P. (2000). Pourquoi la Gouvernance?. Paris: PUF.
- Gerbier, B. (1999). Kapitalizmin Bugünkü Aşaması Olarak Jeo-Ekonomik Emperyalizm. F. Başkaya (Ed.), Küreselleşme mi Emperyalizm mi?: Piyasa Efsanesinin Çöküşü. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Güler, B. A. (2003). Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye. Praksis, 9, 93-116.
- Heywood, A. (2014). Küresel Siyaset. Nasuh Uslu, Haluk Özdemir (Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Hill, R. C. (2001). Fiscal Crisis, Austerity Politics and Alternative Urban Politics. W. K. Tabb ve L. Sawers (Ed.), Marxism and the Metropolis: New Perspectives in Urban Political Economy. New York: Oxford University Press.
- Hughes, O. E. (1994). Public Management and Administration. London: St. Martin’s Press.
- Hughes, O. E. (2010). Does Governance Exist?. Stephen P. Osborne (Ed.), The New Public Governance, Emerging Perspectives on the Theory and Practice of Public Governance içinde (s. 87-104). London and New York: Routledge.
- Jessop, B. (1998). The rise of governance and the risks of failure: the case of economic development. International Social Science Journal, 50, 29-45. doi: 10.1111/1468-2451.00107
- Kaufmann, D., Kraay, A. & Mastruzzi M. (2003). Governance Matters III, Governance Indicators for 1996–2002. Washington: World Bank.
- Kazgan, G. (2000). Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mcluhan, M. (1964). Understanding Media: The Extensions of Man. Cambridge, MA: MIT Press.
- Tekeli, İ. (1999). Modernite Aşılırken Siyaset. Ankara: İmge Kitabevi.
- Turan, H. T. (2013). Yönetişim ve Yeni Kamu Yönetimi. Fatma Neval Genç (Ed.), Yönetişim-Türk Kamu Yönetimine Yansımaları içinde (s. 63-86). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- United Nations Development Programme (1997). Governance for sustainable human development. New York: UNDP.
- Walters, W. (2004). Some Critical Notes on Governance. Studies in Political Economy, 73, 27-46.
- World Bank (1989). Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth. Washington DC: World Bank.

Zeren, H. E. (2013). Yönetişim Ekseninde Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları. Fatma Neval Genç (Ed.), Yönetişim-Türk Kamu Yönetimine Yansımaları içinde (s. 143-168). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Osmanlı Eğitim Sisteminde Sıbyan Mektepleri ve Türkçe Öğretimi

Dr. Fahri Temizyürek, Gazi Üniversitesi
fahri@gazi.edu.tr

Dr. Cihan Özdemir, Podgorica Yunus Emre Enstitüsü
cihan2001@gmail.com

ÖZET

Kuruluşu Türklerin Müslüman olduğu tarihlere kadar dayanan sıbyan mektepleri, Klasik Osmanlı eğitim sisteminin temelini oluşturur. Halk arasında, Mahalle Mektebi veya Taş Mektep olarak da adlandırılan bu okullar, her mahalle ve her köyde mevcuttu. Ekseriya camilere bitişik olarak yapılır, bazen caminin bir köşesinde yer alırlardı. Bu okulları, devlet adamları ya da varlıklı kişiler, vakıf yoluyla kurarlar ve giderleri vakıf geliriyle karşılanırdı. Kur'an öğretimini hedefleyen bu mekteplerin doğuşu, gelişimi ve Türkçe öğretimindeki yeri tebliğimizin konusunu oluşturacaktır. Çünkü geniş Osmanlı Coğrafyası üzerinde tesis edilen binlerce Sıbyan mekteplerinin öğretim dili Türkçedir. 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile varlıklarına son verilmiş olan Sıbyan Mekteplerinin toplum hayatındaki yeri çalışmamızın esasını oluşturacaktır. Alan yazına dayalı bu çalışmada, öncelikle Cumhuriyet öncesi kaleme alınan tarihî eserler ele alınacak, ayrıca konuyla ilgili bilgi ve belgelerin değerlendirilmesi yoluna gidilecektir. Bu çerçevede, sıbyan mektepleri, öğretim araç ve gereçleri, fizikî durum, müfredat ve öğretmenlerin genel özellikleri ile Türkçe öğretiminde izlenen yol tebliğimizin konusunu oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Eğitim Sistemi, Türk Eğitim Tarihi, Sıbyan Mektepleri, Türkçe Öğretimi.

GİRİŞ

Kuruluşu, Türklerin Müslüman olduğu tarihlere kadar dayanan sıbyan mektepleri, klâsik Osmanlı eğitim sisteminin temelini oluşturur. Her mahalle ve köyde bulunan bu okullar, ekseriya camilere bitişik olarak yapılır, bazen caminin bir köşesinde yer alırdı. Bu okulları, devlet adamları ya da varlıklı kişiler, vakıf yoluyla kurarlar ve giderleri vakıf geliriyle karşılanırdı. Kur'an öğretimini hedefleyen bu mekteplerin doğuşu, gelişimi ve Türkçe öğretimindeki yeri tebliğimizin konusunu oluşturacaktır. Çünkü geniş Osmanlı coğrafyası üzerinde tesis edilen binlerce sıbyan mektebinin öğretim dili, Türkçedir.

Sıbyan mektepleri, beş ila on yaş arasındaki erkek ve kız çocuklarına dini bilgiler vermek ve okuma yazma öğretmek amacıyla kurulurdu. Hemen her mahallede bulunduğundan, halk arasında "Mahalle Mektebi" adıyla anıldığı gibi, çoğu taşla yapılmış binalardan oluştuğu için bunlara "Taş Mektep" ismi de verilirdi. Bu mektepler, genellikle camilere bitişik büyük bir odadan ibaretti. Bunları yaptıranlar, başta kadın sultanlar olmak üzere, derece derece bütün hayırsever zengin kişilerdi. Bu kişiler, cami ve mescitlerini, medrese ve imaretlerini yaptırırken, yanlarına bir de sıbyan mektebi yaptırmayı, o hayrın ayrılmaz bir gereği saymışlardır.

Sıbyan mektepleri, okuma-yazma, bazı dinî bilgiler ve basit hesap işlemlerinin verildiği ilkokullardı. Bu okullar, örgün eğitimin ilk basamağını oluştururdu. Buralarda, okuma-yazmanın yanında ahlâkî terbiye verilmesi de amaçlanıyordu. Çocuğu şerden sakındırmak ve hayra sevk etmek, Osmanlı cemiyetinin eğitim felsefesi idi. Sıbyan mekteplerinde bugünkü gibi sınıf, ders saati ve teneffüs ayarlaması yoktu. Sabahtan ikindiye kadar ders verilir ve yalnız öğle paydosu yapılabilirdi (Halis, 2005).

Çocukların sıbyan mektebine başlama yaşı, 5-6 civarında idi. Bitirme ise 13-15 yaşları arasında, buluş çağında olurdu. Başlama, özellikle Osmanlılarda, mektebin bulunduğu yerleşim yerinde, "âmin alayı" denilen, çocukların ve öğretmenlerin katıldığı, yürüyüş esnasında ilahilerin okunduğu bir törenle gerçekleşirdi. Okul, genelde tek bir dersane şeklinde olup farklı seviye ve yaşlarda çocukları barındırırdı.

Küttab veya mektep öğretmenlerine "muallim" denilirdi. Muallimler, genellikle o mahalle veya cami in imamı da olurlar; imamların eşleri de kız öğrencilere öğretmenlik yapabiliirdi. Muallimler genellikle fazla itibar görmezlerdi. Küttab öğretmenleri, çeşitli zamanlarda ve Kur'an'ın hatmini takiben, öğrencilerden ve ana babalarından hediyeler alırlardı.

Tüm Müslüman toplumlarda, sıbyan mekteplerinin genellikle tek temel dersi, anlamı açıklanmadan, sadece Kur'an'ın okunuşunun öğretilmesi idi. Osmanlı sıbyan mekteplerinde çocuklara ayrıca temel dini bilgiler ve uygulamalar, ahlak ve ibadet bilgileri öğretilirdi. Ayrıca yetenekli çocuklara anne babalarının isteği üzerine hafızlık eğitimi de verilirdi.

Sıbyan mekteplerinde, üç yıllık bir eğitim sürecinin sonunda öğrencilerin Kur'an'ı ezberlemeleri beklenirdi. Ama netice, çoğu zaman ezber olmaz, Kurân'ın hatmi şeklinde olurdu. Hatim yapan çocuk, Kur'an'ı baştan sona bir kez yüzünden okur ve bazı sayfalarını

ezberlerdi. Mekteplerdeki ders programının içinde yazma çalışmaları da vardı. Bu çalışmalar, şiir ve atasözleri üzerinde olurdu. Bu derslere ek olarak hikâyeler, aritmetik ve ibadet şekilleri de öğretiliyordu. On yaşına kadar Kurân'ı hatmeden çocuk, daha sonra kelime bilgisi, hitabet, dilbilgisi, edebiyat, tarih gibi ek alanlar üzerinde üç yıl daha çalışabilirdi. Perşembe öğleden sonra ve Cuma günleri tatil idi.

Okul programlarında bulunan yazı öğretiminin pek de başarılı olduğu söylenemez. 1862 yılından itibaren İstanbul'daki 36 sıbyan okulunda yeni bir harf öğretme yöntemi denenmeye başlandı. Devlet, bu okullara parasız taş tahtalar, taş kalemler ve divitler dağıttı. Daha sonra, aynı amaca yönelik numûne iptidaîleri kuruldu. Selânikli öğretmenlerden oluşan bir ekol, yeni bir yazı öğretme ve alfabe biçimi ortaya çıkardı. Çok sert tepkiler gören bu akım, ilköğretim ıslahatını bir "Elifba" ıslahatı haline dönüştürdü. "Hakiki"siyle, "Tecrübî"siyle binlerce "Kolay Elifba" yazıldı (Ergün, 2005).

Sıbyan mekteplerinde ödüllendirme ile ilgili belgelere ilk zamanlarda rastlanmaz. Akyüz'ün araştırmasına göre, öğrencilerin ödüllendirilmeleri ile ilgili ilk yasal belge, Tanzimat döneminde, sıbyan mektebi öğretmenlerine hitaben muhtemelen Nisan 1847 tarihli olarak yayınlanan, "Tâlimat"tır (Akyüz 2004).

II. Abdülhamit döneminden itibaren Osmanlı ilkokullarında bir "Usul-i Cedîde" tartışması başladı. Yeni açılan okullara "mekatib-i ibtidaiyye" (ibtidaî mektepler) ve "usûl i cedîde mektepleri" denildi. Bu okullar, Maarif Nezaretine bağlandı. Eğitim süreleri üç yıl, köy okullarının eğitim süreleri ise dört yıl olarak belirlendi.

Vakfiyelere göre, sıbyan mekteplerindeki derslerden biri de sarf ve nahiv idi. Osmanlıca dilbilgisinin aktarıldığı anlaşılan sarf dersinde, dilin çekim şekilleri, yapımı ve kullanımı konuları üzerinde durulmaktaydı (morfoloji). Bu dersin nahiv bölümünde ise, kelimelerin birbirine bağlanmasıyla oluşturulan söz ve cümlelere yer veriliyordu (sentaks).

Mektep öğrencilerinden önemli bir kısmının, bir üst eğitim-öğretim kurumu olan medreselere devam edecekleri düşünülürse, sarf ve nahiv dersinin önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Yazmayı öğrenen medrese öğrencileri, kitapların tab'edilemediği ve el yazısıyla çoğaltılmış eserleri bulamadıkları veya alamadıkları bu klasik dönemde, sorumlu tutuldukları eserleri istinsah etmek zorunda kalıyordu. Dolayısıyla bu da, belli bir dilbilgisi ve kompozisyon tecrübesini gerekli kılıyordu. Bu dersi, Kur'an okumaya başlamazdan önce öğretilen elifbanın bir devamı olarak düşünmek de mümkündür.

Sıbyan mekteplerinin hocaları, başka kaynak olmadığı için, genellikle medrese eğitimi görmüş, okuma yazma bilen, çok zaman cami veya mescidde imamlık ya da müezzinlik yapan kimselerdi. Kız çocuklarına ait mekteplerin hocaları da, ekseriya, ancak Kur'an, Subha-i Sıbyan, Tuhfa-i Vehbi gibi risaleleri okuyabilen yaşlı kadınlardı. Öğrencileri çok olan büyük mekteplerde, birkaç hatim indirmiş kabiliyetli öğrenciler arasından seçilen kalfalar bulunurdu.

Tanzimat ile birlikte sıbyan mektepleri hocalarının yeterlikleri üzerinde durulmaya başlanmış, 1838 tarihli layiha ile "hocaların umumi durumları ile bilgi derecelerinin yoklanarak bilgisiz ve ehliyetsizlerin görevlerine son verileceği" bildirilmiştir. II. Mahmut

zamanında sıbyan mektebi hocaları, medrese teşkilatı içinde özel bir eğitime tabi tutulmuşlardır.

Meclis-i Maarif tarafından hazırlanan "Nizamına Tatbiken Etfalin Talim ve Terbiyelerini Ne Vechile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hocaları Efendilere İta Olunacak Talimat"ın 8 Nisan 1847'de yayımlanması ile sıbyan mektebi hocalarının statülerinde de belirlemeler yapılmıştır. Talimata göre hocaların artık "cerre çıkan değil, belirli bir sistemle okul gelirlerinden veya devletten maaş alan memurlar" olacakları belirtilmektedir.

1862-1867 yılları arasında, sıbyan mekteplerine hoca yetiştirmek üzere Darü'l Muallimin-i Sıbyan adlı okul açılmıştır. Maarif Nazırı Saffet Paşa, sıbyan mekteplerindeki hocaların tâbî tutuldukları sınavda başarısız olmaları üzerine, ilköğretimdeki reformların başarısının ancak yeni yetiştirilecek öğretmenlerle sağlanacağını belirterek, Dârü'l Muallimîn-i Sıbyan'ın açılmasını önermiştir. Bu teklif üzerine 16 Kasım 1868'de, İstanbul Beyazid'de şimdi üniversite kütüphanesi olarak kullanılan binanın bulunduğu yerde, Dârü'l Muallimîn-i Sıbyan açılmıştır. 1869 tarihli Maarifi Umumiye Nizamnamesi, sıbyan mekteplerine Darü'l Muallimin-i Sıbyan diplomasına sahip olmayanların veya yapılacak sınavda bu diplomayı almaya hak kazanamayanların, öğretmen tayin olunmayacağı düzenlemesini getirmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, sıbyan mektepleri zamanla toplumun ihtiyaçlarına cevap veremeyince, iyileştirilmek istenmiş, ancak bu okulların Vakıflara bağlı olmasından dolayı, bunun yapılması mümkün olamamıştır. Bunun üzerine yeni açılan okullara "usûl-i cedîde mektepleri" denilmiş ve bu okullar Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Eğitim Bakanlığının ilköğretimdeki düzenlemeleri, sıbyan mekteplerini hemen hiç etkilememiştir. Zamanla programında ve çalışmalarında değişiklikler yapılan sıbyan mektepleri, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar varlığını sürdürmüş ve 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kapatılarak tarihteki yerini almıştır.

Küreselleşme ve Yabancı Doğrudan Yatırımlar Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği

A.Eser Güzel, Mustafa Kemal Üniversitesi
arifeserguzel@mku.edu.tr

Dr. Ünal Arslan, Mustafa Kemal Üniversitesi
uarsalan@mku.edu.tr

Dr. Gülhan Suadiye, Mustafa Kemal Üniversitesi
gusuadiye@mku.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada, Pesaran (1996), Pesaran ve Smith (1998), Pesaran ve Shin (1999) ARDL eş bütünleşme testi kullanılarak 1970-2013 yılları arasında Türkiye’de küreselleşme ve yabancı doğrudan yatırımlar arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz sonucunda küreselleşme ve yabancı doğrudan yatırımlar arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisi olduğu saptanmıştır. Kısa dönemde ilişkinin yönü küreselleşmeden yabancı doğrudan yatırımlara doğrudur.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Yabancı Doğrudan Yatırım, ARDL Eşbütünleşme Analizi.

Globalization and Foreign Direct Investment: The Case of Turkey

ABSTRACT

This study examines the relationship between globalization and foreign direct investment for the period between 1970-2013 by using Pesaran (1996), Pesaran and Smith (1998), Pesaran and Shin (1999) ARDL cointegration analysis. The results of analysis prove a long-run relationship between globalization and foreign direct investment. In short run the direction of relationship is from globalization to foreign direct investment.

Keywords: Globalization, Foreign Direct Investment, ARDL Cointegration Analysis.

GİRİŞ

Küreselleşme süreciyle beraber dünya ekonomilerinin bütünleşmesi ve bu bütünleşmenin bağımsız ekonomi politikalarını kısıtlayıcı etkisi, yüksek miktarda sermayenin uluslararası hareketliliğinin önünü açmıştır (Kar ve Tatlısöz, 2008). Özellikle 1980 sonrası dönemde dünyaya egemen olan küreselleşme furmasına Türkiye de dâhil olmuş ve iktisat politikaları bu yönde şekillenmiştir. Türkiye ekonomisinin 1980’de başlayan ve 1989 sermaye hareketleri serbestleşmesine kadar olan liberalizasyon sürecinde; hisse senedi piyasası üzerindeki fiyat kontrolleri kaldırılmış, faiz hadleri üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış, ithal ikameci dönem sona ermiş, sermaye piyasası kurulmuş, döviz kuru işlemlerine izin verilmiş, interbank para kurulu kurulmuş ve efektif döviz piyasası kurulmuştur (Mangır, 2008: 237-262). Yine bu dönem sonrası yabancı doğrudan yatırımlar dünya geneline yayılmış ve gelişmekte olan ülkelerin en önemli yabancı sermaye kaynağı haline gelmiştir (Biglaiser, 2010: 692-695). Yabancı doğrudan yatırımın ülke ekonomileri üzerindeki etkileri konusunda görüş ayrılıklarının olduğu söylenebilir. Bu çerçevede küreselleşme süreci ile birlikte artan yabancı doğrudan yatırımların ülke ekonomileri üzerindeki etkileri, ülkelerin bu konuda uyguladığı spesifik politikalara bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Küreselleşme sürecine hazırlıksız yakalanan ekonomiler açısından yabancı doğrudan yatırımlardaki artış olumsuz sonuçlar doğururken, özellikle sermaye piyasaları ve/veya finansal piyasaları gelişmiş olan ülkelere olumlu etkilerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Küreselleşme ve yabancı doğrudan yatırımlar arasındaki ilişkinin 1970-2013 dönemi yıllık verileriyle Türkiye ekonomisi için test edildiği çalışmanın birinci bölümünde Türkiye’nin küreselleşme süreci ve bu süreçte uyguladığı politikalar ele alınmıştır. İkinci bölümde küreselleşmeyle beraber yabancı doğrudan yatırımlarda gözlenen gelişmeler teorik açıdan incelenmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye’de 1980 sonrası sermaye hareketlerine ilişkin sayısal bulgulara yer verilmiştir. Dördüncü bölümde analizde kullanılan yöntem ve veri seti hakkında bilgi verilmiş ve sonuç bölümünde elde edilen bulguların değerlendirilmesi yapılmıştır.

TÜRKİYE’NİN KÜRESELLEŞME SÜRECİ

Türkiye’yi küreselleşmeye iten ekonomik ve düşünsel nedenlere baktığımızda, 1970-1976 döneminin ithal ikameci politikalarının 1977’den itibaren ülkede yarattığı döviz kıtlığı ve cari açıklar, bu cari açıkları gidermek adına 1978 ve 1979 yıllarında alınan önlemlerin yetersiz kalarak yapısal çözümler üretememesi ve 1979 yılından itibaren yükselen Yeni Sağ akımının etkili olduğu söylenebilir. 1979 yılında İngiltere’de iktidara gelen Margaret Thatcher başkanlığındaki Muhafazakâr Parti’nin öncülüğünü yaptığı Yeni Sağ (Arz Yanlı İktisat) olarak adlandırılan dönüşüm, Keynesyen Refah Devleti olarak adlandırılan ekonomik sistemi sonlandırmayı, liberal ve muhafazakâr öğeleri bir araya getirerek piyasa ekonomisini egemen kılmayı amaçlayan siyasi ve iktisadi bir ideolojidir (Sarı, 2016: 28-39). Türkiye’de 1980 yılında hayata geçirilen 24 Ocak İstikrar Programı’nın düşünsel altyapısında Yeni Sağ ideolojisi ve bu ideolojinin öngördüğü neo-liberal iktisat politikaları yatmaktadır. Bu programla beraber ithal ikameci sanayileşme politikası terk edilmiş, kamu sektörünün

ekonomideki payı azaltılmış, gümrük duvarları indirilmiş ve dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiştir. Özellikle yabancı sermayenin yapacağı doğrudan yatırımlar teşvik edilerek idari denetim gevşetilmiş ve formaliteleri azaltmak amacıyla yabancı sermaye ile ilgili tüm yetkiler o dönem Devlet Planlama Teşkilatına bağlı Yabancı Sermaye Dairesine devredilmiştir (Şahin, 2006: 196). Bu önemler çerçevesinde yabancı sermayenin yurt içi sınırlamalarının önüne geçilmeye çalışılmış ve yabancı yatırımcıyı teşvik edecek bir güven ortamı yaratmak istenmiştir. Ayrıca 1990 yılının başlarında IMF'nin ölçütleriyle paralel olarak Türk Lirası konvertibl hale getirilmiştir (Boratav, 2015: 180).

KÜRESELLEŞME VE YABANCI DOĞRUDAN YATIRIMLAR İLİŞKİSİ

Yabancı doğrudan yatırımlar; üretimi ülke sınırlarının ötesine taşımak adına başka ülkelerde üretim tesisi kurulması veya mevcut üretim tesislerinin satın alınması yoluyla gerçekleşir (Seyidoğlu, 2015: 649). Dolayısıyla yabancı doğrudan yatırım çekmenin birincil koşulu sermaye hareketlerinin önündeki engelleri kaldırmak ve küreselleşen dünyaya entegre olmaktır. 1986 yılından bu yana küreselleşme sürecinin etkisiyle yabancı doğrudan yatırım (YDY) alıcısı konumundaki birçok ülkede YDY seviyesi artış göstermiştir (Habib ve Zurawicki, 2002: 291-307). Ülkeler arasında sınırların kalkmasıyla beraber işletmeler, dünyanın birçok bölgesinde sınırlamalara maruz kalmadan faaliyet gösterebilme imkânı bulmuştur (Tağraf, 2002: 33-47). Firmaları ülke sınırları dışına iten güç ise küreselleşmenin yarattığı rekabetçi ortamdır. Rekabet baskısı altındaki firmalar, maliyet avantajlarından yararlanmak adına yatırımlarını iş gücünün bol ve ucuz olduğu az gelişmiş ülkelere kaydırma yoluna gitmektedirler. Az gelişmiş ülkelerde sermaye stoku düşük olduğundan sermayenin getirisi de yüksek olacaktır ve bu durum sermaye sahibi için yüksek kar anlamına gelmektedir. Özellikle çok uluslu şirketler iş birlikleri ve birleşmeler yoluyla stratejik dünya pazarlarına girmeye çalışmaktadırlar (Aydemir, 1998: 45-54). Finansal piyasaların serbestleşmesi özellikle yatırımcılar açısından eksik bilginin neden olduğu güvensizlik ortamını büyük ölçüde azaltmıştır. Dışa açık ve gelişmiş bir finansal yapı, piyasada uzman bilgi ihtiyacını karşılayarak makroekonomik değişkenleri daha şeffaf bir şekilde gözlemlenebilir hale getirmiş, işlem maliyetlerini azaltmış ve yatırımcıların karar alma süreçlerini etkileyerek sermaye hareketliliğini hızlandırmıştır. Ayrıca ülkelerin gümrük duvarlarını ortadan kaldırma yönünde uyguladıkları politikaların ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle taşıma maliyetleri azalmıştır. Bu gelişmeler başka ülkelerde yatırım yapmayı daha ucuz hale getirmiştir.

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI SERMAYE HAREKETLERİ

1980 yılında liberalizasyon sürecine giren Türkiye'de bu süreç, 1989 yılında kambiyo kontrollerinin kaldırılmasıyla ve sermaye hareketleri serbestleşmesiyle büyük ölçüde tamamlanmıştır (İnsel ve Sungur, 2003). Uygulanan politikalar her ne kadar yabancı sermayeyi teşvik edici olsa da YDY seviyesi 12 Eylül darbesinin yarattığı güvensizlik ortamının devam etmesi nedeniyle istenen ölçüde yükselmemiştir. Buna karşılık 1983 yılında

yeni hükümetin demokratik seçim sonucunda iktidara gelmesi ile YDY artışı hız kazanmıştır (Güven, 2008: 75-97).

Tablo 1: 1980 Sonrası Sermaye Hareketleri

Tarih	İzin Verilen Yabancı Sermaye (milyon \$)	Yabancı Sermayeli İşletme Sayısı	Fiili YDY girişi
1980	97	78	35
1981	337,51	109	141
1982	167	147	103
1983	102,74	166	87
1984	271,36	235	162
1985	234,49	408	158
1986	364	619	170
1987	655,24	836	239
1988	820,52	1172	488
1989	1511,94	1525	855
1990	1861,16	1856	1005
1991	1967,26	2123	1041
1992	1819,96	2330	1242
1993	2063,39	2554	1016
1994	1477,61	2830	830
1995	2938,32	3161	1127
1996	3835,97	3582	964
1997	1678,21	4068	1032
1998	1646,44	4533	976
1999	1699,57	4950	817
2000	3477,42	5328	1719
2001	2725,28	5841	3288
2002	2242,92	6280	590

Kaynak: hazine.gov.tr

Tabloya göre 1980 yılından itibaren yabancı sermayeli işletme sayısında istikrarlı bir artış olmuştur. Yabancı doğrudan yatırım girişlerine baktığımızda 1980 yılından itibaren artış görülmüş fakat dönem dönem düşüşler de yaşanmıştır. YDY girişlerindeki en keskin düşüş 2001 krizinin etkisiyle 2002 yılında görülmüştür. 2001 yılında 3.28 milyar dolarlık sermaye girişi gerçekleşse de bu rakam 2002 yılında 590 milyon dolara gerilemiştir.

MODEL VE VERİ SETİ

Bu çalışmada, kullanılan model Paseran (2001) sınır testi (ARDL) modelidir. ARDL modeli aynı düzeyde entegre olmayan serilerde kullanılan bir modeldir. Serilerden biri sıfırncı derecede diğeri ise birinci dereceden bütünleşik olduğu durumlarda Johansen(1988)

ve Jusellius(1990) modelleri kullanılmamaktadır. Bu durumda Pesaran (2001) testi kullanılmaktadır. Çalışmada kullanılan model aşağıdaki gibidir.

$$FDI_t = \beta_0 + \beta_1 Kuresel_t + u_t$$

FDI_t : Yabancı doğrudan yatırımlar serisidir. Türkiye’de net yabancı doğrudan yatırım girişlerinin bir önceki yıla göre değişimini ifade etmektedir. Söz konusu veriler UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)’tan alınmış ve logaritmik formda yazılmıştır.

$Kuresel_t$: Küreselleşme endeksi serisidir. KOF (İsviçre Ekonomi Enstitüsü)’tan alınmış ve logaritmik formda yazılmıştır.

BİRİM KÖK TESTİ

ARDL modelinde seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin test edilebilmesi için öncelikle birim kök testleri yapılmalıdır. Bu çalışmada serilerin bütünleşme dereceleri Dickey ve Fuller (1979) ve Philips ve Perron (1988) ADF (Augmented Dickey-Fuller) ile PP (Philips-Perron) birim kök testleri aracılığıyla analiz edilmiştir. Gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriteri’ ne göre belirlenmiştir.

$$\Delta X_t = \varphi X_{t-1} + \sum_{i=2}^n \beta_1 \Delta X_{t-i+1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \varphi X_{t-1} + \sum_{i=2}^n \beta_1 \Delta X_{t-i+1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \alpha_{2t} + \varphi X_{t-1} + \sum_{i=2}^n \beta_1 \Delta X_{t-i+1} + \varepsilon_t$$

Birim kök testlerinden elde edilen sonuçlar Talo 2 da sunulmuştur. Tablo 2’den de görülebileceği gibi yabancı doğrudan yatırımlar düzeyde durağan iken Küreselleşme verisi birinci dereceden durağandır. Başka bir ifadeyle, FDI serisi I (0), Kuresel serisi I (1)’dir. Bu sonuçlar çerçevesinde Pesaran vd. (2001) ARDL yaklaşımının uygulanması mümkündür.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Testi		PP Testi		Sonuçlar
	Düzye Hali	Birinci Farkı	Düzye Hali	Birinci Farkı	
FDI	-3.888333	-	-3.851391	-	Düzyeyde durağan
Küresel	-1.211912	-6181866	-1.366020	-6.180836	Birinci farkı durağan
Anlamlılık Düzyeyi	Kritik Değerler				
1%	-4.186481	-4.192337	-4.186481	-4.192337	
5%	-3.518090	-3.520787	-3.518090	-3.520787	
10%	-3.189732	-3.191277	-3.189732	-3.191277	

SINIR TESTİ

Serilerin bütünleşme derecelerinin farklı olması eş bütünleşme ilişkisinin analizinde ARDL modelinin kullanılmasına engel değildir. ARDL sınır testinden elde edilen sonuçlara göre küreselleşme ile yabancı doğrudan yatırımlar arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisi mevcuttur.

Tablo 3: Sınır Testi Sonuçları

k	F-istatistiği	%5 Alt Sınır	%5 Üst Sınır
1	6,576	4,94	5,73

Kritik değerler Pesaran vd.(2001: 300)'deki Tablo CI(V)'ten alınmıştır.

ARDL MODELİ

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi için ARDL modeli aşağıdaki gibi kurulmuştur. Gecikme sayısı Akaike Bilgi Kriteri' ne göre belirlenmiştir. Akaike Bilgi Kriteri çerçevesinde tahmin edilen model ARDL (1,0) modelidir.

$$FDI_t = \alpha_0 + \alpha_{1t} + \sum_{i=1}^n \alpha_{2i} FDI_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{3i} Kuresel_{t-i} + \varepsilon_i$$

Tablo 4: ARDL (1,0) Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	T-istatistiği
<i>FDI(-1)</i>	0,568	4,843
<i>Kuresel</i>	3,312	3,612
C	-10,199	-3,461

Tablo 5: Uzun Dönem Katsayı Tahminleri

Değişkenler	Katsayı	T-istatistiği
<i>Kuresel</i>	7,661	9,097
C	-23,589	-7,150

ARDL modelinden elde edilen sonuçlara göre küreselleşme ile yabancı doğrudan yatırımlar arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönü pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Başka bir ifadeyle küreselleşme ve yabancı doğrudan yatırımlar arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi bulunmaktadır. Uzun dönemli denge ilişkisi saptandıktan sonra kısa dönemli ilişkileri araştırmak amacıyla Hata düzeltme modeli kurulmuştur.

HATA DÜZELTME MODELİ

ARDL (1,0) modeli için kurulan Hata düzeltme modeline ait sonuçlar Tablo 6 de sunulmuştur. Hata düzeltme modeli kısa dönemde küreselleşmeden yabancı doğrudan yatırımlara doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 6: Hata Düzeltme Modeli

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
D(FDI(-1))	0.327642	1.292025
D(Kuresel)	1.142869	2.986954
ECT (-1)	-0.905462	-3.001869

Hata düzeltme modelinden elde edilen temel bulgu hata düzeltme teriminin katsayısının negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı oluşudur. Hata düzeltme modelinin katsayısı -0.905462 kısa dönemde ortaya çıkan dalgalanmaların %90 nın düzeldiğini göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada küreselleşme ile yabancı doğrudan yatırımlar arasındaki ilişki 1970-2013 dönemi yıllık verileri ile Türkiye ekonomisi için analiz edilmiştir. Yabancı doğrudan yatırım serisi ile küreselleşme serisi farklı düzeylerde durağan olduklarından eşbütünleşme ilişkisi Pesaran vd. (2001) sınır testi ile incelenmiştir. Çalışmada küreselleşme ile yabancı doğrudan yatırımlar arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisinin varlığı saptanmıştır. Kısa dönemde ise ilişkinin yönü küreselleşmeden yabancı doğrudan yatırımlara doğrudur. Bu durum dünya ekonomileri ile bütünleşebilen ülkelerin yabancı doğrudan yatırım çekme konusunda başarılı olabileceğini göstermektedir. Siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan küreselleşme sermaye hareketliliğini artırarak yüksek getiriler elde edebileceği ülkelere yönelme imkanı vermektedir. Bu nedenle incelenen dönem içerisinde, 1980 sonrası dışa açık küreselleşme olgusu ile uyumlu politikaların Türkiyede yabancı doğrudan yatırımları yeterli düzeyde olmasa bile arttırdığını söylemek gerekir. Uygulanan liberal dış ticaret politikaları özellikle 1980 sonrasında sermaye hareketliliğinin önünü büyük ölçüde açmıştır. Bu durum firmaları rekabet baskısı altına almıştır. Firmalar sermayelerini başka ülkelere taşıyarak rekabet güçlerini artırma yoluna gitmişlerdir. Türkiye’de 1980 sonrası sermaye girişlerinde artış görülmüştür fakat bu artış istikrarlı değildir. Ekonomik ve siyasi krizlerin yaşandığı dönemlerde sermaye girişlerinde azalmalar olmuştur. Yabancı doğrudan yatırım çekmek için liberal dış ticaret politikalarının yeterli olduğunu söylemek yanlıştır. Uluslararası sermayeyi kendine çekmek isteyen bir ülkede gerekli kurumsal düzenlemelerin yapılmış olması, finansal sistemin güçlendirilmesi ve istikrarın sağlanması gereklidir. Söz konusu düzenlemeler, özellikle yabancı sermayeye ihtiyaç duyan az gelişmiş ülkeleri yatırım yapmak için daha cazip bir yer haline getirecektir.

KAYNAKÇA

- Biglaiser, Glen (2010). "The Challenges and Fruits of Globalization". *International Studies Review*, 12, 692-695.
- Mangır, Fatih (2008). "Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerde Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Makroekonomik Etkileri: 2001-2006 Türkiye". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 10.1-2, 237-262.
- Kar, Muhsin ve Tatlısöz, Fatma (2008). "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi". *KMU İİBF Dergisi*, 14.
- Sarı, Betül (2016). "Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Düşüncenin Doğuşu ve Değiştirdiği Devlet-Toplum İlişkileri Ekseninde Değerlendirilmesi". *International Turgut Özal Symposium*, 3 Mart 2016, Ed. Atakan Duman, Şirin. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi, s. 28-39
- Boratav, Korkut (2015). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Şahin, Hüseyin (2006). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Habib, Mohsin ve Zurawicki, Leon (2002). "Corruption and Foreign Direct Investment". *Journal of International Business Studies*, 33 (2), 291-307.
- Seyidoğlu, Halil (2015). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzemcan Yayınları.
- Tağraf, Hasan (2002). "Küreselleşme Süreci ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi". *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3.2, 33-47.
- Aydemir, Muzaffer (1998). "Küreselleşme, Rekabet ve Sınır Ötesi Birleşmeler: Daimler-Benz ve Chrysler Örneği". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (güz), 45-54.
- İnsel, Aysu ve Sungur, Nesrin (2003). "Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği-1989: III-1999: IV". *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 2003/8.
- Güven, Yılmaz (2008). "Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3 (1), 75-97.
- Dickey, David A. ve Fuller, Wayne A. (1979). "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root". *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Pesaran, M. Hashem, Shin, Yongcheol ve Smith, Richard J. (2001). "Bound Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships". *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Phillips, Peter C. B. ve Perron, Pierre (1988). "Testing for a Unit Root in Time Series Regression". *Biomètrika*, 75 (2), 336-346.

Kur'ân-Sünnet'te Fâiz (Ribâ) ve Zekât

Dr. Yusuf Balta, Artvin Çoruh Üniversitesi
ybalta@artvin.edu.tr

ÖZET

Sistemli ve düzenli bir iktisadi hayat fâizsiz ekonomiye bağlı ve mümkündür. İslam fâizi tamamen ortadan kaldırarak bir ekonomik sistemin adil ve üretken olacağını öngörürken, günümüz dünya devletleri fâiz hadlerini indirilmesiyle mümkün olacağı politikalar için çalışmaktadır. Gelinek nokta aradaki farkı kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır. İktisadi hayatın fâize endeksli olarak icrası insanın iktisadi refahını sağlama amacını gütmek değil, emeğin üretmeyenlere haksız bir yolla yönlendirilmesidir. Servetin dağılımındaki bu dengesizlik malın tek elde temerküzü, üretimin durması, üretimde maliyetin artması, hayat pahalılığı gibi iktisadi olumsuzlukların baş göstermesinin yolunu açmaktadır. Bu durum fakirin ekonomik olarak daha çok çökmesi ve sınıflar arası iktisadi adaleti sağlanması gereken devlet erkini baş edilmesi güç problemlerle karşı karşıya getirmektedir.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, Hadis, Zekât, Bey', Karz'ı-hasen.

GİRİŞ

“Ribâ”, namaz ve zekât gibi “mücmel” kelimelerdendir. Mücmel; anlamında birkaç hal ve hükmü kapsamına alan, ancak bir açıklayıcı ile anlaşılabilen kapalı ifade demektir. Kur’ân-ı Kerim’de ribâ yasağı yer almış, fakat ribânın ne olduğu ve çeşitleri belirlenmemiştir. Ancak fâiz muamelesi yapanların yalnız “anaparalarını” alabileceklerinden söz eden ayet-i kerime, Kur’ân’da kastedilen ribânın “fazlalık ribâsı” olduğuna işaret etmektedir. Fâiz cereyan eden altı maddenin zikredildiği hadis ve benzerleri ise ribâyı tefsir etmiş, uygulama şartlarını belirlemiş ve kapsamını genişletmiştir. Fâiz günümüz iktisadi anlayışında, “paranın kiralanması karşılığında elde edilen bedel” ve kullanıma arz edilen sermayenin geliri” şeklinde dar ve geniş olarak tarif edilir. Fâiz üretim sürecini etkinleştiren sermaye unsuru olarak görülmektedir. Bunun için para, bina, makine gibi olmadığı halde, sermaye unsuru sayıldığından bunların tümünün kira bedeli fâiz olarak tanımlanmaktadır.

RİBÂ VE FÂİZ TERİMLERİ

Ribâ sözcüğü arapça olup; ziyade, fazlalık ve fâiz demektir.⁴⁵ Sözcüğün kökeninde “mutlak çoğalma”⁴⁶ anlamı vardır. Ribâ Kur’âni bir kavramdır. Bir fıkıh terimi olarak; vezni veya keyli olan bir malı aynı cinsten miktarı ziyade bir ıvazla (bedel-karşılık) gayrı mukarin (uygun-denk olmayan) bir mal ile değiştirmektir.⁴⁷ Ribâ, anamal (sermaye) üzerine ziyade etmektir. Şeriatte, karşılığı olmayan bir fazlalığa tahsis edilmiş bir ziyadeyi ifade eder.⁴⁸ Başka bir tarifte fâiz: “Mekilat ve mevzunat emval ve nukudun aynı cinsten miktarı ziyade bir ıvazla mübadelesi.”⁴⁹ Ribâ, bir akdi muavaza (hibe ve sadaka gibi teberruattan olmayıp iki taraftan bedel verilerek yapılan akit, satış, trampa gibi) altında bedelsiz kalan herhangi bir fazla demektir.⁵⁰ Ribâ cereyan eden şeylerden birisinin peşin, diğerinin veresiye olması halinde miktarlar eşit bile olsa fazlalık hükmen var sayılır.⁵¹

Fâiz borçtan elde edilen gelirdir. Artma, borçtan dolayı olduğu için ribâ, bu artışa sebep olan işlem yani fâizli işlem demek olur.⁵² Ulema fâizi (ribâ) ayet ve hadislerdeki işlenişine dayanarak cahiliye ribâsı ve ribel büyü,⁵³ diye ikiye ayırmışlardır.

Müfessirlerde fâiz ile ilgili ayetlerin tefsirinde ribâyı, “fayda ve faydalanmak; insanların faydalandıkları her şeyin cinsi cinsine ve fazlalıkla mübadelesinin fâiz olduğunu belirtmişlerdir.”⁵⁴

⁴⁵ Döndüren, Hamdi , *Ticaret İlmihali*, İstanbul, 1993, s. 379; Özsoy, İsmail, “Faiz”, DİA, İstanbul, 1995, XII, 110.

⁴⁶ İbn Manzûr, Cemâluddîn Ahmed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-arab*. Lisânü'l-Arab. 6 cilt. Kahire, ts., c. XIV, 305; Nesefî, Abdullah b. Ahmed, (ö. 710), *Kenzü'd- Dekâik*, 2005, Beyrut, s.34.

⁴⁷ Nesefî, *Kenz*, s. 74; Bayındır, Abdülaziz, *Ticaret ve Faiz*, İstanbul, 2007, s. 38.

⁴⁸ Bilmen, Ömer Nasûhî. *Hukukî İslâmîyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamûsu*. 8 cilt. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1968, VI, s.13.

⁴⁹ İsfehani, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredat*, s. 187.

⁵⁰ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimler Sözlüğü*, İstanbul, 1998, s. 385.

⁵¹ Yazır , Hak Dini, II, 206; Erdoğan, s. 103. .

⁵² İbn Hümmam, Kemâleddîn Muhammed b. Abdulvâhid. *Şerhü fetu'l-kadîr ale'l-hidaye şerhi bidâyeti'l-mübtedî*, Beyrût,t.s., V, 277.

⁵³ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, s. 38.

⁵⁴ Neziham, *İktisadi Terimler Sözlüğü*, İstanbul, 1996, 279-280.

Günümüz iktisatçıları ribâ kelimesi yerine, daha çok “fâiz” terimi kullanırlar. Fâiz; taşan, taşkın, dolu, ödünç verilen paradan alınan gelir anlamlarında kullanılır. Temerrüt (gecikme) ve akdi-kanuni gibi çeşitlere ayırmışlardır.⁵⁵ Yine fâiz günümüz iktisadi anlayışında, “paranın kiralanması karşılığında elde edilen bedel” ve “kullanıma arz edilen sermayenin geliri” şeklinde dar ve geniş olarak tarif edilir.⁵⁶ Fâiz üretim sürecini etkinleştiren sermaye unsuru olarak görülmektedir. Bunun için para, bina, makine gibi olmadığı halde, sermaye unsuru sayıldığından bunların tümünün kira bedeli fâiz olarak tanımlanmaktadır.⁵⁷

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), ribâ ile fâizin eş anlamlı olduklarını: “Ribâ; aslı sözlükte, ziyadelenmek, fazlalanmak anlamına mastar olup, fâiz dediğimiz özel fazlalığın adı olmuştur,” ifadeleriyle açıklar. Cahiliyye devrinde asıl borca “re’sü’l-mâl” ziyadesine ise “ribâ” adı verilirdi. Dünyadaki bugünkü fâiz muameleleri nitelik bakımından cahiliyye devrinin bu âdetinden başka bir şey değildir. Fâiz miktarının ve şekillerinin azalması veya çoğalması muamelenin niteliğini değiştirmez. İşte Arap örfünde ribâ tam anlamıyla zamanımızdaki nükudun (nakit paraların) fâizi veya neması tabir olunan fazlasıdır. Şüphe yok ki lügatte bunun en uygun ismi fâiz, ribâ, ziyade, artık olması gerekir. Buna fâiz veya nema tabirinin kullanılması “Alım-satım ancak ribâ gibidir”⁵⁸ ayetinin delaletiyle, alım-satım ve ticarete benzetilerek yalan bir kullanmadır.”⁵⁹

KUR’ÂN’DA ÖNCEKİ ŞERİATLERDE FÂİZ YASAĞI BULUNDUĞUNUN HABER VERİLMESİ

Ehli Kitab

Kur’ân’da fâizin tarihçesine bakılınca, İslam’dan önceki ümmetlerde de fâizin söz konusu olduğu ve onlara da yasaklandığı görülmektedir. “Ve ribâyı almaları, oysaki ondan menedilmişlerdi ve haksız yollarla insanların mallarını yemeleri yüzünden, onların küfre sapanlarına korkunç bir azap hazırladık.”⁶⁰ Bu ayetten önceki ayetlerde ehli kitab yani yahudilerin haramı helale çevirmeleri özellikle zikredilmiştir. Diğer haramları terettüple beraber fâiz de almaları ve ekonomiyi ifsat etmeleri sebebiyle zalim oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca batıl-meşru olmayan yollarla hak etmedikleri halde insanların mallarına konmanın doğru olmadığı belirtilmiştir.

El-Maide 5/12-14. Ayetlerde Yahudiler ve Hıristiyanlardan Allah (cc) kendisine karzı-hasen (güzel borç) verecekleri sözünü aldığını duyurmaktadır. Karzı-hasen vermek aslında faiz almamak demektir. Onlar sözlerinde durmadılar, karzı-haseni faizli borca çevirdiler. Yahudilere yapılan fâiz yasağından şöyle söz edilir: “Yahudilerin yaptıkları zulümden, çok kimseyi Allah yolundan çevirmelerinden, menedildikleri halde fâiz almalarından ve haksız yere insanların mallarını yemelerinden dolayı kendilerine helal kılınmış temiz ve hoş şeyleri

⁵⁴ Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî (ö.606/1210), *Mefatihul Gayb*, VII, 94 vd.

⁵⁵ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimler Sözlüğü*, s. 103.

⁵⁶ Paya, Merih, *Para Teorisi ve Para Politikası*, İstanbul, 1998, s. 113.

⁵⁷ Paya, *a.g.e.*, 113.

⁵⁸ Bakara 2/275.

⁵⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, II, 206-207.

⁶⁰ En-Nisa 4/161.

onlara yasakladık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık.”⁶¹Bu ayet Medine-i Münevvere’de inmiştir. Burada müminler fâize karşı dolaylı yoldan uyarılmıştır. Çünkü Yahudilerin yaşağa rağmen fâiz almaları kötülenmiştir.

İçinde yaşadığı toplumda yanlış ölçü tartıyla haksız kazanç elde etmeye engel olmaya çalışan Şuayb peygambere kavminin verdiği cevap aynı anlamdadır: “Ey Şuayb, dediler, senin namazın mı sana, babalarımızın taptığı şeylerden veya mallarımız üzerinde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi emrediyor. Oysa sen yumuşak huylu, akıllı (bir insan)sın.”⁶²

Günümüzde Yahudiler’in elinde bulunan Tevrat’ta fâiz yasağı bulunmaktadır, ancak bu yasağın yalnız yahudiler arasında geçerli olduğu, yahudilerin yahudi olmayanlarla fâizli muamele yapabilecekleri belirtilmiştir.⁶³

Bu ayetlerde ehli kitabın zekat vermesi ve daha sonra Müslümanlara emredildiği gibi kendi aralarında karzı-hasen vermeleri istenmiştir. El-Bakara 2/280 ve el-Maide 5/12. ayetlerde belirtildiği gibi, karzı-hasenin Allah’a verilmesi borçlu ödeyemezse borcu artırmak için değil borçluya mühlet vermek ve nihayetinde borçlu ödeme genişliğine ulaşamamışsa borcu affetmektir. Ayette ifade edildiği gibi insan Allah’a verdiği borçtan nasıl ki faizini isteyemezse, aynı şekilde insana verdiği, fıkhnın ilk başta teberru kabul ettiği borçtan da faiz istememesi ima edilmektedir.

Romalılar’da Fâiz

Romalılarda, gerektiği zaman borçlunun edimi zorla elde edilecektir. Eski hukuka göre alacaklı bu amacı gerçekleştirmek için borçlunun şahsına el koyabilirdi. Bu görüşe göre borç, borç ve mesuliyet denilen iki unsurdan ibarettir. Borç, borçlunun bir şey eda edeceğini, alacaklının eline bir şey geçeceğini gösterir. Mesuliyet ise, borç eda edilmediği zaman ne olacağını bildirir. Mesuliyet, bir şahsın veya bir aynın bir borcu güvence altına almasıdır. Edim yerine getirilmediği zaman alacaklı mesul olan şahsa veya ayna el uzatabilir. Böylece mesuliyet konusu borç için bağlı durumdadır. Romalılar rehin hakkında da aynı mesuliyetten bahsetmektedirler. Bu suretle şahsî ve ayni (rehin) mesuliyeti arasında bir ayırım yapılmaktadır. Şahsî mesuliyet aslen alacaklının, borçlu olsun, üçüncü bir şahıs (kefil) olsun, mesul olan şahsın cisminde el koymak, alıp götürmek ve ona istediğini yapabilmek hakkını saklı tutar. Roma’da ancak daha sonraki bir devirde bu şekildeki şahısla mesuliyetin yerine, mesul olan kimsenin mal varlığı ile mesuliyet geçmiştir. Bugün şahsî mesuliyet sözü, mal varlığı ile sorumluluk anlamında kullanılmaktadır.

Aslî muhtevaları dışına genişletilebilen, hüsnüniyete dayanan borçlarda, borçlu, geç tediyesi ile alacaklıya verdiği bütün zarardan (temerrütten doğan zarardan) dolayı sorumludur. Para borçlarında bu zararın temerrüt fâizi şeklinde, götürü bir tazminat olarak ödenmesi lâzımdır. Yani alacaklının özel şekilde ispat etmesine lüzum olmadan tahsil edebileceği zarar söz konusudur. Bu miktarı aşan bir tazminat da talep edebilir. Ancak o vakit alacaklı zararının

⁶¹ En-Nisa 4/ 160-161.

⁶² El-Hud 11/87.

⁶³ Tensiye 23/19-20.

miktarını ispat etmekle yükümlüdür. Bu esas bugün bütün borçlarda uygulanır. Çünkü esas itibariyle hepsi hüsnüniyete dayanan borçlar olarak kabul edilir.

Hammurabi kanunları ödünç işlemlerini her yönüyle düzenlemiş, Firavunlar devrinde Mısır'da fâizin anaparayı aşması yasaklanmış, borcunu ödeyemeyen kişinin alacaklısının kölesi haline geldiği eski Yunan ve Roma'da borçlunun sorumluluğu malı ve zimmetiyle, fâiz haddi de % 12 ile sınırlandırılmış, daha sonra Romalı Jüstinyen ticarete bu oranı devam ettirirken asillere % 4 sınırını getirmiştir. Eski Hint'te de yüksek kastlar için fâiz tamamen yasak iken aşağı kastlar için adil bir fâizden bahsedilir. Bu toplumda sosyal statü ve asalet seviyesi yükseldikçe fâizin kınanması ve yasaklanması temayülü artmaktadır. Bütün bu rivayetler, ilk dönemlerden itibaren tarih boyunca bazı kayıt ve sınırlamalar getirilerek kontrol altına alınmaya çalışılan fâizin esasen ahlaka ve insan tabiatına aykırı bir adet olduğu konusunda hemen hemen ortak bir fikir ve tavır birliği oluştuğunu göstermektedir.⁶⁴

Bu ifadelerle cahili Arapların borç ve borca yansıtılan faiz ilişkilerini Roma borçlar hukukuyla karşılaştırdığımızda birbirine benzer olduğunu görürüz. Borç anlayışındaki fâiz Romalılarından Araplara geçmiştir. Çünkü cahiliye Araplarının fâiz ilişkileriyle Yahudi ve Romalılar'ın fâizli muameleleri birbirine benzemektedir. Romalıların kanunlaştırdığı daha sona cahili Arapların borç ilişkisindeki fâiz uygulamaları, günümüzde de Avrupa borçlar hukuku kanalıyla modern şekliyle devam etmekte ve neredeyse bütün dünyada uygulanmaktadır.

Bu durum, müsteşriklerin, İslam hukukunun Roma hukukundan iktibas edildiği iddiasının aksine, İslam'ın, Roma hukukundan başka toplumlara bulaşan parazitleri temizlediğini göstermektedir.

İslâm Gelmeden önce Araplarda Fâiz Uygulaması

İslâm'ın zuhurundan sonra ve faizi yasaklamadan önceki ilk yıllarında Arap ileri gelenlerinin en önemli kazanç yolu faizcilikti. Hicaz yöresinde, Kureyş büyüklerinin her biri birer bankerdi. Ödünç verilen veya veresiye satıştan doğan bir borç vadesinde ödenmezse, alacaklı vadeyi uzatır, borçlu da borç miktarını arttırırdı. Yeni anlaşmalarla eklenen fazlalıklar bazen anaparanın birkaç katına ulaşır ve borçlu altından kalkamayacağı ağır yük altına girerdi. Bu çeşit borçlar yüzünden anlaşmazlıklar ve düşmanlıklar doğar ve savaş çıktığı da olurdu.⁶⁵ Kurtubi'nin, Tahavi'nin "Şerhu Meâni'l-Âsar" (4/157) dan nakline göre cahiliye devrinde borcunu ödeyemeyen borçlu, köle olarak satılırdı. Borcunu ödeyecek malı olmadığı zaman kendi varlığıyla onu öderdi. Böylece son ayetle borçluların satılması da yasaklandı. Bu ayet cahiliye de borcunu ödeyemeyen borçlunun satılmasını da neshetmiştir.⁶⁶ İşte ribâ ayetlerinin inme sebebi; altın veya gümüş borçlarının kendi cinsiyle, peşin veya vadeli olarak mübadele ederken alacaklı lehine şart koşulan fazlalıktır.

⁶⁴ Özsoy, "Faiz," DİA, XII, 110.

⁶⁵ Miras, Kamil, *Sahihi Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi*, Ankara, 1981, VI, 387.

⁶⁶ Kurtubi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtûbî, *el Cami li ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 2006, c. IV, 410; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, s. 41.

Cahiliyye devrinde borcun (deyn) aslına anapara (re'su'l-mâl), ziyadeye de "ribâ" adı verilirdi. Vadeye göre ne miktar basit veya bileşik fâiz ekleneceğini taraflar karşılıklı rıza ile tespit ederlerdi.⁶⁷ Bu yanılma onların "Alım-satım da ancak ribâ gibidir." demelerinden ileri gelirdi.⁶⁸ Hâlbuki Allah bu iki muameleyi birbirinden ayırarak "Allah alış-verişi helal ribâyı ise haram kılmıştır,"⁶⁹ buyurmuştur. İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/922) tefsîrinde cahiliyye ribâsı hakkında şunları söyler: "Cahiliyye Arapları şöyle diyordu; Allah'ın kullarına helal kıldığı alım-satım (bey') ribâ gibidir. Ödeme tarihi gelen borçlu, alacaklısına, "bana vadeyi arttır, ben de borcumu arttırırım" der. Bunu yaparlarsa kendilerine, işte helal olmayan ribâ budur, denilince de şöyle cevap verirlerdi: "Bizim için, malı (mebûi) ilk defa satarken satış bedelini arttırmakla, bu malın veresiye satılması halinde, vadesinde ödenmeyen borcu, yeni bir vade tanıyarak arttırmak arasında hiçbir fark yoktur."⁷⁰ İşte Hz. Peygamber'in Veda Haccı'ndaki sözlerinde kasdettiği de bu ribâdır.⁷¹

Ebu Bekir el-Cassâs (ö.370/980) cahiliyye devrindeki ribâyı şöyle açıklar: İslâm ribânın kapsamını genişletmiştir. Usâme b. Zeyd hadisinde "Ribâ ancak vadeli satışta söz konusu olur,"⁷² buyurulması bunu gösterir.⁷³

ALİŞVERİŞİN FÂİZE BENZEMESİ

Alışverişi fâize benzetip, onu faiz derecesine düşürerek benzer bir tür gibi değerlendirmişlerdir. Fenalık olarak "fâiz alıverişi gibidir" demek yerine algıları tersine çevirip, yerlerini değiştirerek fâizi asıl, alışverişi asla bağlı unsur kabul edip "sadece fâiz alışverişi gibi değil bilakis alışveriş, fâiz gibidir,"⁷⁴ demeleri ve böyle bir fikri tasarruf ile fâizi alışveriş için bir esasmış gibi helal kabul etmeleri olmuştur.⁷⁵ Hâlbuki Allah alışverişi helal fâizi haram kıldı. Bunlar birbirine benzer değil, birbirine tamamen zıttırlar.⁷⁶ Günümüzde de faiz tanımlarına baktığımız zaman neredeyse aynı gerekçeye dayandırıldığını görmekteyiz.⁷⁷

İSLÂM'DA FÂİZ YASAĞININ GEÇİRDİĞİ MERHALELER

Fâizcilik, dünyada öteden beri insanların uyguladıkları haksız bir kazanç yoludur. Bu haksız kazanç öteden beri alışverişinde faize benzediği, paranın kirası, geciktirilen borcun tazmini gibi sebeplerle meşrulaştırılmaya devam edilmektedir. Bize bunu Kur'ân'ın haber

⁶⁷ Yazır, *Hak Dini*, II,953.

⁶⁸ El-Bakara 2/275.

⁶⁹ El-Bakara 2/275.

⁷⁰ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Ba'ddâdî (ö. 310/923), *Câmiu'l-Beyan an Te'vili'l Kur'an*, III, 103-104.

⁷¹ İbn rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 111.

⁷² Müslim, Büyü, 48.

⁷³ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'an*. thk. Muhammed es-Sâdık Kamahâvî, Beyrut, 1992, II, 183.

⁷⁴ El-Bakara 2/275.

⁷⁵ Yazır, *a.g.e.*, II, 211.

⁷⁶ Buhari, Büyü, 25; İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, I, 328; Yazır, *a.g.e.*, II, 216; Miras, Tecrid terc., VI, 384.

⁷⁷ Bkz. Merih Paya, *Para Teorisi ve Para Politikası*, s. 113.

vermesiyle, diğer milletlerin arkaik hukuk sistemlerinden ve günümüze yansımalarından anlamaktayız.

İslam geldiğinde fâiz, Arapların özellikle yüksek tabakalarının yararlandıkları önemli bir kazanç yolu idi. Bunu bir hamlede kaldırmak uygun değildi. Bu yüzden fâizin kesin yasaklanması İslâm'ın son inen ayetleri olduğu İbni Abbas tarafından rivayet edilmektedir.⁷⁸ Ancak henüz yasaklanmamakla birlikte fâizin kınanması ve geçmiş milletlerden tefecilik yapanların karşılaştıkları sıkıntıların açıklanması, İslâm'ın ilk yıllarından itibaren vuku bulmuştur. İslâm'ın fâiz yasağında görülen tedriciliği aşağıdaki şekilde ifade edebiliriz:

Fâizin Malı Artırmayacağını Bildirilmesi

Fâizle ilgili olarak nazil olan ilk ayette şöyle buyrulur:“İnsanların mallarında artış olsun diye fâiz cinsinden verdiğiniz şey Allah (cc) katında artmaz. Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekât ise, işte sevaplarını kat kat arttıranlar onu verenlerdir.”⁷⁹

İkinci aşama olarak en-Nisa 4/161. Ayette Yahudilere fâizin yasaklandığı halde, ihlal ettikleri ve Allahın gazabına uğradıkları ve kendilerine helal olan bazı şeylerin haram olmasına düşer oldukları belirtilerek uyarılmaktadırlar.

Bu ayet, Mekke'de inmiştir. Ayette ribâyı yasaklayan bir hüküm bulunmamakla birlikte, ribânın servet kazandıran bir amel olmadığına ve onda Allah'ın buğzunun bulunduğu işaret vardır. Henüz zekat farz kılınmamış, fâiz yasaklanmamış ancak, toplumda var olan iktisadi bir haksızlığa dikkat çekilmiş ve doğru olan salık verilmiştir.

Katlanmış Fâizin Yasaklanması

Vade sonlarında anaparaya eklenen fâize “basit fâiz” anapara ve fâiz toplamına yeniden fâiz eklenmesine ise “mürekkep (bileşik)” veya “katlanmış fâiz” denir. Cahiliye toplumunda ve İslâm'ın ilk dönemlerinde borçluyu altından kalkamayacağı yük altına sokan bu sonuncu ribâ çeşidi olduğu için önce bu yasaklanmıştır. İnsanların kazançlarının üzerine faizle oturmanın doğru olmadığı, daha temiz olanın kendi emeğimizle çalışarak zekat yoluyla malı transfer etmenin doğru kazanç olduğu bildirilmiştir.

Ayette şöyle buyrulur: “Ey iman edenler! ribâyı öyle kat kat arttırılmış olarak yemeyin.”⁸⁰ Bu ayet Medine'de inmiştir. Buradaki “kat kat arttırılmış olarak...” ifadesi bir kayıt veya şart olmayıp, cahiliyye devrinde uygulanan fahiş ribâ olayına dikkati çekmek için kullanılmıştır. Ribânın azının da çoğunun da meşrû olmadığı konusunda görüş birliği vardır. Çünkü bir şeyin azı, çoğunu davet eder. İslâm'da; “seddü'z-zerâyi” (kötülüğe giden yolu kapama)” prensibinden yola çıkılarak azı zarar veren şeyin çoğu da yasaklanır. Nitekim kesin

⁷⁸ Buhari, Büyü, 25; İbn Kesir, *a.g.e.*, I, 328; Miras, *Tecrid Terc.*, VI, 384; İbn Mace, Ticaret, 58; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-Muhallâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır, 1968, IX, 519; Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul, 1993, 384.

⁷⁹Er- Rum 30/39.

⁸⁰ Ali İmran 3/130.

ribâ yasağı bildiren ayet ve hadisler azı ile çoğu arasında bir ayırım yapmaz.⁸¹ Fâiz günümüzde olduğu gibi, insanların emeklerini sömürmek için bir tahakküm aracı olarak kullanılıyordu. Belki cahiliye döneminde ferdi bir tahakküm aracı iken, günümüzde toplumsal ve ekonomik açıdan devletleri bile kısaca alan bir tahakküm vasıtası haline dönüştürülmüştür.⁸² Kat kat katlanma fâizin özelliğidir. Fâiz zamanla katlanarak anaparayı geçer.⁸³

Kesin Fâiz Yasağının Gelişi

Kur'ân'da kesin faiz yasağının haramlık hükmü sekizinci veya dokuzuncu hicret yılında gelmiştir.⁸⁴ Kur'ân'da şöyle buyrulur: “Allah alış-verişi helal, fâizi ise haram kılmıştır.” “Fâiz yiyenler ayakta duramazlar ancak kendilerini şeytan çarpmış kişi gibi kalkarlar. Alışverişte fâizin benzeridir demelerinden dolayıdır. Hâlbuki Allah, alışveriş helal, fâizi haram etmiştir.”⁸⁵ “Ey iman edenler, Allah'tan korkunuz ve eğer gerçek müminler iseniz fâizden (henüz alınmamış olup da) kalanı bırakınız. Eğer böyle yapmayacak olursanız Allah ve Peygamber ile savaş halinde olduğunuzu biliniz. Şayet tövbe ederseniz anaparalarınız yine sizindir. Böylelikle ne zulmetmiş ve ne de zulme uğratılmış olursunuz. Ve şayet borçlu, sıkıntıda ise o halde ona uygun bir vakte kadar zaman verin. Bununla beraber borcu sadaka olarak bağışlamanız hakkınızda daha hayırlıdır, eğer bilerseniz.”⁸⁶

Ticari muamelelerin asıl ve esasının fâiz olduğu kararı verilince artık fâiz bütün alışverişlere hâkim olur. Fâize benzetilmeden, fâiz hesabı karışmadan hiçbir alışveriş yapılamaz. Bizzat kastedilen gaye mallar ile vasıta olan paralar arasındaki denge, malların aleyhine, değer lehine bozulmaya başlar. Çalışmaların meyveleri, fâiz kanallarından fâizcilerin ellerinde toplanır, kademe kademe servet tekelleşmeye uğrar. Zararlı tüketimler meydana alır, sermayedarlar lehine tüketim değerleri artar.⁸⁷

FÂİZ AYETLERİNİN NÜZUL SEBEBİ

Mekke ve Taif'in fethi 8. Hicret yılında Veda Haccı ise 10. Hicret yılında vukubulmuştur. Ribâ yasağı da bu tarihlerde gelmiş ve Hz. Peygamber (s.a) bundan sonra seksen bir gün kadar yaşamıştır. Ancak bu süre içinde artık helal veya haram hüküm bildiren bir ayet inmemiştir. Ribâ hükümlerinin Hz. Peygamber'in vefatına yakın bir zamanda gelmesi, gerek açıklama ve gerekse uygulama bakımından gerekli zamanın kalmadığını gösterir. Bu yüzden cahiliyye devri Araplarının ribâ sözcüğünden ne anladıklarını belirlemek önem arz eder.

İsmâîl b. Abdirrahman es-Süddi (ö.127/745)'den nakledildiğine göre, ribâ ayeti, cahiliyye devrinde ortak iş yapan Abbas b. Abdilmuttalib (ö.32/652) ile Muğire Oğullarından

⁸¹ Kurtubi, *Camîu'l Kur'an*, IV, 130.

⁸² Deniz, Abdülbaki, *İslam Hukukunda İlet Kavramı ve Faizin İletti*, Yayınlanmamış YLT, Bursa, 2006, 106.

⁸³ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, s. 41.

⁸⁴ İbn Mace, *Ticaret*, 58; İbn Hazm, *Muhalla*, IX, 519.

⁸⁵ El-Bakara 3/275.

⁸⁶ El-Bakara 2/278-280.

⁸⁷ Yazır, *a.g.e*, II, 213.

bir şahıs hakkında nazil olmuştur. Bu ikisi Amr Oğulları ile Sakif Kabilesinden birçok kişiye fâizle borç para veriyorlardı. İslâm gelince bunların fâizde büyük servetleri vardı. Kendilerine yalnız anaparalarını alabilecekleri bildirilmiştir.⁸⁸

Çünkü ayetlerde şöyle buyrulur: “Eğer inanıyorsanız fâizden geri kalan kısmı bırakın.” “Böyle yapmazsanız, Allah’a ve Rasûlüne karşı savaşa girdiğinizi bilin. Tövbe ederseniz anaparanız sizindir.”⁸⁹ Hz. Peygamber fâiz yasağı uygulamasına Mekke’de Veda Haccı sırasında şu sözleriyle kendi yakınlarından başladığı nakledilmiştir:

“Dikkat ediniz, cahiliyye devrinden kalma fâizin hepsi kaldırılmıştır. Kendisini kaldırdığım fâizin ilki, amcam Abbas b. Abdilmuttalib’in fâizidir.”⁹⁰

SÜNNET’TE FAİZ YASAĞI

Hz. Peygamber (s.a)’den fâiz yasağını düzenleyen pek çok hadis nakledilmiştir. Bazıları faizin virüs gibi bulaşıcılığından, hangi durumlarda vuku bulduğundan ve bazılarında faizin doğrudan haramlığından bahsetmektedir.

“Yedi helâk edici şeyden kaçınınız. Bunlar; Allah’a ortak koşmak, sihir yapmak, haksız yere adam öldürmek, yetim malı yemek, fâiz yemek, savaştan kaçmak, iffetli ve imanlı bir kadına zina iftirasında bulunmaktır.”⁹¹ Bunlar büyük günahlardandır.

Allah’ın Resûlü Veda Haccı sırasında fâiz yasağı uygulamasına kendi yakınlarından başlayarak şöyle buyurmuştur: “Cahiliyye dönemine ait fâiz kaldırılmıştır. İlk olarak da bizim (sülaleye ait) fâizi, Abdülmuttalib’in oğlu Abbas’ın fâizini kaldırıyorum. Artık fâizin tamamı kaldırılmıştır.”⁹² “Biliniz ki, cahiliyye döneminin bütün fâiz çeşitleri kaldırılmıştır. Anaparalarınız ise sizindir. Böylece haksızlık etmemiş ve haksızlığa da uğramamış olursunuz.”⁹³ Araplarda var olan fâiz anlayışı, dünyadan soyutlanmış kendine has bir uygulama değil, çevresindeki devletlerin anlayışlarının özellikle Yahudi ve Roma borçlar hukukunun kalıntı ve etkisinin görüldüğü bir anlayıştır. el-Bakara 2/280. ayetin tefsirinde bu durumun Kurtubi tarafından açıklandığını görmüştük.⁹⁴

Bir hadiste herkesin ileride fâiz muameleleriyle karşı karşıya gelebileceğine işaret edilmiştir: “İnsanlara öyle bir devir gelecek ki, fâiz yemeyen kimse kalmayacak. Yemeyenlere de buharından -başka bir rivayette tozundan- isabet edecektir.”⁹⁵ Bazı hadislerde Hz. Peygamber’in, fâiz muamelesi ile ilişkisi olan kişileri lanetlediği görülür. Bir hadiste; “Hz. Peygamber fâiz yiyene ve yedirene lanet etti.” buyrulur. Başka bir rivayette buna; “fâizi yazan, muameleye şahitlik yapan” ifadesi eklenir ve “bunların hepsi eşittir” denilir.⁹⁶ Sünnet

⁸⁸ Taberi, *a.g.e.*, III, 205.

⁸⁹ El-Bakara 2/ 278-279.

⁹⁰ Müslim, Hac, 147; Ebu Davud, Büyü, 5.

⁹¹ Buhari, Vesaya, 23; Müslim, İman, 38; Ebu Davud, Vesaya, 10.

⁹² Müslim, Büyü, 25; Ebu Davud, Büyü, 5; Menasik, 56.

⁹³ Davud, Büyü, 5.

⁹⁴ Taberi, *Camiü'l Beyan*, VI, 8; Özsoy, “Faiz”, DİA, XII, 110.

⁹⁵ Ebu Davud, Büyü, 13; Nesai, Büyü, 12; İbn Mace, Ticaret, 58.

⁹⁶ Müslim, Büyü, 44.

fâizin kapsamını genişletmiş, bütün mislî mallarda fazlalık ve nesîe ribâsının gerçekleşme şartlarını belirlemiş ve bu arada kaide dışı fâiz çeşitleri de koymuştur. Fâiz cereyan eden, Rasûlullah'ın kendi döneminde varolan standart şeylere altı madde örnek verilerek Ubâde b. es-Samit (r.a) rivayetinde, Rasûlullah (s.a)'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

“Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla ve tuz tuzla misli misline, birbirine eşit olarak peşin satılırlar. Bu maddeler farklı cinsten olduğu zaman, peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın.”⁹⁷ Müslim'in rivayetinde şu ilave vardır:

“Kim fazla verir veya alırsa fâize düşmüş olur. Bu konuda alan da veren de eşittir.”⁹⁸ Bu maddelerin trampasının, cinsler değişik olsa bile peşin yapılması gerektiği şöyle belirlenir: “Altını gümüşle, gümüş fazla olsa bile, peşin olmak şartıyla satmanın sakıncası yoktur. Fakat veresiye yapılırsa olmaz. Buğdayı da arpa karşılığında, arpa fazla olarak, peşin olmak kaydıyla, satmanın bir sakıncası yoktur. Ancak veresiye yapılırsa olmaz.”⁹⁹

İbn Hazm (ö.456/1063) fâiz cereyan eden altı çeşit maddenin zikredildiği hadislerin rivayet bakımından tevatür derecesine ulaştığını belirterek,¹⁰⁰ faizin bu altı cins maddeyle sınırlı olduğunu belirtir.

HZ. PEYGAMBER VE SAHABE DÖNEMİNE AİT FÂİZ MUAMELESİ ÖRNEKLERİ

Altınla İlgili Uygulama

Altının altınla değişimi eşit ağırlıkta ve peşin olarak yapılır. Hz. Peygamber devrinde konu ile ilgili şu uygulama dikkati çeker: Hayber'in fethinden sonra ganimet olarak satılmak üzere boncuk ve altın dizili bir gerdanlık getirildi. Ashab-ı kiramdan Fudale b. Ubeyd (r.a) bu gerdanlığı götürü olarak (cüzafeten) oniki dinara (yaklaşık 48 gr. altın para) satın aldı. Ancak gerdanlıktaki altın dizisinin bile oniki dinar altından daha fazla (ağır) olduğunu anlayınca Rasûlullah (s.a)'e gelerek durumu sordu. Allah elçisi şöyle buyurdu: “Altın altına karşılık tartı iledir. Bu durumda gerdanlık altınlar ayrılıp tartılmadan satın alınmaz.”¹⁰¹ Burada gerdanlığın bedeli altın para olan “dinar” cinsinden ödeneceği için alıcı lehine bir fazlalık doğmaktadır. Hâlbuki altınlar tartılıp, dizideki boncuk ve benzeri süslere de değer konulunca muamelede aldanma ihtimali ortadan kalkmış olur. Hz. Peygamber (s.a) de bunu yapmıştır.¹⁰²

Hurmanın Hurma ile Mübadelesi

Bilal (r.a) Hz. Peygamber'e ikram etmek için iyi cins hurma getirdi. Allah'ın elçisi bu hurmayı nereden aldığını sorunca, Bilal şöyle dedi:

⁹⁷Müslim, Müsakat, 81; Ebu Davud, Büyu, 18.

⁹⁸Müslim, Müsakat, 82.

⁹⁹Ebu Davut, Büyu, 12.

¹⁰⁰İbn Hazm, *Muhalla*, IV, 542.

¹⁰¹Müslim, Müsakat, 17.

¹⁰²Döndüren, *a.g.e.*, 394.

“Bizde adi bir hurma vardı. Nebi (s.a)’e yedirmek için, ben onun iki ölçüğünü bu iyi hurmanın bir ölçüğüne sattım.” Bunun üzerine Allah’ın elçisi şöyle buyurdu:“Eyvah, eyvah ribânın ta kendisi, ribânın ta kendisi. Bunu böyle yapma. Fakat hurma satın almak istersen, kendi hurmanı başka bir satım akdi ile sat. Onun satış bedeli ile istediğin hurmayı satın al.”¹⁰³ Başka bir rivayette hadisın sonu şöyledir: “Bu ribâ muamelesi olup, onu bozunuz. Sonra elinizdeki hurmanızı satıp, bunun bedeli ile bize hurma satın alınız.”¹⁰⁴

Bu örneklerden anlaşıldığına göre, aynı cins mallar trampa edilecekse, eşit olarak mübadele edilmeli, eğer kalite farkı gibi nedenlerle taraflardan birisi veya ikisi buna razı değillerse, mübadele edilecek malların kıymeti para ile takdir edilerek değişim yoluna gitmeli.¹⁰⁵

FUKAHA’YA GÖRE RİBÂNIN SINIFLANDIRILMASI

Fakihler, İslâm’ın yasakladığı fâizi ikiye ayırırlar: Fazlalık ribâsı ve nesfe (vadeye dayalı) ribâsı.

a) Fazlalık ribâsı: Ölçü ve tartı ile alınıp satılan şeyleri kendi cinsleriyle, peşin ve biri diğerinden fazla olarak mübadele etmektir. Aynı ayarda ve eşit miktardaki iki altını iki buçuk altına veya iki altın ve belli bir para ilavesi ile satıp, karşılıklı kabzetmekle bu çeşit fâiz gerçekleşir. Yine bir kile buğdayı, bir buçuk kile buğdayla peşin satıp kabzetmekte bu niteliktedir.¹⁰⁶

Ebu Hanife ile İmam Muhammed’e göre, Hz. Peygamber tarafından ağırlık ölçüsü ile (veznî) satılacağı belirtilmiş olan şeyler ebediyen veznîdir. Hacim ölçüsü ile (keylî) satılacağı bildirilmiş olan şeyler de daima keylîdir. Hakkında nass bulunmayan, asrı saadette veznî mi, keylî mi olduğu bilinmeyen şeyler konusunda ise örfe göre amel edilir. Ebu Yusuf’a göre ise bir şeyin veznî veya keylî oluşu her devrin örflerine bakılarak belirlenir.¹⁰⁷

b) Veresiye satıştan doğan ribâ (Nesfe ribâsı): Standart şeylerin veresiye satışından doğan fâizdir. Bu çeşit fâiz; aynı cinsten iki şeyin birini diğeri karşılığında veresiye olarak satmak veya başka başka cinslerden olup, hacim, ağırlık veya uzunluk ölçüsü ile veyahut da sayı ile satılma bakımından aynı özellikte olan iki şeyden birini diğeri karşılığında veresiye satmakla ortaya çıkar. Burada miktarların eşit veya fazlalıklı olması sonucu değiştirmez.

Cinsleri bir olan, aralarında hacim veya ağırlık ölçüsüyle satılma bakımından da birlik bulunan iki şeyin biri diğeri karşılığında eşit ve peşin olarak, cinsler ayrı olunca ise eşit veya fazlalıklı fakat yine peşin olarak satılması halinde ise, fâiz söz konusu olmaz. Fukahanın fâiz

¹⁰³ Buhari, Vekale, 11.

¹⁰⁴ Kurtubi, *Cami’*, III, 232.

¹⁰⁵ Döndüren, *a.g.e.*, 396.

¹⁰⁶ İbn Abidin, Muhammed b. Emin, *Reddü’l-Muhtâr Ale’d-Dürri’l-Muhtâr*. trc: Ahmet Davudoğlu, İstanbul, 1983, XI, 112; Bilmen, *Kamus*, VI, 404-405.

¹⁰⁷ Kurtubi, *a.g.e.*, III, 226-227; İbn Abidin, *Reddü’l-Muhtâr*, x1, 112 vd; Bilmen, *Kamus*, VI, 106.

yasağı üzerinde görüş birliği vardır. Ancak fâizin illeti, çeşitleri ve niteliği üzerinde bazı görüş ayrılıkları olmuştur.¹⁰⁸

“İnsanın malının saygınlığı kanın saygınlığı gibidir.”¹⁰⁹ Dolayısıyla insanın malını bedelsiz almak haramdır.¹¹⁰ Fıkıhta fâiz şüphesi fâizdir. Zira fâizde şüphe geçerlidir.¹¹¹

Fukaha fâizin illetini belirleme konusunda ihtilaf etmişlerdir. Çünkü bu konuda “ortak niteliği” belirlemede başta gelen delil Ubâde b. Sâmit (r.a) ve başkalarının rivayet ettiği altı madde hadisidir. Bu hadiste zikredilenlerden ilk ikisi altın ve gümüş o dönemde aynı zamanda para yerindedir. Diğer dört madde olan buğday, arpa, hurma ve tuz ise temel gıda maddelerindedir. Hadiste bunların kendi cinsleriyle trampasının eşit ve peşin miktarda, cinsler ayrı olursa peşin olmak şartıyla fazlalığın caiz bulunduğuna yer verilmiştir.¹¹² Tirmizi'nin rivayetinde aynı cinste fazla vermenin veya almanın fâiz olduğu açıkça ifade edilmiştir.¹¹³

İslâm âlimleri arasında, hadiste sayılan altı sınıf maddenin “örnek kabilinden” mi yoksa “hüküm yalnız bunlara ait olmak üzere (hasr)” mi zikredildiği konusunda görüş ayrılığı olsa da, bunların örnek kabilinden olduğu açıktır.

Hanefilere göre fazlalık ribâsının illeti ağırlık ölçüsü ile alınıp satılan şeylerde cins ve tartı birliği, hacim ölçüsü ile alınıp satılan şeylerde ise cins ve ölçü-miktar birliğidir. Neseî, bu manada fâizin illetini miktar (kadr) ve cins birliği olarak ifade etmiştir.¹¹⁴ Buna göre fazlalık ribâsı aynı cinsten olan ve miktarları da aynı birimle yani ağırlık veya hacim ölçüsü ile tespit edilen mallarda söz konusu olur. Bu durumda fazlalık fâizdir. Buna göre misli mallar fâizin cereyan ettiği mallardır.

Zahiri mezhebi, fâizin yalnız hadiste zikredilen altı maddede cereyan edeceği görüşünü benimser. Onlar hadisin açık anlamını esas alarak, bu altı maddeye “ribevî mallar” adını verirler. Buna göre, belli cinsteki zeytin, pirinç, demir, çimento ve benzeri ölçü veya tartı ile satılan mallar trampa edilirken fazlalık ve vade caiz olur.¹¹⁵

Sonuç olarak fâizle ilgili ayet, hadis ve sahabe dönemindeki uygulama örnekleri bir bütün olarak dikkatlice incelendiğinde, yasağın amacının taraflardan birisinin aldanmasını önlemek, darda bulunanın bu halinden karşı tarafın yararlanmaya kalkışmasını engellemek, özellikle “haksız kazanç” yollarını kapatmak ve belki de en önemlisi rizikoyu sermaye sahiplerine yayarak, tasarruf sahibinin sermayeden, miktarı önceden belirlenen bir gelir (fâiz) değil, kârdan pay alma uygulamasını yaygınlaştırmaktır. Böyle bir gelir almayı düşünmeyenin de darda olanlara karz-ı hasen yoluyla ödünç vererek yardımcı olmasını sağlamaktır.

¹⁰⁸ Döndüren, *a.g.e.*, 384.

¹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 446.

¹¹⁰ Yazır, *a.g.e.*, II, 216.

¹¹¹ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ty II, 208.

¹¹² Müslim, *Müskat*, 81; Ebu Davut, *Büyu*, 18.

¹¹³ Tirmizi, *Büyu*, 23.

¹¹⁴ Neseî, *Kenz*, s. 74; Yazır, *a.g.e.*, II, 208.

¹¹⁵ Zuhayli, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, Dimeşk, 1985, IV, 691.

FÂİZ MUAMELESİNİN HÜKMÜ

Fazlalık veya nesie ribâsı bulunan bir muamele yapılmışsa, bu muamele tarafları ne ölçüde bağlar. Başka bir deyimle fâizli muamele geçerli midir? Ebu Hanife'ye göre fâizli muamele özü bakımından caizdir, çünkü temelde bir satım akdidir. Ancak fâizi bünyesinde taşıdığı için vasfi bakımından yasaklanmıştır. Bu yüzden fâiz kısmı düşer, satış kısmı sahih olur. Meselâ; yıllık fâiz belirlenmişse fâiz borcu düşer, anaparayı alma hakkı devam eder. Nitekim Bilal el-Habeşi'nin iki ölçek kalitesiz hurmayı bir ölçek kaliteli hurma ile değişim muamelesinde, bir ölçek fazlalık geri verilerek, geri kalan iki ölçek birbirine denk olmuş bulunur.

Cumhura göre ise fâizli muamele temelde “feshedilmiş” sayılır. Bu yüzden tarafların ellerinde bulunan bedelleri geri vermesi gerekir. Delil olarak; Ebu Said el-Hudri (r.a)'ın naklettiği Bilal (r.a)'ın hurma değişimi hadisinin sonunda yer alan: “Bu ribâdır. Hurmaları geri veriniz, sonra bizim hurmamızı satın, parası ile bize hurma satın alınız”¹¹⁶ ilavesidir. Burada; “Hurmaları geri veriniz” ifadesi fâizli muameleyi bozmanın vacip olduğunu, böyle bir akdin hiçbir şekilde geçerli olmadığını gösterir. Diğer yandan hadiste, “Bu ribânın ta kendisi” buyrulması, “haram olan ribâ” demek olup, ribâ benzeri muamele demek değildir.¹¹⁷

Bilal (r.a)'ın hurma mübadelesi bu ikinci görüşe göre “feshedilmiş” sayılınca, taraflar teslim aldıkları hurmaları geri vererek böyle bir muameleyi sona erdirirler. Ancak yine de mübadeleyi sürdürmek isterlerse ellerindeki malın kalitesine göre para karşılığında değişimi gerçekleştirebilirler.

Fıkıh kaynaklarımızda ribâ başlığı altında incelenmekte ve kesin haramlığı konusun da mezheplerin ittifak ettiği görülmektedir. İleti, hangi mallarda cereyan ettiği ve çeşitleri üzerinde durulmuştur.¹¹⁸

RİBÂ ZEKÂT İLİŞKİSİ

Allah (cc) malın yegâne sahibi olduğunu belirterek insanlar için iktisadi anlamda en temel ilkeyi vasetmiştir. İnsanı da bu malı kullanmada halife olarak tayin etmiştir. Halife ise kendisini atayanın emirleri doğrultusunda uhdesine bırakılan mallarda tasarruf eder. Bu tasarruf zengin olanların mallarında fakir ve miskinler için verilmesi gereken malum bir hak zekattır.¹¹⁹

¹¹⁶ Buhari, Vekale, 11; Kurtubi, *Cami*, III, 232.

¹¹⁷ Buhari, İ'tisam, 20; Büyu, 60; Sulh, 5; Müslim, Akdiye, 17-18; Ebu Davud, Sünnet, 5.

¹¹⁸ Merginani, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Abdulcelîl, el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî, Beyrut, ty., III, 61; Mevsîlî, Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd, el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtar, II, 30)

¹¹⁹ Ude, Halil b. Ude, et-Tatavvurul Delali Beyne Lügati Şi'ril Cahiliyeti vel-Kurani Kerim, Ürdün, 1985, 214

“Ribâ” ve “zekat” artma anlamlarına gelir. Kur’an’da ribâ tek elde biriktirme anlamında bir artmanın adı iken, zekat ise zenginlik fakire mal transferiyle servetin-sermayenin herkese yayılmasıdır. Yani bu manada zekatın çarpan¹²⁰ etkisinden bahsedilir.¹²¹

Yukarıda tanım, çeşit, illet, hüküm kısımlarında ve örnek uygulamalarda izah edilmeye çalışıldığı gibi fâizcilik, insanlar arasında ihtiyaca göre, sadaka, zekat ve karz’ı-*hasen* (fâizsiz verilen borç) şekliyle yardımlaşmanın kesilmesine sebep olur. Çünkü fâiz haram ve yasak olunca; misli misline borç vermek insanların hem hoşuna gider hem de bu durum ahlak ve genel güvenlikte istikametini genişlemesine ve toplumun güven kredisi bağlamında sağlanmasına sebep olur. Herkes tüketimi oranında ödemeye mecbur olacağından, borcunu ödemeye daha çok namus ve gayret ile sarılır.¹²²

Ayetlerde ribâ sözlük anlamına uygun olarak malda artmadır. Ancak bu artma, başkalarının malı üzerinde olup, mal sahibinin aleyhine-zararındadır. Tek taraflı menfaat sağlamaktır. Yine sermaye sahibinin lehine, sermayeye ihtiyacı olanın aleyhinedir. Dolayısıyla muhtaç daha muhtaç hale gelir. Rum 30/39: “ İnsanların malları içinde, artsın diye ribâ olarak verdiğiniz, Allah katında artmaz. Allah’ın yüzünü isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte onu verenler kat kat artıranların ta kendileridir.”¹²³ Başkasının malı içinde, mal sahibinin zararına, fâiz alanın lehine artma, Allah katında gerçek artma olmaması nedeniyle fâizin haramlığını da ortaya çıkarmaktadır. Sadaka, zekat ve karzı *hasen*, fâizin alternatif, İslam toplumunun temel iktisadi yardımlaşma ve kalkınma modeli olarak sunulmaktadır ki zekat mecburidir. Fâiz, malları üretecek hayatları-sermayeyi kurt gibi yiyerek bitirir. Piyasanın harcamaya mütemayil kesimine transfer edilen sadakalar, malları nemalandırır, ücret, hayat ve bereket olur.¹²⁴

“Allah (cc) fâizi daraltır-mahveder, zekâtı artırır. Allah (cc) nankör günahkârların hiçbirini sevmez”¹²⁵ Bu ayet er-Rum 30/39. Ayette ki malı başkalarının malında artsın diye fâize verenlerin malının Allah (cc) katında artmayacağı, Allah (cc) fâizi mahveder şeklinde

¹²⁰ Çarpan etkisi (multiplier effect), bağımsız yatırımlarda oluşan değişikliğin Gayri Safi Yurt İçi Hâsılada (GSYH) meydana getireceği değişikliği, artışı veya azalışı, ifade eder. Yapılan bir yatırım başka alanlarda gelir akımı oluşturmaktadır. Elde edilen gelirin ise tüketim ve tasarruf olarak iki işlevi vardır. Bu bağlamda çarpan (multiplier), yatırımdaki artışın/azalışın meydana getirdiği gelirdeki artışın/azalışın katsayısını ifade etmektedir. Oluşturduğu etkiye ise çarpan etkisi denmektedir. Çarpan katsayısı marjinal tüketim eğilimi ve marjinal tasarruf eğilimi ile hesaplanır. Marjinal tüketim eğilimi, gelirdeki artışın tüketimde ne kadar etki yapacağını gösteren bir parametredir. Tüketimdeki değişim miktarının gelirdeki değişim miktarına bölünmesiyle bulunur. Mesela bireyin geliri 1000 TL artıyor, tüketimi de 600 TL artıyorsa o zaman marjinal tüketim eğilimi katsayısı 0.6 olacaktır. Marjinal tasarruf eğilimi ise, tüketimin tersine, gelirdeki artışın tasarrufta ne kadar etki yapacağını gösteren bir parametredir. Tasarruftaki değişim miktarının gelirdeki değişim miktarına bölünmesiyle bulunur. Ya da marjinal tüketim eğilimi üzerinden de hesaplanabilir. Çünkü tüketilmeyen miktar tasarruftur. Bir önceki örnekteki gibi bireyin geliri 1000 TL arttığında, tasarrufu da 400 TL artıyorsa o zaman marjinal tasarruf eğilimi katsayısı 0.4 olacaktır.

¹²¹ <http://islamiktisadi.net/index.php/2017/03/08/zekatin-carpan-etkisi/>

¹²² Yazır, *a.g.e.*, II, 218.

¹²³ El-Bakara 2/261.

¹²⁴ Yazır, *a.g.e.*, II, 219.

¹²⁵ El-Bakara 2/276.

tefsir etmiştir. Kuralları Allah koyduğu için Allah'ın daraltması ve arttırması sözü, bir kanunu haber vermekte, fâizin daralmaya, zekatın ise gelişmeye yol açacağını bildirmektedir.¹²⁶

El-Bakara 2/275. Ayette -“O ribâyı yiyenler, şeytanın bir dokunuşla çarptığı kişinin kalkışından başka türlü kalkamazlar. Bu böyledir, çünkü onlar, “alış-veriş de ribâ gibidir” demişlerdir. Oysaki Allah, alış-verişi helal, ribâyı haram kılmıştır. Kendisine Rabbinden bir öğüt gelip de yaptığından vazgeçenin geçmişi kendisine, işi Allah'a kalmıştır. Yeniden ribâyâ dönene gelince, böyleleri ateşin dostlarıdır. Sürekli kalacaklardır orada.” Fâiz yiyenlerin şeytan çarpmış gibi yerden kalkmaları mecazen toplum ve fert olarak iktisadi iflası belirtmektedir. Bu manada sistemli ve düzenli bir iktisadi hayat fâizsiz ekonomiye bağlı ve mümkündür. İslam fâizi tamamen ortadan kaldırarak bir ekonomik sistemin adil ve üretken olacağını öngörürken, günümüz dünya devletleri fâiz hadlerini indirilmesiyle mümkün olacağı politikalar için çalışmaktadır.¹²⁷ Geline nokta aradaki farkı kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır. İktisadi hayatın fâize endeksli olarak icrası insanın iktisadi refahını sağlama amacını gütmek değil, emeğin üretmeyenlere haksız bir yolla yönlendirilmesidir. Servetin dağılımındaki bu dengesizlik malın tek elde temerküzü, üretimin durması, üretimde maliyetin artması, hayat pahalılığı gibi iktisadi olumsuzlukların baş göstermesinin yolunu açmaktadır. Bu durum fakirin ekonomik olarak daha çok çökmesi ve sınıflar arası iktisadi adaleti sağlama gereken devlet erkini baş edilmesi güç problemlerle karşı karşıya getirmektedir.¹²⁸

Bu ayetlerde belirtildiği gibi fâizin zıttı olarak zekat, infak ve sadaka şeklinde mallardan vermek, malda asıl artma olarak belirtilmiştir. İnfak malın toplumun alt katmanlarına servetin yayılması, vermekle azalanın kazanılması, çalışmak ve kazancın nerden gelirse gelsin düşüncesiyle biriktirilmesi değil, meşru ve helal yollardan kazanılması inancını yerleştirir.

El-Bakara 2/276. Ayette belirtildiği gibi, fâizin yasaklandığı, fâizdeki ribânın (artma) imha edileceği; zekat, sadaka ve infakın teşvik edilerek artırılacağı “ribâ” kelimesinin türevleriyle anlatılmıştır. Kur'ân'ı Kerim her iki durumda da artmanın var olduğunu kabul etmektedir. Ancak fâizde yıkıma, mahvolmaya; infakta ise sosyal ve siyasi etkileri bağlamında infak eden açısından reelde azalmayla beraber, toplumsal yansıması itibariyle çarpan etkisiyle artacağına dikkat çekilmiştir. Çünkü sözlükte ribâ, “ziyade, yükseklik, büyüme, gelişme (nema)” gibi anlamlara gelir.

Rasulullah'ın hadislerinde de ribânın haram olduğu ve meşru olmayan kazanç yolu olduğu en son Veda Hutbesi'nde örneğiyle güçlü bir şekilde anlatılmıştır. “Kim fazla verir veya alırsa fâize düşmüş olur,”¹²⁹ buyurmuştur. Yine Rasulullah hadislerde altı malı sayarak fâizin akitlerde nasıl cereyan ettiğini örnekleriyle göstermiştir.¹³⁰ Böylelikle ribânın cereyan

¹²⁶ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 42.

¹²⁷ Yazır, *a.g.e.*, II, 209.

¹²⁸ Yazır, *Hak Dini*, II, 209-210.

¹²⁹ Müslim, *Müskat*, 82)

¹³⁰ Müslim, *Müskat*, 81; Ebu Davud, *Büyu*, 18)

ettiği mallar sadece altı malla sınırlı değildir. Neticede ayet ve hadislerin vurguladığı gibi emek, sermaye, risk ve üretimin olmadığı kazancın adı fâiz olmaktadır.¹³¹

Zekatın sosyal ve diğer işlevlerinin yanında bir o kadar da önemli olan ekonomiyi yönlendirme etkisi vardır. İslam inancında zekata fakirlerin (ihtiyaç sahiplerinin) hakkı olarak bakılmakta ve gerekirse zorla (vergi gibi) alınabileceği belirtilmektedir.¹³²

Bilindiği üzere zekât, üzerinden bir yıl geçmiş belirli bir düzeydeki (nisab) malın fazlasından et-Tevbe 9/60. Ayetteki sekiz sınıfa sarf edilmektedir. Belirtilen sekiz sınıfın başında fakirler ve miskinler gelir. Dolayısı ile geliri en düşük tabakaya, zenginler tarafından gelir transferi yapılır. İhtiyaç sahipleri ise elde ettikleri bu geliri tasarruf etmekten çok ihtiyaçları için harcayacaklardır. Yani bir fakirin marjinal tüketim eğilimi her zaman yüksektir ve gıda, barınma ve sağlık gibi asli ihtiyaçlarına yöneliktir.

Şimdi, 100 TL'nin zekât olarak bir ihtiyaç sahibine verildiği ve verilmediği durumları varsayalım. İhtiyaç sahibinin marjinal tüketiminin 0.9, marjinal tasarruf eğiliminin ise 0.1 olduğu bir durumda çarpan katsayısı 10 olacaktır. Bu zekâtın verilmeyip zenginin elinde kaldığı durumda ise zenginin çarpan katsayısı 1.11 olacaktır.

Bu durumun GSYH'ye etkisi ise aşağıdaki formül ile hesaplanabilecektir:

$\Delta \text{GSYH} = \text{GSYH'deki de\u0131işim} = m * \Delta \text{Gelir/yatırım} = \text{\u00e7arpan} * \text{gelir/yatırımdaki de\u0131işim}$

\u00c7arpan katsayısının 10 oldu\u011fu durumda bu GSYH'de 1000 TL artış sa\u011flayacak, 1.11 oldu\u011fu durumda ise 1110 TL artış sa\u011flayacaktır.

Bu analizi daha \u00f6nce hesapladığımız T\u00fcrkiye'de zekat potansiyeli ile birleştirecek, sadece en zengin 100 kişinin zekat potansiyeli olan 8.7 milyar TL (3.7 kur üzerinden), GSYH'da 87 milyar TL artış sağlaması, toplam zekat potansiyeli ise 80 milyar TL olması hasebiyle 800 milyar TL artış sağlaması \u00e7arpan etkisi analizine g\u00f6re kuvvetle muhtemeldir.¹³³

İslam dini ise zekatla bir yandan sosyal adaleti sa\u011flamaya \u00e7alışırken, di\u011fer yandan ticaret hacmini genişletmeyi amaçlamaktadır.¹³⁴

“Ribâ” ve “zekat” artma anlamlarına gelir. Kuran'da ribâ tek elde biriktirme anlamında bir artmanın adı iken, zekat ise zenginin fakire mal transferiyle servetin-sermayenin herkese yayılmasıdır. Yani bu manada zekatın \u00e7arpan etkisinden bahsedilir.

El-Bakara 2/280. Ayet, fâiz yoluyla para kazanma sistemi \u00fczerine kurulmuş olan g\u00fcn\u00fcm\u00fcz mevduat bankalarının, borcu \u00f6deyemeyen bor\u00e7luya artırmadan \u00f6deme m\u00fchleti vermesi veya hi\u00e7 \u00f6deyecek genişliğe ulaşamayan bor\u00e7luyu affetmesi düşün\u00fclmez. Hâlbuki Allah bor\u00e7lunun borcuna sadık olmasını istemektedir. Alacaklıdan da borcunu \u00f6demede darlığa düşen bor\u00e7luya m\u00fcsamaha beklemektedir. Bu durum fâizli bankacılık sisteminde

¹³¹ Aslan, Hakan, *Alternatif Bir Yatırım Aracı Olarak Sukuk*, Basılmamış Y.Lisans Tezi, 2012, s.18.

¹³² <http://www.yenisafak.com/yazarlar/ahmetulusoy/negatif-faizin-zekatla-bulumasi>

¹³³ <http://islamiktisadi.net/index.php/2017/03/08/zekatin-carpan-etkisi/>

¹³⁴ <http://www.yenisafak.com/yazarlar/ahmetulusoy/negatif-faizin-zekatla-bulumasi>

tahammül edilecek bir durum değildir. Bu şekliyle İslami anlamda bankacılıkta mümkün değildir. İslam dini iktisadi canlılık getirme, işsizlikle mücadele etme, piyasadaki durgunluğu giderme, zordaki esnafın işlerini çevirebilme rolü için paranın hareketlenmesini, saklandığı yerden özgürce dolaşmasını öngören argümanlar geliştirmiştir.¹³⁵

FAİZE KARŞI KARZ-I HASEN

Fâizsiz ve bir menfaat beklemeksizin verilen ödünce “karz-ı hasen” denir. “Güzel ödünç” demektir. Bir kimsenin nakit parayı veya ölçü tartı yahut standart olup sayı ile alınıp satılan şeyleri, daha sonra yerine benzerini (misli) almak üzere başkasına vermesidir. Bu nitelikte olan şeylere “misli” denir. Para, döviz, altın, gümüş, buğday, arpa, zeytinyağı, demir, çimento, yumurta bu niteliktedir.

Kur’ân-ı Kerim’de ödünç verme “güzel ödünç” olarak nitelendirilerek teşvik edilmiştir. Fâizsiz ve bir karşılık beklemeksizin verilmesi yüzünden bu adı almıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Kimdir o, Allah’a güzel bir borç verecek olan ki, Allah da onun verdiğini kat kat arttırsın ve onun için değerli bir mükafat versin.”¹³⁶ Yüce Allah’ın, İsrailoğullarına, Hz. Musa aracılığı ile bildirdiği emirler arasında “güzel borç verme” de vardır. Ayette Hz. Musa’nın seçtiği on iki kabile başkanına şöyle hitab edilir: “Ben sizinle beraberim, eğer namazı kılar, zekatı verirsiniz, elçilerine inanır, onlara yardım eder ve Allah’a güzel borç verirsiniz (Allah için yoksullara sadaka verir veya darda olanlara ödünç para verirsiniz) elbette sizin günahlarınızı örterim ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere sokarım.”¹³⁷ Yine İsrailoğullarından söz eden bir ayette şöyle buyrulur: “Kimdir o, Allah’a güzel bir borç verecek olan ki, Allah da ona kat kat fazlasıyla ödesin. Allah (rızkı) kısar da açar da. Hep O’na döndürüleceksiniz.”¹³⁸

Hz. Peygamber (s.a) de müminleri karz-ı hasene teşvik ederek şöyle buyurmuştur: “Bir Müslüman diğerine iki defa karz-ı hasen verirse, bir defa sadaka vermiş gibi olur.”¹³⁹

“Kim ki sayei ilahiden başka gölgelenecek bir yer bulunmadığı kıyamet gününde Allah’ın arşı inayeti altında gölgelenmiş olarak mesrur olmak isterse, o kimse ya sıkıntı içindeki bir borçlunun borcunu geniş bir zamana tecil etsin ya da bu musibeti boynundan kaldırıp atsın.”¹⁴⁰

Karz akdinde, borç verenin veya alanın öne süreceği muhayyerlik şartı tarafların dilediği zaman akdi feshetme yetkisine sahip olduğundan belirlenecek muhayyerliğin pratik bir değeri bulunmaz.¹⁴¹

Cumhura göre, karz akdinde vade şartı da geçerli olmaz. Aksi halde “nesie fâizi” söz konusu olur. Borç verirken, ödünçün geri verileceği tarih belirlense, bu vade sadece ahlâk

¹³⁵ <http://www.yenisafak.com/yazarlar/ahmetulusoy/negatif-faizin-zekatla-bulumasi>

¹³⁶ El-Hadid 57/11.

¹³⁷ El-Maide 5/12.

¹³⁸ El-Bakara 2/245; el-Hadid 57/18; et-Tegabün 64/17;el- Müzzemmil 73/20.

¹³⁹ İbn Mace, Sadakat, 19.

¹⁴⁰ Miras, *Tecridi Sarih Tercümesi*, VI, 383.

¹⁴¹ İbn Kudame, *Muğni*, IV, 315.

bakımından bağlayıcı olur. Kaza yönünden bağlayıcılığı bulunmaz. Çünkü borç verme başlangıcı bakımından teberru, sonu bakımından ise ivazlı (bedelli) bir muamele niteliğindedir. Ödünç veren için bedelini derhal isteme hakkı doğar. Ancak süre belirlenmiş olur ve ödünç veren de buna riayet etmiş bulunursa, ödünç alana kolaylık göstermiş ve iyi bir iş yapmış olur.

Delil yukarıda zikrettiğimiz Ebu Râfi' hadisidir. Cabir b. Abdillah (r.a) şöyle demiştir: "Benim Rasûlullah (s.a) de bir alacağı vardı. Bana bunu ziyade ederek ödedi."¹⁴²

Temelde, borç verme karşılığında yarar sağlama yasağı ez-Zeylâi'nin (ö.762/1361) Nasbu'r-Raye'de tespit ettiği gibi herhangi bir hadise dayanmaz. Bunu, şart koşulan veya örfleşmiş bulunan yararlanma ile ilgili olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁴³

Mâlikîlere göre, başkasına ödünç verenin ödünç verdiği kimseden herhangi bir şekilde yarar sağlaması caiz değildir. Ancak dostlar arasındaki ikram ve hediyeleşmelerde bir sakınca bulunmaz.¹⁴⁴

BORCUN VADESİNDE ÖDENMESİ

Gerek borç olarak alınan ve gerekse veresiye mal almaktan doğan borçların, vadesinde ödenmesi gerekir. Ancak karz'ı-hasende alacaklının kendisi dara düştüğü takdirde, alacağını vadesinden önce de isteme hakkı vardır. Çünkü kar'zda vade kaza bakımından bağlayıcı değildir. Ödeme güçlüğü içinde olan borçluya gerekli kolaylığın gösterilmesi gerekir. Ayette şöyle buyrulur: "Eğer borçlu darlık içinde bulunuyorsa, ona geniş bir zamana kadar süre tanımak vardır. Eğer bilerseniz, alacağı bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır."¹⁴⁵ Ancak ödeme gücü olduğu halde, borcunu vadesinde ödemeyen kimse alacaklıya zulüm yapmış olur. Nitekim Allah elçisi şöyle buyurmuştur: "Zengin borcunu erteleyip vadesinde ödememesi zulümdür."¹⁴⁶

İslâm'da uzun vadeli ve büyük krediler için kâr-zarar ortaklığı esası getirilmiştir. Çünkü karşılıklı yarar olmaksızın, insanların birbirine yardımcı olmaları süreklilik arz etmez. Özellikle kredinin hacmi büyüdükçe bunu karz-ı-hasen ölçüleri içinde çözmek mümkün olmaz. Emek-sermaye veya yalnız sermaye ya da vücut şirketinde olduğu gibi ortakların yalnız ticarî itibarları ile oluşturacakları ortaklıklar her türlü krediyi sağlamaya elverişlidir.

SONUÇ

Sonuç olarak alış-verişi helal, fâizi haram sayan anlayışla fâize eklenilen bir ekonomi anlayışının aralarında ülfet oluşması düşünülemez. Fâizin zarar ve çirkinliğini gösteren sebepler:

1- Fâiz zenginlere daha çok para ve mal çekmenin aracıdır. Zekat-infak ise zenginlerden iktisadi anlamdaki alt tabakaya sermaye transferidir.

¹⁴² Müslim, Müsakat, 120.

¹⁴³ Zuhayli, *Fikhul İslami'l-Cedid*, I, 504.

¹⁴⁴ Kudame, *Muğni*, IV, 319; Zuhayli, *a.g.e.*, I, 503-504.

¹⁴⁵ Buhari, Havale, 1-2.

¹⁴⁶ Buhari, Havale, 1-2; Müslim, Müsakat, 11; Ebu Davud, Büyü', 10; Tirmizi, Büyü, 158.

2- Fâiz ihtiyaçtan ve mali güçten daha fazlasını harcamaya yönelir. Karzı hasen şeklinde borçlanmak ise ihtiyaca ve mali güce göre harcama ve tasarrufa sebep olur.

3- Fâiz insanları cidden kazanç ve üretim ile meşgul olmaktan engeller. Zekat veren malını artırmak için tekrardan hareket geçerken, infak edilen ihtiyaçlarını almak için harcar. Fâizci fakiri borçlandırır, infak eden ise fakiri borçlardan kurtarır.

4- Fâizci insanların mallarını bedelsiz almanın yollarını arar. İnfak ise malı bedelsiz olarak vermektir. Sadaka veren, infak etmenin en yüksek zevkine ulaşmış bir kalp olarak gönüllü açık olurken, fâizcilik yapan ise malını çarptırılmış biçare durumunda ıstırap içindedir.

Olgunlaşmayan kavim ve milletlerden de fâiz kaldırılmayacaktır. Dini ahlakı yükselmemiş sosyal dayanışma ağızlardan kalplara inmemiş, sosyallikleri tahakkümden kurtulup, kardeşlik dairesine giremeyen toplumlar fâizden kurtulamazlar. Fâizden kurtulmadıkça kamu menfaati ile özel menfaat çatışmasını kaldıramazlar.

Bir toplumda fâizsiz yaşanamayacağı duygusu çoğalmaya ve fâizin meşruluğuna çareler aranmaya başlayınca, orada düşüş, çöküş ve cahiliyeye dönüş başlamıştır. Çaresizlik ve ihtiyaç ise mübah ve helal kılma kapısını açar.

Fâiz devam ettikçe servetler tekelerde toplanacak fakirlik azalmayacaktır. Bu günün dünyasında fâizin kaldırılması bir ideal olsa da eğilimler kaldırılması değil indirilmesi üzerinde dolaşabilmektedir. Dünyanın gerçekleştiremediği bu arzu Allah tarafından İslam toplumunda gerçekleştirildi. Böylece kuran ve İslam dini, şimdiki bütün insanlığa da en yüksek bir gelişimin ilhamını verecek bir kitabı mübin ve ilahi kanundur.

Faiz, Çeşitli nedenlerle aslında bir derttir. Fâiz derdi, ferdi bir hastalık olmaktan çok sosyal bir hastalıktır. Bunun için sosyal dayanışması tamamen noksan olan, olgunlaşmamış toplumlarda salgın bir şekilde yayılır. Gelişmeye ve olgunlaşmaya doğru yürüyen toplumlarda aksi söz konusu olur.

Architecture of the Number ϕ /1.618/

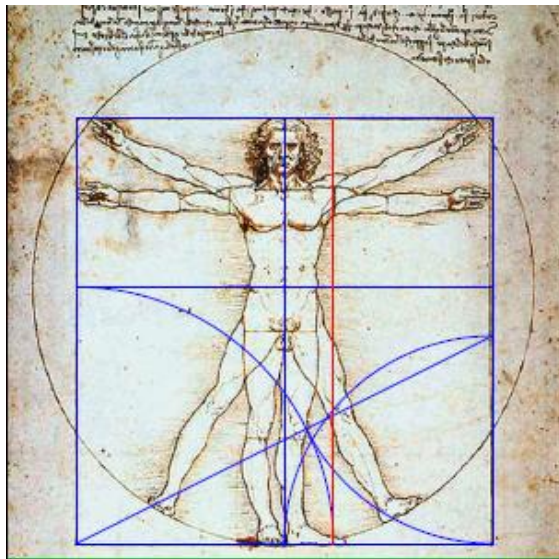
Dr. Sci Jelena V. Atanasijevic, Architect, University of Kragujevac - Serbia
jelena.filum@kg.ac.rs

ABSTRACT

Throughout the history of architecture, it was confirmed that all the masterpieces of classical architecture are based on the proportion of harmonic relationships continuous division -*sectio aurea*. Golden Section or the Fibonacci sequence proportions are represented on the grounds, facades, architectural elements, and in the overall defining of the architecture. Examples of famous buildings from different historical periods of architecture indicate the quality of architectural composition based on Fibonacci's aesthetics, as well as the continuum in the development of architectural creativity. Specific examples of famous authors represent the influence of the proportional system on the aesthetics of architecture.

Keywords: Proportions, Aesthetics, Architecture, Composition.

ABOUT PROPORTIONS, GOLDEN SECTION

theories in the architecture.

Throughout the history of architecture from the antiquity to the contemporary, we can see the similarity in diversity of famous works in the architecture. When analyzing the architectural structure, what is common to all of them is the application of certain proportional relationship at all levels - plans, sections and facades. Famous proportion *Golden Section* or *Sectio Aurea* (lat) is always present and it is the ratio of a harmonic of continuous division. When applying these proportions it gives as a result - valuable visual aesthetic of the building. Value becomes measurable architectural item through the use of different *Proportional systems* which are scientifically proven and represented through a variety of

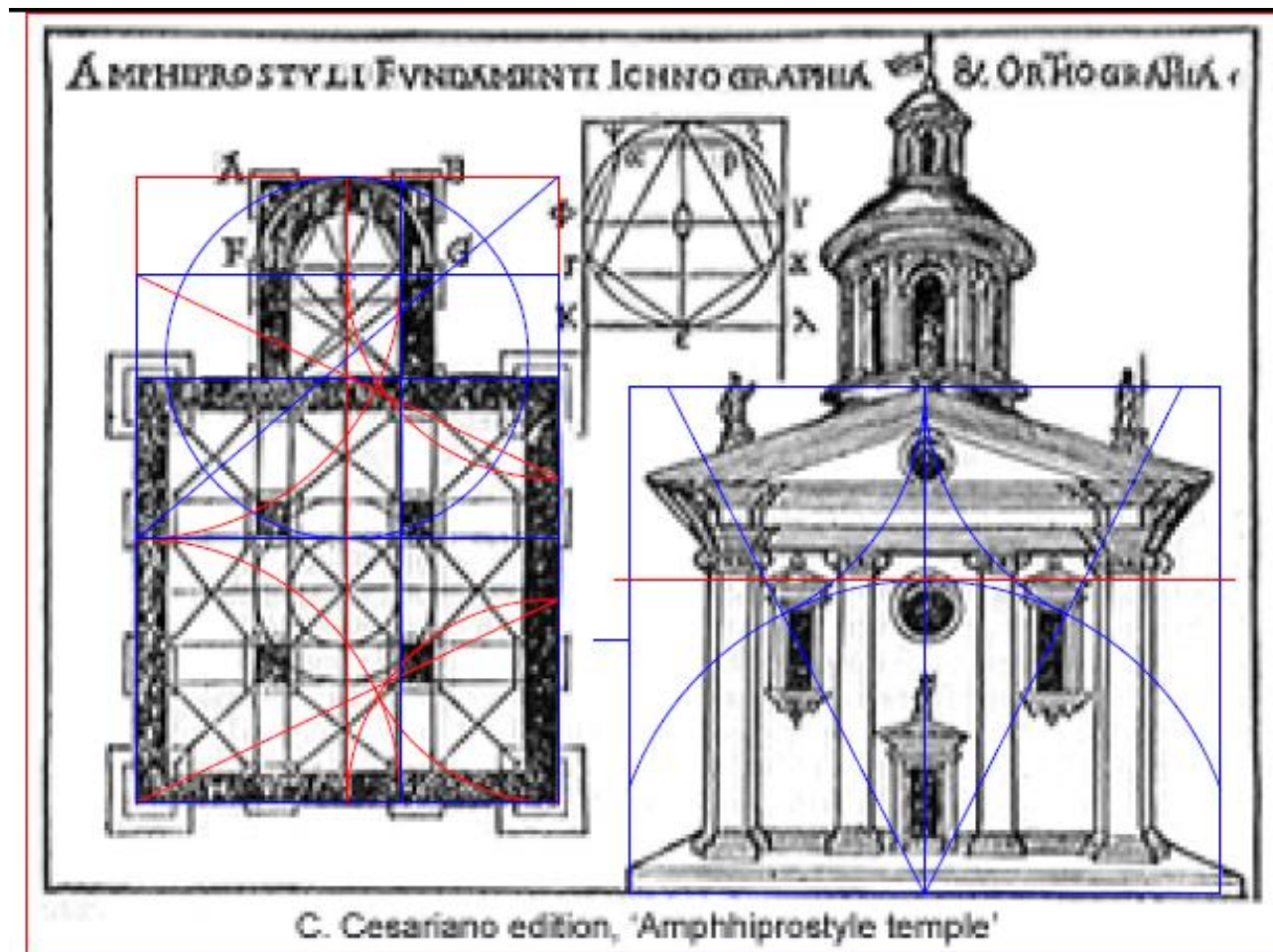
Marcus Vitruvius Polio (c80-c15BCE), famous Roman architect and engineer in the treatise *Ten books on architecture*, has expressed views of architecture and among other things, dealt with the geometry in architecture. For him the perfection of proportion is a human-body harmony in all parts. Square and circle together make perfect geometric relationships, but also indicate the proportion of continuous - Golden Section. Application of a square and a circle with elements of the correction factor $\phi = 1.618$ shows all related parts. Confirmation of the presence of proportions *Sectio Aurea* indicates the harmonic relationship of all parts.¹⁴⁷

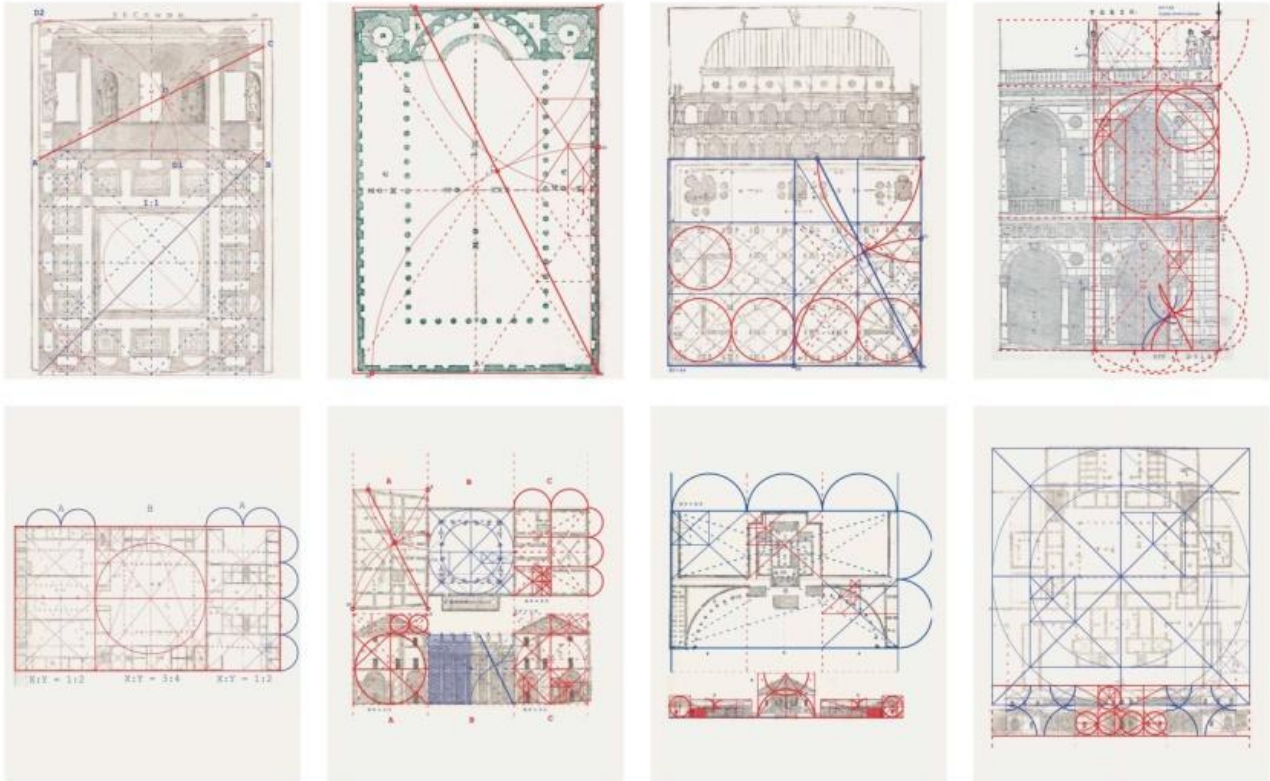
As he wrote in his works, he was admired for the aesthetics of the Golden section, so that the elements of the aesthetics of harmonic relationships skillfully applied to the foundations of their building and the facade elements. In the Renaissance, the first-time was applied *measures to man* based on analysis of the human figure.¹⁴⁸ Each segment of the architecture, after a special research and modularity connects all the elements of the sub-assemblies into a single integrated unit. *Measures to man* in architectural structure confirms the presence of harmonic relationships continuous division or golden proportions, so that the result appears aesthetically valuable buildings. Modular grids which are connected with a structural system of architectural constructions room elements of compositions are directly related to the numbers of the Fibonacci sequence, which in turn indicate the context of the proportion

¹⁴⁷ Drawing of Vitruvius man to Leonardo da Vinci / Analysis by Jelena Atanasijević

¹⁴⁸ Vitruvius's principles in architecture / Analysis by Jelena Atanasijević

according to the *Golden section*. This mutual relationship of all subsystem assembly points to the study and setting of modular human dimensions and aesthetics of the assembly. The principle of forming modules was taken from Vitruvius and experiential be conveyed through the history of architectural thought to contemporary architecture.

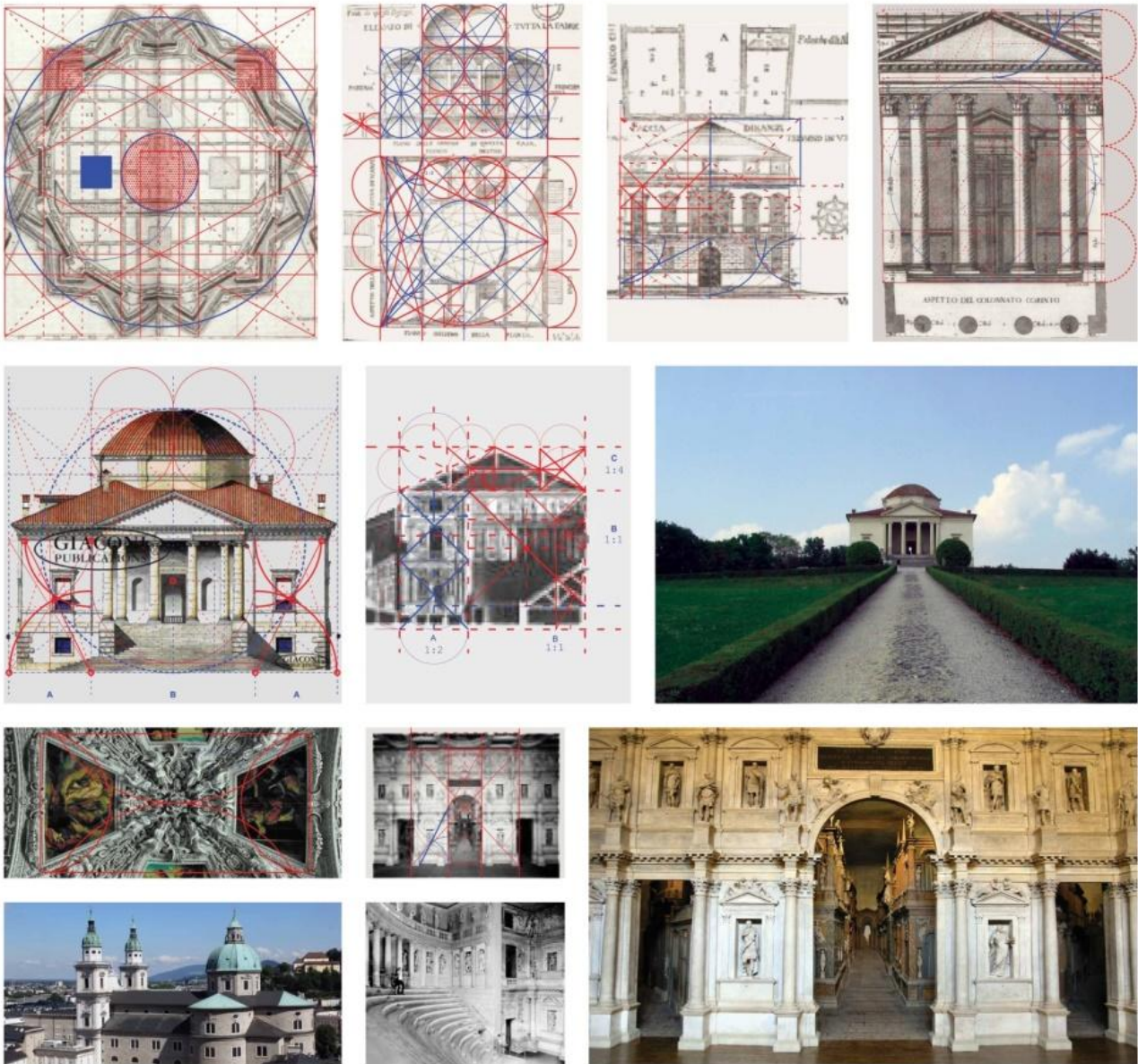
Rekonstrukcija antičkog hotela / Rekonstrukcija antičke rimske bazilike / Bazilika Viterbo / Bazilika Viterbo fasada / Rekonstrukcija antičke kuće / Palazzo Iseppi port
Villa Barbaro Fronta Palazzo / Antička Vila

Andrea Palladio (1506-1580)

dr. Jelena V. Atanasijević, dia

Andrea Palladio (1508-1580) is an important theorist of the architecture and designer of the Renaissance period, who is defined by his proportional keys based on the Fibonacci's sequence, or the *Golden proportion*, to the details of structural assemblies, plans, sections, facades. This proportional-application provides the proportions result in a harmonious harmonic structure. Decompositions of the bases, sections and the facades we can see the application of "Fibonacci sequence". Combination of the Proportional systems with a set of the modular units have influenced the formatting of the valuable aesthetic structure. Graphic analysis shows the uses of Golden Section in combination with the arithmetic and geometric systems proportions.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Plans, sections and facades are set through a unique grid. Graphic analysis relating to the Villa Barbaro at Maser; Reconstruction of ancient Roman house; Reconstruction of the ancient hall; Palace Iseppi Port; Reconstruction of ancient villas / Analysis by JelenaAtanasijević

Plan idealnog grada pripremljen za Palmanova - Vila Bartolini (1507) - Palazzo Trissino Vicenza (1577) - Partik za stubovima u katedrali sliu - Villa Rocca Pisana (1576)
Teatro Olimpico Vicenza - Dekoracija kupole St Rupert katedrale Salzburg

Vincenzo Scamozzi (1548-1616)

dr. Jelena V. Atanasijević, dia

Vincenzo Scamozzi (1548-1616) defines the system on the basis of the proportion of the Fibonacci's sequence with the synchronization of all sub-sets of a single grid. Renaissance architecture represents a significant advance in the formation of the architectural elements of the composition through the formation of the new module and of designing the model design and functional *Measures to man* in architectural. The principle of harmony in designing of planes, sections and façades assembly becomes the first principle in designing process¹⁵⁰. Decorative architectural elements become complementary aesthetic elements of the architecture structure and complies with the aesthetic discourse adopted and applied to the Fibonacci's series of aesthetics through the all plans of the architecture structure.¹⁵¹

¹⁵⁰ Graphic analysis relating to the plan of an ideal town of Palmanova; Palace Trissino in Vicenza; Villa Rocca Pisana; Teatro Olimpico in Vicenza; The portico with columns / Analysis by Jelena Atanasijević

Functional and constructive concept complies with the principles of design and aesthetic of the structure, so that there are no secondary values but aesthetic elements of the facade, but express the same aesthetic value of the correction factor $\phi = 1.618$ throughout the architecture of layers. This approach in shaping the scaled factor ϕ number of points to the ubiquity of the aesthetic elements and the modernity in defining the relationship of all parts of the assembly. Renaissance is in some way set the criteria and principles in designing of aesthetically architectural objects and still valid. In addition to the aesthetics and the Fibonacci implementation proportional relations which represent the elements of the Fibonacci sequence (each of the sequence represents the sum of the two preceding paragraphs in the array-1,1,2,3,5,8,13,21,34,55,.. / in setting the base of the object and at all levels.

Academy of Architecture Berlin 1832–1836 | Kapela u blizini Perburga | Church Berlin (1824–1830) | Altes Museum Berlin (1821–1830) | New Guard House Berlin (1816–1818) | Charlottenhof Potsdam (1829–1829) | Neuer Pavillon Charlottenburg Park (1824–1825) | Teatar on the Gendarmenmarkt (1817–1821) | Mausoleum of Queen Louise (1810)

Karl Friedrich Schinkel (1781–1841) | dr Jelena V. Atanasijević, dia

Karl Friedrich Schinkel (1781-1841) in its architectural composition, skillfully combines the modularity of the structure with its geometric proportions continuous division, applying members of the Fibonacci's sequence and also the proportions of the Golden section. The result is a harmonious and aesthetically valuable architectural composition at bases, sections and facades of buildings. He achieves quality of the façade by repletion of chosen elements in the composition relative to the vertical axis of symmetry, such as the ancient / Renaissance buildings. In this way, he confirms the continuum in the development of architectural thought and creativity.¹⁵²

¹⁵² Graphic analysis relating to: Theater on the Gendarmenmarkt, Berlin, 1817-1822, Berlin Academy of Architecture (1832-1836), Neuer Pavillon Charlottenhof Park (1816-1818), Werder Church Berlin (1824-1830), Altes Museum Berlin (1821-1830), New Guard House Berlin (1816-1818), Museum of the Queen Louise (1810) / Analysis by Jelena Atanasijević

Geometric elements which are setting circuits are complemented by "adopting" the geometric form of the "golden" square and the "golden" rectangle so that it is noticeable indirectly in Fibonacci's aesthetics, and aesthetics of continuous division. Setting the central motive in the design of facades / facade object aligns all the planning module assembly with a dominant proportion. General proportions which he used in the structure are some of the arithmetic 1: 2, 2: 3, with a few of geometric cross-section of a gold surface.

ANALYSIS OF THE REMARKABLE BUILDINGS INDICATE THE FOLLOWING:

1. The most common systems of the proportion are 1: 2, 2: 3, as well as the proportion of the simplest geometrical figure;
2. The geometrical proportions as represented by the golden ratio or surface area ratio of 1: 1,618 which can be replaced and the arithmetic ratio of 5: 8;
3. The ratio of sides is used of a square system with its diagonal which is 1: 2, and which replaces the arithmetic ratio of 5: 7;
4. In the composition, Symmetry principle is present in the shaping of architectural parts, as well as the set in the whole system of the building;
5. Proportions of adopting the geometrical figure through the application as a "law of similar" most often appears in segments of the composition that are processed;
6. Multiplication of the key-proportion as a set of subsystems using a so-called. "Dynamic rectangle" - golden rectangle with side proportions of 1: 2, 1: 3 has been shown historically in architecture as verified good choice for the final proportion-key in defining architectural expression of the entire composition of the building.

All authors skillfully used the *Mentioned rules*, especially in parts of façade and layers of building plans, during their treatment.

GOLDEN HARMONIOUS PROPORTIONS OF THE RECTANGLE

Based on the study, decomposition and graphical analysis of the base section and facades of important buildings by the mentioned authors, it can be seen that different arithmetic and geometric proportions were used. The basic proportions of the Golden Section with elements of the Fibonacci's sequence: 1,1,3,5,8,13, 21, 34 ... and combining adjacent members of the string to the default setting of architectural elements or assembly as a whole.

Modular coordination is achieved by using the square layers in designing and setting of various subsystems into a single system. In addition to arithmetic proportions that can be expressed by integers, the ratio of the geometric proportions of the-sides of a square or diagonal to any ratio of the diagonal sides and a regular geometric figures is applied. Compliance is set through the use of geometric grid. These authors had applied proportions of

the Fibonacci's sequence (1, 1, 2, 3, 5, 8, 11, ...), where in each subsequent member equals the sum of the two preceding paragraphs array, and that actually represent the proportions of the *Golden section*.

By using such proportional system, this leads to *continuous division* and harmonic relationship continuous division which represents the golden ratio. This approach in designing results in a proportional relationship with Golden section, which is visually aesthetic guarantee of the continent architectural structure. Architecture structure is the proportional system which complies with all sub-structures to the smallest architectural elements in the whole "harmonic" system which all parts make an aesthetic harmonic structure of the building.

REFERENCES

Andrea Palladio, *The Four Books on Architecture*, translated by Robert Tavernor & Richard Schofield, The MIT Press, 1997.

Branko Mitrovic, *Palladio's Theory of the Classical Orders in the First Book of I Quattro Libri Dell' Architettura*, *Architectural History*, Vol. 42, 1999, 110-140.

Palladio Andrea, *The four books of architecture*, Isaac Ware, London, 1738.

Architecture Theory from the Renaissance to the Present, Taschen, Köln, 2003.

Chareles Davis, *Architecture and Light: Vincenzo Scamozzi's Statuary Installation in the Chiesetta of the Palazzo Ducale in Venice* in *Annali di architettura* n°14, Vinceza, 2002.

Branko Mitrovic and Vittoria Senes, *Vincenzo Scamozzi's Annotations to Daniele Barbaro's Commentary on Vitruvius' De Architettura* in *Annali di atchitettura* n°14, Vinceza, 2002.

Jelena Atanasijević, *Proportions in the aesthetic perception of classical architecture of the 20th century*, 2009.

TABLE OF CONTENTS

Dr. Miroslav Pendaroski and Katerina Nikolovska Sleep and Dreams in Transitional Societies: An Indicator of an Intimate Psychological Transformation	7
Dr. Igballe Miftari "Thinking About Thinking": Cognition and Metacognition in the Reading Process	21
Dr. Gülen Özdemir and Dr. Emine Yılmaz Aile Çiftçiliği Modelinde Kadın İşgücünün Sorunları ve Çözüm Önerileri: Trakya Bölgesi Örneği	31
Dr. Emine Yılmaz and Sevcan Arap Önder Çiftçi Danışmanlık Derneği ve Üye İlişkilerinin Değerlendirilmesi	39
Dr. Burak Adıgüzel Türk Sermaye Piyasasında Yeni Sermaye Piyasası Kanununun Getirdikleri	53
Dr. Baki Çakır and Dr. Kemal Demir Geç Osmanlı Dönemi Devlet Fabrikalarında Yabancı Yöneticilerle Yapılan Sözleşmeler: Bir Arşiv İncelemesi	69
Seyhan Murtezan İbrahimi İsmail Kadare'nin Kuşatma ve Laun Starova'nın Kül Kalesi Romanlarında Kimlik Sorunu	79
Dr. Ramazan Tiyek and Dr. Recai Aydın Bezdiri ile Mücadelede Durkheim'in Ahlak Eğitimi Modeli	87
Dr. Enver Bozdemir and Dr. Ali Akaytay Bir Kamu Hastanesi Bilgisayarlı Tomografi Ünitesinin Maliyet Hacim Kar Analizi	105
Ranegül Camız Türk Hukukunda Yabancı Velayet Kararlarının Tenfizi	127
Dr. Azra Brankovic and Dr. Emir Sudzuka Public Private Partnership: Case of Bosnia and Herzegovina	139
Dr. Cihan Özdemir and Dr. Fahri Temizyürek Balkanlarda Bir Osmanlı Maarifçisi: Tırnovçalı Ramazanoğlu Hasan Efendi (1884-1952) ve Eğitim Çalışmaları	151
Dr. Dušan Vasić, Dr. Aleksandra Stojković and Vladan Stanković STRANI STUDENTI – DOMAĆA NEBRIGA -Studija Slučaja Grupe Kongoanaca u Srbiji	157
Dr. Ethem Kadri Pektaş and Atahan Demirkol Belediye Yönetimlerinde İtfaiye Hizmetleri ve İtfaiye Hizmetlerinde Yeniden Yapılanma	167
Dr. Murat Aktaş, Fatma Betül Şengönül and Sıddıka Öztekin Küreselleşme Sürecinde Göç ve Vatandaşlık	181
Dr. Murat Aktaş and Fatma Betül Şengönül Yönetişim Kavramına Eleştirel Bir Bakış	195
Dr. Fahri Temizyürek and Dr. Cihan Özdemir Osmanlı Eğitim Sisteminde Sıbyan Mektepleri ve Türkçe Öğretimi	209

A.Eser Güzel, Dr. Ünal Arslan and Dr. Gülhan Suadiye Küreselleşme ve Yabancı Doğrudan Yatırımlar Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği	213
Dr. Yusuf Balta Kur'ân-Sünnet'te Fâiz (Ribâ) ve Zekât	223
Dr. Sci Jelena V. Atanasijevic Architecture of the Number ϕ /1.618/	243

